AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKI DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
SOSİAL ELMLƏR VƏ PSİXOLOGİYA FAKÜLTƏSİ

SOSİAL VƏ HUMANİTAR ELMLƏRİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU

BURAXILIŞ № 35
(II HİSSƏ)

Bakı - 2024

ISSN 2409-0859

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
TƏHSİL NAZİRLİYİ

BAKI DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

SOSİAL VƏ HUMANİTAR ELMLƏRİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU

BURAXILIŞ № 35

İkinci hissə

BAKI – 2024

ISSN 2409-0859

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi: **3885, 25.05.2014-cü il.**

Ünvan: 1148, Azərbaycan, Bakı, Z.Xəlilov, 23, Bakı Dövlət Universiteti, 2 korpus, otaq 904, tel. 012 438 14 47, sayt http://sociology.bsu.edu.az/
E-mail: q.abbasova@mail.ru

Sosial və humanitar elmlərin müasir problemləri. Ali məktəblərarası elmi əsərlər toplusu. Buraxılış № 35, II hissə. Bakı, 2024, 166 s.

Redaksiya heyəti

Rəbiyyət Nurullah qızı Aslanova, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, BDU
Rəfail Musa oğlu Həsənov, sosiologiya elmləri doktoru, professor, BDU
Rəna Fuad qızı İbrahimbəyova, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor, BDU
Kamilə Ramiz qızı Əliyeva, psixologiya elmləri doktoru, professor, BDU
Səxavət Nəsrulla qızı Əliyeva, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, BDU
Tatyana İvanovna Bilenko, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, Droqobıç dövlət pedaqoji universiteti (Ukrayna)
Sergey Nikolayeviç Volkov, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, Penza texnoloji akademiyası (Rusiya)
Ləzifə Nağı qızı Qasımova, pedaqogika elmləri doktoru, professor, BDU
Qəmər Cəfər qızı Mürşüdlü, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, BDU
Kəmalə Həsən qızı Pənahova, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, BDU
Qızılgül Yasin qızı Abbasova, fəlsəfə elmləri doktoru, professor,baş redaktor, BDU
Daxil Cahangir oğlu Vəliyev, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, redaktor müavini, BDU
Vüsalə Kərəm qızı Musayeva, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, buraxılışa məsul redaktor, BDU

Topluda müasir dövrün aktual problemlərindən bəhs olunur. Məqalələrdə müəlliflər tərəfindən qaldırılan məsələlərin geniş çeşidi dünyamızın tarix, fəlsəfə, politologiya, sosiologiya, pedaqogika, psixologiya, iqtisadiyyat, mədəniyyətşünasliq, sənətşünaslıq və digər sosial-humanitar sahələrdə baş verən proseslərə bir çox yeni aspektlərdən nəzər salmağa imkan verir. Toplunun materiallarından elmi işçilər, ali və orta ixtisas məktəblərinin humanitar fənləri tədris edən müəllimlər, tələbələr və aspirantlar faydalana bilərlər. Məqalələr müəlliflərin redaktəsi ilə çapa verilmişdir.

HUMANİTAR ELMLƏR

SOSİOLOGİYA VƏ SOSİAL İŞ

K. MARKS VƏ F. ENGELSİN ŞƏHƏRLƏRİN SOSİAL-EKOLOJİ VƏZİYYƏTİ İLƏ BAĞLI ELMİ-NƏZƏRİ YANAŞMALARI

Əzizli Anar Oruc oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
azizlianar01@gmail.com

***Açar sözlər*:** Şəhər, sosial-ekoloji tədqiqat, sənaye inqilabı, işçi sinfi, həyat mübarizəsi, kapitalizm, K. Marks, F. Engels, sinifsiz cəmiyyət.
Ключевые слова: Город, социально-экологические исследования, промышленная революция, рабочий класс, жизненная борьба, капитализм, К. Маркс, Ф. Энгельс, бесклассовое общество.
***Keywords*:** City, socio-ecological research, industrial revolution, working class, life struggle, capitalism, K. Marx, F. Engels, classless society.

Demək olar ki, antik mədəniyyətlərin təşəkkülündən bəri şəhərlər gedərək artan bir dəyər qazanmış, hər tarixi dövrdə müəyyən özünəməxsus xüsusiyyətlərlə səciyyələnmişdir. Ancaq müasir şəhərləşmə anlayışı Sənaye İnqilabından sonra meydana çıxmışdır. Bu dövrdə şəhərlər əlavə və ya artıq dəyərin (artıq dəyər anlayışı xeyli əvvəldən, hələ Marksdan da öncə kəşf edilmiş və istifadə edilməyə başlamış bir anlayışdır, ümumiyyətlə, bu, lazım olandan daha çox istehsal etmək deməkdir [9]) yarandığı ərazilərə çevrilmiş, şəhərləşmə öz yerini xüsusilə qabaqcıl ölkələrdə və böyük şəhərlərdə urbanizasiyaya vermişdir.

Belə ki, sənayeləşmə dalğası ilə dünya şəhərlərinin bir çoxunda əmək gücünə (işçilərə) olan tələbat kəndlərdən və şəhərətrafı ərazilərdən şəhərlərə axına səbəb olmuşdur. Beləliklə də, şəhərlərin qeyri-nizami və “kor-koranə” şəkildə böyüməsi ilə formalaşan proletar mədəniyyət müasir sosial təbəqə anlayışının təməlini qoymuşdur.

Şəhərlər və şəhər həyatını araşdırma obyekti olaraq seçən tədqiqatlar o dövrdə mövcud olmasa da, sosioloqlar irəli sürdükləri sosial nəzəriyyələr çərçivəsində və əsasən qeyd olunan sosial problemlərlə bağlı olaraq şəhərləri tədqiq etməyə çalışmışlar. K. Marks, F. Engels və başqaları iqtisadi, siyasi və digər baxımdan bu anlayışın insan həyatındakı roluna və onun mahiyyətinə diqqət çəkmişdir [6, səh 2-3]. Qeyd olunan məsələlərin daha yaxşı anlaşılması baxımından onların yanaşmalarının tədqiqi kifayət qədər önəmli və aktual bir məsələdir.

Ümumilikdə, sosial bir varlıq olan şəhər XIX əsr sosioloqları tərəfindən ictimai hadisələr və onların səbəb olduğu dəyişikliklər kontekstində nəzərə alınmışdır [6, səh 2]. Qeyd olunan dövrdə şəhərlər hələ nə ekoloji, nə də sosial araşdırmaların obyektinə çevrilməmişdi. Tədqiqatçılar şəhərləri öz irəli sürdükləri nəzəriyyələr baxımından ələ alırdı ki, bu cəhətdən də onların fikirləri bir-birindən fərqlənirdi. Marks və Engelsin fikirlərində şəhərlər daha çox ictimai dəyişikliklərin baş tutduğu və beləliklə də yeni nizamın, quruluşun meydana gəldiyi yerlər olaraq dəyərləndirilirdi.

Şəhəri bir tədqiqat obyekti olaraq seçməyən, lakin gələcək araşdırmalara ciddi töhfələr verən ilk sosioloqlardan bəhs edərkən ilk öncə diqqətə çatdırmaq lazımdır ki, şəhərlər və onların sosial həyatı ilə bağlı ilk araşdırma və tədqiqatlar Karl Marks və Fridrix Engels tərəfindən aparılmışdır. Marksın görüşlərinin mərkəzində kapitalist istesalı (şəkli) və şəhər, eyni zamanda bunların qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində orataya çıxan sosial təbəqə anlayışı da-

yanır. İlk olaraq, Marks təbiət anlayışını izah edərkən bilavasitə təbiətin özünə yox, onun insanla olan əlaqəsinə diqqət çəkir.

Çünki onun fikrincə, insan cəmiyyətindən ayrı bir təbiətin mənası yoxdur. Həmçinin insanlıq tarixinin başlamasından öncəki təbiət də bu gün artıq heç bir yerdə mövcud deyildir. Təbiət - onunla əlaqə (insan əlaqəsi) baxımından tarixi bir "məhsuldur" və buna görə də insanlardan ayrı dəyərləndirilə bilməz. Onun bu barədə düşüncələrinin təməlini və özülünü aşkara çıxarmaq üçün təbiət məfhumunu "birinci təbiət" və "ikinci təbiət" şəklində ayırmaq faydalı olacaqdır. Burada birinci təbiət insanların xaricində var olan şeylərin dünyası, ikinci təbiət isə ilk növbədə dövlətdə və cəmiyyətdə, daha sonra isə hüququqda, iqtiasdiyyatda formalaşan insanların dünyasıdır. Lefebvre də öz növbəsində əsərlərində ikinci təbiət anlayışına diqqət çəkmişdir [5, səh 2-3].

Marks demək olar ki, özünün əsas fikirlərini və müddəalarını "Kapital" adlı əsərində ifadə etmişdir [7]. O, bu əsərdə əsasən kapitalizmin təməl daşı olan meta - əmtəə anlayışı (satılmaq üçün istehsal olunun mal, ticarət məhsulu) və sərmayənin (investisiyanın) istehsalı prosesini analiz etmişdir, ona görə, sosial təbəqə anlayışının formalaşması da bu prosesin davamıdır [8, 2020].

Beləliklə, Marksın şəhərlərin sosial aspetki ilə bağlı fikirləri bundan ibarətdir ki, sənayeləşmə prosesi ilə birlikdə kəndlərdən və şəhərətrafı ərazilərdən şəhərlərə köç ediləcək və şəhərlərdə bir "yığılma" meydana gələcəkdir. Ancaq bu, öz növbəsində həm müsbət, həm də mənfi bir prosesdir. Çünki ilk növbədə şəhərlərə axınlarla birlikdə bu kənd yerlərində işsizlik və şəhərlərdə yeni fürsətlərin və daha cəlbedici iş yerlərinin meydana çıxmasına səbəb olacaqdır. Daha yaxşı həyat şəraiti ümidi ilə şəhərlərə köç edən insanlar isə çox zaman gözlədiklərinin əksinə dəhşətli yaşayış şəraiti ilə qarşılaşırlar [1, səh 10].

Marks düşünür ki, feodalizmdən kapitalizmə keçilməsi ilə bərabər kəndlərdə toplanan bu insanlar həm də yuxarıda göstərildiyi kimi, yeni bir sosial təbəqə olan proletariyanı meydana gətirəcəkdir. O öz növbəsində, burjuaziya cəmiyyəti adlandırdığı kapitalizmin aşağı sosial təbəqəsi olan proletar (fəhlə) ilə feodalizmin və ondan əvvəlki dövrlərin aşağı sosial zümrəsini demək olar ki, (həyat şəraiti baxımından) eyniləşdirirdi:

"Romalı qullar öz sahibinə zəncilərlə bağlı idi; muzdlu işçi də görünməyən iplərlə bağlıdır. Muzdlu işçinin üzdəki (görünüşdəki) müstəqilliyi onu işlə təmin edən patronlarının (rəhbərlərinin) daimi dəyişməsilə və aralarındakı müqavilənin fiction jurisi ilə (hüquqi qüvvəsi ilə) təmin olunur" [3, səh 554].

Eyni zamanda, bütün bu göstərilən proseslərin müəyyən bir mərhələdə müsbət olaraq ifadə olunmasının səbəbi budur ki, Marksa görə, siniflər arası mübarizə daimi bir proses deyildir. Kapitalizmi sevməyən biri və sosializm tərəfdarı olaraq o qeyd edirdi ki, feodalizm insanları məkan baxımından ayrı salsa da, sənayeləşmə və şəhərlərə axın vasitəsilə kapitalizm onları yeni proletarlar ilə birləşdirir və onlar bir yerdə işləyib bir yerdə yaşayaraq əzilmişlik və xor görülmə duyğusunu da birlikdə hiss edirlər.

Bu səbəblə işçi sinfinin buna qarşı çıxması və birləşməsi baxımından ən uyğun məkan elə şəhərlərdir. Marks düşünür ki, sinfi mübarizə cəmiyyətin inkişaf şəkli olsa da, bu proses həmişəlik belə davam etməyəcək, çünki kapitalizm də özündən əvvəl gələn sosial sistemlər kimi kapitalizm də gərginlik yaradır və o hətta sinfi mübarizəni qüvvətləndirir. Buna görə də, gec-tez proletar-fəhlə sinfi birləşərək sosial ayrıseçkiliyə qarşı çıxacaq və onların da mübarizəyə qalxması ilə sinifsiz bir cəmiyyət, sosial sistem, daha dəqiq desək, sinifsiz kommunizm meydana gələcəkdir.

Nəhayət, Marks qeyd edir ki, orta əsrlərə qədər olan tarix kəndlərin tarixidir, orta əsrlərdə isə feodal istehsal prosesinin ortaya çıxması və ticarətin artması ilə bərabər şəhər və kəndlər arasında münasibətlər dəyişmiş və ayrım kəskinləşmişdir. Bununla yanaşı, əyalətlərin formalaşması ilə bərabər dünyanın müasir tarixi başlayır. Bu baxımdan, orta əsrlərdən sonrakı dövrü şəhərlərin tarixi də adlandırmaq olar [6, səh 4].

Yuxarıda göstərildiyi kimi, Marks və Engelsin elmi fəaliyyətində şəhərləri bir tədqiqat obyekti olaraq elə aldıqlarını, bilavasitə şəhərləri incələdiklərini görmək çətindir. Belə ki, Marks və Engels şəhərlərə iqtisadi-siyasi yanaşmanın təməlini qoyan şəxslərdir və onlar öz araşdırmalarında əsasən kapitalizmin inkişafı, sərmayə yığımı (xüsusilə ilkin sərmayə) və sosial təbəqələşmə kimi məsələlər zəmnində bu movzuya toxunmuşlar.

Ancaq xüsusilə Engelsin İngiltərənin Salford və Manchester şəhərlərindəki müşahidələri əsasında qələmə aldığı "İngiltərədə İşçi sinfinin Vəziyyəti" (Condition of the Working Class in England) adlı əsəri müasirləri, hətta daha sonra gələn sosioloqlarla müqayisədə şəhərlərin sosial strategiyalar baxımından önəmi haqqında yazılmış ən geniş və əhatəli əsərlərdən biridir. O bu əsərdə həmçinin kənd və şəhərlər arasında sənaye inqilabı ilə bərabər ortaya çıxan ziddiyyətlər və kapitalizmin inkişafı cəhətindən şəhərlərin rolunu da incələmişdir [5, səh 4-5].

Engels İngiltərədə qaldığı və bu müşahidə və incələmələri apardığı 21 ay ərzində işçi sinfinin iş və həyat şəraitini və mübarizəsini öz gözləri ilə görmüş və müşahidələrini bir sıra elmi sənədlərlə də qüvvətləndirmişdir. Ümumilikdə, onun vurğulamaq istədiyi məsələ olduqda barizdir: onun fikrincə, yeni şəhərlərdə işçi sinfinin belə səfil vəziyyətdə yaşamasının səbəbi bu və ya digər (xırda) çatışmazlıqlarla deyil, bütövlükdə kapitalist sistemi ilə bağlıdır. Bu çalışması ilə Engels hələ marksizmin təməl müddəaları oturuşmadan öncə fikirlərini inqilabi bir çərçivəyə sala bilmişdir [10, 2014].

Engelsin əsas fikirlərini belə ümumiləşdirə bilərik; sənaye inqilabı şəhərlərin ani böyüməsinə və inkişafına səbəb olmuşdur, ancaq sənaye inqilabının təməlləri çoxdan atılmışdır. Burada o, ilk yığım anlayışına diqqət çəkir. Bu anlayış sadəcə maddi sərvəti deyil (hansı ki, sənaye inqilabında olduqca önəmli bir faktor idi), həmçinin insanların yaşadığı ərazidə yeni quruluşun, yeni sistemin və yeni əlaqələrin formalaşmasını da ifadə edir.

Engels ilk yığımın yaranma səbəbi olaraq mülksüzləşdirmə, quldarlıq, əhali sayı ilə bağlı həyata keçirilən məcburi siyasətlər, çitləmə və s. göstərir. Bütün bu səbəblər insanları "azad əməkçilər" (işçilər) olaraq şəhərlərə yönəlməyə məcbur edir. Burada isə əhalinin yuxarı və aşağı sosial təbəqələri, yəni burjuaziya və proletariya arasında çox kəskin fərqlər meydana çıxır. London şəhəri haqqında o "varlıların möhtəşəm evlərinin yaxınlığında yoxsul məhəllələrinə asanlıqla rast gəlinə bilən yer" olaraq bəhs edir:

"Şəhərin köhnə hissələrində bir çox yer çirkli və baxımsızdır; O, kir yığınları və gölməçələrlə doludur. Birminghamda kifayət qədər çox olan həyətlərin sayı təqribən 2000-ə çatır və şəhər işçilərinin əksəriyyətini əhatə edir. Bu həyətlər, ümumiyyətlə, dar, palçıqlı, zəif havalandırılan və su təchizatı olmayan 8-20 evlə çevrələnib. Bu evlərin arxa divarları ümumi olduğu üçün quruluşu sadədir və yan tərəflərində pəncərələr var... Birmingemdə bir neçə zirzəmidən iş yeri kimi istifadə olunsa da, yaşayış yeri kimi zirzəmilər çox dəyil. Proletarların qaldığı bir çox yataqxana var və onlar həyətlərdə və ya şəhərin mərkəzində tikilir. Bunların demək olar ki, hamısı iyrənc və pis qoxuludur. Bu pansionatlarda yalnız rahatlıq və ya əxlaqı heç önəmsəmədən sadəcə bu səfil məxluqların dözə bildiyi atmosferdə yeyib-içən, siqaret çəkən, içki içən və yatan rahatlıq və əxlaqı nəzərə almadan dilənçilər, oğrular və s. məskunlaşıb" [2, səh 73].

Manchester şəhəri haqqında Engelsin düşüncələri isə çox da fərqli deyildir:

"Şəhər o qədər qəribə bir şəkildə qurulub ki, insan özünü iş və istirahətlə məhdudlaşdırsa, illərlə bu şəhərdə yaşayıb hər gün çölə çıxsa belə, fəhlə (proletar) məhəllələrinə, hətta işçilərə belə rast gəlməyə bilər. Bunun əsas səbəbi odur ki, dilə gətirilməmiş şüursuz bir uzlaşma (kompromis) ilə olduğu qədər, sözlə ifadə olunmuş şüurlu bir qətiyyətliliklə də zəhmətkeş xalqın məhəllələri orta təbəqə üçün ayrılmış şəhər məhəllələrindən bıçaqla kəsilmiş kimi ayrılmışdır, əks halda, bunun olmadığı yerlərdə isə, onlar yardımsevərlik pərdəsi altında gizlənmişdir" [10, 2014].

Lakin bütün bu mənfi cəhətlərə baxmarayaq, Marks kimi, Engels də bu prosesin özündə həm də müsbət bir proses olduğunu qeyd edir və əvvəlki dövrlərdə mülkədara zəncirlərlə bağlı olan ən aşağı sosial təbəqənin uzun bir müddət və ağır bir mübarizədən sonra belə olsa, sosial cəmiyyətlə əvəzlənəcəyinə ümidini bildirir və bunun üçün şəhəri ideal məkan olaraq görürdü.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədli C. T., Paşayev. V. Ə. "Sosiologiya və cəmiyyət problemləri". Bakı: "Ecoprint", 2023, 749 səh.
2. Engels F. "Condition of the Working Class in England". London: Progress Publishers, 1845 (2013), 206 səh.
3. Marx K. "Capital : A Critique of Political Economy Volume I". Germany: Verlag von Otto Meisner 1867 (2010), 1152 səh.
4. Güllüpınar F. "Kent sosyolojisi kuramları üzerine bir litaretür değerlendirmesi". Eskişehir: Çağdaş yerel yönetimler, 2012, 29 səh.
5. İncedere L. "Çağdaş Kentsel Teorilerde Marx'ı Neden Okuyoruz?" Istanbul: Kent Akademisi, 2020, 10 səh.
6. Turut H, Özgür E. M. "Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak". İzmir: Ege Coğrafya dergisi, 2018, 19 səh.
7. https://az.wikipedia.org/wiki/Karl_Marks
8. Karl Marx (Stanford Encyclopedia of Philosophy)
9. https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Art%C4%B1_de%C4%9Fer
10. https://gelenek.org/engelsin-kentlerinden-kapitalizmin-ontolojisine-bir-gezinti/

K. MARKS VƏ F. ENGELSİN ŞƏHƏRLƏRİN SOSİAL-EKOLOJİ VƏZİYYƏTİ İLƏ BAĞLI ELMİ-NƏZƏRİ YANAŞMALARI

Əzizli Anar

XÜLASƏ

Şəhərlər müasir dövrdə bir çoxumuzun həyatını davam etdirdiyi, eyni zamanda, burada yaşayıb yaşamamasından asılı olmayaraq hər bir insanın həyatına bu və ya digər dərəcədə təsir edən mürəkkəb strukturlardır. Bu gün şəhərlərin mahiyyətini, buradaki sosial həyatı və ekoloji vəziyyəti araşdıran kifayət qədər tədqiqatçı olsa da, XIX əsrdə şəhərlər hələ bir tədqiqat obyektinə çevrilməmişdi. Qeyd olunan dövrdə K. Marks, F. Engels və digər sosioloqlar şəhərləri ictimai dəyişiklərin bir parçası olaraq görmüş, bu məfhumu sosial təbəqələşmə, proletariya, kapitalizm, sənayeləşmə, yadlaşma və s. kimi anlayışlar çərçivəsində tədqiq və təhlil etmişlər. Ümumilikdə isə Marks və Engelsin fikirləri kifayət qədər oxşarlıq təşkil edir. Marks daha çox kapitalizm, sərmayə yığımı, kapital, sinfi təbəqələşmə və proletariya, Engels isə işçi sinifi, onların sosial vəziyyəti və həyat mübarizəsi, həmçinin sənaye inqılabının şəhərlərə təsiri və ətraf-mühiti çirkləndirməsi kimi məsələləri tədqiq etsə də, onların hər ikisi sonda işçi sinfinin mübarizəsi ilə bərabər sinifsiz bir cəmiyyətin bərqərar olacağına inam duymuşdur.

XX əsrdən başlayaraq şəhər artıq müstəqil bir araşdırma mövzusuna çevrilmiş, XIX əsrin əvvəllərindən isə bu tədqiqatlar yeni bir mərhələyə qədəm qoymuş olsa da Marks və Engelsin fikirləri öz aktuallğını qorumuş və özündən sonra gələn sosioloqların fəaliyyətinə mühüm töfhələr vermişdir.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К. МАРКСА И Ф. ЭНГЕЛЬСА К СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОМУ СОСТОЯНИЮ ГОРОДОВ

Азизли Анар

АННОТАЦИЯ

Города представляют собой сложные структуры, в которых многие из нас проживают свою жизнь в современное время, и в то же время они в той или иной степени влияют на жизнь каждого человека, независимо от того, живет он здесь или нет. Хотя сегодня существует достаточно исследователей, изучающих природу городов, их общественную жизнь и экологическую ситуацию, в XIX веке города еще не стали объектом исследования. В указанный период К. Маркс, Ф. Энгельс и другие социологи рассматривали города как часть социальных изменений, и это понятие определялось как социальное расслоение, пролетариат, капитализм, индустриализация, отчуждение и т. д. изучали и анализировали в рамках таких концепций. В целом взгляды Маркса и Энгельса весьма схожи. Хотя Маркса больше интересовали капитализм, накопление капитала, капитал, классовое расслоение и пролетариат, тогда как Энгельса больше интересовал рабочий класс, его социальное положение и жизненная борьба, а также влияние промышленной революции на города и загрязнение окружающей среды. Оба они верили, что бесклассовое общество в конечном итоге будет создано в результате борьбы рабочего класса.

Начиная с XX века город уже стал самостоятельной темой исследований, и хотя с начала XIX века эти исследования вышли на новый этап, идеи Маркса и Энгельса сохранили свою актуальность и внесли важный вклад в деятельность социологов, пришедших после них.

K. MARX AND F. ENGELS' SCİENTİFİC-THEORETİCAL APPROACHES TO THE SOCİO-ECOLOGİCAL CONDİTİON OF CİTİES

Azizli Anar

SUMMARY

Cities are complex structures in which many of us live our lives in modern times, and at the same time, they affect the lives of every person to one degree or another, regardless of whether they live here or not. Although today there are enough researchers studying the nature of cities, their social life and ecological situation, in the 19th century cities had not yet become an object of research. In the mentioned period, K. Marx, F. Engels and other sociologists saw cities as a part of social changes, and this concept was defined as social stratification, proletariat, capitalism, industrialization, alienation, etc. have studied and analyzed within the framework of such concepts. In general, the views of Marx and Engels are quite similar. Although Marx was more concerned with capitalism, capital accumulation, capital, class stratification and the proletariat, while Engels was more concerned with the working class, their social condition and life struggle, as well as the impact of the industrial revolution on cities and environmental pollution, both of them were concerned with the struggle of the working class, but ultimately believed that a classless society would be established with the struggle of them.

Starting from the 20th century, the city has already become an independent research topic, and although these studies have entered a new stage since the beginning of the 19th century, the ideas of Marx and Engels have maintained their relevance and made important contributions to the activities of sociologists who came after them.

ƏLİLLİYİ OLAN GƏNCLƏRLƏ İŞ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

Məmmədova Zeynəb Rafail qızı
ADMİU-nun II kurs magistrantı
zeynebmemmmedova@gmail.com

Açar sözlər: əlilliyi olan şəxs, Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya, İsveç, İtaliya, Estoniya
Ключевые слова: человек с инвалидностью, Конвенция о правах инвалидов, Швеция, Италия, Эстония
Keywords: a person with a disability, Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Sweden, Italy, Estonia.

Dünyada əlilliyi olan gənclərin müalicəsi, reabilitasiyası və cəmiyyətə inteqrasiyası ilə bağlı həyata keçirilən mütərəqqi işlər artan tendensiya ilə davam edir. Yer kürəsində 1,3 milyard insan, yəni hər 6 nəfərdən 1-i müxtəlif dərəcəli əlilliyə sahibdir [1]. Əlillik şəxsin anadangəlmə və ya sonradan qazanılan fiziki, əqli, mənəvi və sosial bacarıqlarını müxtəlif dərəcədə itirməsi səbəbilə meydana gəlir. Əlilliyi olan şəxslər sırasına əlilliyi olan gənclər də daxildir. Gəncin sahib olduğu əlillik dərəcəsi onun ictimai həyata uyğunlaşması və gündəlik ehtiyaclarını ödəməsində qarşılaşdığı çətinliklərə bilavasitə təsir göstərir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatına əsasən gənclər 15-24 yaşları əhatə edən, Azərbaycanda “ Gənclər siyasəti haqqında” qanuna əsasən isə gənclər 14-29 yaşları əhatə edən şəxslərdir [2]. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən əlilliyə səbəb olan xəstəliklərin siyahısı və onlara müvafiq olaraq ilk dəfə əlilliyi müəyyən edilən əlilliyi olan şəxslərin sayı, 14-29 yaşda olan gənclərin sayı üzrə hər il hesabat ictimaiyyətə təqdim olunur. Sinir sistemi xəstəlikləri, psixi pozuntular və davranış pozuntuları, göz və əlavə aparatın xəstəlikləri, qan dövranı sisteminin xəstəlikləri, vərəm, tənəffüs orqanlarının xəstəlikləri, endokrin sistemin xəstəlikləri, travmalar və xarici səbəblərin təsirinin bəzi digər nəticələri sözü gedən xəstəliklər sırasına daxildir. Bu hesabata əsasən 2020-ci ildə əlilliyi olan şəxslərin sayı 13567, onlardan 14-29 yaşda olanların sayı 1733, 2021-ci ildə əlilliyi olan şəxslərin sayı 18452, onlardan 14-29 yaşda olanların sayı 3388-dir [3].

Tarixin müxtəlif dövrlərində əlilliyi olan şəxslərə qarşı fərqli baxış və münasibətlər öz əksini tapmışdır. Neolit tayfaları əlilliyin ruhlar tərəfindən törədildiyinə inanırdılar və pis olduğuna inanılan şər ruhları azad etmək üçün kəllə əməliyyatları aparırdılar. Spartalılar isə öz kobud fərdiyyətçilikləri ilə həm gənc, həm də yaşlı əlilliyi olan şəxsləri ölümə tərk edirdilər. Qədim yunanların və romalıların əlilliyi olan şəxslərə münasibəti də fərqli deyildi. Qədim yunanlar əlilliyi olan şəxslərin insan olmadıqlarına və ölmək üçün tərk edilməli olduqlarına inanırdılar. Romalılar ağır əlilliyə malik uşaqları ölümə tərk edir və müxtəlif dərəcəli fiziki məhdudiyyəti olanları isə öz əyləncələri üçün istifadə edirdilər [4, s.6].

Elmi ədəbiyyatda əlilliyi olan gənclərə qarşı münasibətdə tibbi və sosial model xüsusilə fərqləndirilir. Əlilliyi olan gənclərə tibbi perspektivdən yanaşma ilkin dövrdə xüsusilə populyar idi. Bu yanaşmaya əsasən əlillik orqanizmin patologiyası olaraq görülürdü. Tibbi modelə əsasən əlillik gəncin sahib olduğu şəxsi məhdudiyyət olaraq qəbul edilir və bunun aradan qaldırılması tibbi müdaxilələr, müalicə və reabilitasiya ilə məhdudlaşdırılırdı. Əlilliyə sosial yanaşma modelində isə əlillik gəncin sahib olduğu müxtəlif dərəcəli əlillikdən deyil, gəncin yaşadığı cəmiyyətdə mövcud olan baryerlərlə bağlıdır.

Keçmişin çətin təcrübələrindən sonra bu gün əlilliyi olan şəxslər və onların hüquqları ilə bağlı beynəlxalq diskursda əsaslı işlər həyata keçirilir. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları və əlilliyin sosial modelinə əsasən beynəlxalq aləmdə qəbul edilən müstəsna əhəmiyyətə malik sənədlərdən biri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında

Konvensiyası və onun Fakültativ protokoludur. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya və onun Fakültativ protokolu Birləmiş Millətlər Təşkilatı tərərfindən 13 dekabr 2006-cı il tarixində qəbul edilmiş və 30 mart 2007-ci il tarixində imzalanmaq üçün açıq elan edilmişdir[5]. Azərbaycan Respublikası Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyanı və onun Fakültativ protokolunu 2009-cu ilin yanvar ayında ratifikasiya edərək regionda bunu edən ilk ölkələrdən biri olmuşdur. Konvensiya tərəf ölkələrin milli siyasətlərində əlillik və əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarına dair qərarların qəbul edilməsinə təşviqedici və öyrədici təsirə malikdir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyası İsveç tərəfindən 2008-ci ildə ratifikasiya olunmuşdur. Bu tarixdən etibarən qəbul edilən qərar və siyasətlərin Konvensiyada mövcud olan prinsiplərə uyğun olaraq hazırlanması və qiymətləndirilməsinə başlanmışdır. İsveçdə əhalinin təxminən 20 %-nin müxtəlif dərəcəli əlilliyə sahib olduğu təxmin edilir. İsveçdə mövcud olan siyasət bərabər dəyər və hüquqlara əsaslanan prinsipə əsasən həyata keçirilir. Bu prinsip əlilliyi olan gənclərin sağlam cəmiyətdə yaşamasını şərtləndirmişdir. İsveçdə Səhiyyə Nazirliyi başda olmaqla müxtəlif dövlət orqanları təhsil, məşğulluq və səhiyyə kimi sahələrdə əlilliyi olan şəxslərin bərabər imkana sahib olması üçün əsaslı işlər həyata keçirirlər. Ölkədə əlilliyi olan şəxslərlə bağlı siyasəti başlıca olaraq Səhiyyə Nazirliyi və Sosial məsələlər üzrə Nazirlik əlaqələndirir. 2011-ci ilin iyununda əlillik siyasəti üzrə 5 illik strategiya dövlət tərəfindən qəbul edildi. Strategiya qismən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyaya əsaslanır. Dövlət sayı 50-dən çox olan könüllü əlillik təşkilatlarına lazımi dövlət dəstəyini göstərir.

Uzun illər Avropada olduğu kimi, İtaliyada da əlilliyi olan şəxslərə münasibət tibbi model çərçivəsində olmuş, əlilliyi olan şəxs fiziki və əqli vəziyyətinə görə məhdud və ya tamamilə məhdud əmək qabiliyyətinə malik şəxs kimi görülmüşdür. Bu gün İtaliyada Məşğulluq, Səhiyyə və Sosial siyasət Nazirliyi və Nazirlər Şurasının Hüquqlar və bərabər imkanlar departamenti əlilliyi olan şəxslərlə bağlı siyasət və qanunvericilik proseslərinə cavabdeh olan əsas qurumlardır. Məşğulluq, Səhiyyə və Sosial siyasət Nazirliyi iş həyatında bərabər imkanların təmin edilməsi və məşğulluq sahəsində əlilliyi olan şəxsləri xüsusilə əlilliyi olan gəncləri əhatə edən qanunların tənzimlənməsinə cavabdehdir. Eyni zamanda sosial xidmətlərlə bağlı regionların və yerli özüünidarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və sosial təminat fondlarını idarə etmək üçün də məsuliyyət daşıyır. Əlilliyi olan şəxslərin insan hüquqları və bərabər imkanların inkişaf etdirilməsi, ayrı-seçkiliyin bütün formalarının qarşısının alınması üzrə qanunvericilik və icra təşəbbüslərinin planlaşdırılması və onun əlaqələndirilməsi Hüquqlar və bərabər imkanlar departamentinin səlahiyyətləri daxilindədir. 1999-cu ildə qəbul edilən "Əlilliyi olan şəxslərin əmək hüquqlarına dair" qanunun 18-ci maddəsinə əsasən 15-dən çox işçisi olan işəgötürən işçi kvotasına uyğun olaraq əlilliyi olan şəxsi işlə təmin etməlidir. 16-35 işçisi olan iş yerlərində 1 əlilliyi olan şəxs, 50-yə qədər işçisi olan iş yerləri 2 əlilliyi olan şəxs işlə təmin olunmalı, 50-dən çox işçisi olan iş yerlərində isə əlilliyi olan şəxslər ümumi işçilərin 7 %-ni təşkil etməlidir. Dövlət tərəfindən əlilliyi olan şəxslərin sosial sığorta haqlarının ödənilməsində işəgötürənə maliyyə dəstəyi həyata keçirilir [6].

Estoniyada əlilliyi olan şəxsləri əhatə edən qanunvericilik və siyasət proseslərinin həyata keçirilməsindən cavabdeh olan qurum Sosial Məsələlər Nazirliyidir. Nazirlik əlilliyi olan şəxslər üçün strategiyalar hazırlayır və milli səviyyədə resurslarla təmin edir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əlilliyi olanşəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyası 2007-ci ildə Estoniya tərəfindən imzalanıb, 2012-ci ildə rəsmi olaraq qəbul edilmişdir. Əlilliyi olan şəxslərin də daxil olduğu müxtəlif əsaslı ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və bərabər imkanların yaradılması üçün 2008-ci ildə qəbul olunan Bərabər münasibət qanunu məşğulluq, peşə hazırlığı və işə hazırlıq quruluşlarına üzvlük, işə qəbul məsələləri də daxil olmaqla,

ayrı-seçkiliyin qadağan olunması prinsipinə əsaslanır. İşəgötürənlər əlilliyi olan şəxslər üçün iş yerində lazımi tənzimlənmələrin aparılmasını və uyğun şəraitin yaradılmasını təmin etməlidir[7]. İş yerində əlilliyi olan şəxslər üçün lazımi tənzimlənmələrin aparılması və uyğun şəraitin yaradılması Bərabər münasibət qanunu ilə yanaşı Əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyi qanununda da öz əksini tapmışdır.

Nəticə olaraq, görünür ki, əlilliyi olan şəxslərə olan müsbət münasibət keçmiş dövr ilə müqayisədə müsbət tendensiyaya malikdir. Dövlətlər daxili və xarici siyasətlərində əlilliyi olan şəxsləri xüsusilə əlilliyi olan gəncləri əhatə edən qanunların hazırlanmasına daha maraqlıdır. Dünyada əlilliyi olan gənclərlə bağlı həyata keçirilən siyasətlərin təcrübələrini öyrənib ümumiləşdirmək, ən faydalı olanlardan istifadə olunması Azərbaycanda bu sahənin dinamik inkişafı üçün zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Disability
https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health
2. Gənclər siyasəti haqqında
https://youthfoundation.az/wp-content/uploads
3. İlk dəfə əlilliyi müəyyən edilən şəxslərin sayı
https://www.stat.gov.az/source/healthcare/az/002_2_2.xls
4. Romel W.Mackelprang, Richard O.Salsgiver, Ryan C.Parrey “ Disability. A Diversity Model Approach in Human Service Practice”. Oxford University Press, 2021, p: 664.
5. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya
https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-persons-disabilities
6. Inclusion of people with disability in Italy
https://epic-org.eu/wp-content/uploads/2021/09/Preliminary-Analysis_Italy.pdf
7. Equal Treatment Act
https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013066/consolide

ƏLİLLİYİ OLAN GƏNCLƏRLƏ İŞ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ

Məmmdəova Zeynəb

XÜLASƏ

Məqalədə İsveç, İtaliya və Estoniya kimi dövlətlərin əlilliyi olan şəxslərlə bağlı həyata keçirdikləri siyasəti araşdırdıq. Dövlətlərin həyata keçirdikləri siyasətdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyası mühüm təsir göstərmişdir. Məqalənin əsasını əlilliyi olan şəxslər və dövlətlərin əlilliyi olan şəxslərlə bağlı həyata keçirdikləri siyasət çərçivəsində qəbul etdikləri qərarlar təşkil edir.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ РАБОТЫ С МОЛОДЫМИ ЛЮДЬМИ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Мамедова Зейнаб

АННОТАЦИЯ

В статье мы рассмотрели политику, реализуемую такими странами, как Швеция, Италия и Эстония в отношении людей с ограниченными возможностями. Конвенция Организации Объединенных Наций о правах инвалидов оказала важное влияние на политику, проводимую государствами. Основу статьи составляют люди с ограничен-

ными возможностями и решения, принимаемые государствами в рамках своей политики в отношении людей с ограниченными возможностями.

INTERNATİONAL EXPERİENCE İN WORKİNG WİTH YOUNG PEOPLE WİTH DİSABİLİTİES

Mammadova Zeynab

SUMMARY

In the article, we examined the policies implemented by countries such as Sweden, Italy and Estonia regarding persons with disabilities. The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities has had an important impact on the policies implemented by the states. The basis of the article is people with disabilities and the decisions made by states within the framework of their policies regarding people with disabilities.

MÜASİR DÖVÜRDƏ AİLƏ ZORAKILIĞININ SOSİAL PROBLEMLƏRİ

Asini Cümşüd Şamo oğlu
ADMİU-nun II kurs magistrantı
cumsudhesen@gmail.com

Açar sözlər: məişət zorakılığı, sosial profilaktik tədbirlər, məişət zorakılığının qarşısının alınması, formaları və tədbirləri, sosial xidmət.
Ключевые слова: домашнее насилие, меры социальной профилактики, профилактика домашнего насилия, формы и меры, социальное обслуживание.
Keywords: domestic violence, social preventive measures, prevention of domestic violence, forms and measures, social service.

Elmi ədəbiyyatda ailə zorakılığı anlayışının müxtəlif tərifləri var. Ailə zorakılığı yaxın adamlar üzərində nəzarət və hakimiyyət əldə etmək məqsədilə onlara münasibətdə artan tezliklə təkrarlanan müxtəlif xarakterli (iqtisadi, psixoloji, cinsi, şifahi, fiziki) hərəkətlər silsiləsidir [4, s.172]. Ailə zorakılığı eyni ailə üzvlərinin və ya bir-birinə yaxın olan şəxslərin tabeçilik, habelə zərərçəkmişin zərərinə təqsirkarı razı salmaq məqsədi ilə davranışlarında aqressiya növlərindən biridir [10, S.250]. Ailədaxili zorakılıq qurbanın iradəsini boğmaq, hakimiyyət əldə etmək məqsədi ilə ailənin bəzi üzvlərinin/üzvlərinin başqalarına və ya digər ailə üzvünə qarşı fiziki zor tətbiqini, o cümlədən iqtisadi və psixoloji təzyiqi, cinsi zorakılığı nəzərdə tutur [6, s.26]. Ailə zorakılığının təriflərində daha çox məcbur etmə, tabeçilik, təzyiq, sui-istifadə, hakimiyyətin əldə edilməsi və s. kimi terminlərdən istifadə olunur. Bütün bu xüsusiyyətlər bir şəxsə qarşı ayrı-seçkilik, onun hüquqlarının pozulması və ya məhdudlaşdırılması ilə bağlıdır. Ailə zorakılığının müxtəlif növləri və formaları var. Əsas olanlar: fiziki, psixoloji, cinsi, iqtisadi zorakılıqdır.

Zorakılığa məruz qalan ailələr risk altındadır. Məişət zorakılığının nəticələri isə ağırdır. Sui-istifadə halları xüsusilə uşaqlara kəskin təsir göstərir. Uşaqların qayğıya, diqqətə, məhəbbət və sevgiyə ehtiyacı var və uşağa qarşı sərtliyin təzahürləri onların rifahına, psixologiyasına xeyli ziyan vurur [9, s.3]. İstənilən zorakılıq növü onun törədildiyi insana mənfi təsir göstərir. Bu da öz növbəsində aqressiyaya və ikinci dərəcəli zorakılığa səbəb ola bilər. Zorakılıq uzun müddət davam edərsə, onun təsiri şəxsiyyətin "məhv edilməsinə" və ya uşaqlardan danışırıqsa, onun inkişafında pozuntulara səbəb ola bilər.

Ona görə də zorakılığın qarşısını almaq vacibdir ki, onun ailənin və onun bütün üzvlərinin rifahına mənfi təsir göstərməsin. Məişət zorakılığı ilə bağlı profilaktika problemi hələ də tam həllini tapmamışdır. Bizim cəmiyyətdə məişət zorakılığı faktlarını son ana qədər gizlətmək adətdir. Eyni zamanda, belə bir vəziyyətdə ailəyə kömək etməli olan orqanlar da heç də həmişə adekvat reaksiya və kömək göstərmir. Zorakılığa məruz qalmış ailələrə yardıma yönəlmiş kifayət qədər ixtisaslaşmış sosial xidmətlər hələ də mövcud deyil ki, bu da profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsinə əngəl törədir.

Məişət zorakılığının miqyasını müəyyən etmək və qiymətləndirmək olduqca çətindir. Bunu aşağıdakı amillərlə izah etmək olar: ailənin cəmiyyətdən və sosial işçilərdən müəyyən yaxınlığı, hüquq-mühafizə orqanlarından və tibb müəssisələrindən məlumatın olmaması. Zorakılıq hadisəsini qeydə almaq da olduqca çətindir. Məişət zorakılığının qurbanı, bir qayda olaraq, qorxur və öz problemini ictimaiyyətə çatdırmaq istəmir, cinayət törədən şəxsə mərhəmət hissi aşılayır, hüquq-mühafizə orqanlarına etibar etmir [8, s.99]. Bütün bunlar həm zorakılıq qurbanları ilə sosial işin təşkilini, həm də məişət zorakılığının qarşısının alınmasını çətinləşdirir. Ailədə bu hadisənin ilkin təzahür mərhələsini müəyyən etmək xüsusilə çətindir, çünki bu, birdəfəlik xarakter daşıyır və zorakılığa məruz qalan ailə üzvləri heç bir quruma müraciət edərək bu faktı qeydə almırlar.

Sosial profilaktika risk qrupları, fərdlər arasında mümkün psixoloji, fiziki, sosial-mədəni toqquşmaların aradan qaldırılmasına yönəlmiş elmi əsaslı və vaxtında başlanmış tədbirləri nəzərdə tutur. Sosial profilaktika həm də layiqli həyat səviyyəsinin saxlanmasına, o cümlədən qorunmasına, insana zərər verə biləcək psixososial vəziyyətin yaranmasının şərtlərini və səbəblərini aradan qaldırmaqla qarşısının alınmasına yönəlmiş sosial tədbirlərin strukturu kimi də şərh edilə bilər.

Elmi ədəbiyyatda mövcud olan sosial profilaktikanın təriflərinə əsaslanaraq, "ailə zorakılığının qarşısının alınması" anlayışını müəyyən edə bilərik - bu, dövlət, ictimai, təşkilati, təhsil, sosial-tibbi xarakterli tədbirlər sistemidir. Zorakılığın qarşısının alınması, habelə ailədə zorakılıq hallarının və səbəblərinin aradan qaldırılması və ya zərərsizləşdirilməsi, insanların optimal həyat səviyyəsinin və sağlamlığının qorunması profilaktit tədbirlərin əsas məqsədidir.

Sosial texnologiya və sosial iş texnologiyası zorakılığın qarşısının alınması, effektivlik və səmərəlilik nöqteyi-nəzərindən qiymətləndirildikdə həyata keçirilməsi ən çətin olanlardan biridir. Bu onunla əlaqədardır ki, ümumi profilaktik tədbirlərlə yanaşı, fərdi yanaşmaya ehtiyacı olan ailələri müəyyən etmək çətindir. İndiyə qədər sosial iş sistemində, ailə zorakılığı aspektində daha çox zorakılığa məruz qalmış qurbanlara kömək etmək əsas götürülür. Yəni ailə üzvlərinə yardım yalnız zorakılıq faktı artıq baş verdikdə göstərilməyə başlayır. Bu məqsədlə ixtisaslaşmış böhran mərkəzləri, sosial xidmətlər yaradılır.

Buradan belə nəticə çıxır ki, sosial işin prioritetlərindən biri də ailə zorakılığının qarşısının alınmasına yönəlmiş səmərəli və vaxtında olacaq texnologiyaların inkişafıdır. Sosial xidmət mütəxəssislərinin fəaliyyət istiqamətlərindən biri də ailədaxili adekvat münasibətlərin formalaşması olmalıdır [1, s.2].

Razılaşmaq olmaz ki, ailə zorakılığı probleminin həlli üsulları sektorlararası xarakter daşımalı, hüquqi, sosial, təşkilati, tibbi, psixoloji komponentləri nəzərdə tutmalı, həmçinin yerli və xarici sosial xidmətlərin artıq toplanmış təcrübəsini nəzərə almalıdır [2, s.9]. Məişət zorakılığının səbəbləri çox vaxt mürəkkəb olduğundan, qarşısının alınması da müxtəlif xidmət və qurumların mütəxəssislərinin cəlb edilməsi ilə müxtəlif sahələri və aspektləri əhatə etməlidir. Onların ailə zorakılığının qarşısının alınması üzrə fəaliyyəti sistemli və qarşılıqlı fəaliyyətə əsaslanmalıdır. Ailə sferasında insan hüquqlarının müdafiəsi və ailə zorakılığının qarşısının alınması üçün kompleks tədbirlər sistemi işlənib hazırlanmalıdır.

Həmçinin, ailə zorakılığının qarşısının alınması üçün sosial xidmətlərin və böhran mərkəzlərinin iş formalarına bunlar daxildir: ailələrin risk qrupuna münasibəti ilə bağlı monitorinq; sosial xidmətlərin, qurumların, mərkəzlərin birgə səyləri ilə risk altında olan ailələrə hərtərəfli dəstək; mobil psixoloji dəstək xidmətlərinin işinin təşkili; məişət zorakılığı mövzusunda bukletlərin, sosial reklamların hazırlanması və yayılması; məişət zorakılığı mövzusunda söhbətlər və açıq masalar aparan mütəxəssislər.

Valideynlərin pedaqoji mədəniyyətini yüksəltməyə və valideynlərə uşaqlarla qarşılıqlı əlaqəni təşkil etməyə kömək etməyə yönəlmiş profilaktik işin forma və üsulları da həyata keçirilir: uğurlu ailədaxili münasibətlərin formalaşmasına dair sosial-pedaqoji konsultasiya [5, S.286]; sosial xidmət mütəxəssisləri tərəfindən nağıl terapiyası üsullarından istifadə [3, s.55]; valideynləri pedaqoji ünsiyyət mədəniyyətinə öyrətmək [7, s.6]; uşaq tərbiyəsi mövzusunda valideyn təlimlərinin keçirilməsi.

İstifadə olunan profilaktikanın forma və üsulları yenilənməli və təkmilləşdirilməlidir. Bunun üçün ailələrlə sosial işdə profilaktik fəaliyyət üçün yeni innovativ texnologiyalar hazırlamaq lazımdır. Zorakılıq qurbanları ilə iş üzrə ixtisaslaşmış xidmətlər və mərkəzlər hələ yetərli olmadığından, ailələrə sosial yardım mərkəzləri və ailə xidmətləri ailə zorakılığının qarşısının alınmasında müəyyən rol oynaya bilər.

Nəticə

Ailə zorakılığı aktual sosial problem olaraq qalmaqda davam edir. Ailələrlə işləməyə yönəlmiş mövcud sosial xidmətlər onların qarşısında duran vəzifələrin daha geniş spektri və müəssisələrdə işçilərin sayının az olması səbəbindən bu təhlükəli sosial hadisənin qarşısını almaq imkanlarına tam malik deyil. Ailə zorakılığının qarşısının alınması üçün bütün maraqlı qurumların və xidmətlərin qarşılıqlı fəaliyyətini əks etdirən effektiv model yoxdur. Bizdə zorakılıq qurbanları üçün böhran mərkəzləri də az inkişaf edib. Buna görə də onun qarşısının alınması üçün effektiv vasitələrin axtarışını davam etdirmək lazımdır. Sosial xidmətlər və bütövlükdə sosial iş sistemi bu prosesdə aparıcı rol oynamalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ткачева В.В. Гармонизация внутрисемейных отношений: папа, мама, я – дружная семья / В.В. Ткачева. – М.: Издательство Гном и Д, 2000. – 160 с.
2. Еруcланова Р.И. Насилие в семье / Р.И. Еруcланова, К.В. Милюхин. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. – 208 с.
3. Овчаренко Л.Ю. Система психологической помощи детям беженцев / Л.Ю. Овчаренко // Системная психология и социология. – 2014. – № 4 (12). – С. 54-56.
4. Шкурихина Н.В. К вопросу о понятии «семейное насилие» / Н.В. Шкурихина // Правовые проблемы укрепления российской государственности: сборник статей по итогам Всероссийской научно-практической конференции. – Томск: Национальный исследовательский Томский государственный университет, 2017. – С. 170-172.
5. Кузнецова Н.В. Профилактика семейного насилия (российские и зарубежные практики) / Н.В. Кузнецова // Социально-психологические аспекты практики социальной работы: сборник научных трудов. – М.: «Перо», 2016. – С. 279-287.
6. Рогулина Л.И. Терпимость россиян к домашнему насилию / Л.И. Рогулина // Социальные и экономические системы. – 2019. – № 4 (10). – С. 24-36
7. Морева Н.А. Тренинг педагогического общения: учебное пособие для вузов / Н.А. Морева. – М.: Просвещение, 2003. – 304 с.
8. Холостова Е.И. Социальная работа с семьей / Е.И. Холостова. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2010. – 244 с.
9. Москалюк О.В. Педагогика взаимопонимания: занятия с родителями / О.В. Москалюк, Л.В. Погонцева. – Волгоград: Учитель, 2010. – 123 с.
10. Зубков В.И. Опыт изучения семейного насилия в современной России / В.И. Зубков // Социально-гуманитарные знания. – 2012. – № 5. – С. 250 - 266.

MÜASİR DÖVÜRDƏ AİLƏ ZORAKILIĞININ SOSİAL PROBLEMLƏRİ

Asini Cümşüd

XÜLASƏ

Məqalədə məişət zorakılığının fərqli xüsusiyyətləri sosial fenomen kimi nəzərdən keçirilir. Məişət zorakılığının qarşısının alınması problemlərini, onun səbəblərini təhlil edir və bu anlayışın mahiyyətini əsaslandırır. Məqalədə məişət zorakılığının qarşısının alınması üçün zəruri olan tədbirlərin forma və üsulları təsvir edilmişdir. Məqalədə məişət zorakılığı və onun qarşısının alınması məsələlərinə münasibəti və maarifləndirilməsi təqdim olunub. Ailədə zorakılığa qarşı profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi problemləri xarakterizə olunur. Məişət zorakılığının qarşısının alınmasının səmərəliliyini artırmaq üçün sosial işin təkmilləşdirilməsi yolları təklif edilir.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СЕМЕЙНОГО НАСИЛИЯ В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ

Асини Джумшуд

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются различные характеристики домашнего насилия как социального явления. Анализируются проблемы профилактики домашнего насилия, его причины и обосновывается сущность этого понятия. В статье описаны формы и методы мер, необходимых для предотвращения домашнего насилия. В статье представлены отношение и осведомленность о домашнем насилии и его предотвращении. Охарактеризованы проблемы реализации профилактических мер против насилия в семье. Предлагаются пути совершенствования социальной работы для повышения эффективности профилактики домашнего насилия.

SOCIAL PROBLEMS OF FAMILY VIOLENCE IN THE MODERN TIME

Asini Jumshud

SUMMARY

The article examines the different characteristics of domestic violence as a social phenomenon. Analyzes the problems of domestic violence prevention, its causes and justifies the essence of this concept. The article describes the forms and methods of measures necessary to prevent domestic violence. The article presents the attitude and awareness of domestic violence and its prevention. The problems of implementing preventive measures against violence in the family are characterized. Ways to improve social work are suggested to increase the effectiveness of domestic violence prevention.

AİLƏNİN SOSİAL İNSTİTUT KİMİ ÖYRƏNİLMƏSİNİN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTİ

Şekiliyev Ümman Kamal oğlu
BSU-nun II kurs magistrantı
ummansekiliyev@gmail.com

Açar sözlər: institut, ailə, cəmiyyət, valideyn, ər-arvad
Ключевые слова: институт, семья, общество, родитель-супруга.
Keywords: institution, family, society, parent-spouse

Ailə çoxaspektli sosial qurumdur. Ailə cəmiyyətin özəyi hesab olunur. Cəmiyyəti ailəsiz hesab etmək mümkün olmaz.

Ər-arvad cütlüyü ailənin özəyi hesab edilir və ailə ər-arvadsız mümkün deyildir. Ailənin formalaşmasının da özünün bir sıra mərhələləri vardır. Biz bu mərhələlərə aşağıdakıları aid edə bilərik. 1.nikahın bağlanması-ailənin meydana gəlməsi. 2.uşaq doğumunun başlaması-ilk uşağın dünyaya gəlməsi. 3.uşaq doğumunun sonlanması-sonuncu uşağın doğulması. 4. boş yuva – axırıncı uşağın evi tərk etməsi. 5.ailənin mövcudluğunun sonlanması- ər arvadın vəfat etməsi.

Ailə sosial institut kimi cəmiyyətin yaranması ilə eyni bir vaxta meydana gəlmişdir. Dövlətin meydana gəlməsi ilə artıq ailə münasibətləri hüquqi xarakter almağa başladı. Artıq ailələrin dağılmasının qarşısının alınmasında dövlət əhəmiyyətli dərəcədə rol oynadı [4, s.280].

Ailənin sosial institut kimi əsas xüsusiyyəti odur ki, birinci olaraq o, qan qohumluğu və nikah əsasında iki və daha çox adamı bir yerdə birləşdirir, ikinci olaraq o özünü tənzimləyən sistem kimi çıxış edir, üçüncü olaraq isə onun cəmiyyətlə məhdudiyyətləşdirilmiş əlaqəsi vardır.

İnsanlar arasındakı ilk sosial institut - ailə olmuşdur. Nəsildən –nəsilə keçən ailə və nikah davranışları cəmiyyətdəki başqa institutlar kimi kollektiv vərdiş, adət və nikah davranışları müəyyən bir ənənəyə çevrildi [1, s.90-91].

Ailə bütün cəmiyyətlərdə var olan təməl bir qurumdur. Bu var oluşma, zaman içərisində keçirilən dəyişmə və ailələr arasındakı fərqlər müəyyən bir cəmiyyətlər arasında fərqlənsə də mahiyyət edibarilə ailənin modeli, yəni onun nüvəsi bütün cəmiyyətlər üçün eynidir.

Ailə iqtisadi, din, əxlaq, siyasət və təhsilin təməl sosial təşkilatıdır. Tərifə əsasən, sosial institutun əsas elementlərini aşağıdakı kimi sıralamq olar.

Təşkilatlar müəyyən bir məqsədi həyata keçirməyə yönəldilmişdir.

Bu məqsədin qazanmış olduğu ehtiyac davamlılıq qazanmışdır.

Təşkilatlar strukturlaşdırılır, təşkil edilirlər. Onlar alt institutlarla, həm də digər təşkilatlarla əlaqələndirilirlər.

Təşkilatlar dəyər yüklüdürlər və normativ mədəniyyət kodları ehtiva edirlər.

Sosial institutunun daxilində ailə institutu nəzərdən keçirildikdə, onun bioloji-psixoloji-tərbiyə funksiyaları, iqtisadi funksiya, dini funksiya, asudə vaxtın dəyərləndirilməsi funksiyası, digər sosial institutlarla mütəşəkkil və əlaqələndirilmiş qarşılıqlı əlaqə və ailəyə verilən dəyər və əhəmiyyət cəmiyyətdən cəmiyyətə dəyişsə də ailə ən əsas sosial institut kimi cəmiyyətə təqdim edilir [6].

Sosial institut kimi ailənin formalaşması və fəaliyyət göstərməsi dəyərlilik-normativlik prinsipləri ilə tənzimlənir.

Sosial institut kimi ailə bunlardan ibarətdir. Birincisi, ailə qan qohumluğu və nikah ilə bir-birinə bağlı olan iki və ya daha çox adamdan ibarət olan sabit bir təşkilə malikdir. İkincisi, ailə özünü tənzimləşdirən bir sistem kimi çıxış edir. Üçüncüsü ailə cəmiyyət tərəfindən sanksiya almış sosial birlikdir.

Sosial institut kimi ailənin rahat şəkildə fəaliyyət göstərməsi o zaman mümkün ola bilər ki, ailə cəmiyyətdəki digər institutlarla ən əsası dövlətlə, dinlə, təhsillə, hüquqla, mədəniyyətlə sıx şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olsun. Ailə cəmiyyətin normativ və struktur-funksional sistemlərinə daxil olaraq öz üzvlərinin davranış formalarını tənzimləyir. Onlara aid olan sosial status və rolları müəyyənləşdirir.

Biz əgər ailəni sosial institut kimi nəzərdən keçiririksə ailədəki münasibətlərə xüsusi diqqət yetirməliyik. Ailə rolları-şəxsiyyətin cəmiyyətdəki sosial rollarından biri kimi valideyn, uşaq ər-arvad nəsillərdaxili və nəsillərarası rollarına ayrılır. Ailədaxili rolların icrası bir sıra şərtlərdən asılıdır. Ən əsası isə düzgün rol obrazı formalaşdırılmalıdır. Fərd öz davranışını dəqiq və aydın təsəvvür etməlidir [3, s.211-213].

Ailə üzərinə edilən çalışmalar və müzakirələr həm ailədəki, həm də cəmiyyətdəki dəyişmə və çevrilmələri anlamağa, təhlil etməyə və şərhə əhəmiyyətli qatqıları təmin edir. Cəmiyyətin sahib olduğu dəyər mühakimələri, normativ qaydalar və ictimailəşmənin ən ciddi və sıx olaraq yaşandığı ictimai quruluş ailədir. Cəmiyyətlərin sahib olduqları fərqlilikləri ailə baxımından ələ aldığımızda hər cəmiyyətin özünə xas bir ailə quruluşunun var olduğunu rahatlıqla söyləyə bilərik.

Müddət içində, ailənin quruluşunda, vəzifələrində və üzvlərinin sayında davamlı dəyişmələr olmuşdur. Hətta eyni ölkənin şəhər və region seqmentlərində belə ailə strukturları arasında böyük fərqlər vardır. Ailə quruluşlarındakı bu fərqliliyin ən əhəmiyyətli səbəblərindən biri fərqli ictimai dəyərlər və əlaqələrdir. Cəmiyyətin sahib olduğu normativ strukturlar evlilik növləri və evliliklə qazanılan statusları müəyyən edir.

Dini təlimlərdə ailəyə olan güclü vurğunun səbəbi onun cinsi əlaqəni qanuni edən əhəmiyyətli bir təşkilat olması və insan növünün davamını təmin etməsi olduğu irəli sürülmüşdür. Ailə eyni zamanda mədəniyyətin çıxarılıb bir sonrakı nəslə öyrənmə yolu ilə köçürüldüyü və buna bağlı olaraq da bir ictimai təşkilatın konkretləşdiyi bir sahədir. Bu əhəmiyyətindən ötəri də ailə ictimai elmlərin üzərində xüsusilə dayandığı bir mövzu olmaqdadır. İctimai dəyişikliklə birlikdə ictimai quruluşdakı sosial-iqtisadi fərqliliklər ailə quruluşunun zamanla dəyişməsini də özü ilə gətirmişdir. Lakin ailənin sosial həyatın davamı üçün lazımlı və universal xarakterinin yanında, ailə üzvlərinin romantik bir təməldə formalaşan əlaqələri, üzvlərinə müxtəlif məsuliyyətləri yükləməsi, fərdlərini şəkilləndirici xüsusiyyəti və özünə xas qaydalarla əhatəli olması da dərhal hər ailə tipində görülən ortaq xüsusiyyətlərdən bəziləridir. Məlumdur ki, ailə haqqında ədəbiyyatlarda çox müxtəlif təriflər verilmişdir. Bu təriflərin fərqli olmasına baxmayaraq təriflərin hamısındakı ortaq vurğu ailənin ictimai həyat üçün əhamiyyətli bir fakt olduğudur. Məhz buna görə də "Ailə cəmiyyətin təməlidir." deyilməkdədir. Cəmiyyətdə ailəyə böyük əhəmiyyət verilir. Çünki uşağın ilk təlimçiləri olan ana-atanın fərdin ehtiyacı olan psixoloji, sosioloji, bioloji, iqtisadi və mədəni mövzularda kafi səviyyədə məlumata sahib olması, gələcəyin ictimai əsasının sağlamlığı baxımından imtina edilməz bir şərtdir. Uşaq inkişafında ailə mühitində əldə edilən bu ön və təməl biliklərin geriyə qalan həyat prosesinin bütün mərhələlərinə təsiri həqiqəti elmi bir bilgi kimi məlumdur. Ictimai quruluşun digər bütün vahid təşkilat və quruluşlarına istiqamət verən, hal olaraq ən kiçik, lakin xüsusiyyət olaraq ən böyük mərkəzi ailədir. Cəmiyyətimizdə evlilik və ailə mövzusunda bəlkə də heç dəyişməyən təməl fikir bu institutlar qarşısında xalqın göstərdiyi müsbət münasibət mövcuddur. Son illərdə cəmiyyətdə edilmiş olan dəyər araşdırmaları cəmiyyətin evlilik, ailə, din və dövlət kimi təşkilatlara böyük əhəmiyyət verdiklərini göstərməkdədir. ASAGEM tərəfindən edilən Ailə Dəyərləri Araşdırmasına görə ailədə ər-arvad arasındakı sədaqət əhəmiyyətlidir. Evliliyin davam etdirilməsi üçün bərabər olaraq qadın ya da kişinin yoldaşını aldatması evlilik təməlini dərindən sarsıdan bir vəziyyətdir [5].

Psixoloji və sosioloji ədəbiyyatlarında ailə institutunun müxtəlif funksiyaları göstərilir:

1. Cinsi funksiya: Ailə, cəmiyyətdə insanların cinsi tələbatlarının ödənilməsini tənzimləyən əsas sosial institutdur. Bununla birlikdə, cinsi tələbatların ödənilməsinin alternativ yolları da mövcuddur.

2. Reproduktiv funksiya: Ailənin nəsilartırma funksiyası, övladlarının sağlam inkişafını və sosiallaşmasını təmin edir. Bu, cəmiyyətdə demoqrafik göstəricilərin dəyişməsinə nəzarət edir.

3. Sosiallaşma funksiya: Ailə, fərdin sosial mühitə adaptasiyasını təmin edir və sosial dəyərləri, davranış modellərini mənimsəməsində əsas rol oynayır. İlkin sosiallaşma və şəxsiyyət formalaşmasının əsası məhz ailədə qoyulur.

4. Emosional məmnunluq funksiya: Ailədə sevgi çatışmazlığı və emosional tələbatların ödənilməməsi nəticəsində insanlar arasında davranış pozuntuları və psixosomatik xəstəliklərin yaranmasının qarşısını almaq üçün əhəmiyyətli bir rola malikdir.

5. Müdafiə funksiya: Ailə, üzvlərinin fiziki, iqtisadi və psixoloji müdafiəsini təmin edir.

6. İqtisadi funksiya: Ailə üzvləri arasında sıx iqtisadi əlaqələrin olması və bir-birinə dəstək olmaları, ailədəki iqtisadi funksiyaları tənzimləyir.

Beləliklə, ailə, ənənəvi və ya müasir olsun, cəmiyyətin əsas qüvvəsi kimi fərdlərin inkişafı və şəxsiyyətlərin formalaşmasında vacib bir rol oynayır. Ailə, vətəndaşlar yetişdirir, milli-mənəvi dəyərlər sistemini formalaşdırır və sosial münasibətləri tənzimləyir. Müasir dövr Azərbaycan Respublikası, dünya birliyinə inteqrasiya edərək cəmiyyətdə gedən yeniləşmələrə uyğunlaşır. Bu yeniləşmə prosesi, insanların dünyagörüşündə və ailəyə münasibətində yeni çərçivələrin meydana gəlməsinə səbəb olur. Bu bağlamda, milli-mənəvi və dini-mədəni dəyərlərin qorunması, möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, yaşanması əhəmiyyətli bir məsələdir [2. s,211].

ƏDƏBİYYAT

1. Cavadova. H.Q. Ailə sosial institut kimi. Bakı Universitetinin xəbərləri. Bakı,2006.
2. Əliyev B.H. Mədəniyyətlərarası münasibətlərə milli identikliyin təsirinin sosial-psixoloji xüsusiyyətləri. Psixologiya jurnalı, 2018 № 2, s.11.
3. Qolenkova Z.T., Akuliç M.M., Kuznetsov V.N. Ümumi sosiologiya / Tərcüm edən fəl.e.d.,prof. İzzət Rüstəmov, Bakı, Diplomat, 2007.-492 səh.
4. Vahidov F.Q. Ağayev T.B. Sosiologiya. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı. "Zərdabi LTD" MMC. 2013. 352 səh.
5. Konferans mekaleleri. Din, gelenek ve modernite bağlamında bir değer olarak aile.
6. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/198199

AİLƏNİN SOSİAL İNSTİTUT KİMİ ÖYRƏNİLMƏSİNİN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTİ

Şekiliyev Ümman

XÜLASƏ

Məqalədə sosial institut kimi cəmiyyətdə ailənin mahiyyətinin olduqca böyük olduğundan bəhs edilir. Ailə bəşəridir. ailə bütün sosial institutlar, sosial münasibətlər içərisində ən çox bəşəri xüsusiyyətləri ilə nəzərə çarpmaqdadır. Ailə formalaşdırma xüsusiyyətinə sahibdir. Uşağın şəxsiyyəti ailə içərisində formalaşır. Ailə üzvləri fərdin həm zehni fəaliyyət vərdişlərini, həm də fiziki və sosiallaşmasını həyata keçirir. Ailə sabit bir bünovrəyə söykənir və bu sabit bünövrə nəticəsində sosial institut olan ailə uzun müddətdir ki, cəmiyyətdə mövcuddur. Ailə kişini və daha çoxda qadını ağır məsuliyyətlərlə yükləyən bir sosial qurumdur. Ailə emosianal əsasa dayanır və onun emosianal əsasa dayanması onun məsuliyyətini artırır.

ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ СЕМЬИ КАК СОЦИАЛЬНОГО ИНСТИТУТА

Шеклиев Умман

АННОТАЦИЯ

В статье упоминается, что сущность семьи как социального института общества очень велика. Семья – это человек. Семья выделяется наиболее человеческими чертами среди всех социальных институтов и общественных отношений. Имеет свойство образовывать семью. Личность ребенка формируется в семье. Члены семьи осуществляют привычки личности к умственной деятельности, а также к физической и социализации. Семья покоится на прочном фундаменте, и вследствие этого прочного фундамента в обществе долгое время существует семья как социальный институт. Семья – это социальный институт, который обременяет мужчину, а тем более женщину, тяжелыми обязанностями. Семья основана на эмоциях, а то, что она основана на эмоциях, повышает ее ответственность.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF STUDYING THE FAMILY AS A SOCIAL INSTITUTION

Shekliyev Umman

SUMMARY

The article mentions that the essence of the family as a social institution in society is very large. Family is human. family is noticeable with the most human features among all social institutions and social relationships. It has the property of forming a family. The child's personality is formed in the family. Family members carry out the individual's habits of mental activity, as well as physical and socialization. The family rests on a stable foundation, and as a result of this stable foundation, the family, a social institution, has existed in society for a long time. The family is a social institution that burdens a man, and more so a woman, with heavy responsibilities. A family is based on emotions, and its being based on emotions increases its responsibility.

ŞƏHƏRLƏRİN TARİXİ TƏKAMÜLÜ PROSESİ

Əzizli Anar Oruc oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
azizlianar01@gmail.com

***Açar sözlər*: Şəhər, inkişaf, bazar, qala divarları, kənd, oturaq həyat tərzi, Mesopotomiya, Böyük Coğrafi Kəşflər, sənaye inqilabı, müasir dövr, metropolis, meqaşəhər, meqapolis.
***Ключевые слова*: Город, застройка, рынок, крепостные стены, деревня, оседлый образ жизни, Месопотамия, Великие географические открытия, промышленная революция, новое время, метрополитен, мегагород, мегаполис.
***Keywords*: City, development, bazaar, castle walls, village, sedentary lifestyle, Mesopotamia, Great Geographical Discoveries, industrial revolution, modern era, metropolitan, megacity, megapolis.

Göydələnlərin buludlara yüksəldiyi və həyatın həddən artıq dinamikləşdiyi müasir meqaşəhərlərdə insanların təbiətlə olan münasibət və əlaqələri önəmli ölçüdə dəyişikliyə uğramışdır. Lakin bu dəyişiklik sadəcə şəhərlərin fiziki mənzərəsinə deyil, eyni zamanda, insanların davranışına, sosial əlaqələrinə və ətraf mühitə qarşı münasibətinə və həssaslığına da təsir etməkdədir. Günümüzdə dünya əhalisinin böyük bir hissəsi müxtəlif sosial və iqtisadi imkanlar əldə etmək ümidi ilə böyük şəhərlərə axın edir. Qeyd olunan bu və digər problemlərin həlli baxımından isə bu problemlərin tarixi köklərinin öyrənilməsi kifayət qədər aktual bir məsələdir.

Hər şeydən öncə, gündəlik ünsiyyətdə sıx-sıx istifadə etdiyimiz "şəhər" - fars sözüdür (şehr) və "əmək qabiliyyətli əhalinin əksəriyyətinin ticarət, sənaye və idarəçilik kimi işlərlə məşğul olduğu böyük yaşayış məntəqəsi" mənasını verir [12, 2010]. Bundan başqa, ingiliscə "city" şəklində ifadə olunan şəhər kəliməsi də orta ingiliscədəki (ingilis dilinin orta əsrlərdə - 12-ci əsrin sonlarından 15-ci əsrin sonlarına qədər istifadə olunan daha qədim variantı) “citie” sözündən götürülmüşdür və “citie” sözü “şəhər” və ya “şəhər-dövlət” mənasını verən latın dilindəki “civitas” sözündən gəlməkdədir. Orijinal tərcümədə city daha çox sivilizasiya, mədəniyyət, citizen (sakin) isə sivil şəxs mənalarını verir. Beləliklə, “city” sözü “civitas” kəlməsindən əmələ gəlməklə bərabər, aydın olur ki, Qərbdə “şəhər” daha geniş mənaları ifadə edən əhəmiyyətli bir termin olaraq istifadə olunmuşdur [13].

Ümumiyyətlə, ilk şəhərin harada formalaşması və ya şəhərləşmənin nə zaman başlaması mübahisəli bir mövzudur və bu mövzuda tam və dəqiq qəbul olunan bir yanaşma yoxdur. Sadəcə olaraq qeyd edə bilərik ki, şəhərlərin formalaşması və tarixi inkişafı ilə bağlı 2 təməl və başlıca görüş mövcuddur. İlk olaraq, birinci və əsas olaraq görülən və əksəriyyət alim və tədqiqatçılar tərəfindən qəbul edilən görüşə görə şəhərlər kəndlərdən sonra formalaşmışdır. Şəhərlərdən öncə daha kiçik yaşayış məntəqələri olan kəndlər meydana gəlmiş, sonralar yavaş-yavaş bu ərazilər şəhərlərə çevrilmişdir.

Şəhərlərin formalaşmasi ilə bağlı irəli sürülən ikinci görüş bunun demək olar ki, əksini təşkil edir. Bu yanaşmaya görə ən başda şəhərlər mövcud idi və onlar ovçu qruplarının bir araya gələrək mübadilə və ticarət etməsi nəticəsində, yəni hələ oturaq həyata keçmədən, əkinçilik və maldarlığa keçid etmədən öncə meydana gəlmişdir. Bu yaşayış məskənlərində və həyat tərzində heyvan mənşəli qidaların istifadəsinin və artıq qalan heyvanların sonraya saxlanılmasının rolu çox böyükdür. Bu ehtiyacların qarşılanması üçün yaşayış məskənlərində uyğun ərazilər formalaşdırılmış və digər yaşayış məntəqələri bu şəkildə ortaya çıxmışdır. [4, səh 745].

Qeyd olunan məlumatları ümumiləşdirsək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, şəhərlər müxtəlif səbəblərdən (ticarət, hərbi, dini və s.) meydana çıxmışdır və əslində yer üzündəki bütün şəhərlər üçün keçərli olan vahid bir formalaşma motivi axtarmaq kifayət qədər mürəkkəb bir prosesdir. Bu yaşayış məskənləri müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif məqsədlərlə formalaşdırılmışdır.

Bilinən ilk şəhərlər min illər əvvəl Mesopotamiya kimi tanınan tarixi bölgədə, torpağın münbit olduğu Ur, Uruk, Eridu kimi ərazilərdə meydana çıxmışdır. Bu şəhərlər ("Bərəkətli Aypara" adlanan) Fərat və Dəclə çayları arasında çoxsaylı əhalinin yaşadığı ərazilərdən biri idi [11, 2023]. Dünya tarixində ilk şəhərlər Cənubi Mesopotamiyada görülsə də, təsərrüfata əsaslanan ilk daimi yaşayış məntəqələri Mesopotamiya ilə sərhəddə yerləşən və kifayət qədər yağıntı alan Anadolu və Levant bölgələrində yaranmışdır. Misirdə Nil çayı, Hindistan yarımadasında Hind çayı vadisi və Çində Sarı (və ya Huanq) çayı boyunca insanlar məhsul becərməyə və icmalarda məskunlaşmağa başladıqca da müxtəlif şəhərlər formalaşmağa başlamışdır [6, səh 1-3].

İndi isə bütün bu amilləri bir kənara qoyaraq şəhərlərin formalaşması üçün vacib olan amillərə diqqət yetirək. Burada bir sıra faktorları sadalaya bilərik: ərazi, əhali və s. Eyni zamanda, hesab olunur ki, bəşər tarixində bütün şəhərlərin formalaşmasının çıxış nöqtəsini və özəyini "bazarlar" təşkil edir: "Çin və Hindistandan İspaniya və Şotlandiyaya qədər bütün qədim şəhərlər bir vaxtlar divarlarla əhatə olunmuş bazarlardan ibarət idi. Yaxın Şərq, Aralıq dənizi hövzəsində və Avropa şəhərlərində bazara və qala divarlarına üçüncü bir xüsusiyyət əlavə olunur: bu, şahzadənin və ya şəhər ağasının bürc və ya qala adlanan möhkəmləndirilmiş mövqeyidir (sarayıdır)." [5, səh 2].

Beləliklə, bu mövzudaki müxtəlif mənbələrdə qeyd olunan əsas fikirləri və əksəriyyət elm adamları tərəfindən qəbul olunan görüşləri ümumiləşdirsək, hesab etmək olar ki, ən qədim zamanlardan neolit inqilabına qədər şəhərlər çox sadə bir formul üzərində qurulmuşdu; insanların ticarət və mübadilə etdikləri bir bazar yeri, bazar ətrafında insanların yaşadığı evlər və xüsusilə Qərb və Yaxın Şərq üçün xarakterik olan burada yaşayan insanların müdafiəsi məqsədilə yüksəldilən qalın divarlar [4, səh 744]. Məhz elə buna görədir ki, bu gün demək olar ki, dünyanın heç bir hissəsində bazarsız bir şəhər yoxdur [5, səh 2].

Sonralar isə insanlar arasında münasibətlərin mürəkkəbləşməsi və sadə ticarət münasibətlərini geridə qoyaraq kompleksləşməsi burada olduqca mürəkkəb idarəetmə və idarə olunma problemlərini ortaya çıxardı. Bu nöqtədə müxtəlif amillərin təsiri altında, dünyanın fərqli bölgələrində bir sıra proseslər özünü göstərməyə başladı. Belə ki, bəzi ərazilərdə şəhərlər güclənərək və varlanaraq inkişaf etməyə davam etdi və bu inkişafın müəyyən bir nöqtəsində artıq öz idarəetmə orqanlarını formalaşdıraraq öz-özünü idarə edən strukturlara, yəni şəhər dövlətlərə çevrildi. Digər ərazilərdə isə, insanlar arası münasibətlər lokal müstəvidən çıxaraq "milli" səciyyə daşımağa başladı, bu da öz növbəsində dövlətlərin və ya dövlətə bənzər quruluşların formalaşması ilə nəticələndi. Qeyd etmək lazımdır ki, tarixən hesab edilir ki, dövlət və hüquq da eyni vaxtda yaranmışdır. Dövlət və hüququn kökünü təşkil edən xüsusiyyətlər və onların sosial və tipoloji kökləri üst-üstə düşür [1, səh 120].

Lakin odlu silahların kəşfi və yayılması təxminən 17-ci əsrdən etibarən şəhərlərin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri olan divarların əhəmiyyətini yavaş-yavaş itirməsinə səbəb oldu. Bu prosesə dünya şəhərləri 3 şəkildə cavab verdilər; bir qisim şəhərlər hələ uzun bir müddət divarları saxlamağa və onları bərpa etməyə davam etdi, digər şəhərlər isə divarları onlar qədər funksional olmasa belə, şəhərlərin ətrafında, köhnə divarların yerində və ya onların yaxınlığında xəndəklər, siparlər və s. ilə doldurmağa çalışdıç və nəhayət sonuncular isə divarların artıq öz əvvəlki əhəmiyyətini itirdiyini qəbul edərək şəhərləri divarlarla çevrələməkdən, hətta onları bərpa etməkdən vaz keçdilər. Günümüzdə isə qədim şəhərlərin əzəmətli divarları sadəcə estetik və turistik əhəmiyyət daşıyır.

Ümumilikdə, şəhərlərin formalaşma və inkişafına, onların insanların həyatında bu qədər aktiv rol oynamasına təsir edən, eyni zamanda şəhərləşmə prosesi baxımından inqilab hesab oluna biləcək bir neçə tarixi hadisə mövcuddur. Bu tarixi hadisələri tarixi ardıcıllıq baxımından bu şəkildə sıralaya bilərik:

1. Neolit İnqilabı. Neolit inqilabı insanların ovçu və toplayıcı həyat tərzindən əl çəkərək oturaq həyata keçməsi ilə xarakterizə olunur. Neolit dövrü olaraq da bilinən bu dövr təxminən eramızdan əvvəl 10.000 ilə 4.000 illəri arasında mövcud olmuşdur. Bu dövr bitki və heyvanların əhliləşdirilməsi, əkinçilik texnikasının inkişafı və insanların qida istehsalı üçün oturaq həyata keçməsi ilə də səciyyələnir. Bu dövrdə insanlar daha çox ərzaq istehsal edə bilmişlər və əhalinin artması ilə ilk yaşayış məntəqələri və yuxarıda da qeyd olunduğu kimi tədricən şəhərlər yaranmışdır.

Yenə yuraxıda qeyd olunduğu kimi, torpaq və iqlim faktorlarının təsiri ilə oturaq həyata keçən insanların əkinçilik və maldarlıqdan əldə etdikləri məhsul artmış, əlavə məhsul ortaya çıxmış və bu əlavə məhsulun saxlanması, formalaşan yeni tələbatların təmin olunması, ticarətin və şəhərləşmənin inkişafı və yeni texnologiya və daha modern alətlərin kəşfi ilə dulusçuluq kimi sənətkarlığın yeni növləri, mədənçilik kimi yeni tələblərdən doğan müxtəlif peşələr ortaya çıxmışdır [10].

2. Böyük Coğrafi Kəşflər dövrü. 15-16-cı əsrlərdə baş tutan Böyük Coğrafi Kəşflər - Avropa dənizçilərinin yeni qitələrə yelkən açmasına, yeni kəşflərə və xarici ticarətin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu dövrdə avropalı dənizçilər Amerika, Afrika və Asiyanın tədqiqi ilə "dünya xəritəsini yenidən çəkiblər" [7, səh 1-2]. Bu kəşflər ticarətin artmasına, yeni ticarət yollarının açılmasına və liman bölgələrində şəhərlərin inkişafına kömək etdi. Ancaq öz növbəsində bu dövr uzun sürəcək qanlı bir tarixin, İngiltərə və Fransa başda olmaqla Avropa ölkələrinin dünyanı idarə etmək uğrunda mübarizə apararaq onlarla ölkəni və diyari müstemləkəyə çevirməsinin də təməlini qoymuşdur. Bu tarix o qədər əhəmiyyətlidir ki, İngiltərə və digər ölkələrin müstəmləkələrin hesabına varlanaraq senaye inqilabına şahid olmasının və bəzən "Qərbləşmə" olaraq da görülən Qloballaşmanın da təməlləri bu dövrdəki piratların Qərb dövlətləri tərəfindən maliyyələşdirilərək saysız-hesabsız səyahətlərə çıxması nəticəsində atılmışdır.

3. Sənaye İnqilabı. Sənaye İnqilabı 18-19-cu əsrlərdə İngiltərədə başlayan və sonralar bütün dünyaya yayılan bir prosesdir. Bu dövrdə sənaye istehsalına və fabriklərin yaranmasına səbəb olan əl əməyindən maşın istehsalına keçid baş verdi. Sənaye İnqilabı kənd təsərrüfatı və sənətkarlıqdan manufaktura və fabrik istehsalına keçidi də sürətləndirdi. Fabriklərin şəhərlərdə cəmləşməsi işçi miqrasiyasına və şəhərlərin sürətli böyüməsinə səbəb oldu.

Şəhərlərin inkişafı baxımından xüsusilə birinci sənaye inqilabını qeyd etmək lazımdır, ancaq sənaye inqilabı sadə və bir pilləli proses olmamışdır. O dörd mərhələdən ibarətdir. Bu mərhələlər və ya dövrlər sənaye istehsalında və texnoloji tərəqqidə əhəmiyyətli dəyişikliklərə əsaslanır. Bu dörd mərhələnin hər biri sənaye inqilabının müxtəlif mərhələlərində texnoloji və iqtisadi dəyişiklikləri əks etdirir [8].

4. Qloballaşma. 20-ci əsrin ikinci yarısından etibarən sürətlənən qloballaşma prosesi beynəlxalq ticarətin artması, iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşməsi və mədəni qarşılıqlı əlaqələrin artması ilə xarakterizə olunur. Qloballaşma şəhərlərin iqtisadi mərkəz kimi meydana çıxmasını sürətləndirdi. Beynəlxalq ticarətin artması ilə liman şəhərləri və ticarət mərkəzləri əhəmiyyət qazanmış, şəhərlər qlobal şəbəkələrə daha çox inteqrasiya etmiş, mədəni müxtəliflik isə artmişdir. Belə ki, dünya əhalisi artıq öz milli mədəniyyətləri xaricində digər mədəni xüsusiyyətləri mənimsəməyə daha meyilli hala gəlmiş, ancaq xüsusilə inkisaf etməkdə olan ölkələrin Qərbə və ABŞ-a bənzəmək, inteqrasiya etmək arzusu baxımında milli mədəni xüsusiyyətlərin dəyəri azalmışdır.

5. Texnoloji Tərəqqi və Rəqəmsal İnqilab. 20-ci əsrin ikinci yarısından etibarən texnoloji tərəqqi, xüsusən də kompüterlər, kommunikasiya texnologiyaları və internetin yayılması yeni bir dövrün başlanğıcını qoymuşdur. Rəqəmsal İnqilabın təsiri ilə mövcud 4-cü Sənaye İnqilabı dövründə kompüter texnologiyalarının inkişafı informasiyaya çıxışı asanlaşdırdı, rabitəni sürətləndirdi və qlobal əlaqələri artırdı. Bu dövrdə şəhərlər demək olar ki, tamamilə qloballaşdı (xüsusilə qabaqcıl ölkələrin böyük və paytaxt şəhərləri), rəqəmsal infrastrukturlar inkişaf etdi, bilik iqtisadiyyatı çox daha böyük əhəmiyyət kəsb etməyə başladı.

Hər bir dövr şəhərlərin inkişafına mühüm töhfələr vermiş və tarix boyu şəhərlərin təkamülünü istiqamətləndirmişdir. Eyni zamanda, bu dövrlərin hər biri bəşər tarixində əsas dönüş nöqtələrini təmsil edir və bu gün şəhərlərin formalaşmasında həlledici rol oynamışdır.

Şəhərləşmə tarix boyunca davam edən bir proses olsa da, o daha spesifik və zaman baxımından daha yeni olan digər bir anlayışla qarışdırılır - urbanizasiya. Bu iki anlayış çox vaxt bir-biri ilə əlaqələndirilsə də, fərqli mənalar daşıyır. Belə ki, urbanizasiya ümumiyyətlə, demoqrafik prosesə aiddir və ilk növbədə əhalinin yerdəyişməsi ilə əlaqədardır. Şəhərləşmə isə daha geniş bir anlayışdır və təkcə əhalinin hərəkəti ilə dəyil, həm də iqtisadi, sosial və mədəni dəyişikliklər kimi digər aspektlər ilə də əlaqədardır. Bunu şəhərlərin tədrici yaranması prosesi olaraq da başa düşmək olar. Ümumilikdə, urbanizasiya - əhalinin və iqtisadiyyatın kənd yerlərindən şəhərlərə dorğu hərəkətini və şəhərlərin əhalisinin və onların fiziki ərazisinin genişlənərək mürəkkəbləşməsini ifadə edən bir prosesdir. Bu artan əhali sıxlığı şəhərlərdə iqtisadi fəaliyyətlərin cəmləşməsinə təkan verir və infrastruktur ehtiyaclarını artırır. Urbanizasiya Jane Jacobsun da qarşı çıxdığı plansız və nizamsız şəhərləşmənin də əsas səbəblərindən biridir. [3, səh 10-13]

Günümüzdə şəhər əraziləri əhalinin artımı və iqtisadi aktivlik ilə bərabər böyüməyə davam edir. Bu artım iri, hətta nəhəng ölçülü şəhər tipli yaşayış məntəqələrinin yaranmasına və inkişafına səbəb olur. Bu kontekstdə metropolislər, meqaşəhərlər və meqapolislər kimi böyük şəhər kompleksləri müasir cəmiyyətin önəmli bir parçasına çevrilmişdir. *Metropolislər* 19-cu əsrin sonlarından böyük sənaye transformasiyaları və urbanizasiya proseslərinin təsiri ilə meydana çıxmağa başlamışdır. Böyük əhali sıxlığına sahib və iqtisadi əhəmiyyəti olan şəhərlər metropolis hesab oluna bilər. Onlar çox vaxt bir ölkənin və ya bölgənin ən mühüm iqtisadi, mədəni və siyasi mərkəzi hesab olunur. Metropolislərə ümumiyyətlə bir neçə böyük şəhər və bu şəhərlərin ətrafındakı şəhər əraziləri daxildir.

Meqaşəhərlər 20-ci əsrin ortalarından, xüsusən də sənaye və texnoloji inqilablarla birlikdə sürətlə böyüməyə və inkişaf etməyə başlamışlar. Bu şəhərlər adətən bir və ya bir neçə böyük metropolis və ətraf şəhər əraziləri özündə ehtiva edən və əhalisinin sayı ən azından 10 milyon (bəzən 8 milyon) nəfər olan nəhəng şəhərlərdir. Meqapolislər şəhərlərin genişlənməsi və urbanizasiya prosesləri nəticəsində yaranır və çox vaxt genişmiqyaslı miqrasiya, sənayeləşmə və iqtisadi artımla əlaqələndirilir. Meqapolislər çox vaxt mühüm ticarət, maliyyə, mədəniyyət və təhsil mərkəzləri olur. Bu şəhərlər əhalinin sıxlığı səbəbindən infrastruktur, nəqliyyat və ekoloji problemlərlə də üzləşə bilər.

Lakin eyni zamanda, onlar bu problemləri innovativ həllər və davamlı inkişaf strategiyaları ilə həll etmək potensialları da vardır. *Meqapolislər isə* 20-ci əsrin sonu və 21-ci əsrin əvvəllərində qloballaşmanın və beynəlxalq ticarətin yüksəlişi ilə məşhurlaşdılar. Meqapolis böyük bir coğrafi əraziyə yayılmış bir-biri ilə əlaqəli şəhər ərazilərini təsvir edən bir termindir. Bu şəhər bölgələri birdən çox metropoliten ərazinin birləşməsi ilə formalaşır və bir neçə böyük şəhəri, şəhərətrafı əraziləri və kənd yerlərini də əhatə edə bilir. Meqapolislər ümumiyyətlə böyük əhaliyə, intensiv iqtisadi fəaliyyətə və mürəkkəb infrastruktura sahibdir. Meqaşəhərlərdən fərqli olaraq meqapolislər tək və böyük bir şəhər dəyil, meqapolislər qədər böyük olan və ya olmayan bir neçə nəhəng şəhərin birləşməsidir və müəyyən bir ərazini əhatə edir. [9].

Sadəcə iki əsr əvvəl hər on adamdan sadəcə biri şəhərlərdə yaşayırdı. Bu gün isə dünyada inkişaf etmiş ölkələrdə əhalinin 75%-i, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə 45%-dən artığı məhz şəhərlərdə yaşayır [2, səh 17]. Müasir dövrdə texnoloji tərəqqi, qloballaşma və əhalinin artımı kimi amillər şəhərlərin daha da böyüməsinə və bir-biri ilə əlaqəli nəhəng şəhər ərazilərinin formalaşmasına səbəb olur. Bu dövrdə şəhərlər iqtisadi, siyasi və mədəni cəhətdən daha çox qarşılıqlı əlaqədə olur və bir-birindən daha çox asılı olur. Bu, müasir metropolislərin, meqaşəhərlərin və meqapolislərin əhəmiyyətini və yayılmasını daha da artırır.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurbanov H. “Cəmiyyət və sosio-hüquqi problemlər”. Bakı: ”Elm” nəşriyyatı, 2018, 272 s.
2. Bairoch P. “Cities and economic development from the down of history to the present”. Chicago: The University of Chicago Press, 1988, 541 s.
3. Makat İnternational LTD. “An Analysis of Jane Jacobs’s The Death and Life of Great American Cities”. London: Coda Centre, 2017, 17 s.
4. Duman T. “Şehir tarihi ve Kentleşme”. Antalya: Imuco proceedings book, 2016, 967 s.
5. Şükrü R., Kessler G. “Şehrin tarihi ve sosyal fonksiyonu”. İstanbul: İÜ Hukuk fakültesi, İktisat ve İçtimaiyat Enstütüsü komün bilgileri konferansı, 2000, 11 s.
6. Tekin M. “Dünya Tarihi’nde İlk Şehir Ve Şehir Devletinin Ortaya Çıkışı”. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2017, 30 s.
7. Uğur Y. “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”. İstanbul: Türkiye araştırmaları literatür dergisi, 2005, 18 s.
8. https://az.m.wikipedia.org/wiki/S%C9%99naye_inqilab%C4%B1
9. https://az.m.wikipedia.org/wiki/Metropolis
10. https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_cities
11. The History of Cities (nationalgeographic.org)
12. https://islamansiklopedisi.org.tr/sehir
13. https://dergipark.org.tr/tr/

ŞƏHƏRLƏRİN TARİXİ TƏKAMÜLÜ PROSESİ

Əzizli Anar

XÜLASƏ

Bu məqalə həm sosiologiya, həm də bütövlükdə insan həyatı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir məsələyə - milyonlarla insanın həyatını davam etdirdiyi məkan olan şəhərlərin tarixi inkişaf probleminə həsr olunmuşdur. Bu strukturlar zamanın axışına, tarixin irəliləyişinə, imperiyaların quruluşu və çöküşünə şahidlik etmiş olsalar da, təəssüf ki, əlimizdəki mənbələrin yetərsizliyi, qeyri-dəqiqliyi və digər səbələr ucbatından onlarla bağlı bir çox nüans bizə hələ də məlum deyil. Ancaq bütün bu qeyd olunanları ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, şəhərlərin tarixi təkamülü bəşər tarixində özünəməxsus yer tutan mühüm bir prosesdir. Kiçik yaşayış məskənlərindən tutmuş, nəhəng meqapolislərə qədər şəhərlər insanların bir araya gəldiyi, həyat tərzlərini və mədəniyyətlərini paylaşdıqları mərkəzlərə çevrilmişdir.

Müxtəlif şəkillərdə və məqsədlərlə də olsa, sadəcə kiçik bir bazar və onu çevrələyən divarlarla başlayan bu proses zamanla evlər, saraylar, anbarlar, ictimai binalar, dövlət orqanlarına aid ərazilər və s. kimi ən müxtəlif amilləri də öz tərkibinə qataraq tədricən həm insan həyatı üçün hədsiz əhəmiyyətli olan, həm də ona kifayət qədər təsir edən və özündə

milyonlarla ailəni, fərdi, kollektivi və s. özündə ehtiva edən xaotik və mürəkkəb strukturlara çevrilməsi ilə öz pik nöqtəsinə çatmışdır, ancaq şəhərlərin tarixi inkişafı bununla da yekunlaşmır, qloballaşmanın təsiri ilə şəhərlər sürətlə dünyaya inteqrasiya edir.

Beləliklə, şəhərlərin tarix boyu yaşadığı inkişaf və dəyişmə prosesi bəşəriyyətin tərəqqisində mühüm rol oynamışdır. Bununla belə, gələcəkdə daha yaşana bilən, dayanıqlı və inklüziv şəhərlərin qurulmasına çalışmaq vacibdir. Bu yolla şəhərlər insanların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdıra, iqtisadi artımı stimullaşdıra və qlobal problemlərin həllinə töhfə verə bilər.

ПРОЦЕСС ИСТОРИЧЕСКОЙ ЭВОЛЮЦИИ ГОРОДОВ

Азизли Анар

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена вопросу, имеющему особое значение как для социологии, так и для жизни человека в целом, - проблеме исторического развития городов, в которых продолжают свою жизнь миллионы людей. Хотя эти структуры были свидетелями хода времени, хода истории, создания и распада империй, к сожалению, многие нюансы, связанные с ними, нам до сих пор неизвестны в силу недостаточности, неточности имеющихся у нас источников и других причин. Однако, суммируя все вышесказанное, можно прийти к выводу, что историческая эволюция городов – это важный процесс, занимающий уникальное место в истории человечества. От небольших поселений до огромных мегаполисов, города стали центрами, где люди собираются вместе и делятся своим образом жизни и культурой.

Этот процесс, начавшийся с небольшого базара и окружающих его стен, пусть и разной формы и назначения, со временем перерос в дома, дворцы, склады, общественные здания, территории, принадлежавшие государственным учреждениям и т. д. путем добавления к ее составу постепенно самых разнообразных факторов, что чрезвычайно важно для жизни человека и оказывает на нее достаточное влияние и включает в себя миллионы семей, отдельных лиц, коллективов и т. д. достиг своего пика с превращением в хаотичные и сложные структуры, которые его содержат, но историческое развитие городов на этом не заканчивается, под влиянием глобализации города стремительно интегрируются в мир.

Таким образом, процесс развития и изменений, переживаемый городами на протяжении всей истории, сыграл важную роль в прогрессе человечества. Однако важно работать над созданием более пригодных для жизни, устойчивых и инклюзивных городов в будущем. Таким образом, города могут улучшить качество жизни людей, стимулировать экономический рост и внести свой вклад в решение глобальных проблем.

HISTORICAL EVOLUTION PROCESS OF CITIES

Azizli Anar

SUMMARY

This article is devoted to an issue of particular importance for both sociology and human life as a whole - the problem of the historical development of cities, where millions of people continue their lives. Although these structures have witnessed the passage of time, the progress of history, the creation and collapse of empires, unfortunately, many nuances related to them are still unknown to us due to the insufficiency, inaccuracy of the sources we have and other reasons. However, by summarizing all these mentioned, we can come to the conclusion that the historical evolution of cities is an important process that has a unique place in human history. From small settlements to huge metropolises, cities have become centers where people come together and share their lifestyles and cultures.

This process, which started with just a small bazaar and its surrounding walls, albeit in different shapes and purposes, eventually grew into houses, palaces, warehouses, public buildings, areas belonging to government agencies, etc. by adding the most diverse factors to its composition, gradually, which is extremely important for human life, and which has a sufficient influence on it, and includes millions of families, individuals, collectives, etc. has reached its peak with the transformation into chaotic and complex structures that contain it, but the historical development of cities does not end there, with the influence of globalization, cities are rapidly integrating into the world.

Thus, the process of development and change experienced by cities throughout history has played an important role in the progress of mankind. However, it is important to work towards building more livable, sustainable and inclusive cities in the future. In this way, cities can improve people's quality of life, stimulate economic growth and contribute to solving global problems.

ЭЙДЖИЗМ – ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СТАРЕНИЯ

Гурбанова Айдан Ильхам кызы
магистр II курса БГУ
gaydan123@gmail.com

Ключевые слова: возраст, старение, общество, дискриминация
Açar sözlər: yaş, qocalmaq, cəmiyyət, diskriminasiya
Key words: age, aging, society, discrimination

Активное вовлечение пожилых людей в жизнь общества является одной из главных задач социальной политики любого государства. Такая деятельность имеет не только гуманистические, но и положительные экономические последствия. Однако есть определенные проблемы мешающие к полноценной интеграции пожилых людей в жизнь общества. Одной из таких проблем, получившая в последнее время широкое распространение – эйджизм.

Эйджизм — это вид дискриминации, в основе которой лежат стереотипы и предрассудки, связанные с людьми определенной возрастной категории. Как правило, термин «эйджизм» применяется к людям старшего возраста, хотя предвзятое отношение может ощущать на себе и молодежь. Самый масштабный опрос, который проводился на сегодняшний день в рамках 6-й волны Всемирного исследования ценностей и затрагивал 83 034 человек в 57 странах, показал, что каждый второй человек придерживается эйджистских взглядов в той или иной степени. Это, в свою очередь, приводит к ухудшению физического и психического здоровья пожилых людей, снижению качества их жизни, социальной изоляции, финансовой незащищенности. По оценкам специалистов, эйджизм является одной из причин депрессии среди людей старшего поколения.

Согласно новому докладу Организации Объединенных Наций о проблеме эйджизма, опубликованному Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ), Управлением Верховного комиссара по правам человека (УВКПЧ), Департаментом ООН по экономическим и социальным вопросам (ДЭСВ ООН) и Фондом ООН в области народонаселения (ЮНФПА), призывает предпринять незамедлительные действия по борьбе с эйджизмом, более точно оценивать масштабы этой проблемы и распространять информацию о ней, тем самым разоблачая истинную сущность эйджизма, незаметного на первый взгляд, но настоящего бедствия для общества.

Меры реагирования на пандемию COVID-19 показали, насколько широко распространен эйджизм: люди более старшего возраста и молодые люди подвержены стереотипам в публичных дискуссиях и в социальных сетях. В некоторых случаях возраст используется в качестве единственного критерия, на основе которого принимаются решения об оказании медицинской помощи, применении спасающих жизнь методов лечения и физической изоляции.

Эйджизм имеет серьезные и далеко идущие последствия для здоровья и благополучия людей. Среди пожилых людей с эйджизмом связаны ухудшение физического и психического здоровья, социальная изоляция и одиночество, финансовая незащищенность, снижение качества жизни и преждевременная смерть. По оценкам, причиной 6,3 миллиона случаев депрессии во всем мире является эйджизм. Он пересекается с другими формами предвзятости и ущемления в правах, в том числе связанными с полом, расой и инвалидностью, и усугубляет их, что отрицательно сказывается на здоровье и благополучии людей.

Эйджизм может проявляться неочевидными способами. В личных отношениях это могут быть шутки о возрасте, оскорбительные обобщения о конкретном поколении, игнорирование чьих-либо проблем или желаний из-за их возраста. Ниже преведено несколько примеров эйджизма в повседневной жизни.

Пренебрежение врачей

Эйджизм наглядно проявляется в отношениях врач — пациент. Врачи порой принимают симптомы серьезных заболеваний за возрастные изменения и на этом основании отказывают в лечении. В итоге пожилые люди часто страдают от боли только потому, что их недолечивают. Многие врачи разговаривают с пожилыми как с детьми. Или наоборот относятся агрессивно, не оказывают должного внимания. Серьезный резонанс вызвала история, произошедшая в 2018 году Новом Уренгое. Там бригада скорой помощи отказалась везти в больницу 92-летнего ветерана Великой Отечественной войны. Родственникам пациента медработники заявили, что не хотят, чтобы он «умер в машине».

Социальное неприятие

В 1980-х годах в Англии провели эксперимент, где детям предложили поиграть по очереди с двумя людьми: с молодым (35 лет) и зрелым (75 лет) человеком. Во втором случае дети садились от собеседника дальше, избегали зрительного контакта и меньше говорили с ним. На бытовом уровне происходит то же самое, когда внуки избегают общения с престарелыми родственниками. Причины могут быть разными: от непонимания, о чем с ними говорить, до опасений, что их «опять начнут учить».

Ущерб оценивается в миллиарды

Эйджизм обходится обществу в миллиарды долларов. Результаты исследования, проведенного в Соединенных Штатах Америки в 2020 г., показали, что из-за эйджизма в виде негативных возрастных стереотипов и самовосприятия расходы на восемь заболеваний, связанных с самыми высокими затратами, увеличились на 63 млрд долл. США. Это составляет 1 долл. США из каждых 7 долл. США, израсходованных на эти заболевания в расчете на всех американцев старше 60 лет в течение одного года.

Согласно оценкам по Австралии, если бы на 5% больше людей в возрасте 55 лет и старше работали, это приносило бы пользу национальной экономике в размере 48 млрд австралийских долларов в год. В настоящее время недостаточно данных и информации об экономических издержках эйджизма, и необходимы дополнительные исследования, чтобы лучше понять его экономические последствия, особенно в странах с низким и средним уровнем дохода

«Эйджизм приносит вред всем – и пожилым, и молодым. Но часто это явление является настолько распространенным и общепринятым во всем – в том, как мы мыслим и действуем, в политике, законах и институтах, — что мы даже не осознаем, насколько негативно оно влияет на наше достоинство и права, — сказала Мишель Бачелет, Верховный комиссар Организации Объединенных Наций по правам человека. — Нам нужно решительно бороться с эйджизмом, представляющим собой глубоко укоренившееся нарушение прав человека».

Как бороться с эйджизмом

ВОЗ отмечает, что борьба с эйджизмом невозможна без повышения осведомленности об особенностях взросления и старения человека. Например, о том что молодые и пожилые люди могут работать на равных, а эмоциональный интеллект ребенка формируется с рождения. Знание поможет расстаться с многочисленными стереотипами, которые становятся серьезным препятствием на пути к организации «общества для всех возрастов». Кроме того, стоит отказаться от оценочного суждения и начать уважительно относиться к другим людям, даже если ваши взгляды не совпадают.

Сложившуюся ситуацию невозможно исправить исключительно мерами административного воздействия и средствами социальной поддержки. Необходимо, ясно определить базовые социальные права и средства их реализации.

Необходимо добиться изменения информационной политики ведущих СМИ, прежде всего, развлекательных. Найти средства и способы заставить компании, выпускающие продукцию массовой культуры, отказаться от использования стереотипов в отношении представителей старшего поколения. Создать духовные, правовые и социальные условия для укрепления солидарности и сотрудничества между различными поколениями.

Нужно, чтобы нынешние представления, во многом обусловленные «эйджизмом», сменились в общественном сознании пониманием того, что пожилой возраст — это не болезнь, не наказание и не расплата за грехи молодости, а естественный и важный этап в жизни каждого человека. Может быть, самый важный период в нашей жизни. Да, в этом возрасте слабеет здоровье, и с этим необходимо и можно бороться средствами современной медицины. Но эти процессы имеют строго индивидуальный характер. И это совершенно не означает, что все граждане, достигшие пожилого возраста, являются отсталыми и нетрудоспособными. В интересах общества и государства, чтобы представители старшего поколения получили возможность заниматься общественной работой и трудовой деятельностью. Их мнение обязательно должно учитываться при принятии всех важных решений как на государственном, так и на уровне местного самоуправления. Те же, кто хотел бы уйти на заслуженный отдых, должны иметь возможность получать достойную пенсию, которая является вовсе не пособием по нетрудоспособности, а выражением заслуженной ими благодарности за многолетний труд со стороны общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. https://www.forbes.ru/forbeslife/487674-ejdzizm-ustarel-kak-diskriminacia-po-vozrastu-otrazaetsa-na-ekonomike
2. https://www.who.int/ru/news/item/18-03-2021-ageism-is-a-global-challenge-un
3. https://trends.rbc.ru/trends/social/625805e69a7947aa74dfe07a
4. https://news.un.org/ru/story/2021/03/1399072
5. https://plus-one.ru/manual/2022/09/23/eydzhizm-kakim-on-byvaet-i-kak-s-nim-borotsya
6. http://pensioner.party/borba-s-diskriminatsiej.html

ЭЙДЖИЗМ – ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СТАРЕНИЯ

Гурбанова Айдан

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрыто понятие эйджизма. В статье рассматриваются причины данного явления, дискриминация по отношению к пожилым, способы борьбы с эйджизмом, а так же, то как оно влияет, не только на пожилых, но и на некоторые сферы жизнедеятельности общества.

EYDJİZM- QLOBAL YAŞLANMA PROBLEMİ

Qurbanova Aydan

XÜLASƏ

Bu məqalədə ageizm anlayışı təhlil olunur. Məqalə bu fenomenin yaranma səbəblərin, yaşlılara qarşı ayrı-seçkilik, yaş fərqinə görə diskriminasiya problemi ilə mübarizə yolları, eləcə də onun təkcə yaşlılara deyil, cəmiyyətin bəzi sahələrinə necə təsir etməsindən bəhs edilir.

AGEİSM- GLOBAL PROBLEM OF AGİNG

Gurbanova Aydan

SUMMARY

This article defines the concept of ageism. The article discusses the causes of this phenomenon, discrimination against the elderly people, ways to overcome ageism and also reveals how it affects not only the elderly people, but also some areas of society.

ФОРМЫ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С МИГРАНТАМИ

Амирова Айлен
Магистрант II курса БГУ
aayylen01@gmail.com

Ключевые слова: формы, мигранты, миграция, социальная работа.
Açar sözlər: növlər, miqrantlar, miqrasiya, sosial iş.
Keywords: forms, migration, migrants, social work.

Введение

Основное назначение социальной работы с мигрантами состоит в обеспечении поддержки социальной среды, которая дополняет их потребности и способствует их активной адаптации к новым условиям. Это включает в себя не только помощь мигрантам в преодолении трудностей, но и изменение общественных отношений и связей, чтобы укрепить их вовлеченность в новую среду и восстановить потери в социальной активности. Социальная работа также направлена на блокирование негативного воздействия среды на мигрантов, связанного с экономическими факторами, ограничениями в доступе к здравоохранению, образованию, трудовому рынку и другими аспектами. Таким образом, через социальную работу происходит одновременное улучшение статуса мигрантов и воздействие на социальную среду, в которой они находятся. Акцент делается на изменении отношений между мигрантами и новой социальной средой, что является основой для определения целей и направлений социальной работы с ними.

Социальная работа с мигрантами включает два основных аспекта: практическую помощь в решении личных, экономических и правовых вопросов, а также организационную деятельность, направленную на установление и поддержание социальных отношений [1].

Практическая социальная работа с мигрантами охватывает различные сферы, включая социальную, социально-психологическую, социально-педагогическую, социально-правовую, медико-социальную, финансовую, социально-экономическую, материальную, социально-информационную и социально-трудовую. Эти направления включают в себя проведение консультаций, реабилитационные мероприятия, помощь в получении пособий и пенсий, организацию досуга, профилактику бездомности и детской беспризорности, а также взаимодействие с государственными и общественными учреждениями. Важную роль также играет социально-информационное направление, включающее информирование мигрантов о доступных услугах, сбор и систематизацию информации о них, а также просвещение общественности по вопросам миграции и социальной интеграции мигрантов.

Социально-психологическое направление в работе с мигрантами включает психологическое консультирование, коррекцию и помощь в социальной адаптации, а также работу с кризисными ситуациями и посттравматическим стрессом, психологические тренинги и диагностику детей и подростков из семей мигрантов. Социально-педагогическое направление включает консультации по семейным вопросам, работу с детьми и подростками, контроль за образованием, профессиональное консультирование и досуговые мероприятия для адаптации в новых условиях [2].

Материальное направление включает предоставление продуктовой, вещевой и другой натуральной помощи через общественные организации. Социально-трудовое направление предполагает содействие в получении работы, открытии собственного

дела, консультирование по трудовым вопросам и профессиональной подготовке через службы занятости.

Практические формы социальной работы с мигрантами представляют собой конкретные методы и механизмы, направленные на оказание помощи и поддержки этой категории населения в процессе их адаптации к новой социальной среде. Согласно исследованию Акмаловой и Капицына, в рамках классических форм социальной работы выделяются три основных направления [1].

Первое направление - это индивидуальная помощь, которая включает в себя оказание индивидуальных консультаций, разработку персональных планов поддержки и помощь в решении индивидуальных проблем мигрантов.

Второе направление - работа с группами мигрантов, а также с принимающим обществом. Это включает в себя организацию групповых мероприятий, тренингов, семинаров для мигрантов с целью обмена опытом, поддержки и социальной адаптации, а также проведение образовательных мероприятий для принимающего общества с целью повышения их культурной компетенции и понимания проблем мигрантов.

Третье направление - меры воздействия на государственную политику. Это включает в себя лоббирование интересов мигрантов на уровне государственных структур, предложение изменений и улучшений в законодательстве и политике, направленных на улучшение условий жизни и адаптации мигрантов.

Таким образом, эти классические формы социальной работы с мигрантами представляют собой комплексный подход, включающий как индивидуальные, так и коллективные меры поддержки и интеграции данной категории населения.

Процесс эволюции социальной работы с мигрантами сопровождается развитием неклассических форм и методик, которые учитывают широкий спектр социальных и психологических аспектов адаптации в новой среде. Этот прогресс отражает общую тенденцию включения социальных факторов в генезис трудных жизненных ситуаций, заболеваний и дезадаптированности, что подчеркивает необходимость интегративного подхода к помощи мигрантам [2].

Согласно исследованию И. Нойфельда, начиная примерно с середины 1980-х годов, классические методы социальной работы, такие как индивидуальная помощь и групповая терапия, дополняются более современными психологическими и техническими приемами, такими как диагностика и изучение клиента и его семьи, а также разработка специализированных методик и терапевтических подходов.

Одной из форм современной социальной работы с мигрантами является поддержка создания групп самопомощи и организаций. Эти организации предоставляют площадку для взаимодействия, обмена опытом и поддержки между мигрантами, что способствует их адаптации и социальной интеграции. Даже после решения собственных проблем, многие мигранты остаются активными членами таких организаций, чтобы помогать новым приезжим.

При предоставлении государственных социальных услуг мигрантам особое внимание уделяется индивидуальным потребностям каждого человека, его состоянию здоровья и специфике жизненной ситуации. Решения о предоставлении социальных услуг должны быть основаны на долгосрочном понимании и учете интересов мигрантов, их потребностей и возможностей адаптации в новом обществе.

В рамках миграционных программ для вынужденных переселенцев часто применяются различные меры социальной поддержки, такие как материальная помощь, пособия и субсидии, предоставление жилья как временного, так и постоянного, а также выделение земельных участков под жилищное строительство. Эти меры осуществляются через социальные службы, взаимодействующие с миграционными учрежде-

ниями, организациями здравоохранения, образования и правоохранительными органами.

Однако социальная работа с мигрантами требует не только предоставления материальной поддержки, но и организации взаимодействия с различными институтами и организациями, занимающимися проблемами миграции и социальной защитой. Специалисты по работе с мигрантами должны обеспечить связь с международными организациями, разработать оптимальные структуры и нормативы деятельности учреждений социальной помощи, а также подготовить и повысить квалификацию специалистов в этой области.

Важными аспектами социальной работы с мигрантами также являются проведение социологических исследований, организация социальной рекламы, разработка правовых основ выдачи пенсий и пособий, а также контроль за их выполнением. Организация центров и курсов по профессиональной подготовке и повышению квалификации мигрантов также играет важную роль в интеграции этой категории населения [3].

В настоящее время социальная работа с мигрантами в Азербайджане только начинает активно развиваться и становиться систематизированной. Социальные работники оказывают помощь каждому индивидууму, столкнувшемуся с трудной ситуацией, включая и мигрантов, путем восстановления социальных связей и помощи в решении различных правовых, социальных и экономических проблем.

Через социальную работу компенсируются утраты, смягчается негативное воздействие окружающей среды. Социальные работники способствуют повышению статуса и улучшению положения мигрантов, оказывая влияние на адаптацию в новой среде и поддерживая восстановление социальных ролей и связей. Это в свою очередь сказывается на их материальном положении, трудоустройстве и самооценке.

Основной задачей социальных служб, работающих с мигрантами, является минимизация отрицательных последствий миграции и ее социальных аспектов. Для этого необходимо накапливать информацию о различных формах и методах работы, уметь управлять миграционными процессами и развивать компетенции, необходимые для эффективного управления этим сложным социальным явлением.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акмалова А.А., Капицын В.М. Социальная работа с мигрантами и беженцами: Учеб. пособие / Отв.ред. П.Д. Павленок. — М.: ИНФРА-М, 2008. – 220с. – (Высшее образование).
2. Юдина Т.Н. Социология миграции: Учебное пособие для вузов. М: Академический Проект, 2006. — 272 с.
3. Технология социальной работы.: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений [Текст]/под ред. И.Г. Зайнышева. – М.: ВЛАДОС, 2000.

ФОРМЫ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С МИГРАНТАМИ

Амирова Айлен

АННОТАЦИЯ

Социальные работники осматривают миграцию населения как явление, влекущее за собой различные противоречия для мигрантов в новой социальной среде, а также отклонения от общепринятых норм, такие как дезадаптация, дезинтеграция и девиация. Социальная работа с мигрантами нацелена на нахождение методов, которые могли бы компенсировать и корректировать эти отклонения, применяя разнообраз-

ные подходы как к мигрантам, так и к принимающему населению. Мигранты рассматриваются как субъекты, нуждающиеся в социальной поддержке для успешной адаптации и интеграции. Оптимальным подходом к изучению миграции является рассмотрение ее как процесса одновременного разрыва с привычными экологическими, социокультурными и производственными структурами идентичности и вхождения в новые структуры идентичности на новой территории. Это представление миграции включает не только территориальную мобильность, но и состояние примирения с новой средой. Социальные работники рассматривают миграцию в контексте изменения и формирования отношений между различными группами людей или индивидами в принимающей социальной среде, которые затрагивают универсальные взаимодействия различных идентичностей в обществе.

MİQRANTLARLA SOSİAL İŞ FORMALARI

Əmirova Aylen

XÜLASƏ

Sosial işçilər əhalinin miqrasiyasını yeni sosial mühitdə miqrantlar üçün müxtəlif ziddiyyətlər, eləcə də uyğunlaşmama, parçalanma və sapma kimi ümumi qəbul edilmiş normalardan kənara çıxan fenomen kimi qəbul edirlər. Miqrantlarla sosial işin məqsədi bu sapmaları kompensasiya etmək və onları düzəltmək üsullarını taparaq həm miqrantlara, həm də qəbul edən əhaliyə müxtəlif yanaşmaların tətbiq etməkdir. Miqrantlara uğurlu adaptasiya və inteqrasiya üçün sosial dəstəyə ehtiyacı olan subyektlər kimi baxılır. Miqrasiyanın öyrənilməsinə optimal yanaşma onu eyni zamanda ənənəvi ekoloji, sosial-mədəni və istehsal strukturlarından kənarlaşma və yeni ərazidə yeni identikliyə daxil olması prosesi kimi nəzərdən keçirməkdir. Miqrasiyaya bu baxışa təkcə ərazi hərəkətliliyi deyil, həm də yeni mühitlə uzlaşma vəziyyəti daxildir. Sosial işçilər miqrasiyanı qəbul edən sosial mühitdə müxtəlif insan qrupları və ya fərdlər arasında münasibətlərin dəyişməsi və formalaşması kontekstində nəzərdən keçirirlər ki, bu da cəmiyyətdəki müxtəlif idetikliyin universal qarşılıqlı əlaqəsinə təsir göstərir.

FORMS OF SOCIAL WORK WITH MIGRANTS

Amirova Ailen

SUMMARY

Social workers perceive the population migration as a phenomenon that brings various contradictions for migrants in a new social environment, as well as deviations from commonly accepted norms such as maladjustment, disintegration, and deviation. -Social work with migrants aims to find methods that could compensate these deviations and correct them-,applying diverse approaches to both migrants and the host population. Migrants are viewed as subjects in need of social support for successful adaptation and integration. An optimal approach to studying migration is considering it as a process of simultaneous disruption of familiar ecological, sociocultural, and production structures of identity and entry into new identity structures in a new territory. This view of migration includes not only territorial mobility but also a state of reconciliation with new environment. Social workers consider migration in the context of changing and forming relationships between different groups of people or individuals in the receiving social environment, which affect the universal interactions of various identities in society.

SOSİAL XİDMƏT PROQRAMINDA SOSİAL MÜDAFİƏ MƏSƏLƏLƏRİNƏ YENİ ÇAĞIRIŞLAR

İmanova Gözəl Raqif qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
gzl.imanova@gmail.com

Açar sözlər: Sosial xidmət, sosial müdafiə, Dövlət Proqramı, postmüharibə dövrü, sosial islahatlar
Ключевые слова: Социальное обслуживание, социальная защита, Государственная программа, послевоенный период, социальные реформы
Keywords: social service, social protection, State Program, post-war period, social reforms

Müasir dövrdə baş verən sürətli inkişaf, informasiya- kommunikasiya texnologiyalarının tərəqqisi, ayrı-ayrı sahələrdə həyata keçirilən innovasiyalı proseslər sosial xidmət sahəsində də müasir dövrün tələblərinə cavab verən yeni yanaşmaların mövcudluğunu tələb edir.

Sosial xidmət - çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlərdir.

Sosial xidmətin məqsədi vətəndaşların həyat səviyyəsini ağırlaşdıran, sosial-psixoloji vəziyyətini çətinləşdirən, cəmiyyətdən təcrid olunmasına gətirib çıxaran halların qarşısını almaqdan, çətin həyat şəraitinin əmələ gəldiyi hallarda ehtiyacı olan şəxslərə sosial xidmətin göstərilməsini təmin etməkdən ibarətdir [1].

XXI əsrin ilk illərindən etibarən Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafı stimullaşdıran genişmiqyaslı islahatlar reallaşdırılmış, çətin həyat şəraitində olan şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin edən sosial xidmət sisteminin yaradılması və müvafiq sahədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində əhatəli işlər görülmüşdür.

Azərbaycan Respublikasının ratifikasiya etdiyi bir sıra beynəlxalq sənədlərin və milli qanunvericiliyin müvafiq müddəalarında mütərəqqi sosial xidmət sisteminin yaradılması, sosial xidmətlərin daim yenilənən müasir tələblərə uyğunlaşdırılması kimi əhəmiyyətli məsələlərin həlli nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə növbəti mərhələdə sosial xidmət sisteminin təkmilləşdirilməsi və daha da gücləndirilməsi istiqamətində dövlət siyasətini müəyyən edən "Azərbaycan Respublikasında sosial xidmətin inkişafına dair 2023–2026-cı illər üçün Dövlət Proqramı" hazırlanmışdır.

Dövlət Proqramı Azərbaycan Respublikasının sosial xidmət sisteminin, o cümlədən qanunvericiliyin və institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi və sosial xidmətlərin təminatı üçün zəruri şəraitin yaradılması üzrə dövlət siyasətinin əsaslarını müəyyən edir. Dövlət Proqramında əhalinin bütün həssas qruplarına göstəriləcək sosial xidmətlərin kəmiyyət və keyfiyyətinin artırılması, xidmətlərə əlçatanlığın təmin edilməsi və sosial səmərəlilik prinsiplərinin gerçəkləşdirilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi hədəf kimi nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində 2026-cı ilin sonunadək sosial xidmət sisteminin inkişafında aşağıdakılara nail olunacaqdır:

4.1.1. hamı üçün bərabər iştirak imkanını təmin edən sosial xidmətlər sisteminin formalaşması;

4.1.2. çətin həyat şəraitində olan şəxslərə göstərilən sosial xidmətin əhatəsinin genişlənməsi və əhalinin göstərilən xidmətlərdən məmnunluq səviyyəsinin artması;

4.1.3. sosial xidmətlərin ünvanlılığının və keyfiyyətli xidmətlərə əlçatanlığın təmin edilməsi;

4.1.4. sosial xidmət sahəsində ixtisaslı kadr potensialının formalaşması [2].

2026-cı ilə kimi ölkəmizdə sosial xidmətin inkişafı sahəsində kifayət qədər ciddi işlər planlaşdırılır. Həmin proqram qəbul olunmazdan əvvəl də ölkədə sosial dövlət və inklüziv cəmiyyət prinsipləri əsas götürülərək əhalinin sosial cəhətdən həssas təbəqəsi, o cümlədən cəzaçəkmə müəssisələrindən azad edilmiş, valideynlərini itirmiş, valideyn himayəsindən məhrum olan xüsusi internat məktəblərini bitirmiş şəxslərin sosial müdafiəsi diqqət mərkəzində olub və bu istiqamətdə ardıcıl məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilib. Lakin Dövlət Proqramında da qeyd edildiyi kimi, son illərdə ölkədə ahıl, sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların sayının çoxalması sosial xidmətlərə tələbatı da yüksəldib. Sosial xidmətlərin sayının artmasına baxmayaraq, bu artım daha sürətlə baş verir.

Dövlət Proqramında 7 məqsəd və 7 prioritet qeyd edilib. Proqramın əsas məqsədlərindən biri sosial xidmətlərin təşkilində vətəndaş cəmiyyəti institutları ilə əməkdaşlığın davam etdirilməsi və sosial xidmət sahəsində dövlət-özəl tərəfdaşlığının genişləndirilməsidir.

Eyni zamanda, layihə çərçivəsində hamı üçün bərabər iştirak imkanını təmin edən sosial xidmətlər sisteminin formalaşması, çətin həyat şəraitində olan şəxslərə göstərilən sosial xidmətin əhatəsinin genişlənməsi və əhalinin göstərilən xidmətlərdən məmnunluq səviyyəsinin artması, sosial xidmətlərin ünvanlılığının və keyfiyyətli xidmətlərə əlçatanlığın təmin edilməsi və sosial xidmət sahəsində ixtisaslı kadr potensialının formalaşması hədəf indikatorları müəyyən edilib.

Qəbul olunmuş Dövlət Proqramı sosial xidmətlərin əhatəsinin genişlənməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətli sənəd hesab oluna bilər və proqramın icrası bu sahədə bir çox müsbət dəyişikliklərin yaranmasına gətirib çıxaracaq. Dövlət Proqramı çərçivəsində sosial xidmət müəssisələrinin fəaliyyətinə nəzarətin vahid mexanizminin müəyyən edilməsi və sosial xidmət sahəsində fəaliyyətin əlaqələndirilməsi məqsədilə Koordinasiya Şurasının yaradılması nəzərdə tutulub. Həmçinin proqramın icrası nəticəsində 2026-cı ilə kimi sosial xidmət müəssisələrinin və təhsil müəssisələrinin valideynlərini itirmiş və ya valideyn himayəsindən məhrum olmuş 400 məzunu mənzillə təmin ediləcək, 6 şəhər və rayonda ahıl şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyasını hədəfləyən layihələr həyata keçiriləcək. Bundan başqa, azı, 120 uşağın himayədar ailəyə verilməsi və 220 uşağın ailəyə qaytarılması istiqamətində iş aparılacaq, ailədaxili mübahisələrin həlli ilə bağlı mediasiya xidmətlərinin tətbiqi genişləndiriləcək, dövlət sifarişi ilə sosial xidmət sahəsində həyata keçirilən layihələrin sayının hər il 10 faiz artmasına nail olunacaq [3].

Sosial xidmət sahəsində dövlət sifarişlərinin qeyri-hökumət və qeyri-kommersiya təşkilatlarına verilməsi nəticəsində 482 layihə icra edilmiş, layihələr çərçivəsində ümumilikdə 35 mindən artıq çətin həyat şəraitində olan şəxsə və onların ailələrinə sosial-psixoloji, sosial-hüquqi, tibbi-sosial, sosial-məişət xidmətləri, sosial-məsləhət yardımı göstərilmiş, sosial reabilitasiya və müalicələrinin təşkili, reinteqrasiya xidmətlərinin göstərilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlər həyata keçirilmişdir [2].

Dövlət Proqramında səhiyyəyə, insan sağlamlığına dair bir sıra məsələlərə də toxunulur. Belə ki, proqramın "Qlobal trendlər" bölümündə qeyd olunur ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Əhali Fondunun hesablamalarına əsasən, 2050-ci ildə dünya əhalisinin sayının daha 2 milyard nəfər artaraq 9,7 milyard nəfərə çatacağı proqnozlaşdırılır. Son onilliklər ərzində tibbin inkişafı, səhiyyə xidmətlərinin keyfiyyətinin artması nəticəsində dünyada insanların sağlamlıq və uzunömürlülük səviyyəsi yüksəlmiş, ümumilikdə dünya əhalisinin yaş strukturunda ahıl şəxslərin sayı əvvəlki dövrlərə nisbətən xeyli artmışdır.

Dövlət Proqramının icrası nəticəsində sosial xidmət sahəsində normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi və sosial xidmətin göstərilməsinə nəzarət mexanizminin müəyyən edilməsi də hədəflənir.

Tarixi Zəfərimizlə yekunlaşan 44 günlük Vətən müharibəsindən sonrakı dövrdə isə dövlət başçısının göstərişi ilə icra olunan sosial dəstək proqramı çərçivəsində şəhid ailələri və müharibə ilə əlaqədar əlilliyi olan şəxslərin mənzillə təminatı proqramı 5 dəfə genişlənib.

2003-cü ildən ötən dövrdə əməkhaqları, pensiya və digər sosial ödənişlərin mütəmadi olaraq artırılması, regionların və özəl sektorun inkişafı şəraitində yeni iş yerlərinin açılması, məşğulluq imkanlarının artmasının daimi xarakter alması, əhalinin gəlirlərində ilbəil artım, sosial müdafiə və reabilitasiya əhəmiyyətli yeni müəssisələr şəbəkəsinin qurulması, sosial təminat sisteminin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi təmin edilib. Dövlət başçısının qeyd etdiyi kimi, "Azərbaycan sosial dövlətdir və biz bunu sözlə yox, əməlimizlə təsdiqləyirik".

Prezident cənab İlham Əliyevin uğurlu sosial islahatlar proqramının əsas hədəflərindən biri də dövlət sosial xidmətlərinin innovativ yanaşmalar, müasir texnologiyalar üzərində qurulması, sosial sahədə vətəndaşlara şəffaf və çevik, keyfiyyətli, əlçatan, vətəndaş məmnunluğuna uyğun xidmətlər sisteminin qurulmasıdır. Bu istiqamətdə DOST Konsepsiyasının davamı olaraq, sosial xidmətlərin geniş miqyasda elektronlaşdırılması proqramı icra olunub və bu gün nazirliyin 159 xidmətindən 140-dan çoxu (90 faizdən çoxu) artıq rəqəmsal platformadan təqdim edilir. 30-dan çox e-arayış xidməti, həmçinin 2019-cu ilin əvvəlindən sosial ödənişlərin elektron sistem üzərindən proaktiv təyinatı mexanizmləri, həmin il ölkənin sosial reyestri olan e-sosial.az portalı, 2020-ci ildə fərdi hesabların e-qaydada proaktiv şəkildə açılması xidməti, 2022-ci ildə "Əmək və Məşğulluq" altsistemi işə salınıb [4].

Sosial dövlət olan Azərbaycanın dövlət büdcəsində bu sahəyə vəsaitlər prioritet qaydada yönəldilir. Belə ki, ölkəmizin dövlət büdcəsi həmişə sosialyönümlü olması ilə fərqlənir. Biz büdcədə sosial məqsədlər üçün ayrılan vəsaitlərin ildən-ilə artırıldığının şahidi oluruq. Sosialyönümlü xərclər 2022-ci il dövlət büdcəsi xərclərinin 36,1 faizini və ya 11576,9 milyon manatını təşkil edib ki, bu da 2021-ci illə müqayisədə 1280,3 milyon manat və ya 12,4 faiz çoxdur. Dövlət büdcəsində sosial sferanın prioritetliyi 2023-cü ildə də təmin edilir.

Son dörd ildə ölkədə həyata keçirilən sosial məzmunlu islahatlar Azərbaycan dövlətinin sosial təminat sisteminin daha da möhkəmləndirilməsinə necə ciddi önəm verdiyinin daha bir ifadəsidir. 2018-2023-cü illərdə 4 milyondan çox vətəndaşı əhatə edən 4 sosial islahat paketi icra olunmaqla, bu islahatlar üzrə əlavə olaraq illik 6,8 milyard manat vəsait yönəldilib. Prezident İlham Əliyevin tapşırıqları əsasında həyata keçirilən köklü sosial islahatlar nəticəsində bəhs olunan dövrdə ölkəmizdə sosial ödənişlərdə ciddi artım dinamikasına nail olunub. Belə ki, son dörd ildə minimum aylıq əməkhaqqı 2,7 dəfə artırılaraq 130 manatdan 345 manata çatdırılıb. Orta aylıq əməkhaqqında 65,3 faiz, median əməkhaqqında 2,1 dəfə, əməkhaqqı fondunda 2,5 dəfə, sosial müavinət və təqaüdlər üzrə ayrılan illik vəsaitdə 5 dəfəyədək, ünvanlı sosial yardımın orta aylıq məbləğində 2,9 dəfə artım baş verib. Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun (DSMF) məlumatına əsasən, bu ilin birinci yarısında da sosial ödənişlərdə artım qeydə alınıb. Artımlar ümumilikdə 810 min nəfəri əhatə edib, əlavə vəsaitin illik həcmi isə 310 mln. manat təşkil edib [5].

Ölkəmizdə dərin sosial islahatlar uğurla həyata keçirilməkdədir. İndiyədək 6,8 milyard manatlıq illik büdcəsi olan 4 islahat zərfi qəbul olunub və bu proses davam etdirilir. 2024-cü ilin büdcəsi pensiya və müavinət alan vətəndaşlarımızın sosial rifahının yaxşılaşması üçün etibarlı təminat yaradacaq.

Milli Məclis tərəfindən 2024-cü ilin dövlət büdcəsi təsdiq edilib. 2024-cü il üçün yaşayış minimumu ölkə üzrə 270 manat, əmək qabiliyyətli əhali üçün 287 manat, pensiyaçılar üçün 222 manat, uşaqlar üçün 235 manat məbləğində müəyyən olunub.

Beləliklə, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu və Prezident cənab İlham Əliyevin yeni müasir və qlobal çağırışlara uyğun yüksək səviyyədə davam etdirdiyi müdrik və uzaqgörən milli inkişaf strategiyası son 20 ildə Azərbaycanın böyük tarixi uğurlara, möhtəşəm Zəfərə, eyni zamanda mühüm sosial irəliləyişlərə nail olmasını təmin edib. Bu müdrik və uzaqgörən siyasət bundan sonra da ölkəmizi dinamik inkişaf yolunda hər zaman qələbələrə, zirvələrə doğru aparacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. https://e-qanun.az/framework/23195
2. https://e-qanun.az/framework/55044

3. https://xalqqazeti.az/az/sosial-heyat/136838-sosial-xidmet-dovlet-proqrami-hedefinde
4. https://sosial.gov.az/media/xeberler/qalib-dovlet-guclu-sosial-siyaset
5. https://www.yeniazerbaycan.com/xeberlenti_e88931_az.html
6. https://sosial.gov.az/media/xeberler/yeni-dovlet-proqrami-sosial-xidmetler-sisteminde-yeni-inkisaf-merhelesine-kecidi-sertlendirir
7. https://www.researchgate.net/publication/362482101_SOSIAL_XIDMT_SAHSININ_INKISAF_TARIXI

SOSİAL XİDMƏT PROQRAMINDA SOSİAL MÜDAFİƏ MƏSƏLƏLƏRİNƏ YENİ ÇAĞIRIŞLAR

İmanova Gözəl

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycanın sosial xidmət proqramı, onun inkişafı, inkişafı baxımından atılan addımlar araşdırılır. Vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək üçün dövlətin reallaşdırdığı bir sıra tədbirlər məqalədə təhlil olunur. İnsanların sosial rifah halının yaxşılaşdırılması yönündə qəbul edilmiş qanunlar, fərman və sərəncamlar, əhalinin sosial müdafiəsi sahəsində əsaslı islahatlar uğurla həyata keçirilir. Sosial xidmətlər sistemi bu sahədə mühüm yer tutur və insanların həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Hal-hazırda aparılan sosial siyasət cəmiyyətin hər bir fərdini əhatə edir. Həmçinin yoxsulluğun aradan qaldırılması üçün mühüm işlər görülür. Bu da minlərlə ailənin sosial vəziyyətinin yaxşılaşması yolunda bir təkandır.

НОВЫЕ ВЫЗОВЫ ПО ВОПРОСАМ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ В ПРОГРАММЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

Иманова Гёзал

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается программа социального обслуживания Азербайджана, ее развитие, а также шаги, предпринятые в рамках ее развития. В статье анализируется ряд мер, принимаемых государством для обеспечения достойного уровня жизни граждан. Успешно реализуются законы, указы и распоряжения, принятые в направлении улучшения социального благосостояния народа, коренные реформы в сфере социальной защиты населения. Система социальных услуг занимает важное место в этой сфере и служит улучшению условий жизни людей. Действующая социальная политика охватывает каждого члена общества. Также ведется важная работа по ликвидации бедности. Это толчок к улучшению социального положения тысяч семей.

NEW CHALLENGES TO SOCIAL PROTECTION ISSUES IN THE SOCIAL CARE PROGRAM

Imanova Gozel

SUMMARY

The article examines the social service program of Azerbaijan, its development, and the steps taken in terms of its development. The article analyzes a number of measures taken by the state to ensure a decent standard of living for citizens. Laws, decrees and orders adopted in the direction of improving people's social well-being, fundamental reforms in the field of social protection of the population are being successfully implemented. The system of social services occupies an important place in this field and serves to improve people's living conditions. The current social policy covers every individual of the society. İmportant work is also being done to eliminate poverty. This is an impetus to the improvement of the social situation of thousands of families.

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN VƏ GƏNCLƏRİN FORMALAŞMASINDA AİLƏNİN ROLU

İsmayılova Günel Vüqar qızı,
BDU-nun II magistrantı
gunka.ismayilova098@gmail.com

Açar sözlər: ailə, uşaq, inkişaf, şəxsiyyət, münasibətlər, valideyn, tərbiyə.
Ключевые слова: семья, ребенок, развитие, личность, отношения, родитель, воспитание.
Keywords: family, child, development, personality, relationships, parent, upbringing.

Ailə elə bir təməl qurumdur ki, uşaq dünyaya göz açdığı andan həyatı, özünü və digər fərdləri tanımağa başlayır. Uşağın ilk təcrübələri də məhz ailədə qazanılır. Ailə daxilində baş verən proseslər uşağın gələcək həyatının fraqmentidir və onun necə bir şəxsiyyət olacağı ailədaxili münasibətlərdən asılıdır. Uşağın cəmiyyətdə, çevrəsində nümayiş etdirəcəyi davranışların təməlini ailə qoyur. Neqativ ailə mühitində böyüyən uşaqla sevgi və hüzur dolu bir evdə böyüyən uşağın həyata baxışlar sistemi eyni ola bilməz. Yetkinlik dövründə yaşanan problemlərin əksəriyyətinin kökü insanın doğulduğu ailədə yaşadığı hadisələrə dayanır. Bu da sağlam ailə mühitinin zəruriliyini bir daha sübut edir [1].

Uşaqlarda şəxsiyyətin formalaşmasına müxtəlif amillər təsir göstərir, lakin bu mövzuda ən böyük öhdəlik ailənin üzərindədir, uşaqların tərbiyəsi məsələsi ailənin əsas funksiyalarından birincisi hesab olunur [2]. ABŞ Siyahıyaalma Bürosunun verdiyi tərifə əsasən, ailə - qan qohumluğu, evlilik və ya övladlığa götürmə əsasında baş tutan, bir damın altında yaşayan 2 və daha artıq insanın nisbətən daimi qrupudur. Ailə elə bir ideal mühitdir ki, uşaq o mühitdə güvənli formada böyüyə bilir. Ailə öz uşağının ehtiyaclarını vaxtında və yetərincə qarşılayaraq gələcəkdə cəmiyyət üçün sağlam şəxsiyyətlər formalaşdıra bilər. Uşaqlar çox vaxt ailə üzvlərindən birini rol model olaraq təyin edərək getdikcə özlərin həmin şəxsə bənzətməyə cəhd edirlər. Bu rol model əsasən ata və ya ana olur, bəzən isə geniş ailələrdə xala, dayı, bibi, bacı, qardaş və sair ola bilər. Əgər uşağın kumir kimi gördüyü şəxs sağlam olmayan davranış və düşüncə tərzinə sahibdirsə, bunlar həmin ailədə böyüyən uşağın sağlam inkişafına maneə törədir. Ailə sadəcə eyni evdə yaşayan insanlar toplusu deyildir. Ailə bir sistemdir və onun bir üzvünün problemi əslində bütün ailənin problemidir [3].

Ailədaxili münasibətlər uşağın sağlam şəxsiyyət kimi formalaşmasında böyük əhəmiyyət daşıyır. Ailədaxili münasibətlər dedikdə ailənin bütün üzvlərinin bir-birilə qarşılıqlı münasibəti nəzərdə tutulur: valideyn-övlad, ər-arvad, bacı-qardaş və sair. V.A. Suxomlinskinin fikrincə, valideynlərin bir-birinə olan münasibəti uşağın əsas tərbiyə məktəbidir. Bundan əlavə valideynlərin öz övladlarına olan münasibətləri də uşağın ailədəki yerini müəyyənləşdirməsinə, öz qabiliyyət və bacarıqlarını inkişaf etdirməsinə təsir göstərir. Ailə tərbiyəsində ən önəmli məqam uşağı bir şəxsiyyət olaraq görmək və ona hörmət etməkdir. Valideynin uşağa qarşı işlətdiyi kobud ifadələr, təhqir və alçaldılmalar onun xarakterinə ağır zərbə vurur, sərt nizam-intizam, ağır cəzalar verilməsi uşağın daim qorxu içində yaşamasına səbəb olur [4].

Uşaqların formalaşmasına onların mənsub olduğu ailə modelinin, ailə növünün də mühüm rolu vardır. Ailə üzvlərinin sayına görə ailələr 2 qrupa ayrılır: nuklear və geniş ailələr. Nuklear ailə - ana, ata və uşaqlardan ibarət olur. Geniş ailədə isə ana, ata, uşaqlarla yanaşı nənə, baba, digər qohumlar da birlikdə yaşayır. Nuklear ailələrlə müqayisədə geniş ailələrdə böyüyən uşaqlar gələcəkdə paylaşmağı sevən, qrup daxilində ünsiyyət qurmağı bacaran və sosial əlaqələri güclü olan şəxsiyyətlərə çevrilirlər [5].

7 ailə modelinə nəzər salaq:

- Avtoritar ailə modelinin əsas xüsusiyyətlərinə sərt nizam-intizam, uşağın azadlığının məhdudlaşdırılması, istək və ehtiyaclarının nəzərə alınmaması, təzyiq və ağır cəza sistemi daxildir. Bu cür ailələrdə tərbiyə görən uşaqların əksəriyyəti gələcəkdə deviant davranışlı, antisosial hərəkətlərə meyilli, insanlarla ünsiyyətdə uğursuz şəxslərə çevrilirlər [6].
- Avtoritar ailələrin əksinə demokratik ailə modelində valideynlər üçün övladlarının fikir və istəkləri əsasdır. Bu cür ailələrdə valideynlər uşaqlara müəyyən qədər yol göstərərək istiqamət verirlər, lakin onların sərbəst seçiminə də mane olmurlar. Uşaq sadəcə uğur qazandıqda, valideynin istəyini yerinə yetirdikdə deyil, hər zaman, bütün xüsusiyyətləri ilə birgə - olduğu kimi qəbul edilir. Ailədaxili qaydalar ailə üzvlərinin birgə müzakirələri əsasında qəbul olunur. Bu cür uşaqlar gələcəkdə problemə deyil həllə yönəlirlər, özləri üçün faydalı olan hər növ inkişafa və yeniliyə açıq olurlar.
- Liberal ailələrdə uşaqlar valideynləri tərəfindən yönləndirilmir. Bu cür ailə modelində sərbəstliklə etinasızlıq bir-birilə qarışdırılır. Valideyn uşağın fiziki ehtiyaclarını ödəsə də, çox zaman emosional ehtiyaclarını nəzərə almır. Bunun nəticəsində uşaq emosional tənhalığa sürüklənir. Bu cür ailələrdə böyüyən uşaqlara dəqiq müəyyən olunmuş qaydalar qoyulmadığına görə onlar zərərli vərdişlərə daha çox meyil edir, şəxsi münasibətlərində bağlanma problemi yaşayır, valideynlərini rol model kimi seçə bilmədiklərindən, ailədən kənar biri ilə, daha çox mənfi modellə özlərini eyniləşdirirlər [6].
- Xaotik ailələrdə valideynin uşağın davranışına verdiyi reaksiya dəyişkən, daha çox o ankı psixoloji durumu ilə əlaqədardır. Belə olan halda, uşaq harada necə davranmalı olduğunu ayırd edə bilmir, çaş-baş qalır, nəyin doğru, nəyin yanlış olduğunu anlamaqda çətinlik çəkir [6]. Bu ailələrin uşaqlarında əsasən diqqət problemi olur. Ailədə valideynlər sabit fikirli və davranışlı olmadıqlarına görə uşaqlar da zaman-zaman gah aqressiv, gah da özünə qapanıq ola bilirlər [7].
- Ölkəmizdə geniş yayılmış ailə modellərindən biri də həddindən artıq qoruyucu ailələrdir. Onların əsas xüsusiyyətlərindən biri yaranan problemi uşağın əvəzinə valideynin həll etməyə çalışması, uşağın səhv etməsinə, bundan təcrübə qazanmasına, icazə verilməməsidir. Həqiqət budur ki, valideyn övladını "qorumağa" çalışarkən, onun azad bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına mane olur. Bu cür ailələrdə böyüyən uşaqlar yetkinləşən zaman öz işlərini təkbaşına, heç kəsin köməyi olmadan görə bilmirlər, daim başqalarından asılı olan şəxslərə çevrilirlər.
- Həddindən artıq tolerant və ya "elastik" ailələrdə nizam-intizam və qaydalar olmur. Ona görə də bu cür mühitdə böyüyən uşaqlar hər istədiyini etsələr də, valideyn tərəfindən uşağa xəbərdarlıq edilmir, heç bir önləyici tədbir görülmür. Belə uşaqlar böyüyəndə cəmiyyətdə qoyulan sosial norma və qadağalara laqeyd münasibət bəsləyir, qanuna zidd olan davranışlar nümayiş etdirirlər.
- Mükəmməlliyyətçi ailə həm uşağa həddən artıq sevgi göstərildiyi, həm də sərt qaydaların qoyulduğu ailə modelidir. Bu ailə modelində valideynlər övladlarının xüsusilə təhsil sahəsində qüsursuz və mükəmməl olmalarını, daim uğur qazanmalarını gözləyirlər. Bu gözlənti qarşılanmadıqda və ya uşaq öz istək və arzularını reallaşdırmağa cəhd etdikdə bu cəhdlər valideyn tərəfindən nəzərə alınmır və ya dəstəklənmir. Beləliklə bu cür uşaqlar gələcəkdə özgüvəni aşağı olan və səhv etməkdən qorxan yetkinlərə çevrilirlər [6].

Hiperqəyyumluq, başqa sözlə desək "uşağa pərəstiş" düzgün aparılmayan tərbiyə növlərindən biridir. Diqqət mərkəzində olmağa adət edən uşaq daim təriflənir, onun bütün istəkləri qeydsiz-şərtsiz qarşılanır. Bu cür uşaqlar gələcəkdə öz eqosentrizmlərini dəf edə bilmirlər, belə olan halda isə cəmiyyət onları müsbət qarşılamır [4].

Uşağın tərbiyə prosesində hər iki valideynin iştirakı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir sual ortaya çıxır: uşağın sağlam böyüməsinə atanın yoxsa ananın təsiri daha böyükdür?

Adətən analar uşaqları ilə daha çox vaxt keçirdiklərinə görə onların emosional cəhətdən inkişaf etməsində böyük rol oynayırlar. Ana sevgi, şəfqət və diqqət kimi uşağa lazım olan təməl ehtiyacları, sosial bacarıq və məsuliyyət hissini ona ötürür. 0-3 yaş arası uşağın ana ilə olan emosional bağı çox önəmlidir. Atalar isə uşaqların əsasən fiziki inkişafına dəstək olur, onlara oyun, idman, macəra tipli məşğuliyyətləri öyrədirlər, onlarda özgüvən, cəsarət, qərarlılıq kimi bacarıqların formalaşmasına zəmin yaradırlar. Nəticə olaraq uşağın sağlam inkişafı üçün ana və atanın fəaliyyətləri vəhdət təşkil edir [8]. Lakin bəzən müəyyən səbəblərə görə uşaqların tərbiyə prosesində valideynlərdən biri iştirak etmir. Belə ailələrə natamam ailələr deyilir. Tək ana ilə böyüyən uşaqlar atanın yoxluğunu qəbullanmaqda çətinlik çəkirlər, atasızlığı oğlanlar qızlara nisbətən daha gec qəbullanırlar. Uşaq atasını doğulandan bəri heç görməyibsə, bu zaman o daha aqressiv olur. Ana ilə böyüyən oğlanlarda feminizm, sakittəbiətlilik daha çox müşahidə olunur, bəzən isə bunun tam əksi ilə qarşılaşmaq mümkündür - onlar dəcəl olurlar, ananın sözünü dinləmirlər. Atasız böyüyən qızlarda əsasən həyəcan səviyyəsi yüksək olur, çətin situasiyalarda özlərini tez itirirlər. Atanın olmadığı ailələrdə ana müəyyən qədər atanı əvəz edə bilirdisə, anasız ailələrdə bu nisbətən çətin olur, ananın yoxluğu uşaqlar tərəfindən daha çox hiss edilir.

Uşağın şəxsiyyətinə ağır təsir göstərən hadisələrdən biri də boşanma halıdır. Əsasən sosiomədəni səviyyədə dünyagörüş və əqidələrin uyğunlaşmaması nəticəsində ailədaxili konfliktlər yaranır və bu bəzən boşanma ilə nəticələnir. Boşanmaların əsas 3 səbəb var: maddi-məişət problemləri, şəxsi münaqişələr və üçüncü şəxslərin müdaxiləsi. Valideynlərin boşanma prosesində adətən uşağın akademik göstəriciləri aşağı düşür, həmyaşıdları ilə münasibəti pisləşir. Natamam ailələrdə böyüyən uşaqların əksəriyyəti cinayətə meyilli, deviant davranışlı yeniyetmələrdir . Bugünün uşaqları gələcəyin valideynləridir və onlar bu xüsusiyyətlərin təməlini böyüdükləri ailədən götürürlər. Buna görə də valideynlər istənilən halda hər hansı bir addım atmadan öncə uşağının gələcək taleyi barədə dərindən düşünməli, onun psixikasını əsas götürməlidir [9].

Müasir dövrün uşaqları öz valideynləri ilə fərqli dönəmdə yaşadıqları üçün onların istək və ehtiyacları da valideynlərinin istək və ehtiyaclarından fərqlənir. Valideynlər uşaqları onların dövrünə uyğun tərbiyə etməli, zəmanə ilə ayaqlaşmağı bacarmalıdırlar. Valideynləri tərəfindən daim dəstəklənən, uğurları təqdir edilən uşaqlar gələcəyin sağlam şəxsiyyətlərinə çevriləcəklər [10].

ƏDƏBİYYAT

1. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227831
2. https://herbiand.az/post.php?id=21568
3. https://mutlucocuklar.biz/ailenin-onemi
4. https://nuhcixan.az/news/cemiyyet/20402-usaq-sexsiyyetinin-formalasmasinda-ailedaxili-munasibetlerin-rolu
5. https://neurosound.com.tr/aile-yapisinin-cocuk-uzerindeki-etkisi
6. https://npistanbul.com/aile-universitesi/aile-tipleri-nelerdir
7. https://www.onceokuloncesi.com/bilincli-anne-baba-olma-rehberi/cocuk-egitiminde-aile-tipleri-ve-sosyal-etkileri-nelerdir-19410.html
8. https://www.mesuthayat.com/cocuk-egitiminde-anne-mi-baba-mi-etkilidir-konulu-ogrenci-konusma-metni/#:~:text=Asl%C4%B1nda%2C%20anne%20ve%20babalar%C4%B1n%20%C3%A7ocuk,bir%20%C5%9Fekilde%20b%C3%BCy%C3%BCmeleri%20i%C3%A7in%20gereklidir.
9. http://psixologiyajurnali.az/content_files/psixologiya_2010-3.pdf
10. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/227831

YETKİNLİK YAŞINA ÇATMAYANLARIN VƏ GƏNCLƏRİN FORMALAŞMASINDA AİLƏNİN ROLU

İsmayılova Günel

XÜLASƏ

Məqalə yetkinlik yaşına çatmayanlar və gənclərin inkişafında ailənin mühüm roluna əsaslanmışdır. Yeniyetmə və gənclərin şəxsiyyətinin formalaşmasına bir çox amillər təsir etsə də, ailənin rolu danılmazdır və bu prosesin özəyidir. Məqalədə ailə modelləri və növlərindən, ailədaxili münasibətlərdən, uşağın düzgün tərbiyə üsullarından bəhs edilir.

РОЛЬ СЕМЬИ В СТАНОВЛЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ И МОЛОДЕЖИ

Исмаилова Гюнель

АННОТАЦИЯ

В основе статьи лежит важная роль семьи в развитии несовершеннолетних и молодежи. Хотя на формирование личности подростков и молодых людей влияет множество факторов, роль семьи неоспорима и является стержнем этого процесса. В статье говорится о моделях и типах семьи, внутрисемейных отношениях, правильных методах воспитания ребенка.

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE FORMATION OF MINORS AND YOUNG PEOPLE

Ismailova Gunel

SUMMARY

The article is based on the important role of the family in the development of minors and youth. Although many factors influence the formation of the personality of teenagers and young people, the role of the family is undeniable and is the core of this process. The article talks about family models and types, intra-family relations, and correct methods of raising a child.

İDARƏETMƏ PROSESİNDƏ İNFORMASİYA SİSTEMİNİN ROLU

Mürşüdov Sarif Vaqif oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
murshudovsariff13@gmail.com

Açar sözlər: Texniki təminat, interfeys, proqram təminatı, axtarış blokları, qeyri-mərkəzləşdirilmiş sistemlər, texniki infrastruktur, kompleks informasiya sistemləri, kommunikasiya şəbəkəsi.
Ключевые слова: Интерфейс, программное обеспечение, блоки поиска, децентрализованные системы, техническая инфраструктура, сложные информационные системы, сеть связи.
Keywords: Technical support, interface, software, search blocks, decentralized systems, technical infrastructure, complex information systems, communication network.

İnformasiya sistemi idarəetmə proseslərini təmin edən, informasiyanın dövriyyəsini və təqdimini həyata keçirən sistemdir. Bu sistem informasiyanın verilməsi, dövriyyəsinin təmin edilməsi, texniki təminatı, aktuallaşdırılması və proqram təminatı kimi elementləri özündə saxlayır. Struktur baxımından sadə və mürəkkəb formalarda olabilən informasiya sistemlərinə avtomatlaşdırılmış proseslərlə işləyən mürəkkəb sistemlər də daxildir. Müəssisələrdə informasiyanın saxlanması və ötürülməsi kimi proseslər insan əli vasitəsilə həyata keçirilə bilər, lakin mürəkkəb sistemlərdə bu proseslər avtomatlaşdırılmışdır. Müəssisələrin effektivliyini artırmaq üçün informasiya bazası zəruridir və bunun üçün informasiya massivləri təşkil edilir.

İnformasiyanın verilməsi informasiyanın istifadəçilərə, sistemdə iştirak edənlərə və ya digər sistemlərə təqdim edilmə prosesini ifadə edir. Bu proses, informasiyanın müəyyən formatda hazırlanması, təyin edilmiş təhlükəsizlik standartlarına uyğun şəkildə ötürülməsi və istifadəçilərə çatdırılması ilə həyata keçirilir. Bu, məlumatların elektron yollarla, məsələn, e-poçt, fayl paylaşım sistemləri və ya web interfeysləri ilə təqdim olunması ilə də ola-bilir. İnformasiya dövriyyəsinin təmin edilməsi informasiyanın istifadəçilər və sistem komponentləri arasında düzgün və səmərəli şəkildə hərəkət etməsinin təmin edilməsi prosesini ifadə edir. Bu, informasiyanın mənsub olduğu bölmələr və sistemlər arasında təhlükəsiz və effektiv şəkildə ötürülməsi, saxlanılması və yenilənməsi deməkdir. Bu prosesə məlumatların güvənli şəkildə hərəkət etməsini təmin etmək üçün təhlükəsizlik tədbirləri daxilində şifrələnmə və monitorinq də daxildir. Sistemin texniki təminatı informasiya sistemində istifadə olunan texniki alətlərin, infrastrukturun və digər texniki resursların təmin edilməsi və idarə olunması prosesini ifadə edir. Bu, informasiya işləmək üçün lazım olan hardware (cihaz təminatı) və software (proqram təminatı) ilə bağlıdır[1, səh. 28]. Sistemin texniki təminatı, serverlər, kompüterlər, şəbəkə alətləri, kommunikasiya sistemləri, proqramlar və digər texniki vasitələrin quraşdırılması, konfiqurasiyası, təhlükəsizliyi və dəstəkləməsi ilə bağlı işləri əhatə edir. İnformasiyanın aktuallaşdırılması sistemdə saxlanılan məlumatların yenilənməsi, dəyişdirilməsi və güncəllənməsi prosesini ifadə edir. Bu proses, informasiyanın müəyyən bir müddət aralığında təkrar dəyərləndirilməsini, yenilənməsini və yenilənmələrə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsini təmin edir. Aktuallaşdırma, yeni məlumatların əlavə olunması, köhnə məlumatların silinməsi, dəyişdirilməsi və ya düzəliş edilməsi ilə bağlı prosesləri daxil edir. Bu, informasiya bazasının daimi olaraq yenilənməsini və istifadəçilərə ən son və güncəl məlumatların təqdim edilməsini təmin edir. İnformasiyanın proqram təminatı informasiya sisteminin effektiv şəkildə idarə olunmasını təmin etmək üçün istifadə olunan proqram və tətbiqləri ifadə edir. Bu, məlumatların yığılması, saxlanılması, emal edilməsi, ötürülməsi və analiz edilməsi üçün lazım olan proqramlar və tətbiqləri əhatə edir. Proqram

təminatı, müxtəlif funksiyaları yerinə yetirən məlumat bazaları, məlumat emal etmə proqramları, iş flow təminatı, şəbəkə əlaqəsi və digər texniki alətləri daxil edir. Bu təminat, informasiya sistemində məlumatın effektiv şəkildə idarə olunmasını və istifadəçilərə məlumatın sürətli və dəqiq şəkildə çatdırılmasını təmin edir.

İnformasiya sistemləri sadə və mürəkkəb formalarda olur. Sadə informasiya sistemləri, məsələn, məlumatların əlavə olunması, saxlanılması və ötürülməsi kimi əsas funksiyaları həyata keçirən sadə proqramlar və prosedurlardan ibarətdir [3, səh. 58]. Mürəkkəb informasiya sistemləri isə müxtəlif bölmələri və funksiyaları əhatə edən, geniş və təkmilləşdirilmiş proqramlar, texniki infrastruktur və tətbiqləri daxil edir. Bu mürəkkəb sistemlər, məsələn, müəssisələrin maliyyə, idarəetmə, məhsul planlaşdırması, insan resursları və s. kimi bölmələri üçün təminat təşkil edir və informasiya dövriyyəsini avtomatlaşdırır. Hər iki formada informasiya sistemlərinin funksional və operativ olaraq istifadəyə uyğun olaraq qurulmasını təmin edir.

Dəyişikliklərin qeyd edilə biləcəyi, hər bir departmentin işləri haqqında ətraflı məlumatları qoruyan bir informasiya bazasına sahib olmaq, menecmentin təşkil edilməsi və tətbiqi proseslərinin həyata keçirilməsi üçün əsasən vacibdir. Bu bazada, təhlükəsizlikdən maliyyəyə qədər müxtəlif sahələrə aid məlumatlar yer alır. Bu məlumatlar müəssisənin və təşkilatın effektivliyini artırmaq, qərarların düzgün verilməsini təmin etmək və həyata keçirilən proseslərin nəzarətini mümkün qədər yüksək səviyyədə saxlamaq üçün istifadə olunur. Bu informasiya bazası müəssisənin əsas sənədləri, iş prosedurları, məlumat analizi, performans metrikaları və digər kritik məlumatları əhatə edir. Menecer bu bazaya əsaslanaraq qərarlarını daha məlumatlı şəkildə verə bilər və proseslərin daha effektiv şəkildə idarə olunmasını təmin edə bilər. Başlanğıc informasiya massivləri menecmentin təşkil edilməsi və tətbiqi proseslərinin həyata keçirilməsi üçün əsas məlumat mənbəyi olaraq xidmət edir. Bu massivlər, müxtəlif formada hazırlanır və müəssisənin tələblərinə uyğun şəkildə təmin edilir. Cari massivlər müəssisənin günlük fəaliyyətlərini və dəyişikliklərini əhatə edir. Normativ massivlər müəssisənin tətbiqi prosedurlarını, standartlarını və qaydalarını təsvir edir. Axtarış blokları informasiya bazasında məlumatların axtarılması və toplanması üçün qurulan xüsusi bloklardır. Bu informasiya massivləri, müəssisənin effektivliyini artırmaq üçün kritikdir və menecerin qərarlarını daha məlumatlı şəkildə verə bilər. Bu məlumat əsasında informasiya sistemlərini təsnif etmək üçün bir neçə kriteriya var [5, səh. 39]:

1.Əhatə dairəsinə görə: Lokal informasiya sistemləri məlumatları müxtəlif məsələlər və idarəetmə funksiyaları üçün, əsasən yerli tətbiqlər üçün istifadə edir. Kompleks informasiya sistemləri isə bütün məlumatları idarəetmə prosesində zəruri görür.

2.İdarəetmə səviyyəsinə görə: Mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş sistemlərə əsasən informasiyanın alınma və təqdim edilməsinin səviyyəsini qiymətləndirirlər.

3.Emalının avtomatlaşdırılması və mexanikləşdirilməsi dərəcəsi: Bu kriter informasiya işləmə prosesində avtomatlaşdırma və ya mexanikləşdirilmə dərəcəsinə əsaslanır. Avtomatlaşdırılmış sistemlər, mexanikləşdirilmiş və əl ilə işləyən sistemlərdən fərqlənir.

4.Təyinatına görə: Texniki informasiya sistemləri və istehsalat informasiya sistemləri olmaqla iki əsas kateqoriyaya bölünür.

5.Sistemin mürəkkəbliyinə görə: Sadə və mürəkkəb informasiya sistemləri olaraq təsnif olunurlar, mürəkkəb sistemlər daha çox funksiya və məlumat emal edir.

İnformasiya sisteminin dəqiq icrası və bütün halqalardakı dəyişməz informasiyanın miqdarı iki əsas parametrdən ibarətdir. İnformasiya sisteminin dəqiq icrası, sistemdə yerləşən məlumatların düzgün və səmərəli bir şəkildə emal olunması və təqdim edilməsi ilə bağlıdır. Buna məsələn, işlədilən alqoritmlər, məlumatların saxlanması və qaytarılması prosesi, və ya informasiyanın təhlili və raporlaşdırılması daxildir. Bütün halqalardakı dəyişməz informasiyanın miqdarı isə sistemdə saxlanan, lakin dinamik olmayan məlumatların miqdarını ifadə edir. Bu, əsasən mövzu ilə əlaqəli daimi məlumatlar, standartlar, və ya idarəetmə prosesləri-

nə dair qaydalar və tənzimləmələr kimi məlumatları əhatə edir. Bu məlumatlar informasiya sisteminin işləməsində istifadə olunur, lakin əsasında dəyişməzdir və sistemdə daimi yenilənmir.

İşlədikləri məlumatların sahələrinə və məqsədlərinə görə informasiya sistemləri lokal və kompleks olmaqla iki əsas kateqoriyaya bölünür [7, səh. 43].

1.Lokal informasiya sistemləri: Bu sistemlər müxtəlif məsələlər və ya idarəetmə funksiyaları üçün məlumatların yerli tətbiqləri üçün istifadə edilir. Öz əhatə dairələrində olan məlumatlar üzərində işləyirlər. Bir şirkətin maliyyə hesabatları sistemi və ya bir müəssisənin insan resursları tənzimləmə sistemi, lokal informasiya sistemlərinin nümunələri olaraq göstərilə bilər.

2.Kompleks informasiya sistemləri: Bu sistemdə idarəetmə prosesində bütün məlumatların olması zəruridir. Kompleks informasiya sistemləri, organizasiyanın bütün fəaliyyət sahələrini əhatə edir və geniş bir əhatə dairəsinə sahibdir. Bu sistemlər, bir şirkətin bütün iş proseslərini, müştəri məlumatlarını, satış və marketinq operasiyalarını idarə etmək üçün istifadə oluna bilər. Misallar arasında Müştəri Əlaqələri İdarəetmə (CRM) sistemləri və İş Prosesləri Avtomatlaşdırma (BPM) sistemləri göstərilə bilər [7, səh. 56].

İdarəetmə səviyyəsinə görə informasiyanın təsnifatı informasiya sistemlərinin məlumatın alınması və idarə edilməsi dərəcəsinə əsasən aparılır. Bu təsnifat mərkəzləşdirilmiş və qeyri-mərkəzləşdirilmiş sistemlərə bölünür:

1.Mərkəzləşdirilmiş sistemlər: Bu sistemlər məlumatların təkcə mərkəzi bir məkanda toplanması və idarə olunması ilə fərqlənir. Məlumatlar bir mərkəzi serverdə saxlanılır və bütün proseslər və departamentlər bu mərkəzi serverə qoşularaq məlumatlara giriş edirlər. Mərkəzləşdirilmiş sistemlər geniş şirkətlərdə və ya böyük təşkilatların məlumat idarə etmələri üçün geniş istifadə olunur.

2.Qeyri-mərkəzləşdirilmiş sistemlər: Bu sistemlər isə məlumatların fərqli mərkəzlər və departamentlər tərəfindən saxlanılması və idarə edilməsi ilə fərqlənir. Hər bir departament öz məlumat bazasına malikdir və öz proseslərini qeyri-mərkəzi bir şəkildə idarə edir. Bu sistemlər adətən daha kiçik və ya orta ölçülü şirkətlərdə və ya bölmələrdə istifadə olunur. Bu təsnifat, məlumatların təyin edilmiş idarəetmə strukturları və səviyyələri vasitəsilə necə idarə olunduğuna əsaslanır. Mərkəzləşdirilmiş sistemlər daha birləşmiş və qlobal bir tənzimləməyə malikdir, əksəriyyəti bir şirkətin əsas iş proseslərini əhatə edir. Qeyri-mərkəzləşdirilmiş sistemlər isə daha spesifik və bölmələr arasında məlumat bölüşümünə daha çox imkan verir.

İnformasiya emalının avtomatlaşdırılması və mexanikləşdirilməsi dərəcəsi, informasiya sistemlərində məlumatların emalının dərəcəsini təyin edir. Bu iki konsept informasiya proseslərinin avtomatik olaraq icra edilməsi və ya əl ilə insan tərəfindən icra edilməsi arasındakı fərqi ifadə edir [8, səh. 19].

1.Avtomatlaşdırılmış sistemlər: Bu sistemlər məlumatların emalının çoxluğunu və ya tamamını avtomatik olaraq icra edir. Bu, informasiya işləmə proseslərinin avtomatik alqoritmlər və proqramlar vasitəsilə icra edilməsi ilə mümkündür. Məsələn, bir işəgötürmə mərkəzinin avtomatik CV filtrləmə sistemi, gəlir və xərclərin avtomatik hesablanması üçün istifadə olunan maliyyə proqramı, və ya bir istehsalat sahəsində avtomatik istehsalat monitorinq sistemi, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemlərinin nümunələri ola bilər.

2.Mexanikləşdirilmiş sistemlər: Bu sistemlər isə məlumatların əsasən əl ilə insan tərəfindən emal edildiyi və ya icra edildiyi sistemlərdir. Bu sistemlər, informasiya işləmə proseslərinin insan tərəfindən idarə olunduğu və avtomatlaşdırılmadığı proseslər üçün istifadə oluna bilər. Məsələn, bir maliyyə şirkətinin məlumat analitiki komandası, əl ilə hesabatların yoxlanması və maliyyə analizi üçün məlumatlarını manuallaşdırma prosesində istifadə edilə bilər. Bu dərəcələndirmə, informasiya sistemlərinin effektivliyini və təşkilatların məlumat işləmə proseslərini necə idarə etdiklərini göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. S.Q.Kərimov,Y.B.Sərdarov "Kompüter elminin nəzəri əsasları" Bakı, 2009.
2. S.Q. Kərimov "İdarəetmənin informasiya texnologiyaları və korporativ informasiya sistemləri". Bakı, 2010, 426 s.
3. T.Q. Əliyev "İnformasiyanın iqtisadiyyatı". Bakı, 2008, 220 s.
4. Ə. Ələkbərov, M. Vəliyev, S. Pürhani "Menecment". Bakı, 2013, 600 s.
5. S.Q. Kərimov "İnformasiya sistemləri". Bakı, 2008, 676 s.
6. Ə.M.Abbasov, V.Ə.Qasımov, R.H.Quliyev "İntellektual informasiya istemlərində qərar qəbuletmə üsulları". Bakı, 2003, 254 s.
7. V.Ə. Qasımov "İnformasiyanın qorunmasının müasir texnologiyaları". Bakı, 2011, 110 s.
8. Saak A.E., Paxomov Y.V., Tuşnyakov V.N. – Спб: Piter, 2013. – səh. 320.
9. И.Б. Гурков "Стратегический менеджмент организации." М.,2004
10. В.Н. Кузнецов, И.Н. Громова "Информационный менеджмент: учебное пособие." – Тверь: ТГТУ, 2004.

İDARƏETMƏ PROSESİNDƏ İNFORMASİYA SİSTEMİNİN ROLU

Mürşüdov Sarif

XÜLASƏ

Bu məqalədə informasiya sisteminin idarəetmə prosesində əhəmiyyəti öyrənilir. Bu sistemlər, məlumatların toplanması, işlənməsi, saxlanılması və paylaşılmasını təmin edir. İdarəçilərə işlərin nə qədər effektiv həyata keçirildiyini müşahidə etmək, məlumatlara əsaslanaraq qərarlar almaq və strateji planlar hazırlamaq imkanı verir. Həmçinin, informasiya sistemləri, məlumatların təhlükəsizliyini təmin edir və əməkdaşlar arasında əlaqələrin inkişafını dəstəkləyir. Bu bütün proseslərə kömək edərək müəssisənin səmərəliliyini və rəqabət gücünü artırır. Bu əhəmiyyəti aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1.Effektivliyi artırır: İnformasiya sistemləri, məlumatların toplanması, işlənməsi və paylaşılması proseslərini avtomatlaşdırır və sürətli bir şəkildə məlumatlara çatmağı təmin edir. Bu da iş proseslərinin daha effektiv şəkildə idarə olunmasına imkan verir.

2.Strateji qərarların verilmədə yardımçı olur: İdarəçilər informasiya sistemləri vasitəsilə ən son məlumatlara çataraq strateji qərarlar ala bilərlər. Məlumat analitikası və raporlar, idarəçilərə müəssisənin mövqeyini qiymətləndirmək və optimal strateji planlarını hazırlamaq imkanı verir.

3.Məlumatların qorunması və təhlükəsizliyi təmin edir: İnformasiya sistemləri məlumatların saxlanılması və qorunması üçün təhlükəsizlik tədbirləri təmin edir. Bu, müəssisənin rəqabət gücünü və səmərəliliyini artırır və mövcud məlumatların müdafiəsini təmin edir.

4. Əlaqələrin və təşkilat daxili əməkdaşlığın inkişafını təmin edir: İnformasiya sistemləri, əməkdaşlar arasında məlumatların asanlıqla paylaşılmasını və işbirliyinin artırılmasını təmin edir. Bu da əməkdaşlar arasında əlaqələrin qurulmasını və iş proseslərinin daha səmərəli şəkildə icrasını təmin edir. Bu əhəmiyyətlər göstərir ki, informasiya sistemləri müəssisələrin effektivliyini artırmaq, strateji qərarlar almaq, məlumatların qorunması və işbirliyini təmin etmək üçün əsas rol oynayır.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ В ПРОЦЕССЕ УПРАВЛЕНИЯ

Муршудов Сариф

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуется значение информационной системы в процессе управления. Эти системы обеспечивают сбор, обработку, хранение и обмен данными. Это позволяет руководителям наблюдать за тем, насколько эффективно выполняются задачи, принимать решения на основе данных и разрабатывать стратегические планы. Также инфор-

мационные системы обеспечивают безопасность информации и поддерживают развитие отношений между сотрудниками. Это повышает эффективность и конкурентоспособность предприятия, помогая всем процессам. Это значение можно сгруппировать следующим образом:

1.Повышает эффективность: информационные системы автоматизируют процессы сбора, обработки и обмена информацией и обеспечивают быстрый доступ к информации. Это также позволяет более эффективно управлять бизнес-процессами.

2.Он помогает в принятии стратегических решений: руководители могут принимать стратегические решения, получая доступ к последней информации через свои информационные системы. Аналитика данных и отчеты дают руководителям возможность оценить позицию предприятия и разработать оптимальные стратегические планы.

3.Обеспечивает защиту и безопасность данных: Информационные системы обеспечивают меры безопасности для хранения и защиты данных. Это повышает конкурентоспособность и эффективность деятельности предприятия и обеспечивает защиту имеющихся данных.

4. Обеспечивает развитие взаимоотношений и внутреннего сотрудничества организации: Информационные системы обеспечивают легкий обмен информацией между сотрудниками и расширение сотрудничества. Это также обеспечивает установление связей между сотрудниками и более эффективное выполнение бизнес-процессов. Эти значения показывают, что информационные системы играют ключевую роль в повышении эффективности предприятий, принятии стратегических решений, защите данных и обеспечении сотрудничества.

THE ROLE OF THE INFORMATION SYSTEM IN THE MANAGEMENT PROCESS

Murshudov Sarif

SUMMARY

This article studies the importance of the information system in the management process. These systems provide data collection, processing, storage and sharing. It allows managers to observe how effectively the work is carried out, make decisions based on information and develop strategic plans. Also, information systems ensure the security of information and support the development of relations between employees. This increases the efficiency and competitiveness of the enterprise by helping all processes. This importance can be grouped as follows:

1.Increases efficiency: information systems automate the processes of collecting, processing and sharing information and provide quick access to information. This also allows business processes to be managed more effectively.

2.Assists in strategic decision - making: managers can make strategic decisions by accessing the latest information through information systems. Data analytics and reports provide managers with the opportunity to assess the position of the enterprise and develop its optimal strategic plans.

3.Provides data protection and security: information systems provide security measures for storing and protecting information. This increases the competitiveness and efficiency of the enterprise and ensures the protection of available information.

4. Ensures the development of relations and internal cooperation of the organization: Information Systems ensure easy sharing of information and increased cooperation between employees. This ensures the establishment of relations between employees and the more efficient execution of work processes. These importance shows that information systems play a key role in increasing the effectiveness of enterprises, making strategic decisions, protecting information and ensuring cooperation.

NATAMAM AİLƏNİN ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Rüstəzadə Vüsalə Vaqif qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
vslrustemzade98@gmail.com

Açar sözlər: ailə, tərbiyə, ata, ana, yeniyetmə uşaq, boşanma, şəxsiyyət
Ключевые слова: семья, воспитание, отец, мать, ребенок-подросток, развод, личность
Keywords: family, upbringing, father, mother, teenage child, divorce, personality.

İnsan doğulduğu andan cəmiyyətə daxil olur. Orada böyüyür, inkişaf edir və ölür.

İnsanın inkişafına həm bioloji, həm də sosial bir çox müxtəlif amillər təsir edir. Şəxsiyyətin inkişafına təsir edən əsas sosial amil ailədir. Ailələr tamamilə fərqlidir. Ailənin tərkibindən, ailədə ailə üzvləri ilə və ümumiyyətlə ətrafdakı insanlarla münasibətdən asılı olaraq insan dünyaya müsbət və ya mənfi baxır, öz baxışlarını formalaşdırır, ətrafdakılarla münasibət qurur.

Ailə münasibətləri də insanın gələcəkdə karyerasını necə quracağına, hansı yolu tutacağına təsir göstərir. Tək valideynli ailələr və əlil valideynləri və ya uşaqları olan ailələr də var. Söz yox ki, bu ailələrdə münasibətlər və tərbiyə adi tam ailədəki tərbiyədən köklü şəkildə fərqlənir. Bundan əlavə, insanın öz fikri, öz əqidəsi olmasa, ondan istənilən hər şeyə tabe olarsa, fərd olmaya bilər. Bu nöqteyi-nəzərdən deyə bilərik ki, ailədən çox şey asılıdır.

Ailənin şəxsiyyətin inkişafına təsiri problemi sosial psixologiyanın ən mühüm problemlərindən biri olmuşdur və olmağa da davam edir. Bir insanın həyatda qazandığı ən böyük nailiyyət onun təcrübəsidir. "Şəxsiyyətin formalaşması prosesi hər hansı bir layihə, yaxud plan üzrə həyata keçirilmir. Eyni bir şəraitə, eyni bir ailədə müxtəlif xarakterlərə malik olan şəxsiyyətlər formalaşa bilər. bütün bunlar isə onu göstərir ki, ümumiyyətlə inkişafın amili kimi ancaq xarici mühit haqqında danışmaq olmaz, şəxsiyyətin formalaşmasının fərdi şəraitini aydınlaşdırmaq lazımdır". [3] Bu məqalədə mən bu mövzunu araşdırmağa və ailənin şəxsiyyətin inkişafına necə və nə dərəcədə təsir etdiyini müəyyən etməyə çalışacağam.

Natamam ailə tərbiyə baxımından ən problemli və həssas ailədir. Onun digər ailələr arasında payı kifayət qədər yüksəkdir. Statistik məlumatlara əsasən qeyd etmək olar ki, cinayət törədənlərin əksəriyyəti natamam ailələrdəndir. Bundan əlavə, tək valideynli ailə mühiti uşaqların spirtli içkilərə cəlb edilməsi və ondan sui-istifadə riskini artırır.

Natamam ailə uşaqların tərbiyə göstəricilərinə, onların mənəvi xarakterinə, fəaliyyətinə, gələcək həyat mövqeyinə, ailə həyatına hazırlığına və s. mənfi təsir göstərə bilər.

Natamam ailənin tərbiyə səviyyəsinin aşağı olmasını şərtləndirən əsas amil mənəvi-psixoloji amildir. Natamam ailələrdə analar və yeniyetmə uşaqlar arasında münasibətlər daha çox məhduddur. Uşaqlar adətən hər iki valideynə eyni dərəcədə qayğı göstərirlər, onlar üçün sevgiyə ehtiyac hiss edirlər və eyni dərəcədə onlara ehtiyac duyurlar. Hisslərin yetişdirilməsi və onların şəxsiyyətdə möhkəmlənməsi nöqteyi-nəzərindən bu, son dərəcə vacibdir. Axı ata və ana tərbiyədə bir-birini əhəmiyyətli dərəcədə tamamlayır. Hər bir insan öz fərdiliyinə malik olmaqla, özü ilə ailəyə özünəməxsus müxtəlif hisslər və düşüncələr, maraqlar və biliklər, hərəkətlər və əməllər gətirir. Və ailə həyatının bütün bu müxtəlif tərəfləri valideynlərdən birinin yoxluğunda pozulur və heç kim və ya heç bir şey tərəfindən kompensasiya edilə bilməz.

Hazırda natamam ailənin mövcudluğu əsasən aşağıdakı əlamətlərlə bağlıdır: ər-arvaddan birinin ölümü, nikahdankənar doğuşların nisbətən geniş yayılması, nikahların pozulması. Birinci səbəbə gəlincə, hazırda onun digər səbəblər arasında payı o qədər də yüksək deyil. Tək valideynli ailələrin formalaşmasında qeyri-qanuni doğuşlar daha mühüm yer tutur; bu, gənclər arasında nikahdankənar əlaqələrin artması ilə əlaqəlidir ki, bu da şəhər şəraitində ailə nəzarətinin zəifləməsi və cinsi maarifləndirmə sahəsindəki çatışmazlıqlarla asanlaşdırılır.

Boşanma nəticəsində yaranan natamam ailə tərbiyə potensialı baxımından ən həssas ailədir. Bundan əlavə, doğma atasını itirmiş bir çox uşaq üçün anasının yenidən evlənməsi nəti-

cəsində başqa bir ata əldə etmək perspektivi əhəmiyyətsizdir. Bu, uşaqlı qadınların yalnız kiçik bir hissəsinin yenidən nikaha girməsi, həmçinin ögey atanın həmişə uşaq üçün əsl ataya çevrilməməsi ilə əlaqədardır.

Natamam ailənin formalaşmasında aparıcı yer tutan boşanma, eyni zamanda, uşağın şəxsiyyətinin əxlaqi və emosional inkişafına deformasiyaedici təsir göstərən bir sıra hallarla müşayiət olunur. Bunlara ilk növbədə ailədəki qeyri-sağlam vəziyyət daxildir, adətən boşanmadan əvvəl olur. Yaxın insanlar - ata və ana arasında ziddiyyətli münasibətlər ilə xarakterizə olunur. Pozulmuş evlilik hər iki həyat yoldaşının ən pis tərəfini ortaya çıxarır. Qarşılıqlı düşmənçilik, nifrət, təhqir və qarşılıqlı ittihamlar mühiti uşağın dünyagörüşünə, onun əxlaqi inanclarına, baxışlarına, münasibətinə, başqalarına münasibətinə və s. təsir etməyə bilməz. Belə şəraitdə valideynlərin uşağa müsbət təsiri zəifləyir. Valideynlər övladlarının hərəkətlərinə nəzarət edə və inkişafını istiqamətləndirə bilmirlər.

Xarici tədqiqatçıların fikrincə (J. McDermott, J. Wallerstein və s.), boşanmanın ən kəskin travmasını və müvafiq nəticələrini məktəbəqədər yaşlı uşaqlar yaşayır. Onlar daha qapalı, aqressiv və şıltaq olurlar. Boşanma zamanı ailədə tək uşaq varsa, həmin uşaq daha həssas hesab edilir. Qardaşları və bacıları olanlar boşanmağı daha asan qarşılayırlar: uşaqlar ya bir-birini dəstəkləyir, ya da bir-birilərinə aqressiv davranır və narahatlıq yaradırlar.

Əksər hallarda ailənin dağılmasının daha çox nəticəsi uşağın anası ilə münasibətlərinin dəyişməsidir. Uşaqların bəzən anasına yazığı gəlir, bəzən atasının getməsində anasını günahlandırırlar. Nəticədə, uşaq anasını tənqid etməyə başlayır və beləliklə, mahiyyət etibarı ilə ikinci valideynini itirir.

Doğum, ölüm... arada – bütün ömür. Hər kəs öz həyatını yaşayır, amma ailəsi onlara həyat yolunu verir. Nə qədər ailə var, tərbiyə üçün bu qədər variant var. Bundan asılı olaraq şəxsiyyətin formalaşması baş verir. Yalnız həyatda nəyəsə nail olmaq istəyən, öz məqsədləri olan və onlara nail olmaq üçün israrla çalışan insan şəxsiyyət ola bilər. Bu, sabit norma və dəyərlər sisteminə malik, hər bir məsələyə öz fikri ilə yanaşı, möhkəm əqidəsi də olan, öz nöqteyi-nəzərini müdafiə etməyi bilən insandır. Hər kəs insana çevrilmir. Şəxsiyyətin formalaşması müxtəlif bioloji və sosial amillərin insana təsiri ilə bağlıdır.

Natamam ailələrdə tərbiyə, valideynlərdən birinin ilkin olaraq olmadığı ailələrdə tərbiyə, uşağın valideynlərin boşanmasının şahidi olduğu ailələrdəki tərbiyədən fərqlənir. Boşanmanın həm uşaqlara, həm də valideynlərə tamamilə fərqli təsirləri var və əgər ailə dağılıbsa, yaxşı olar ki, onlar bir-birindən uzaqlaşmasınlar, baş verənlərə görə kimisə günahlandırmadan birlikdə bu faciədən keçsinlər. Axı, diqqətlə baxsanız, günahı hər kəsin, o cümlədən uşağın üzərinə qoymaq olar; və onun üçün bu başqa bir stressdir.

Bəlkə də boşanma şəxsi inkişaf yolunda baş verə biləcək ən pis şeydir. Valideynlərin boşanmasının nəticələri çox vaxt insanın gələcək həyatına təsir edir.

Ailə problemləri kifayət qədər az öyrənilib və biz onların öyrənilməsinə yeni bir addımlar gətirməyə davam etməliyik. Ailə insanın həyatındakı bütün düzgün hərəkətlərin əsas mənbəyidir və tərbiyədəki səhvlərin aradan qaldırılması mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlizadə Ə.Ə., Abbasov A.N. Ailə. Bakı: Maarif, 1989, 312 s.
2. http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Psihologia/75076.doc.htm
3. Xəlilov. H.Ə. Uşaq və yeniyetmələrin inkişafının sosial psixoloji məsələləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2012, 224 s
4. Буянов М. И. Ребенок из неблагополучной семьи / М. И. Буянов // К., изд. Просвещение.- 2004.- 207 с
5. Земска М. Семья и личность / М. Земска // К., изд. Прогресс.- 2005. - 133 с.

NATAMAM AİLƏNİN ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Rüstəmzadə Vüsalə

XÜLASƏ

Bu məqalədə şəxsiyyətin formalaşmasına təsir edən həm bioloji, həm də sosial amillər araşdırılmış və əsas təsir edən amil ailə olaraq müəyyənləşdirilmişdir. İnsan dünyaya gəlir və ailədə qazandığı təcrübələr, vərdişlər və nailiyyətlər vasitəsilə şəxsiyyət kimi formalaşır. Natamam ailədə tərbiyə olunan istər qız, istərsə də oğlan övladı digər ailələrdəki övladlardan fərqlənir. Bu tip ailələr tərbiyə baxımından ən problemli və həssas ailələr hesab olunur. Valideynlər arasında yaranan konfliktlərin övladlara mənfi təsir göstərməsi bu yazıda xüsusi olaraq vurğulanmışdır. Ailə problemləri az tədqiq edildiyindən ailənin insan həyatı üçün vacibliyini nəzərə almalı olsaq, bu məsələ ilə bağlı bir sıra addımların atılması və tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı məqalənin sonunda tövsiyələr edilmişdir.

ВЛИЯНИЕ НЕПОЛНОЙ СЕМЬИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ

Рустамзада Вусаля

АННОТАЦИЯ

В данной статье были исследованы как биологические, так и социальные факторы, влияющие на формирование личности, и основным влияющим фактором была определена семья. Человек рождается и формируется как личность через опыт, привычки и достижения, полученные в семье. И девочка, и мальчик, воспитывающиеся в неполной семье, отличаются от детей в других семьях. Этот тип семьи считается наиболее проблемным и уязвимым в плане воспитания. В данной статье особо подчеркивается негативное влияние конфликтов между родителями на детей. Учитывая значение семьи для жизни человека, поскольку семейные проблемы мало изучены, в конце статьи даются рекомендации о принятии ряда шагов и реализации мер, связанных с данным вопросом.

INFLUENCE OF INCOMPLETE FAMILY ON PERSONALITY FORMATION

Rustamzada Vusala

SUMMARY

In this article, both biological and social factors influencing the formation of personality were investigated and the main influencing factor was identified as the family. A person is born and is formed as a personality through the experiences, habits and achievements gained in the family. Both a girl and a boy raised in an incomplete family are different from children in other families. This type of family is considered the most problematic and vulnerable in terms of upbringing. The negative impact of conflicts between parents on children is specially emphasized in this article. Considering the importance of family for human life, since family problems are little studied, recommendations are made at the end of the article about taking a number of steps and implementing measures related to this issue.

SOSİAL SAHƏDƏ MÜASİR DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİ

Məmmədova Mədinə Əjdər qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
madinamamed31@gmail.com

Açar sözlər: sosial xidmət, ictimai xidmət, rifah dövləti, dövlət proqramları, müstəqil təşkilatlar
Ключевые слова: социальная служба, государственная служба, государство всеобщего благосостояния, государственные программы, независимые организации.
Keywords: social service, public service, welfare state, state programs, independent organizations.

Sosial xidmət, imkansız, sıxıntılı və ya həssas şəxslərə və ya qruplara kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuş çoxsaylı ictimai və ya özəl xidmətlərdən hər hansı biridir. Sosial xidmət termini həm də bu cür xidmətlərin göstərilməsi ilə məşğul olan peşəni ifadə edir. Sosial xidmətlər 20-ci əsrdə sosial məsuliyyət ideyalarının inkişafı və yayılması ilə çiçəkləndi. Sosial rifahın əsas qayğıları - yoxsulluq, əlillik və xəstəlik, asılı gənclər və yaşlılar - cəmiyyətin özü qədər köhnədir. Cəmiyyətlər inkişaf etdikcə, üzvlər arasında asılılıq nümunələri ilə fərdləri və beləliklə də, bütövlükdə cəmiyyəti həssas edən amillərə daha sistemli reaksiyalar yarandı. Hindistanda Buddist imperatoru Aśokanın fərmanları, qədim Yunanıstan və Romanın sosial-siyasi doktrinaları və ilk xristian icmalarının sadə qaydaları sosial ehtiyacları qarşılayan sistemlərin yalnız bir neçə nümunəsidir. Kilise səviyyəsində idarə olunan qayğı xidmətləri və iş evləri vasitəsilə yoxsullara kömək istəyən İngiltərədəki Elizabeth dövründə qanunlar yoxsulluğa bir çox müasir qanunvericilik cavabları üçün presedentlər təmin etdi. Viktoriya dövründə yoxsulluğa qarşı humanitarizmin yüksəlişi və sosial islahatçıların çoxalması ilə qarşılandı. Müasir sosial işin mənşəyi 1880-ci illərdə İngiltərədə ilk tibbi məsələlərin təyin edilməsi ilə izlənilə bilər, bu təcrübə Şimali Amerika və əksər Qərbi Avropa ölkələrində tez bir zamanda qəbul edilmişdir. İlkin olaraq üç əsas funksiyanı yerinə yetirirdilər: tibbi xidmətin artan xərcləri ilə üzləşən xəstələrin maddi imkanlarını və resurslarını müəyyən etmək, xəstələrə və onların ailələrinə sağlamlıqsızlıq və itkin düşdüyü dövrlərdə dəstək olmaq üçün məsləhət xidmətləri göstərmək və adekvat praktiki yardımların və digər formaların alınması [1].

Hökumətlər əsas töhfə verənlər olsalar belə, qanunla müəyyən edilmiş və qeyri-qanuni sektorlar üçün vəsaitlərin proporsional şəkildə ayrılması ölkədən ölkəyə dəyişir. Qanunla müəyyən edilmiş maliyyələşdirmə, siyasətin müəyyən edilməsi və xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı mərkəzi, regional və yerli hökumətlərin nisbi əhəmiyyətində fərqlər var. Qanuni fərdi sosial xidmətlərin ödənişli heyətinə sosial işçilər, icma işçiləri, sosial yardımçılar, evdə köməkçilər (evdarlar), səyyar yemək verən işçilər, peşə terapevtləri və müxtəlif sahələrdə, uşaq baxçalarında və yaşayış evlərində çalışan psixoloqlar daxildir. Sosial işçilər sosial xidmət işçilərinin kiçik bir hissəsini təşkil etsələr də, onun peşəkar işçilərinin əksəriyyətini təşkil edirlər. Onların işi fərdlər və ailələrlə əməkdaşlıqda iş və ya məsləhət xidmətləri göstərmək və birbaşa xidmətlərin natura şəklində təqdim edilməsini görmək və qeyri-rəsmi qayğı göstərənlərin cəlb edilməsini və dəstəyini artırmaq kimi sosial qayğının planlaşdırılması vəzifələrində iştirak etməkdir. könüllülər. Peşəkar sosial işçilər və icma işçiləri qeyri-rəsmi qayğı göstərənlərin işə qəbulu, təlimi və ümumi yardımı ilə getdikcə daha çox iştirak edirlər. Övladlığa götürmə bir çox ölkələrdə çoxdan formalaşmış təcrübədir və bu siyasət əlillər və sağlamlıq imkanları məhdud yaşlılar kimi digər qruplara da şamil edilmişdir.Şəxsi sosial xidmətlər öz icmalarında asılı insanlara qayğı göstərmək istiqamətində humanitar tendensiyanın əsas hərəkətvericiləridir. Aydındır ki, sosial rifahın

rəsmi və qeyri-rəsmi sektorları arasında dəqiq sərhəd yoxdur. Bununla belə, qeyri-rəsmi qayğı formal xidmətlərin yerini tuta bilməz, çünki bu iki sektor alternativ sosial rifah mənbələri deyil, amma bir-birini dəstəkləyir. Əksər sənaye cəmiyyətlərində sosial işçilər himayədarlıq, övladlığa götürmə və valideyn hüquqlarına təsir edən digər işlərlə bağlı məcburi vəzifələr, habelə əsas müştəri qrupları üçün əvəzedici evdə qulluq və ya evdə qayğının idarə edilməsi üçün az və ya çox müstəsna məsuliyyət daşıyırlar. Vaxt keçdikcə sosial işçilər xüsusi ehtiyacları digər peşə və agentliklərin himayəsindən kənarda qalan insanlar üçün xüsusi əhəmiyyət qazandılar. Ciddi uzunmüddətli sosial və emosional problemləri olan fərdlərin və ailələrin tələbləri ilə yanaşı, fərdi sosial xidmətlər yaşayışın daha adi gözlənilməz hallarından irəli gələn geniş spektrli ehtiyacları qarşılayırdılar [2].

Bu gün profilaktik işlərə və daha geniş icmada rifahın yüksəldilməsinə böyük səylər sərf olunur. Bu baxımdan, sosial təminatın ənənəvi məqsədi - yoxsulluğun azaldılması və daha yaxşı gəlirin saxlanması məqsədi ilə müqayisə etmək olar. Fərqli cəmiyyətlərdə fərdi sosial xidmətlərin təşkili son dərəcə dəyişkəndir. Ailələr, uşaqlar, gənclər, xəstələr və əlillər, işsizlər, yaşlılar və cinayətkarlar kimi ənənəvi müştəri kateqoriyalarını əhatə edən ehtiyaca yeni ölçülər əlavə edildi. Başqa yerlərdə maddi yardım, təhsil rifahı və yoxsullar üçün mənzil təmin edən dünyəvi və dini xeyriyyə birlikləri sosial işçilər işə başladılar. Sosial xidmətlər, bir qayda olaraq, həssas təbəqələri əhatə edən xüsusi qruplara dəstək və yardım göstərmək üçün nəzərdə tutulmuş bir sıra ictimai xidmətlərdir. Sosial xidmətlər rifah dövləti anlayışı ilə bağlıdır, müasir dövrümüzdə böyük rifah proqramlarına malik olan ölkələr çox vaxt geniş sosial xidmətlər təqdim edirlər. Müasir sosial xidmətlər cəmiyyətin geniş ehtiyaclarını qarşılamaq üçün istifadə olunur. Sənayeləşmədən əvvəl sosial xidmətlərin göstərilməsi əsasən özəl təşkilatlar və xeyriyyə təşkilatları ilə məhdudlaşırdı və onun əhatə dairəsi də məhdud idi. Hazırda sosial xidmətlər qlobal səviyyədə cəmiyyətin "zəruri funksiyası" və hökumətlərin sosial problemləri həll edə biləcəyi mexanizm kimi qəbul edilir. Hökumətlər tərəfindən sosial xidmətlərin göstərilməsi ümumbəşəri insan hüquqlarına, demokratik prinsiplərə, eləcə də dini və mədəni dəyərlərə bağlıdır. Sosial xidmətlərin mövcudluğu və əhatə dairəsi cəmiyyətlər arasında əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Müasir sosial xidmətlərin göstərildiyi əsas qruplar bunlardır: ailələr, uşaqlar, gənclər, qocalar, qadınlar, xəstələr və əlillər. Sosial xidmətlər ictimai təhsil, rifah, infrastruktur, universal səhiyyə və s kimi xidmətlərdən ibarətdir. "Müasir sosial xidmətlər" termini tez-tez sosial rifah, sosial müdafiə, sosial yardım, sosial qayğı və sosial iş kimi digər terminlərlə əvəz olunur, bir çox terminlər xüsusiyyətlərə görə üst-üstə düşür. Konkret ölkədə "sosial xidmət" onun tarixi, mədəni normaları, siyasi sistemi və iqtisadi vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Müasir sosial xidmətlərin ən mərkəzi aspektlərinə təhsil, səhiyyə xidmətləri, mənzil proqramları daxildir. Sosial xidmətlər həm kommunal, həm də fərdi əsasda ola bilər. Bu o deməkdir ki, onlar işsiz vətəndaşlara iqtisadi dəstək kimi geniş şəkildə cəmiyyətə yardım göstərmək üçün həyata keçirilə bilər və ya fərdin ehtiyacı nəzərə alınmaqla, məsələn, himayədarlıq evləri kimi idarə oluna bilər. Müasir sosial xidmətlər müxtəlif modellər vasitəsilə həyata keçirilir. Bu modellərdən bəzilərinə aşağıdakılar daxildir:

Skandinaviya modeli: "universalizm" daxilindəki prinsiplərə əsaslanır. Bu model əlilliyi olan insanlar kimi imkansız qruplara əhəmiyyətli yardım göstərir və qeyri-hökumət təşkilatlarının məhdud töhfələri ilə yerli hökumət vasitəsilə idarə olunur [3].

Böyük Britaniya və Avstraliyada tətbiq edilən model: Bu zaman hökumət dəstək verir, lakin sosial xidmətlər yardım almaq hüququ olan şəxsləri müəyyən etmək üçün istifadə etdiyi ciddi qaydalara və yoxlamalara malikdir.

Sosial xidmət alanların bəzi nümunələrinə qocalar, uşaqlar və ailələr, fiziki və əqli sağlamlığı məhdud insanlar da daxildir. Bunlar ölkədən və onun sosial xidmət proqramlarından, habelə qeyri-hökumət təşkilatlarının mövcudluğundan asılı olaraq narkotik istifadəçilərinə, gənc cinayətkarlara və qaçqınlara və sığınacaq axtaranlara şamil edilə bilər.

Ölkələr sənayeləşdikcə, əmək sxemləri və kompensasiya şəklində sosial xidmətlərin həcmi genişlənir. Sosial xidmətlərin genişləndirilməsi Britaniyanın 1833-cü il tarixli Fabrik qanunundan sonra başladı. Qanunvericilik doqquz yaşından kiçik uşaqların işləməsinə mane olmaqla, işləyən uşaqların minimum yaş həddinə məhdudiyyətlər qoyur. Akt həm də Britaniya daxilində icbari təhsili tələb edən ilk qanunvericilik idi. Sosial xidmətlərin mövcudluğu üçün başqa bir mərkəzi inkişaf 1877-ci ildə İsveçrənin Fabrik Qanunu qanunu oldu. Fabrik Qanunu iş saatlarına məhdudiyyətlər tətbiq etdi, analıq müavinətləri təmin etdi. Almaniyada Otto von Bismark da bu dövrdə böyük miqdarda sosial rifah qanunu təqdim etdi. İcbari xəstəlik sığortası 1883-cü ildə tətbiq edildi, 1889-cu ildə qocalıq və əlil-lik sxemləri ilə yanaşı, 1884-cü ildə iş yerində qəza sığortası qüvvəyə mindi. Bu cür sığorta qanunları daha sonra digər Avropa ölkələrində təqlid edildi.

Carmelo Meso-Laqonun fikrincə, Cənubi Amerika daxilində sosial xidmətlər və rifah sistemləri üç ayrı mərhələdə inkişaf etmişdir və üç qrup ölkə fərqli sürətlə inkişaf etmişdir. Argentina, Braziliya, Çili, Kosta Rika və Uruqvaydan ibarət olan birinci qrup 1910-cu illərin sonu və 1920-ci illərdə sosial sığorta sxemlərini işləyib hazırlamışdır. 1950-ci ilə qədər həyata keçirilən diqqətəlayiq sxemlər əmək xəsarəti sığortası, pensiyalar, xəstəlik və analıq sığortasından ibarət idi. Boliviya, Kolumbiya, Ekvador, Meksika, Panama, Paraqvay, Peru və Venesueladan ibarət ikinci qrup 1940-cı illərdə bu sosial xidmətləri həyata keçirmişdir. Dominikan Respublikası, El Salvador, Qvatemala, Haiti, Honduras və Nikara-quadan ibarət final qrupda sosial xidmət proqramları 1950-1960-cı illərdə həyata keçirilmişdir.

Asiyada sosial xidmətlərin əhəmiyyətli inkişafı ilk dəfə Yaponiyada İkinci Dünya Müharibəsinin başa çatmasından sonra başlamışdır. Liberal Demokrat Partiyası 1958-ci ildə geniş tibbi sığorta qanunları və 1959-cu ildə pensiyalar haqqında qanun qəbul etdi. Sinqapurda 1955-ci ildə məcburi pensiya sistemi tətbiq edilmişdir. Özəl sığorta yalnız iri korporativ firmalarda işləyən vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulmuşdu, halbuki dövlət qulluqçuları və hərbi qulluqçular üçün ayrıca sığorta planları təqdim edilirdi [4].

1980-ci illərdə Asiya ölkələrində baş verən daxili siyasi təlatümdən sonra regionda so-sial xidmətlərin əlçatanlığı xeyli artdı. 1988-ci ildə Koreyada kənd işçilərinə tibbi sığorta verildi, milli pensiya proqramı başladıldı. Tayvan daxilində geniş milli tibbi sığorta sistemi 1994-cü ildə qəbul edilmiş və Yaponiya hökuməti həmçinin uşaqlar və qocalar üçün sosial xidmətləri genişləndirdi, dəstək xidmətlərini artırdı, qayğı müəssisələri və təşkilatlara maliyyəni artırdı və yeni sığorta proqramlarını qanunvericiliklə qəbul etdi.

Sosial xidmətlərin fərdlərin həyat keyfiyyətinə müsbət təsir göstərdiyini göstərən bir neçə tapıntı var. OECD-nin 2011-ci ildə apardığı araşdırma nəticəsində ən yüksək reytinqə malik ölkələrin Danimarka, Norveç, İsveç və Finlandiya olduğu, ən aşağı reytinqləri isə Es-toniya, Portuqaliya və Macarıstandan olan insanlar verdiyi müəyyən edilmişdir. Bu tədqiqat insanların həyat keyfiyyətinin ən vacib aspektlərinin sağlamlıq, təhsil, rifah və yaşayış dəyəri olduğunu göstərdi. Bundan əlavə, yüksək keyfiyyətli dövlət xidmətlərini qəbul edən ölkələr, xüsusilə Finlandiya, İsveç, Norveç, Danimarka və Hollandiya xoşbəxtlik səviyyəsinə görə ən yüksək bal toplayıblar. Əksinə, sosial xidmətlərdən məmnunluq səviyyəsinə görə aşağı bal toplayan Bolqarıstan, Rumıniya, Litva və İtaliyada xoşbəxtlik səviyyəsi aşağı idi, bəzi sosioloqlar bunun xoşbəxtlik və sosial xidmətlər arasında güclü əlaqə olduğunu göstərir [5].

Müasir sosial xidmət proqramları qadınların rifahına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. So-sial xidmətlər, xüsusilə də UNİCEF kimi təşkilatlar tərəfindən təmin edilən təhsil proqram-ları və yardımlar, həmçinin məişət və ailə zorakılığının qarşısının alınması və onlara reaksi-ya verilməsi üçün qadınlara strategiya və alətlər təqdim etmək üçün vacibdir. Bu problemi həll etməyə kömək edə biləcək digər sosial xidmət nümunələrinə polis, sosial xidmətlər, məsləhət, hüquqi yardım və səhiyyə daxildir [6].

Yerli və ya milli hökumətin təklif edə biləcəyi sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin nümunələri bunlardır:

Hüquq-mühafizə orqanları bir çox hökumətlərin yerli və milli səviyyədə təqdim etdiyi ümumi dövlət xidmətidir. Hüquq-mühafizə orqanlarının əsas məqsədləri vətəndaşları cinayət əməllərindən qorumaq, gələcək cinayətlərin qarşısını almaq, cinayət araşdırmalarını aparmaq və cinayət törədənləri cəzalandırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün hökumətlər müxtəlif yurisdiksiyalar üçün hüquq-mühafizə orqanları təşkil edir. Əksər hüquq-mühafizə orqanları bələdiyyə və ya əyalət səviyyəsində mövcuddur.

Dünyanın bir çox ölkəsi öz vətəndaşlarına dövlət xidməti kimi təhsil təklif edir. Xalq təhsilinin məqsədi bütün uşaqlara pulsuz təhsil verməkdir. Bunu etmək üçün hökumətlər vergi ödəyicilərinin pullarından istifadə edərək məktəbləri maliyyələşdirir. Bir çox ölkələrdə milli təhsil agentlikləri olsa da, əksər dövlət təhsilini yerli hakimiyyət orqanları idarə edir.

İcma üzvlərinin sosiallaşmaq üçün istifadə edə biləcəyi resurslar lazımdır. Özəl şirkətlər və dövlət agentlikləri bu resursları icma üzvləri üçün pulsuz təmin edə və ya ödənişli müştərilərə üzvlük təklif edə bilər. Bu şərait və avadanlıqlar əmlak dəyərlərini yüksəltməyə və ya əlçatanlığını yaxşılaşdırmağa kömək edə bilər [7].

Sosial xidmət bir təşkilat, adətən dövlət qurumu və ya özəl biznes tərəfindən təklif olunan, icma üzvlərinə dəstək olmaq üçün nəzərdə tutulan resursdur. Hökumət bu xidmətləri özü təklif edə və ya icma üzvlərinə təqdim etmək üçün özəl təşkilata maliyyə təklif edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. https://www.indeed.com/career-advice/finding-a-job/what-are-public-services
2. https://www.igi-global.com/dictionary/transformation-in-the-delivery-of-public-social-services-and-e-government-systems/99240
3. https://www.britannica.com/topic/social-service
4. Eıleen Younghusband, *social work in Britain, (1950–1975)*
5. Hugh V. Mellor, *The role of voluntary organizations* (1985)
6. Rudolf Kleın and Mıchael O'hıggıns, *The future of Welfare* (1985)
7. Joan Cooper, *the creation of the British Personal Social Services, (1962–1974*)

SOSİAL SAHƏDƏ MÜASİR DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİ

Məmmədova Mədinə

XÜLASƏ

Sosial xidmət, imkansız, sıxıntılı və ya həssas şəxslərə və ya qruplara kömək etmək üçün nəzərdə tutulmuş çoxsaylı ictimai və ya özəl xidmətlərdən hər hansı biridir. Fərdi sosial xidmətlərin əksəriyyəti, istər müvəqqəti, istərsə də daimi olaraq gündəlik həyat problemlərinin öhdəsindən gələ bilməyən insanlara fərdi qaydada göstərilir. Sosial xidmətlər, bir qayda olaraq, həssas təbəqələri əhatə edən xüsusi qruplara dəstək və yardım göstərmək üçün nəzərdə tutulmuş bir sıra ictimai xidmətlərdir. Onlar fiziki şəxslər, özəl və müstəqil təşkilatlar tərəfindən təmin oluna və ya dövlət qurumu tərəfindən idarə oluna bilər. Sosial xidmətlər rifah dövləti anlayışı ilə bağlıdır, müasir dövrümüzdə böyük rifah proqramlarına malik olan ölkələr çox vaxt geniş sosial xidmətlər təqdim edirlər. Müasir sosial xidmətlər cəmiyyətin geniş ehtiyaclarını qarşılamaq üçün istifadə olunur. Sosial xidmət bir təşkilat, adətən dövlət qurumu və ya özəl biznes tərəfindən təklif olunan, icma üzvlərinə dəstək olmaq üçün nəzərdə tutulan resursdur. Hökumət bu xidmətləri özü təklif edə və ya icma

üzvlərinə təqdim etmək üçün özəl təşkilata maliyyə təklif edə bilər. Yerli və federal hökumət orqanları öz vətəndaşlarına sosial sahədə bir sıra müxtəlif xidmətlər təqdim edirlər.

ОРГАНИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ В СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЕ

Мамедова Мадина

АННОТАЦИЯ

Социальная услуга – это любая из нескольких государственных или частных услуг, предназначенных для помощи обездоленным, бедствующим или уязвимым лицам или группам. Большинство индивидуальных социальных услуг предоставляется индивидуально людям, которые временно или постоянно не могут справиться с проблемами повседневной жизни. Социальные услуги, как правило, представляют собой набор государственных услуг, предназначенных для оказания поддержки и помощи конкретным группам, включая уязвимые группы. Они могут предоставляться отдельными лицами, частными и независимыми организациями или управляться государственным учреждением. Социальные услуги связаны с концепцией государства всеобщего благосостояния, и в наше время страны с крупными программами социального обеспечения часто предоставляют обширные социальные услуги. Современные социальные услуги используются для удовлетворения широких потребностей общества. Социальная услуга — это ресурс, предлагаемый организацией, обычно государственным учреждением или частным бизнесом, предназначенный для поддержки членов сообщества. Правительство может предлагать эти услуги само или предложить финансирование частной организации для предоставления их членам сообщества. Местные и федеральные государственные органы предоставляют своим гражданам разнообразные социальные услуги.

ORGANIZATION OF MODERN STATE SERVICES IN THE SOCIAL FIELD

Mammadova Madina

SUMMARY

Social service is any of several public or private services designed to help disadvantaged, distressed, or vulnerable individuals or groups. Most individual social services are provided individually to people who are temporarily or permanently unable to cope with the problems of daily living. Social services are generally a set of public services designed to provide support and assistance to specific groups, including vulnerable groups. They can be provided by individuals, private and independent organizations, or managed by a government agency. Social services are related to the concept of the welfare state, and in modern times, countries with large welfare programs often provide extensive social services. Modern social services are used to meet the broad needs of society. A social service is a resource offered by an organization, usually a government agency or private business, intended to support members of the community. The government can offer these services itself or offer funding to a private organization to provide them to community members. Local and federal government agencies provide a variety of social services to their citizens.

SOSİAL SAHƏDƏ SƏMƏRƏLİ DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİ

Əliyeva Nəzrin Rais qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
neliyeva305@gmail.com

Açar sözlər: texnologiya,müştəri,sosial siyasət,dramatik inkişaf, simulyasiya, əlaqə, təlim, nəzarət
Ключевые слова: технология, заказчик, социальная политика, драматургическое развитие, моделирование, коммуникация, обучение, контроль.
Keywords: technology, customer, social policy, dramatic development, simulation, communication, training, supervision.

Sosial işçilərin texnologiyadan istifadəsi çoxalır. Texnologiya sosial iş praktikasının xarakterini dəyişdirdi və sosial işçilərin ehtiyacı olan insanlara kömək etmək qabiliyyətini xeyli genişləndirdi. Müasir sosial işçilər onlayn məsləhət, telefon məsləhəti, videokonfrans, özünü idarə edən veb-əsaslı müdaxilələr, elektron sosial şəbəkələr, mobil proqramlar, avtomatlaşdırılmış dərsliklər, e-poçt, mətn mesajları və bir sıra digər xidmətlərdən istifadə etməklə fərdi müştərilərə xidmətlər göstərə bilər. Sosial işçilərin texnologiyadan istifadəsi müştərilərlə qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyət qurmağın yeni yollarını yaratdı, sosial işçi-müştəri münasibətlərinin mənası ilə bağlı prinsipcə yeni suallar doğurdu. Bundan əlavə, sosial işçilər müştərilər haqqında məlumat əldə etmək, toplamaq və başqa üsullarla idarə etmək üçün texnologiyanın müxtəlif formalarından istifadə edirlər. Sosial işçilər şifrələnmiş elektron qeydləri saxlayır, həssas məlumatları smartfonlarında və "buludda" saxlayır və İnternet axtarış sistemlərindən istifadə edən müştərilər haqqında məlumat axtarmaq imkanına malikdir [1].

Sosial işçilər sosial ədalət problemlərini həll etmək, icmaları təşkil etmək, təşkilatları idarə etmək və sosial siyasət hazırlamaq üçün texnologiyadan yaradıcı şəkildə istifadə edirlər. Sosial işçilər həmçinin təcrübə üçün yeni texnologiyalar araşdırır və inkişaf etdirir və onları həmkarları ilə yayırlar. Texnologiya sosial iş təhsilinə də təsir etdi və onun əhatə dairəsini genişləndirdi. Bu günün tələbələri onlayn kurslar keçə, İnternet əsaslı kurs saytlarında yerləşdirilən əvvəlcədən yazılmış mühazirələrə baxa, onlayn sosial iş təcrübəsi simulyasiyalarında iştirak edə, dünyanın bir çox yerindən kursa yazılan tələbə yoldaşları ilə əlaqə saxlaya və podkastlara qulaq asa bilər [2].

Sosial işçilər canlı onlayn vebinarlara yazılmaqla və elektron şəkildə ötürülən uzaq yerlərdən verilən mühazirələrdə iştirak etməklə davamlı təhsil tələblərini ödəmək üçün seçimlərini genişləndirmişlər. Onlar videokonfrans texnologiyasından istifadə edərək uzaq yerlərdən təlim, nəzarət və məsləhət verə və ala bilərlər. Bu dramatik inkişaflar texnologiyada təcrübə standartlarını tələb edir. Aşağıdakı standartlar dörd əsas bölməyə bölünür və ictimaiyyətə məlumat vermək üçün sosial işçilərin elektron texnologiyadan istifadəsinə müraciət edir; xidmətlərin layihələndirilməsi və çatdırılması; müştərilər haqqında məlumat toplamaq, idarə etmək, saxlamaq və əldə etmək; və sosial işçiləri öyrətmək və onlara nəzarət etmək. Bu standartlar sosial işçilərin texnologiyadan istifadəsinə rəhbərlik etmək üçün hazırlanmışdır; sosial işçilərin texnologiyadan istifadə edərkən etik məsuliyyətləri barədə məlumatlılığını artırmaq; və sosial işçiləri, işəgötürənləri və ictimaiyyəti sosial işçilərin texnologiyadan istifadəsinə aid təcrübə standartları haqqında məlumatlandırmalıdır. Sosial işçilər bu standartları digər sosial iş standartları və müvafiq qanunlar və qaydalarla birlikdə nəzərdən keçirməlidirlər. Texnologiyanın yeni formaları ortaya çıxmağa davam etdikcə, burada təqdim olunan standartlar lazım gəldikdə uyğunlaşdırılmalıdır [3].

Hər bir təcrübə standartı sosial işçilərə texnologiyadan etik şəkildə necə istifadə etmək barədə ümumi təlimat verir; "tərcümə" bölmələri bu standartların geniş şəraitdə və sosial iş şəraitində tətbiqi üçün təkliflər təklif edir. Şərhlər sosial işçilərin texnologiyadan müvafiq istifadə ilə bağlı qərarlar qəbul edərkən nəzərə ala biləcəkləri amillərdən nümunələr təqdim edir [4].

Standartlar və onların şərhləri sosial işçilər texnologiyadan istifadə edərkən peşəkar təcrübə üçün minimum mükəmməllik əsasını təyin etmək və texnologiyadan istifadə zamanı yaranan mümkün faydaları, çətinlikləri və riskləri həll etmək üçün çərçivə təmin etmək məqsədi daşıyır. Bu təlimatlar texnologiyadan istifadənin digər sosial iş formalarından daha riskli və ya daha problemli olduğunu söyləmək məqsədi daşımır. Xüsusi qeyd: Standartların görünmə ardıcıllığı onların əhəmiyyət sırasını əks etdirmir. Bu standartlar sosial işçilərin texnologiyadan istifadəsi ilə bağlı geniş əsas anlayışları əhatə edir. Zəruri olaraq, bəzi anlayışlar (məsələn, məlumatlı razılıq, məxfilik, sərhədlər, sosial media siyasəti) sənədin bir çox yerində müzakirə olunur.

Sosial İş peşəsi getdikcə dünya miqyasında şəhər və kənd icmalarının üzləşdiyi bir sıra problem və çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün təchiz edilmiş qlobal insan hüquqlarına əsaslanan peşə kimi tanınır. Qlobal icma sağlamlıq bərabərsizliyi, yoxsulluq, yetimlərin və həssas uşaqların sayının artması, gender əsaslı zorakılıq və bununla bağlı kritik problemlərlə üzləşməkdə davam etdikcə, sosial işçilər ölkədaxili peşəkarlarla əməkdaşlıq və hərtərəfli inkişafı təşviq etmək üçün proqramlar qura və genişləndirə bilirlər.

Sosial işin müəyyənləşdirilməsi sosial işçilərin rol və funksiyalarının təsvirini nəzərdə tutur. Sosial işin tərifi üçün bir çox cəhdlər edilsə də, sosial işin universal tərifi ilə çıxış etməyə çalışarkən bəzi fikir ayrılıqları olmuşdur. Beləliklə, sosial işin nədən ibarət olduğuna dair ümumi razılaşma olmadan, sosial işin rol və funksiyalarının nə olduğunu və ya olması lazım olduğunu qəti şəkildə müəyyən etmək çətindir. Sosial işin nə olduğu ilə bağlı razılığa gələ bilməmək, sosial işçilərin nail olmaq istədikləri ilə praktiki olaraq əldə edə bildikləri arasında fərqi qismən izah edir. Ənənəvi olaraq, bu yanaşma həyata kifayət qədər normal uyğunlaşma əldə edə bilməyən və kənar diqqətə ehtiyacı olan şəxslərə yönəldilmişdir. Xüsusi ehtiyacı olan insanlarla əlaqədardır. İş fərdi problemlərə baxarkən məxfiliyin zəruri olduğu hallarda, məsələn, hospisdə, qadın sığınacağında və ya narkoloji reabilitasiya mərkəzində fərdi qaydada aparılır. Bir iş işçisi və ya məsləhətçi kimi çıxış edən sosial işçi ideyası bütün tarixi boyu sosial işdə təkrarlanan və güclü bir anlayışdır və eyni zamanda sosial işin bəzi əsas dəyərləri ilə sıx bağlı olmuşdur və xüsusən də fərdin xas dəyərini tanımışdır.

Keys işi həmçinin bütövlükdə sosial işə baxışı fərdlərə kömək etmək və ya dəstəkləmək əsas komponent olan şəxslərə müraciət edir. İcma təşkilatı insanları ortaq problemləri həll etmək və onların həyatlarına təsir edən qərarlar haqqında fikirlərini artırmaq üçün bir araya gətirməyi nəzərdə tutur. Bu yanaşma, həmçinin insan ləyaqətinə xələl gətirən sosial, siyasi və iqtisadi şəraitin əsasını təşkil edən islahatlar üçün icma ilə və onun adından təbliğat da daxil olmaqla, geniş sosial dəyişiklik fəaliyyətlərində iştirak etməyi tələb edir və sosial işçilər adətən yüksək effektivliyin əsas peşəkar liderləridir. Müasir sosial iş getdikcə daha çox institusionallaşdıqca, məktəblər, xəstəxanalar və cinayət ədliyyə sistemi kimi müvafiq qurumların təşkili haqqında bilməyə ehtiyac var. İnzibati bacarıqlar və inzibati strukturları dizayn etmək bacarığı yüksək arzuolunandır. Sosial idarəetmə xidmətin təşkili və çatdırılmasının praktiki cəhətləri ilə əlaqəli sosial iş sahəsidir. İstər nəzəriyyədə, istərsə də praktikada inkişaf mürəkkəb olduğu qədər də ardıcıl deyil. İnkişafla əlaqəli konseptual və proseslə bağlı uyğunsuzluq və mürəkkəbliyə görə, bu müəllif terminin istifadəsini inkişaf etməkdə olan dünyada insanların ehtiyaclarını ödəmək üçün konsepsiyanın yenidən qurulması ilə məşğul olan alimlər tərəfindən müəyyən edilən müasir mənada məhdudlaşdıracaq.

Bütün xalqlar milli inkişafa nail olmaq üçün həm sosial, həm də iqtisadi resurslara ehtiyac duyurlar. Bu baxımdan, sosial iş, ümumiyyətlə, fərdlərin və cəmiyyətin qarşılıqlı özünü həyata keçirmə ehtiyacı vasitəsilə bir-birlərinə çatmasına imkan verməklə inkişaf prosesinə vasitəçilik edə bilər. Beləliklə, sosial işçilər öz müştərilərinə geniş spektrli xidmətləri səfərbər etmək və çatdırmaq məcburiyyətindədirlər. Bernstein daha sonra iddia edir ki, sosial işçilərin fərdlərin və cəmiyyətin sosial fəaliyyətinin bərpasına, saxlanmasına və artırılmasına kömək etməsi gözlənilir; bu məsuliyyət müştərilərinin çoxsaylı və müxtəlif ehtiyaclarını ödəmək üçün resursların və xidmətlərin işlənib hazırlanmasını, satın alınmasını və, və ya çatdırılmasını nəzərdə tutur. Bu mənada sosial işin həm inkişaf etmiş, həm də az inkişaf etmiş bir çox ölkədə ən həssas və əlverişsiz qrupların səlahiyyətlərinin artırılması vasitəsilə milli inkişafda böyük rol oynadığı görülə bilər [5].

Ənənəvi norma və dəyərlərin ya sındığı, ya da sürətlə dağıldığı müasir cəmiyyətlərdə Durkheimin “anomiya” adlandırdığı vəziyyətlər olduqca adi hala çevrilib. Bir çox ölkələrdə fərdi yaşayış vasitələri ümumilikdə yaxşılaşsa da, bir çox insanlar hələ də çətin ekzistensial şəraitlə üzləşirlər, məsələn, müharibə, aclıq, yoxsulluq, cinayət, xəstəlik və bununla bağlı şəxsi və ailə travmaları və uyğunsuzluqlarla xarakterizə olunan vəziyyətlərdə. Sosial işçilərdən (işçilərdən) bu problemlərin təsirlərini azaltmaq tələb olunur. Uyğun olmayan insanlara dəstək və aidiyyət hissini təmin etməkdə onların rolunu qiymətləndirmək olmaz. Peşəkar bacarıq və biliklərindən istifadə edərək, sosial iş işçiləri müştərilərin ehtiyaclarını qiymətləndirməyə və müvafiq sosial, sağlamlıq və ya iqtisadi problemləri həll etmək üçün agentlik, icma və ictimai rifah resurslarını və proqramlarını tətbiq etməyə kömək edir. Onlar iqtisadi, sosial və/və ya sağlamlıq fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuş müxtəlif xidmətlər üçün uyğun olan müştərilərə kömək edir və bununla da müştərilərin həyat keyfiyyətini və ya həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün çalışırlar.

İcma təşkilatı hazırda dünyada ən populyar sosial iş üsullarından biridir. Bu metod və ya yanaşma insanların öz hiss olunan ehtiyaclarını ödəmək və ümumi iqtisadi və sosial inkişafını inkişaf etdirmək üçün özləri tərəfindən həyata keçirilən öz-özünə kömək layihə və proqramlarına çox diqqət yetirir. Bəzi ölkələrdə İcma İnkişafı Departamenti demək olar ki, yalnız kənd yerlərinin inkişafına cavabdehdir. Kənd yerləri ilə yanaşı, icma rifahı proqramları şəhər inkişafı sxemlərində mühüm rol oynayır.

Gecəqonduların təmizlənməsi, ruhi xəstələrin reabilitasiyası, peşəreabilitasiyası, istirahət obyektləri ilə təminat və aztəminatlı mənzil proqramları ümumi nümunələrdir.İcma inkişafında sosial işçilər ehtiyacları müəyyən etmək və bu ehtiyacları ödəmək üçün xidmətlər və sistemləri inkişaf etdirmək və ya təkmilləşdirmək üçün icma ilə əməkdaşlıq edir. İcma təşkilatının sosial işçiləri sosial-iqtisadi sistemləri təkmilləşdirməyə və resurslar yaratmağa çalışırlar ki, cəmiyyətdə daha çox insan ən yaxşı şəkildə işləmək üçün lazım olan xidmətlərə çıxış əldə etsin. Onlar adətən icma ehtiyaclarını müəyyən etmək və yeni resursları tövsiyə etmək və inkişaf etdirmək üçün hökumət, özəl və ya icma təşkilatları üçün və ya onlarla işləyirlər

Sosial idarəetmə milli məqsədlərə nail olmağı asanlaşdıran institusional və ya təşkilati strukturların formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlər təkcə rifah məqsədləri ilə məhdudlaşmır, texniki, iqtisadi, kənd təsərrüfatı və milli inkişafın ayrılmaz hissəsi ola biləcək digər arzu olunanları əhatə edir. Sosial idarəçilər müxtəlif müştərilərə həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün xidmətlər təqdim edirlər. Sosial idarəçilər, öz müştəriləri və ya hədəf qrupları arasında intensiv qarşılıqlı əlaqələri gücləndirməklə, elmi və psevdo-elmi, materialist və ya inzibati modellər tərəfindən maneə törədilə bilən humanist və emosional amilləri ortaya qoyurlar. Sosial idarəetmənin əhəmiyyəti digərləri ilə yanaşı, dünyanın bir çox universitetlərində fərqli bir akademik intizam kimi meydana çıxması ilə göstərilir. İnzibatçı rolunda sosial işçilər insanların həyat keyfiyyətini artırmaq

və onlara arzu olunan həyat səviyyəsinə nail olmaqda kömək etmək məqsədi daşıyan sosial, sağlamlıq və ictimai rifah xidmətləri göstərən milli proqram və sistemlərə nəzarət edirlər.

Sosial işçilər işlədikləri təşkilatların missiyasını başa düşmələrinə əsaslanaraq, sosial proqramların mümkün qədər səmərəli və səmərəli işləməsini təmin etmək üçün zəruri olan maddi və maliyyə resurslarını idarə edirlər. Onlar həmçinin sosial xidmətlərin səmərəli və humanist şəkildə göstərilib-göstərilmədiyini müəyyən etmək üçün proqramların davamlı qiymətləndirilməsi ilə məşğul olurlar və zəruri hallarda düzəldici tədbirlər görürlər. Tədqiqat sosial ehtiyacların və problemlərin tədqiqini və təhlilini asanlaşdırır və düzəldici məqsədlərin müəyyən edilə bilən və əldə edilə bilən olmasına kömək edən siyasət və fəaliyyətlərə istiqamətlər təqdim edir. Mövcud biliklərə töhfə vermək və ondan istifadə etməklə insan biliyinin fənlərarası istifadəsini mümkün edir. Tədqiqatın milli inkişaf üçün dəyərini nəzərə alaraq bütün dünyada universitetlər tədqiqat və inkişaf mərkəzləri yaratmışlar. Sosial işçilər milli inkişafa mane olan yoxsulluq, evsizlik və narkotik maddələrdən sui-istifadə kimi sosial problemlərin səbəblərini araşdırmaq və bu kimi problemlərin yumşaldılmasına yönəlmiş agentlik proqramı əməliyyatlarının effektivliyini qiymətləndirmək üçün sosial tədqiqatlar aparırlar. Onların tədqiqat nəticələri təhlil edilir və düzəldici siyasət və proqramlarla bağlı tövsiyələr verilir

Sosial işin təkamülü və sosial inkişafı təşviq etmək səyləri bütün keçmiş insan cəmiyyətlərində insanların bir-birinə kömək etmək üçün ilkin meyli ilə sıx əlaqəli olaraq görülə bilər. Ənənəvi, o cümlədən Afrika cəmiyyətlərində sosial rifahın qayğısı ailə, qəbilə və etnik qrup daxilindəki fəaliyyətlərdə özünü göstərirdi. Bütün cəmiyyətlərdə insanın insana kömək etmək istəyi, o cümlədən uşaqlara, yetimlərə, dullara, dullara, əlillərə, qocalara göstərilən böyük qayğı ilə nümayiş etdirilirdi. Bu gün məlum olduğu kimi, sosial iş nisbətən yeni mənşəyə malikdir. O, feodalizmin dağıldığı və yerini kapitalizmin aldığı bir vaxtda meydana çıxdı. Ailənin və kilsənin nəzarəti də sürətlə zəifləyirdi.İndiyə qədər aparılan müzakirələr Qərbin inkişaf etmiş dünyasında, xüsusən də ABŞ və İngiltərə kimi ölkələrdə sosial işin mənşəyi və inkişafa töhfəsini vurğulamışdır. Sosial iş dünyanın digər regionlarında inkişaf üçün heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Buna görə də, bu məqamda müzakirə Afrika, Asiya və Latın Amerikası regionlarında sosial işin inkişafdakı roluna yönəldiləcəkdir. Qlobal Cənub adlanan sürətlə dəyişən cəmiyyətlərdə ümumi sosial və mədəni parçalanmanın və bununla bağlı xaotik normasızlığın, özünüidentifikasiyanın olmamasının və qeyri-müəyyənliyin olmaması üçün müəyyən ənənəvi dəyərlərin və normaların qorunub saxlanması həyati əhəmiyyət kəsb edir. aidiyyət hissi. Bu cəmiyyətlərin inkişaf etmiş cəmiyyətlərin yaşadıqları inkişaf səhvlərinin tələlərindən qaçması da vacibdir. Peşəkar hazırlığı sayəsində sosial işçilər bu baxımdan lazımi təminatları təmin etmək üçün strateji mövqeyə malikdirlər. Sosial işin keçmişdə yalnız ən açıq şəkildə şəhər yoxsulluğu və uyğunsuzluğun problemlərini həll etdiyi və peşənin əhalinin əksəriyyətinin rifahının yaxşılaşdırılması üçün çox az iş gördüyü, xüsusən də həssas və kənd əhalisinin narahat olduğu yerlərdə ümumi bir etiraf var [5].

Biz hamımız İngiltərədə yüksək iş yükü, yüksək vakansiya dərəcələri və daim azalan resurslar fonunda artan tələblə sosial işçilərin üzləşdiyi böyük çətinliklərdən xəbərdarıq. Ancaq biz eyni zamanda sosial işçilər tərəfindən ölkədə və aşağı-yuxarıda gördükləri fantastik işlərdən və həyatını dəyişdirən bir çox insandan xəbərdarıq. Bu Ümumdünya Sosial İş Günü, İcma Baxımı, hansı çətinlikləri paylaşdığımızı və hansı sahələrdə təcrübəmizin dünyaları bir-birindən ayrı hiss etdiyini öyrənmək üçün bütün dünyada təcrübə keçmiş sosial işçilərlə danışdı. Bununla belə, rəsmi nəzarət yoxdur və bu, problem idi. . Dəstəyin əksəriyyəti həmyaşıd qrupu səviyyəsindədir və həmyaşıdların mentorluğu ciddi şəkildə təşviq edilir. İngiltərədə olduğu kimi, artan tələb və azalan resursların birləşməsi o demək idi ki, biz ehtiyacların qiymətləndirilməsinə daha çox diqqət yetirməli olduq. Həmişə belə

idi ki, Rusiyada bütün dövlət xidmətləri hamı üçün pulsuz idi - səhiyyə, uşaq baxımı, məktəb, ali təhsil - lakin bəzi xidmətlərin ödənişli olacağı getdikcə daha çox başa düşülür.

Yeni qanunvericilik hər şeyi hər kəsə verməkdənsə, insanların ehtiyaclarını daha çox qiymətləndirməli və onlara cavab verməli olacağımızı müəyyən edir. Uzun illərdir ki, Vyetnamda qeyri-hökumət strukturlarına əsaslanan sosial iş təlimi davam edir, lakin indi sosial xidmətlər dövlət idarələrinin tərkibinə gətirilib, qarşılaşılan problem bu sosial işçilərin yeni strukturlara daxil edilməsidir. Rusiyada olduğu kimi, yeni başlayan sistem o deməkdir ki, yeni sosial işçilər üçün yeni sistemlə tanış olan təcrübə müəllimləri olmadan praktikada öyrənmək çətindir.Kanadada sosial iş peşəsinin üzləşdiyi ən böyük problemlər təcavüz və qənaətdir və ikisi bir-biri ilə bağlıdır. İctimai proqramlar və xidmətlər azaldıqda, həkimlər və tibb bacıları kimi peşəkarlar sosial iş təcrübəsi üçün ən uyğun rolları mənimsəməyə başlayırlar.

Bu, Kanada səhiyyə sistemində ən kəskin haldır, burada sosial işçilər tez-tez xərcləri azaltmaq üçün multidisiplinar komandalardakı vəzifələrdən kənarlaşdırılır. Peşənin tənzimlənməsi əyalət və ərazi məsuliyyətidir. Deməli, qanunvericilik bizim 10 əyalət və üç ərazimizin hər birində dəyişir. Təlimatlar olsa da, nəzarət və ya iş yükü ilə bağlı heç bir milli standartlar mövcud deyil. Bununla belə, peşənin tənzimlənməsi inkişaf edir və gələcək illərdə tənzimlənən sosial işçi təcrübəsinə daxil olmaq üçün tələb olunan səlahiyyətlərin milli minimum standartları müəyyən ediləcək. Bu inkişafın təbii təkamülü nəzarət və işin idarə edilməsi üzrə milli standartlar olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1.Barak, A., & Grohol, J. M. (2011). Current and future trends in Internet-supported mental health interventions. Journal of Technology in Human Services, 29, 155–196.
2.Barsky, A. E. (2017). Social work practice and technology: Ethical issues and policy responses. Journal of Technology in Human Services, 35, 1–12.
3.www2.ed.gov/policy/gen/guid/fpco/pdf/ferparegs.pdf
4.Federation of State Medical Boards. (2014). Model policy for the appropriate use of telemedicine technologies in the practice of medicine. Retrieved from www.fsmb.org/Media/Default/PDF/FSMB/ Advocacy/FSMB_Telemedicine_Policy.pdf
5.Finn, J., & Barak, A. (2010). A descriptive study of e-counsellor attitudes, ethics, and practice. Counselling and Psychotherapy Review, 24(2), 268–277.
6.Fitch, D. (2015). A conceptual framework for information technology in social work practice. Advances in Social Work, 16, 15–30.
7.Gupta, A., & Agrawal, A. (2012). Internet counselling and psychological services. Social Science International, 28, 105–122.
8.Gutheil, T. G., & Simon, R. (2005). E-mails, extra-therapeutic contact, and early boundary problems: The Internet as a “slippery slope.” Psychiatric Annals, 35, 952–960.

SOSİAL SAHƏDƏ SƏMƏRƏLİ DÖVLƏT XİDMƏTLƏRİNİN TƏŞKİLİ

Əliyeva Nəzrin

XÜLASƏ

Bu məqalə sosioloji nəzəriyyənindövlət xidmətlərinin anlayışımıza verdiyi töhfələri, o cümlədən “sosial sahənin”nin bir çox təriflərini və onu problemli olaraq təyin edən sosial kontekstdə istifadəsini nəzərə alma mexanizmlərini araşdırmışdır. Bu xidmətlərin təşkili ilə əlaqəli şəxs və qurumların bu məqalənin mərkəz mövzusudur. Sosial sahədə əlaqə və ünsiyyət daima problemli mövzu olaraq qalmışdır.Bu problem ilə mübarizə aparan şəxslər üçün müəyyən dəstək qruplari sosial mühot yaratmaq və onları bu mühitə cəlb etmək məqsədə uyğun hesab olunur.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ В СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЕ

Алиева Назрин

АННОТАЦИЯ

В этой статье исследуется вклад социологической теории в наше понимание общественных услуг, включая механизмы рассмотрения многочисленных определений «социального поля» и его использования в социальном контексте, который определяет его как проблематичное. Лица и учреждения, участвующие в организации этих услуг, являются центральной темой данной статьи. Связь и общение в социальной сфере всегда оставались проблемной темой. Определенные группы поддержки для людей, борющихся с этой проблемой, считаются подходящими с целью создания социальной среды и вовлечения их в эту среду.

ORGANIZATION OF PRODUCTIVE STATE SERVICES IN THE SOCIAL FIELD

Aliyeva Nazrin

SUMMARY

This article has explored the contributions of sociological theory to our understanding of public services, including mechanisms for considering the multiple definitions of the 'social field' and its use in the social context that defines it as problematic. The persons and institutions involved in the organization of these services are the central topic of this article. Connection and communication in the social sphere have always remained a problematic topic. Certain support groups for people struggling with this problem are considered suitable for the purpose of creating a social environment and involving them in this environment.

YOXSULLUĞA QARŞI QLOBAL MÜBARIZƏ: XARİCİ ÖLKƏLƏRİN TƏCRÜBƏSİ

Cavadova Sevda Sədrəddin qızı
BDU – nun II kurs magistrantı
sevdacavadova714@gmail.com

Açar sözlər: yoxsulluq, yoxsulluğun azaldılması strategiyası, iqtisadi qloballaşma, sosial müdafiə, sosial siyasət
Keywords: poverty, poverty reduction strategy, economic globalization, social protection, social policy
Ключевые слова: бедность, стратегия сокращения бедности, экономическая глобализация, социальная защита, социальная политика.

Bəşəriyyət öz inkişafında nəhəng uğurlara imza atsada əbədi problemi -yoxsulluq problemini cəmiyyətin varlı və kasıb təbəqələşməsini dəf edə bilməyib. XXl əsrdə müasir sivilizasiyanın nəhəng nailiyyətləri fonunda bu problem öz aktuallığını itirməmiş üstəlik qlobal proses kimi yeni xüsusiyyətlər və təzahürlər qazanmışdır. Yoxsulluq təkcə aşağı gəliri deyil, həm də məhrumiyyət və əlverişsizliyin müxtəlif digər ölçülərini əhatə edən daha geniş və mürəkkəb anlayışdır. Yoxsulluq çox vaxt təkcə əsas maddi ehtiyaclara deyil, həm də təhsil, səhiyyə, məşğulluq və sosial iştirak imkanlarına çıxış imkanlarının olmaması ilə xarakterizə olunur. Bu, sosial kənarlaşmaya və yuxarıya doğru hərəkətlilik üçün məhdud perspektivlərə səbəb ola biləcək çoxşaxəli bir vəziyyətdir. Yoxsulluq, adətən mütləq və nisbi yoxsulluq kimi qiymətləndirilir. Hər iki halda da yoxsulluq səviyyəsi və ya yoxsulluq xətti müəyyən edilir və bu xəttə düşən insanlar yoxsul sayılırlar.

Mütləq yoxsulluq (həmçinin həddindən artıq yoxsulluq) təhlükəsiz içməli su, ərzaq və sanitariya da daxil olmaqla, əsas həyat ehtiyaclarını təmin etmək üçün kifayət qədər resursların olmamasıdır. Yoxsulluq xətti tez-tez gəlir əsasında hesablanır: bir şəxsin və ya ailənin gəlirləri ağlabatan yaşayış səviyyəsi üçün minimum səviyyədə hesab olunan müəyyən səviyyədən aşağı düşdükdə bu şəxs və ya ailə yoxsul hesab olunur.

Dünyada dərin yoxsulluq hökm sürür: dünya əhalisinin təxminən dörddə biri Dünya Bankının müəyyən etdiyi rəsmi yoxsulluq həddinin altında yaşayır və 1, 2 milyard insan daha az imkanlara malik halda yaşayır. Ən yüksək yoxsulluq həddi isə Cənubi Asiya və Afrika da yaşayan əhalinin payına düşür [1].

Son illərdə qloballaşma həyat standartlarını yüksəltmək və bəzi yoxsul ölkələrə yetişməyə kömək etmək vasitəsi olmuşdur. Yaşayış səviyyəsi təkcə gəlir baxımından deyil, həm orta ömür, həmdə təhsil və səhiyyə baxımındanda yüksəlməyə başlamışdır.

2015-ci ildə Minilliyin İnkişaf Məqsədləri beynəlxalq əməkdaşlıq məqsədləri kimi BMT-nin bütün üzv dövlətləri tərəfindən qəbul edilmiş və ətrafdakı bütün insanların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və perspektivlərini yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyan Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (DİM) ilə əvəz edilmişdir. 17 məqsəddən birincisi 2030-cu ilə qədər "hər yerdə yoxsulluğun bütün formalarına son qoymaq"dır. Dünya Bankı 2030-cu ilə qədər qlobal yoxsulluğa son qoymağı qarşısına məqsəd qoymuşdur.

Yoxsulluqla mübarizə pandemiyanın nəticələrinə görə, bütün dünya üçün getdikcə daha kəskin problemə çevrilir, eyni zamanda Özbəkistan üçün çox vacib olaraq qalır. Bu mövzunun aktuallığı Özbəkistanda 2030-cu ilə qədər Yoxsulluğun Azaldılması Strategiyasının işlənib hazırlanmasında istifadə oluna bilən yoxsulluğa qarşı mübarizədə uğurlu xarici təcrübəyə xüsusi diqqət yetirməyi tələb edir və hazırda üzərində iş gedir.

Çin yoxsulluqla mübarizə üzrə dünyanın ən böyük proqramını həyata keçirir.Çin hakimiyyətinin sosial siyasəti yaxın gələcəkdə harmonik inkişaf və orta rifah cəmiyyətinə keçidə yönəlib.

1990-cı illərdən Çin rəhbərliyi sosial müdafiə sistemi qurmağa başladı. Bu sistem əhalinin həssas kateqoriyalarını - yoxsul kənd ailələrindən olan uşaqları ("Ümid" hədəf proqramı), uşaqlı tək qadınlar ("Xoşbəxtlik" proqramı), tənha qoca vətəndaşları ("Beş növ təminat") əhatə edir.

Milyon insan və ya Çinin kənd əhalisinin 94, 4%-i 1978-ci ildən 2017-ci ilə qədər yoxsulluqdan xilas olub. Bu rəqəm eyni müddət ərzində dünya üzrə həddindən artıq yoxsulluqdan çıxmış insanların 70%-ni təşkil edir. Son 5 ildə Çində 68 milyon insan yoxsulluqdan xilas edilib. Ölkənin yoxsul ərazilərində yaşayan kənd sakinlərinin orta illik gəlirləri hər il orta hesabla 10, 4% artıb.

Çin Xalq Respublikasının Dövlət Şurasında milli proqramın icrasını koordinasiya edən yoxsulluğun aradan qaldırılması komitəsi fəaliyyət göstərir. Ölkədə yoxsulluqla mübarizə üçün sığorta, investisiya, sosial yardım, məlumatların toplanması, analitik və hesabatlılıq sahələrini əhatə edən bütöv institutlar sistemi yaradılmışdır.

2004-cü ildən ölkədə universal ictimai səhiyyə sistemi tətbiq edilib və dövlət sığorta sistemi əhalinin 95%-dən çoxunu əhatə edir. Proqram ölkənin ən yoxsul ərazilərində yoxsulluğun azaldılmasına xüsusi diqqət yetirir.

Çində yoxsulluğa qarşı mübarizə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin iqtisadi inkişafına, məşğulluğun stimullaşdırılmasına və sənayenin yerləşdirilməsinin optimallaşdırılmasına investisiya və ünvanlı yardıma əsaslanır. 2016-cı ilin yazında Çin Kənd Təsərrüfatı İnkişaf Bankı kənd yoxsulluğunu azaltmaq üçün beş il ərzində təxminən 460 milyard dollar ayırıb. Bundan əlavə, Çin dövlət korporasiyaları ölkənin yoxsul ərazilərində yerli istehsalın, kənd təsərrüfatının və sənayenin, xüsusilə də mədənçıxarmanın inkişafının dəstəklənməsi üçün 1, 82 milyard dollarlıq investisiya fondu yaradıb.

Çin məhsuldarlığı və kənd təsərrüfatı istehsalını artırmaq üçün kənd təsərrüfatı islahatları, kənd torpaq islahatları və təkmilləşdirilmiş suvarma infrastrukturu da daxil olmaqla kənd yerlərinin inkişafına yönəlmiş geniş siyasətlər qəbul etmişdir. Kənd yerlərində əhalinin yüksək keyfiyyətli içməli su ilə təminatına, tibbi xidmətə əlçatanlığının artırılmasına, o cümlədən əhalinin internetə çıxışı ilə əhatəsinin genişləndirilməsinə böyük diqqət yetirilir.

Kənd yerlərinə kadr axınının stimullaşdırılması, kənd əhalisi üçün təlimlərin təşkili, mərkəzi dövlət aparatının işçilərini və partiya işçilərini yoxsul kəndlərə təyin etmək geniş tətbiq olunur. Kəndlərə göndərilən müəllim və mütəxəssislərə mənzillər verilməklə, kənd müəllimlərinə subsidiyalar üçün vəsait ayrılmaqla onlara şərait yaradılır.

Şəhərlərdə yoxsulluğun aradan qaldırılması iş yerlərinin sayının artması, təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxış imkanları ilə əlaqələndirilir. Kənd yoxsulluğunun aradan qaldırılması sakinlərin şəhərlərə köçürülməsi ilə bağlıdır. On il ərzində Çin 250 milyona qədər insanı şəhərlərə köçürməyi planlaşdırır. Buna nail olmaq üçün böyük infrastruktur layihələri həyata keçirilir [2].

Yoxsulluqla mübarizənin Avropa modeli inkişaf etmiş icbari sığorta sisteminə əsaslanır. Buna uyğun olaraq, insan nə qədər çox işləmişsə, onun sosial müdafiəsi səviyyəsi də bir o qədər yüksəkdir (daha çox müavinət, daha çox müavinət). Bu model Almaniya, Hollandiya, Fransa kimi ölkələr üçün xarakterikdir. Cənubi Avropa ölkələrində sosial müavinətlər və büdcə subsidiyaları kifayət qədər təvazökardır.

Avropa İttifaqının gəlir səviyyəsi və maddi-məişət şəraiti ilə bağlı statistikasına əsasən, aşağı gəlirli qrupa gəliri ölkədəki orta əmək haqqının 60%-dən az olan insanlar daxildir. Bu qrupa tənha analar, təhsili olmayanlar, pensiyaçılar, miqrantlar və işsizlər daxildir.

Müxtəlif ölkələrdə yoxsulluğa qarşı mübarizə dövlətin sosial siyasətinin bütün aspektlərini əhatə edir, bu aspektlərə sosial müdafiə, sosial təminat və sosial sığorta aiddir. Sosial müdafiə sistemləri müxtəlifdir və ilk baxışda oxşarlıqları müəyyən etmək çətindir. Avropa Komissiyasının 1995 -ci ildə təqdim etdiyi hesabata əsasən Aİ ölkələrində 4 əsas model üstünlük təşkil edir: kontinental, Anglo -Sankson (liberal), Skandinaviya və Cənubi Avropa [3].

1. Kontinental modeli -Almaniya, Hollandiya, Avstraliya, İsveçre, Fransa sosial müdafiə səviyyəsi ilə iş müddəti arasında qarşılıqlı asılılığı nəzərdə tutur. O, güclü icbari sosial sığortaya, sığortanın müxtəlif formalarına yönəlmiş xidmətlərə əsaslanır:tibbi, pensiya və iş-

sizlik sığortası .Bundan başqa, dövlət əmək bazarında ucuz işçi qüvvəsinin hökmranlığına qarşı tədbirlər görür: Hollandiya, Danimarka, Almaniya, Belçikada

Aİ ölkələri arasında əhaliyə sosial dəstək ən yaxşı Belçikada təşkil olunur. O .həmçinin işçilərin orta əmək haqqında ailə müavinətlərinin nisbi payına görə birinci yerdədir. Aİ ölkələri arasında Çexiya yoxsulluq həddində yaşayan insanların ən aşağı faizinə malikdir və varlı və kasıb arasındakı gəlir fərqi Avropada ən aşağı göstəricilərindən biridir [4].

Sosial müdafiənin Cənubi Avropa modeli -İtaliya, İspaniya, Yunanıstan, Portuqaliya sosial təminat səviyyəsinin nisbətən aşağı olması ilə xarakterizə olunur, sosial müdafiə isə ailənin və qohumların səlahiyyətindədir. Pensiya təminatını (orta Avropa səviyyəsində ÜDM -in 14, 7%-i -12, 5 %) təşkil edir, cüzi vəsait ailə dəstəyi, təhsil və məşğulluq siyasətinə (təxminən 1%) xərclənir [5].

Sosial müdafiə proqramları ilk növbədə büdcə vəsaitləri, habelə işəgötürənlər və işçilər hesabına maliyyələşdirilir. Skandinaviya ölkələri sosial müdafiənin ən əhatəli modelini işləyib hazırlayıblar. Skandinaviya ölkələrində sosial müdafiə proqramları gəlir və əmək iştirakından asılı olmayaraq əhalinin bütün təbəqələrinə standart pul və natura şəklində müavinətlər və xidmətlər təqdim edir.

1995-ci ildə Kopenhagendə Sosial İnkişaf üzrə Ümumdünya Sammiti keçirildi və bu sammit üç əsas istiqaməti müəyyən etdi: yoxsulluğun aradan qaldırılması, iş yerlərinin yaradılması və sosial inklüzivlik. hamı üçün bərabər imkanlar və yaxşılaşdırılmış həyat standartları.

BMT sistemi çərçivəsində İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamentinin bir hissəsi olan Sosial Siyasət və İnkişaf Şöbəsi hökumətlərin fəaliyyətinə dair öhdəliklərin və siyasətlərin hərtərəfli və ətraflı nəzərdən keçirilməsi kontekstində sosial inkişaf üçün beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsinə kömək edir, hökumətlərarası və qeyri-hökumət təşkilatları Sosial İnkişaf üzrə Kopenhagen Bəyannaməsini və Sosial İnkişaf üzrə Ümumdünya Sammitinin Fəaliyyət Proqramını nəzərdə tuturdular [2].

BMT-nin Nyu Yorkdakı Baş Qərargahında 2023-cü il DİM Sammitində Baş Assambleya 17 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədi (DİM) üzrə fəaliyyətin sürətləndirilməsinə yönəlmiş siyasi bəyannamə qəbul edib. Sənəd ətraf mühiti qorumaqla bütün insanların iqtisadi rifahını və rifahını təmin etmək məqsədi daşıyır. Bundan əlavə, sənəd inkişaf etməkdə olan ölkələrin maliyyələşdirilməsinə dair öhdəliyi özündə əks etdirir və DİM-in ildə ən azı 500 milyard ABŞ dolları məbləğində stimullaşdırılması təklifini, eləcə də borcların bağışlanması üzrə effektiv mexanizm təklifini dəstəkləyir[2].

1992-ci il dekabrın 22-də BMT Baş Assambleyası 47/196 saylı qətnamə qəbul edərək dekabrın 17-ni Beynəlxalq Yoxsulluğun Aradan Qaldırılması Günü elan etdi.

Beynəlxalq Yoxsulluğun Aradan Qaldırılması Gününün tarixi 17 oktyabr 1987-ci il tarixi ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Həmin gün yüz mindən çox insan 1948-ci ildə Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin imzalandığı Parisdəki Trocadéro meydanına toplaşaraq, ifrat yoxsulluq, zorakılıq və aclıq qurbanlarının xatirəsini ehtiramla yad etdi. İştirakçılar yoxsulluğun insan hüquqlarının pozulması olduğunu bildirib və bu hüquqlara riayət olunması üçün birgə fəaliyyətin zəruriliyini bir daha təsdiqləyiblər. Həmin gün açılışı olan xatirə daşına bu barədə ifadələr həkk olunub. O vaxtdan bəri bütün təbəqələrdən, inanclardan və sosial mənşədən olan insanlar hər il oktyabrın 17-də öz mövqelərini təsdiqləmək və yoxsullarla həmrəylik nümayiş etdirmək üçün toplaşırlar [2].

ƏDƏBİYYAT

1. Rusiya və dünya ölkələri .2010 .Statistika toplusu ./Rosstat .-M, 2010 .

2.https://www.cer.uz/en/post/publication/globalnaa-borba-s-bednostu-opyt-zarubeznyh-stran

3. Aİ ölkələri:sosial müdafiə problemləri //Xarici ölkələrdə iqtisadiyyat və idarəetmə .Aylıq xəbər bülleteni – 2006. N_4

4. Voronkova O.V. Rusiyada və digər ölkələrdə yoxsulluğun səviyyəsinin tənzimlənməsi üzrə dövlət siyasəti // TERRA ECONOMİCUS -2009.-Cild 7.-No
5. Avropada pensiyalar:Xərclər və Benefisiarlar /Eurostat/ - Lüksemburq, 2004. Elena I .Beglova

YOXSULLUĞA QARŞI QLOBAL MÜBARIZƏ: XARİCİ ÖLKƏLƏRİN TƏCRÜBƏSİ

Cavadova Sevda

XÜLASƏ

Məqaləmdə xarici ölkələrdə yoxsulluğum səviyyəsinin dövlət tənzimlənməsi təsvir edilmişdir. Eyni zamanda müxtəlif ölkələrdə yoxsulluğa qarşı mübarizə strategiyalarından bəhs olunmuşdur . Əlbəttə ki yoxsulluğa qarşı mübarizədə bir çox sosial müdafiə modelləri tətbiq edilir, həmin modellərdən istifadə olunması məsələsinə məqaləmdə yer verilmişdir. Həmçinin məqalədə istər şəhər yerlərində, istər kənd yerlərində müxtəlif ölkələrdə yoxsulluqla mübarizə strategiyalarından danışılmışdır. Məqaləmdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, xarici ölkələrdə yoxsulluğun tənzimlənməsi üçün vahid bir plan yoxdur. Bu da xarici ölkələrin sosial müdafiəsi və keçid modellərinin təhlilini aktuallaşdırır və zəruri edir.

ГЛОБАЛЬНАЯ БОРЬБА С БЕДНОСТЬЮ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Джавадова Севда

АННОТАЦИЯ

В моей статье описано государственное регулирование уровня бедности в зарубежных странах. В то же время обсуждались стратегии борьбы с бедностью в разных странах. Конечно, в борьбе с бедностью применяется множество моделей социальной защиты, вопрос использования этих моделей рассмотрен в моей статье. Также в статье говорится о стратегиях борьбы с бедностью в разных странах, как в городах, так и в сельской местности. Из моей статьи можно сделать вывод, что единого плана регулирования бедности в зарубежных странах не существует. Это делает анализ моделей социальной защиты и перехода зарубежных стран актуальным и необходимым.

THE GLOBAL FIGHT AGAINST POVERTY: THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Sevda Javadova

SUMMARY

In my article, the state regulation of the level of poverty in foreign countries is described. At the same time, the strategies of combating poverty in different countries were discussed. Of course, many social protection models are applied in the fight against poverty, the issue of using those models is covered in my article. The article also talks about strategies to fight poverty in different countries, both in urban areas and in rural areas. It can be concluded from my article that there is no unified plan for the regulation of poverty in foreign countries. This makes the analysis of social protection and transition models of foreign countries relevant and necessary.

MÜƏSSİSƏNİN İDARƏ OLUNMASINDA RƏQƏMSALLAŞMA ANLAYIŞI

Mürşüdov Sarif Vaqif oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
murshudovsariff13@gmail.com

Açar sözlər: Elektron format, rəqəmsallaşdırma, effektivlik və yenilikçilik, təhlükəsizlik tədbirləri, analitika, kiber təhlükə, proseslərin avtomatlaşdırılması, məlumatın standartlaşdırılması, RMİS
Ключевые слова: Электронный формат, цифровизация, эффективность и инновации, меры безопасности, аналитика, киберугрозы, автоматизация процессов, стандартизация информации, RMIS
Keywords: Electronic format, digitization, efficiency and innovation, security measures, analytics, cyber threat, process automation, information standardization, RMIS.

Rəqəmsallaşdırma məlumatların fiziki formadan rəqəmsal formaya çevrilməsi prosesidir. Bu proses, məlumatların elektron formatda saxlanması, idarə edilməsi, paylaşılması və işlənməsi deməkdir. Rəqəmsallaşdırma, müəssisələr üçün bir sıra əhəmiyyətli tərəflərə malikdir. Rəqəmsallaşdırma nəticəsində məlumat asanlıqla idarə edilir. Rəqəmsal məlumat, fiziki kağız və ya digər material formalardan daha asan idarə edilir. Elektron formatda məlumatlar axtarıla bilinir, filtrlənə bilər və təhlil edilə bilər, bu da iş proseslərini sürətləndirir. Məlumatın paylaşılması və iş birliyindəki üstünlük də əhəmiyyətlidir. Rəqəmsal məlumat fərqli mənbələrdən istifadə edənlər arasında asanlıqla paylaşılabilir. Bu, müəssisə içində və müəssisələr arasında iş birliyini artırır və əlaqələri gücləndirir. Rəqəmsallaşdırma effektivlik və yenilikçilik əhəmiyyətinə malikdir. Rəqəmsallaşdırma, iş proseslərini avtomatlaşdırmaq və effektivliyi artırmaq imkanı verir. Bu da müəssisənin səmərəliliyini və yenilikçilik potensialını artırır. Bu proses məlumatın təhlili və idarə edilməsini asanlaşdırır. Rəqəmsal məlumatlar analitik alətlər vasitəsilə təhlil edilə bilər və qərarvermə proseslərini zərurətə uyğun tədqiq edə bilər. Bu, müəssisənin strateji qərarlarına dəstək verir və iş göstəricilərini nəzarətdə saxlamağı asanlaşdırır.Rəqəmsallaşdırma təhlükəsizlik və məlumatın müdafiəsi prinsipinə malikdir. Rəqəmsal məlumatlar uyğun təhlükəsizlik tədbirləri ilə müdafiə oluna bilər. Bu, müəssisənin məlumatlarına hücumların qarşısını almaq və müştərilərin güvənini qazanmaq üçün əhəmiyyətlidir.

Müəssisələrdə informasiyanın rəqəmsallaşdırılması, informasiya texnologiyalarının (IT) və informasiya sistemlərinin (IS) müxtəlif aspektlərini əhatə edən geniş bir tədqiqat sahəsidir. Rəqəmsallaşdırmanın əsas hədəfləri aşağıdakılardır:

Effektivlik və effektivliyin artırılması: İş proseslərini avtomatlaşdırmaq, məlumatları daha effektiv şəkildə idarə etmək və müştərilərə daha sürətli və yaxşı xidmət təklif etmək üçün rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etmək. **Məlumatların birləşdirilməsi və bərabərliyin təmin edilməsi**: Fərqli bölmələrdə və sistemlərdə saxlanılan məlumatların birləşdirilməsi və məlumat bərabərliyinin təmin edilməsi ilə müəssisənin qlobal məlumat bazasına çevrilməsi təmin olunur.

Rəqəmsal innovasiyanın tətbiqi: Yeni rəqəmsal texnologiyaların və innovasiyaların müəssisədə tətbiq edilməsi və faydalılığının araşdırılması. **Məlumatın təhlükəsizliyi:** Rəqəmsal məlumatın qorunması, məxfilik və təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi.İş planları və hədəflərinə cavab verən IT strategiyalarının inkişafı.

Müştərilər və istifadəçilərlə etibarlı əlaqələr: Müştərilərin və istifadəçilərin gözləntilərinə cavab verən, onların tələblərini dəyərləndirən və onlarla əlaqələri artırmaq üçün rəqəmsal texnologiyaların inkişafı və tətbiqi.Bu proses müəssisələrdə informasiyanın rəqəmsallaşdırılması sahəsində aparılan tədqiqatın zəminini təşkil edir. [1, səh. 20].

İnformasiyanın rəqəmsallaşdırılmasının bir neçə prinsipləri vardır. Əlverişlilik (Accessibility): Rəqəmsal məlumatın mümkün olduğu qədər geniş istifadəçi auditoriyasına çatması və istifadəçilər üçün asanlıqla əldə edilə biləcək formada olması. Məlumatın Məhərətliliyi (Integrity): Məlumatın rəqəmsal formada saxlanılması, dəyişdirilməməsi və ya məlumatın dəyişdirildiyi hallarda dəyişikliklərin izlənə bilinməsi imkanı yaradır.Məlumatın Mənafeliliyi (Utility): Rəqəmsal məlumatın, istifadəçilərin ehtiyaclarını qarşılayacağı və onlara məlumatı anlamaq və işləmək imkanı verəcəyi şəkildə təşkil edilməsini təmin edir.Məlumatın Doğruluğu (Authenticity): Rəqəmsal məlumatın mənbəyinin doğruluğu və təhlükəsizliyini əks etdirir. Gizlilik (Confidentiality): Məlumatın təhlükəsizliyi və əsas gizliliyi ilə əlaqədar prinsiplərə əməl etmək deməkdir. Bu, məlumatın yalnız səlahiyyətli şəxslər tərəfindən daxil oluna biləcəyi və müdaxilə edilə bilməyəcəyi anlamına gəlir.Məlumatın Qeyri-fərdililik (Non-repudiation): Məlumatın göndərənin və qəbul edənin identifikasiyasını qeyd edən və məlumatın alındığı və göndərildiyi zaman mənbəyinin inkar edə bilməyəcəyi bir prosesdir. Bu prinsiplər, məlumatın rəqəmsallaşdırılması və idarə edilməsi prosesində təhlükəsizliyi, məlumatın keyfiyyətini və inteqrasiya edilmiş informasiya sistemlərinin effektiv işləməsini təmin etməyə kömək edir.

İdarəetmə təhlükəsizliyi və rəqəmsal məlumatın müdafiəsi, bir müəssisənin sürətli dəyişən texnologiya mühitində mövcud olan risklərə qarşı məlumatlarını qorumasını və təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsini dəstəkləyir. Bu tədbirlər, məlumatların müdafiəsi, kiber təhlükəsizlik tədbirləri, məlumatın inteqrasiyası və texnoloji standartların izlənməsi ilə bağlı fəaliyyətləri əhatə edir. Həssas məlumatların şifrələnməsi məlumatların icazəsiz daxil olunaraq qorunmasına kömək edir. Bu, məlumatın gizliliyini və müdafiəsini təmin edir. Giriş nəzarəti yalnız icazəli istifadəçilərin sistemə daxil olmasına imkan verir və potensial təhlükəli girişləri qoruyur. Anti-virus proqramları, faylların və məlumat bazalarının güclü təhlükəsizlik tədbirləri və müdafiə sistemləri, müəssisələrə olan kiber hücumların qarşısını almağa kömək edir. Məlumatların yedeklənməsi və düzgün geri qaytarılma planları, məlumat itkisinin minimuma endirilməsini təmin edir və fəaliyyətin dayanıqlılığına səbəb olur. Müəssisələr düzgün funksionallaşdırılmış təhlükəsizlik auditləri təşkil etməlidir. Bu auditlər, potensial məlumat təhlükələrini və zəifliklərini aşkar etməyə kömək edir və müdafiə tədbirlərinin effektivliyini artırır. Yenilikçi təhlükəsizlik texnologiyaları, sürətli dəyişən kiber təhlükələrə qarşı müdafiəni gücləndirir və müəssisələri daha proaktiv olmağa kömək edir.İdarəetmə təhlükəsizliyi və rəqəmsal məlumatın müdafiəsi, bir müəssisənin fəaliyyətlərinin davamlılığını, məlumatların gizliliyini artırır. Müəssisələr təhlükələrə qarşı qorunmaq üçün müvafiq təhlükəsizlik tədbirlərini və prosedurlarını düzgün şəkildə qurmalı və daima yeniləyib təkmilləşdirilməlidir.

Rəqəmsallaşdırmanın müəssissə üçün müsbət və mənfi tərəfləri vardır. Məqalədə bu tərəfləri araşdırmağa ehtiyac vardır.

Müsbət Tərəflər: Rəqəmsallaşdırma proseslərin avtomatlaşdırılması və məlumatın elektron formada saxlanılması ilə işlərin effektivliyini artırır. Təkrarlanan və rutin işləri avtomatlaşdırmaq, işçilərin vaxtını daha məqsədəuyğun işlərə sərf etməsinə imkan verir. Rəqəmsal məlumat idarəetmə sistemləri məlumatların müxtəlif departamentlər və işçilər arasında asanlıqla paylaşılmasını təmin edir. Bu, əlaqə və əməkdaşlığı təşviq edir və iş proseslərinin sürətləndirilməsinə kömək edir. Rəqəmsal məlumatların düzgün şəkildə şifrələnməsi və idarə edilməsi, məlumatların təhlükəsizliyini artırır. Bu, müşahidə və qorunmanın yüksək səviyyədə saxlanılmasını təmin edir. Rəqəmsallaşdırma, işçilərin mobil cihazlar vasitəsilə məlumatlara daha asanlıqla daxil olmasına imkan verir. Bu, işlərin istənilən yer və zamanda icra edilməsini təmin edir. .

Mənfi Tərəflər: Elektron mühitdə saxlanılan məlumatların itirilməsi və ya fəlakətə uğraması riski daha yüksəkdir. Bu, məlumatların yedeklənməsi və müdafiəsi üçün əlavə tədbirlər tələb edir. Avtomatlaşdırılmış sistemlərə insan müdaxiləsi olmadan işlərin icrası

riskləri azalsa da, insanlar tərəfindən etməkdə olunan səhvlər hələ də qalmaqdadır. Rəqəmsallaşdırma və texnologiya tətbiqi şirkətlər üçün əsaslı bir maliyyə yatırımını tələb edir. Texnologiya yatırımları lisenziyalar, infrastruktur yeniləmələri və təlimlər kimi əlavə xərcləri əhatə edir. Rəqəmsallaşdırmanın müsbət və mənfi tərəfləri,bu prosesin tətbiq edilməsindən qabaq dəqiqləşdirməli və uyğun tədbirlər görülməlidir. Bu, şirkətlərin rəqəmsal dəyişikliklərə qarşı hazırlıqlı olmasına və mümkün riskləri azaltmağa kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova S. – Texnologiya və yeniliklərin idarə edilməsi, Bakı 2008
2. Cəfərov Z.Ə. – İnformasiya təhzlükəsizliyinin təşkilati-hüquqi təminatı. Bakı 2012, 480 s.
3. Mehdəliyev A., Həsənov E. – Elektron hökumətin konseptual əsasları. Bakı 2017, 252 s.
4. Hüseynov T. – Sənayenin iqtisadiyyatı. Bakı 2000, 651 s.
5. Hüseynov T. Müəssisənin iqtisadiyyatı. Bakı 2005, 558 s.
6. Şahbazov K., Məmmədov M., Həsənov H. – Menecment. Bakı 2007
7. Герчикова Н.Н. – Менеджмент. МС. 2013. 685 с.
8. Швецова А. – «Информацмионное общество». Теория и практика становленичя в мире и в России. М.2012
9. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. – Основы менеджмента. Пер. с англ. М. 1992. 702 с.
10. Шахбазова К.А. – Менеджмент. Бакы 2006. 332 с.
11. Управление организацией (учебник п/р А.Б.Поршнова и др.) М.1999, 669

MÜƏSSİSƏNİN İDARƏ OLUNMASINDA RƏQƏMSALLAŞMA ANLAYIŞI

Mürşüdov Sarif

XÜLASƏ

Bu məqalədə Müəssisənin idarə olunması prosesində müasir idarəetmə metodlarında istifadə, rəqəmsallaşdırma onun formalaşdırılması sonrakı mərhələdə təkmilləşdirilməsi və tətbiqi prosesləri haqqında danışılır. Müasir dövrdə artıq kağız formlar öz əhəmiyyətini itirməyə başlayaraq elektron formalara çevrilir. Müasir idarəetmə anlayışı rəqəmsallaşdırma ilə sıx bağlıdır və məqalədə bu yeni idarə olunma forması haqqında geniş məlumat verilir. Rəqəmsallaşdırma, bir növ məlumatları rəqəmlərə çevirmə prosesidir və bu proses hesablama, verilənlərin analizi, informasiyanın təşkili, və digər müxtəlif məqsədlərlə istifadə olunur. Rəqəmsallaşdırma, mümkün olan ən dəqiq və effektiv informasiya işləmə metodlarından biridir və texnologiya sahəsində də önəmli bir rol oynayır. Bu, məlumatların daha asan, sürətli, və effektiv şəkildə işlənməsini təmin edir.

Müəssisənin idarə olunmasında rəqəmsallaşdırma, əməkdaşların kommunikasiyasını, məlumatların idarə olunmasını və əməliyyatları daha effektiv hala gətirən prosesləri ifadə edir. Bu, məlumat texnologiyalarından və avtomatlaşdırmadan istifadə edərək iş proseslərini təkmilləşdirir. Müəssisələrin rəhbərlikləri rəqəmsallaşdırmanın idarə proseslərini təkmilləşdirərək, effektivliyi artırmaq, maliyyə sərflərini azaltmaq və müştərilərə yüksək keyfiyyətli xidmət təklif etmək üçün necə tətbiq ediləcəyini dərindən anlamaq məcburiyyətindədir. Bir müəssisənin idarə olunmasında rəqəmsallaşdırma, müxtəlif sahələrdə (maliyyə, istehsal, satış, marketinq, informasiya-kommunikasiya və s.) texnologiyalardan istifadə edərək məlumatların effektiv şəkildə idarə edilməsini və avtomatlaşdırılmasını əhatə edir. Bu, əvvəlcədən proqramlaşdırılmış proseslərin, verilənlərin analitik işlənməsinin, müəssisə daxilində məlumatların paylaşılmasının və tənzimlənməsinin təmin edilməsini daxil edir. Rəqəmsallaşdırmanın idarəetməyə təsiri müxtəlif olmaqla birlikdə,

bəzi müəssisələr üçün ən mühüm effektlərindən biri maliyyə effektivliyidir. Məsələn, avtomatlaşdırılmış maliyyə prosesləri, məlumatın sürətli və dəqiq şəkildə işlənməsini təmin edərək, fərdi məsuliyət və proseslərin səhv riskini azaltır. Bu, şirkətlərin fərdi məsləhətləşdirilməsini, məlumatlar arasında qarışıqlığın azalmasını və strateji qərarların daha yaxşı verilməsini təmin edir.Nəticə olaraq, rəqəmsallaşdırma ilə idarəetmə, müəssisələrə fərqli sahələrdə effektivlik, maliyyə üstünlükləri və müştərilərə təqdim edilən xidmətlərdə yüksək səviyyədə təkmilləşmə imkanı verir. Bu, müəssisələrin maksimum inkişaf etmək və dəyişən iqtisadi və rəqabət mühiti şəraitində uğur qazanmağa hazırlıqlı olmaq üçün əsaslı bir vasitədir.

КОНЦЕПЦИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЯМИВ

Муршудов Сариф

АННОТАЦИЯ

Этой статье рассматривается использование современных методов управления в процессе управления организацией, цифровизация и ее формирование и улучшение на последующих этапах процессов применения. В современной эпохе бумажные формы постепенно теряют свое значение и превращаются в электронные формы. Концепция современного управления тесно связана с цифровизацией, и в статье предоставляется обширная информация об этой новой форме управления. Цифровизация - это процесс преобразования информации в цифровую форму, используемый для вычислений, анализа данных, организации информации и различных других целей. Это один из наиболее точных и эффективных методов обработки информации, который играет значительную роль в области технологий, обеспечивая более легкую, быструю и эффективную обработку информации.

Цифровизация в управлении организацией выражает процессы, улучшающие коммуникацию сотрудников, управление информацией и операции, делая их более эффективными. Это улучшение процессов бизнеса путем использования информационных технологий и автоматизации. Руководители организаций обязаны глубоко понимать, как применять цифровизацию для улучшения управленческих процессов, повышения эффективности, снижения финансовых затрат и предоставления клиентам высококачественного обслуживания. Цифровизация в управлении организацией охватывает использование технологий в различных областях (финансы, производство, продажи, маркетинг, информационно-коммуникационные технологии и т. д.), чтобы эффективно управлять и автоматизировать обработку информации.

Это включает в себя заранее запрограммированные процессы, аналитическую обработку данных, обеспечение распределения и регулирования информации внутри организации. Влияние цифровизации на управление может быть разнообразным, но одним из наиболее важных эффектов для некоторых организаций является финансовая эффективность. Например, автоматизированные финансовые процессы обеспечивают быструю и точную обработку данных, что снижает риск индивидуальной ответственности и ошибок в процессах. Это позволяет компаниям индивидуализировать консультации, уменьшить путаницу между данными и обеспечить более качественное принятие стратегических решений. В результате управление цифровизацией предоставляет организациям возможность значительно повысить эффективность, финансовые преимущества и уровень предоставляемых клиентам услуг в различных областях. Это является фундаментальным инструментом для организаций в максимизации развития и подготовке к успеху в меняющейся экономической и конкурентной среде.

THE CONCEPT OF DIGITIZATION IN MANAGING THE ORGANIZATION

Murshudov Sarif

SUMMARY

This article discusses the use of modern management methods in the management process of the institution, digitization, and its formation and improvement in the subsequent stages of application processes. In the modern era, paper forms are gradually losing their importance and being transformed into electronic forms. The modern management concept is closely related to digitization, and the article provides extensive information about this new form of management. Digitization is a process of converting information into digital form, used for computation, data analysis, information organization, and various other purposes. It is one of the most accurate and efficient information processing methods and plays a significant role in the field of technology, ensuring easier, faster, and more effective processing of information.

Digitization in the management of an institution refers to processes that enhance the communication among colleagues, management of information, and operations, making them more efficient. It involves improving business processes by utilizing information technologies and automation. Institution leaders are compelled to deeply understand how digitization can be applied to enhance process management, increase efficiency, reduce financial costs, and offer high-quality services to customers. Digitization in the management of an institution encompasses utilizing technologies in various fields such as finance, production, sales, marketing, information-communication, etc., to effectively manage and automate the handling of information.

This encompasses pre-programmed processes, analytical processing of data, ensuring the sharing and regulation of information within the institution. While the impact of digitization on management varies, for some institutions, one of the most significant effects is financial efficiency. For example, automated financial processes reduce individual responsibility and the risk of process errors by ensuring the swift and accurate processing of data. This facilitates individual consultations within companies, reduces confusion between data, and ensures better strategic decision-making. As a result, digitized management provides opportunities for institutions to significantly improve efficiency, financial advantages, and the level of services provided to customers in various areas. It serves as a fundamental tool for institutions to maximize development and prepare for success in a changing economic and competitive environment.

COVİD-19 PANDEMİYASININ SOSİAL MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

Rzayeva Xədicə Nadir qızı
ADMİU-nun II kurs magistrantı
xadica.rza2001@gmail.com

Açar Sözlər: karantin tədbirləri, fiziki məsafə saxlama, virtual ünsiyyət, sosial izolyasiya, psixoloji sağlamlıq, yalnızlıq və stress, mental sağlamlıq xidmətləri, qarşılıqlı yardım, cəmiyyətdə əməkdaşlıq
Ключевые слова: карантинные меры, физическое дистанцирование, виртуальное общение, социальная изоляция, психологическое здоровье, одиночество и стресс, психиатрические службы, взаимная помощь, сотрудничество с общественностью.
Keywords: quarantine measures, physical distancing, virtual communication, social isolation, psychological health, loneliness and stress, mental health services, mutual aid, community collaboration

Giriş. COVID-19 pandemiyası, 21-ci əsrin ən böyük sınaqlarından biri kimi qlobal cəmiyyətə dərin təsirlər göstərdi. Bu sağlamlıq böhranı, yalnız tibbi və iqtisadi aspektləri ilə deyil, həm də insanların bir-biri ilə olan sosial münasibətlərinə etdiyi dəyişikliklərlə tarixə düşdü. 2020-ci ilin əvvəllərində başlayaraq, dünyanın hər yerində insanlar, həyatlarını tamamilə dəyişən və bəzən dözülməz olan yeni reallıqlarla üzləşdilər.

Pandemiyanın yayılmasını dayandırmaq məqsədi ilə qəbul edilən karantin tədbirləri və sosial məsafə qaydaları, ənənəvi sosial münasibət və ünsiyyət yollarını köklü şəkildə dəyişdirdi. İnsanların iş, təhsil, eğlence və hətta şəxsi münasibətləri də bu dəyişikliklərdən nasibini aldı. Bu yeni vəziyyət, həm müsbət, həm də mənfi aspektlərə sahib oldu. Sosial münasibətlərin bu qədər dərin və geniş miqyaslı dəyişikliklərə məruz qalması, insan həyatının hər aspektində hiss edildi.

Bu məqalədə, COVID-19 pandemiyasının insanların sosial münasibətlərinə olan təsirlərini daha yaxından araşdıracağıq. Pandemiyanın sosial münasibətlərə təsirini dərk etmək, bu dövrün həm çətinliklərini, həm də ondan çıxan dərsləri anlamağa kömək edəcək.

Girişimizdə qeyd etdiyimiz kimi, COVID-19 pandemiyası, insanların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrinin təməlində ciddi dəyişikliklər yaratdı. Bu dəyişikliklər, həm günlük həyatımızda, həm də uzun müddətli sosial strukturlarımızda hiss edildi. Pandemiya dövründə, bir çox insanlar üçün ən əsas dəyişikliklərdən biri, iş və təhsil mühitinin virtual mühitə köçməsi oldu. Bu köç, həm fərdi, həm də kollektiv adaptasiya bacarıqlarımızı sınadı.

İş yerlərində, adi ofis mühitindən evdən işləməyə keçid, kommunikasiya və əməkdaşlıq üslublarında yenidən düşünməyi tələb etdi. Eyni zamanda, bu vəziyyət iş və şəxsi həyat arasındakı sərhədlərin qarışmasına səbəb oldu. Digər tərəfdən, təhsil sektoru, uzaq təhsilə keçməklə tələbələr və müəllimlər üçün yeni çağırışlar yaratdı. Bu dəyişikliklər, təhsilin keyfiyyəti və ədalətliyə çıxış məsələləri ilə bağlı suallar doğurdu.

Sosial izolyasiya və karantin tədbirləri, insanların psixoloji sağlamlığına da təsir etdi. Yalnızlıq, stress və qayğı hisslərinin artması, mental sağlamlıq problemlərinin artmasına səbəb oldu. Bu vəziyyət, mental sağlamlıq xidmətlərinə olan tələbatın da artmasına yol açdı.

Pandemiya dövründə, sosial məsafə saxlama qaydalarına riayət etməyin əhəmiyyəti insanların bir-biri ilə olan fiziki təmasını məhdudlaşdırdı. Bu, insanların sosial münasibətlərinə və onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrinə təsir etdi. Eyni zamanda, bu məhdudiyyətlər, insanların bir-birinə qarşı daha çox diqqət və qayğı göstərməsinə də təsir etdi. Cəmiyyətdə əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım hissləri daha da gücləndi [2, s.94].

Pandemiya, sosial media və digər onlayn platformaların rolu üzərində də dərin təsir göstərdi. İnsanlar üçün əsas informasiya mənbəyi olaraq, bu platformalar həm faydalı məlumatların, həm də dezinformasiyanın yayılmasına vasitəçilik etdi.

Bu məqalənin sonrakı hissələrində, pandemiyanın sosial münasibətlərə olan təsirlərini daha ətraflı araşdıracaq və həmçinin bu təsirlərin gələcəkdə cəmiyyətimizə necə təsir edə biləcəyini müzakirə edəcəyik.

Pandemiyanın sosial münasibətlərə və ailədaxili dinamikalara təsiri, insanların bir-birlərinə və cəmiyyətə olan münasibətlərində dərin dəyişikliklər yaratdı. Bu proses, bəzi hallarda çətinliklər və sınaqlarla dolu olsa da, eyni zamanda, insanların bir-birlərinə qarşı daha şəfqətli, anlayışlı və dəstək olmaq kimi dəyərləri daha da qiymətləndirmələrini təmin etdi. Pandemiya, insanların qarşılıqlı asılılığını və birlikdə daha güclü olmağın əhəmiyyətini vurğulayaraq, daha dayanıqlı və inklüziv bir cəmiyyət qurmağa doğru atılan mühüm addımların təməlini qoydu.

COVID-19 pandemiyası, insanların sosial münasibətlərini və ailədaxili dinamikalarını necə qiymətləndirdiklərini, bu münasibətləri necə inkişaf etdirdiklərini və bu prosesdə yaranan çətinliklərə necə uyğunlaşdıqlarını dərinləşdirərək anlamağa imkan verdi. Bu, həm indiki nəsil, həm də gələcək nəsillər üçün dəyərli dərslər və təcrübələr bəxş etdi. Pandemiya sonrası dönəmdə, bu dərslərin və təcrübələrin, toplumun daha müsbət, birləşmiş və qarşılıqlı dəstəyə əsaslanan bir gələcəyə doğru irəliləməsində mühüm rol oynayacağı gözlənilir [3,s.86].

Ekoloji məsələlərə gəldikdə, pandemiya dövründə təbiətə olan artan maraq və ekoloji davranışların yenidən qiymətləndirilməsi, dayanıqlı inkişaf və ətraf mühitin qorunması istiqamətində daha məqsədyönlü addımların atılmasına yol açdı. Bu, həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə ətraf mühitin qorunması və dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə sadiqliyin artırılmasını tələb edir.

Pandemiya sonrası dövr, bəşəriyyətin bu böhrandan çıxardığı dərsləri necə tətbiq edəcəyi və gələcəyi daha davamlı, ədalətli və dayanıqlı şəkildə necə qura biləcəyi ilə bağlı mühüm bir imtahandır. Bu dövrdə, fərdlərin, cəmiyyətlərin və millətlərin bir-birləri ilə olan münasibətləri, uyğunlaşma qabiliyyətləri və dayanışma ruhları, gələcəyin necə formalaşacağının əsas elementləri olaraq qalacaq. Bu, hər birimizin üzləşdiyimiz çətinliklərdən dərs çıxarmaq və daha yaxşı bir gələcək qurmaq üçün birlikdə işləməyimizin vacibliyini bir daha vurğulayır.

Pandemiya sonrası dövr, həmçinin, cəmiyyətdə psixoloji sağlamlığa olan diqqəti artırma potensialına malikdir. Uzun müddətli izolyasiya, qorxu və belirsizlik hissləri, insanların psixoloji rifahına ciddi təsir etdi. Bu, psixoloji dəstək xidmətlərinin genişləndirilməsi və ruhi sağlamlığın qorunmasının ictimai sağlamlıq siyasətlərinin mərkəzi bir hissəsi olması ehtiyacını önə çıxardı. Pandemiya sonrası dövr, ruhi sağlamlığa qayğı göstərilməsinin və psixoloji dəstək xidmətlərinin əhəmiyyətini daha da artırmağa yönəlik addımların atılmasını tələb edə bilər.

Cəmiyyətin pandemiya təcrübəsindən öyrəndiyi bir başqa mühüm dərs isə, qlobal həmrəyliyin və əməkdaşlığın əhəmiyyətidir. COVID-19, sərhədləri tanımayan və yalnız qlobal səviyyədə əməkdaşlıqla üstəsindən gəlinə biləcək bir problemdir. Bu, qlobal sağlamlıq təhdidlərinə qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlığın və koordinasiyanın gücləndirilməsinin vacibliyini vurğuladı. Pandemiya sonrası dövr, qlobal sağlamlıq təhdidlərinə qarşı daha effektiv və inteqrasiya olunmuş bir yanaşmanın inkişaf etdirilməsini tələb edə bilər [1, s.75].

Eyni zamanda, pandemiya, yerli cəmiyyətlərin və qonşuluq əlaqələrinin gücünü və əhəmiyyətini də önə çıxardı. İnsanlar, qonşularına, yerli işlətənlərə və topluluqlarına dəstək olmaq üçün bir araya gəldilər. Bu, yerli cəmiyyətlərin gücləndirilməsinin və yerli səviyyədə

dayanıqlılığın artırılmasının önəmini göstərdi. Pandemiya sonrası dövr, yerli topluluqların və qonşuluq əlaqələrinin daha da gücləndirilməsinə və dəstəklənməsinə yönləndirilə bilər.

Pandemiya dövründə texnologiyadan istifadənin artması, təhsildən sağlamlıq xidmətlərinə, iş dünyasından sosial əlaqələrə qədər həyatın hər sahəsində texnoloji yeniliklərin və dijital dönüşümün əhəmiyyətini vurğuladı. Pandemiya sonrası dövr, texnoloji yeniliklərin daha da inteqrasiya edilməsi və dijital bərabərliyin təmin edilməsi yönündə əlavə addımların atılmasını tələb edə bilər. Bu, həmçinin, dijital məkanda məxfilik və təhlükəsizlik məsələlərinə diqqətin artırılmasını da tələb edir.

Pandemiya sonrası dövr, bəşəriyyətin bu krizdən çıxardığı dərsləri necə tətbiq edəcəyi və gələcəyi daha davamlı, ədalətli və dayanıqlı şəkildə necə qura biləcəyi ilə bağlı mühüm bir imtahandır. Bu prosesdə, fərdlərin, cəmiyyətlərin və millətlərin bir-birləri ilə olan münasibətləri, uyğunlaşma qabiliyyətləri və dayanışma ruhları, gələcəyin necə formalaşacağının əsas elementləri olaraq qalacaq. Bu, hər birimizin üzləşdiyimiz çətinliklərdən dərs çıxarmaq və daha yaxşı bir gələcək qurmaq üçün birlikdə işləməyimizin vacibliyini bir daha vurğulayır.

Pandemiya təcrübəsi, həmçinin, yenilikçilik və yaradıcılığın cəmiyyətdəki rolunu yenidən qəbul etməyə və dəyərləndirməyə məcbur etdi. Kriz dövrlərində insanların necə yenilikçi həllər və yaradıcı yanaşmalar tətbiq edə biləcəkləri aydınlaşdı. Bu, təhsildən sağlamlıq sektoruna, iş dünyasından sosial xidmətlərə qədər hər sahədə görülə bilər. Pandemiya sonrası dövr, bu yenilikçi və yaradıcı potensialın daha da inkişaf etdirilməsi və cəmiyyətin bütün sahələrində tətbiq edilməsi üçün mühüm bir fürsət təqdim edə bilər.

Pandemiya təcrübəsi, həmçinin, yenilikçilik və yaradıcılığın cəmiyyətdəki rolunu yenidən qəbul etməyə və dəyərləndirməyə məcbur etdi. Kriz dövrlərində insanların necə yenilikçi həllər və yaradıcı yanaşmalar tətbiq edə biləcəkləri aydınlaşdı. Bu, təhsildən sağlamlıq sektoruna, iş dünyasından sosial xidmətlərə qədər hər sahədə görülə bilər. Pandemiya sonrası dövr, bu yenilikçi və yaradıcı potensialın daha da inkişaf etdirilməsi və cəmiyyətin bütün sahələrində tətbiq edilməsi üçün mühüm bir fürsət təqdim edə bilər [5].

Bu yenilikçilik dalğası, həmçinin, gənclərin və startapların cəmiyyətdəki rolunu gücləndirə bilər. Gənclər və yenilikçi startaplar, pandemiya dövründə bir çox sahədə önəmli rol oynadılar, xüsusilə də texnoloji həllər və sosial innovasiyalar sahəsində. Pandemiya sonrası dövr, bu potensialın daha da qəbul edilməsi və dəstəklənməsi üçün bir imkan yarada bilər, bu da gənclərin və yenilikçi fikirlərin cəmiyyətin inkişafında daha mərkəzi bir rol oynamasına səbəb olar.

"Pandemiyadan Əvvəl" və "Pandemiya Dövründə" sütunları, həmin sahələrdə yenilikçilik və yaradıcılıq aktivliklərinin müqayisəli dərəcələrini əks etdirir. Bu cədvəl, pandemiyanın insanların yaradıcılıq və problem həll etmə yollarına necə təsir etdiyini və müxtəlif sahələrdə yeniliklərin necə arttığını aydınlaşdırmaq üçün hazırlanmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu cədvəl yalnız fərzi məlumatlar əsasında hazırlanmışdır və real statistik məlumatlarla əvəz edilməlidir [2,s.64].

Pandemiya dövründə, insanların psixoloji sağlamlığına olan təsirlər də önə çıxdı. Uzun müddətli izolyasiya, yalnızlıq, qorxu və gələcəyə dair belirsizlik, çoxlarının ruhi sağlamlığını zədələdi. Bu, sosial dəstək sistemlərinin və mənəvi dayanıqlığın əhəmiyyətini artırdı. Bütün bu dəyişikliklər, pandemiyanın insanların bir-birləri ilə olan münasibətlərinə necə dərin təsir etdiyini göstərir. İnsanlar, yeni şəraitə uyğunlaşmaq üçün yaradıcı və yenilikçi yollar axtardılar, bu da sosial münasibətlərin yenidən qurulmasına yol açdı. Pandemiya, həmçinin, texnologiyadan istifadənin artmasını və onlayn əlaqələrin gücləndirilməsini təşviq etdi. Pandemiya sonrası dönəm, bu təcrübələrin əsasında daha müsbət, inklüziv və dayanıqlı bir sosial mühit qurmağa doğru bir addım ola bilər. Bu, həm yerli həm də qlobal səviyyədə bir-birimizə və ətrafımızdakı dünyaya olan münasibətimizi yenidən qurmağa və gücləndirməyə bir çağırışdır. Pandemiyanın təsirləri ilə mübarizə aparmaq və gələcək

nəsillər üçün daha yaxşı bir dünya qurmaq üçün birlikdə işləməyin vacibliyini xatırlatdı. Bu proses, daha dayanıqlı və sağlam bir cəmiyyət qurmaq üçün hər bir fərdin, cəmiyyətin və dövlətin öz rolunu oynaması ilə mümkündür.

Bu yeni sosial landşaftın qurulmasında, pandemiya dövründə qazanılan adaptasiya və dayanıqlılıq bacarıqları mühüm rol oynayır. İnsanlar, çətin vəziyyətlər qarşısında necə birləşib, bir-birlərinə dəstək olmaq və ümumi problemlərə birgə həll yolları tapmaq qabiliyyətlərini nümayiş etdirdilər. Bu təcrübə, cəmiyyətin üzvləri arasında daha dərin anlayış və həmrəylik hissinin inkişafına kömək etdi.

Məsələn, pandemiya dövründə qonşular arasında yardımlaşma, yerli biznesləri dəstəkləmək üçün aparılan kampaniyalar və təhsil müəssisələrində onlayn öyrənməyə keçid kimi bir çox yenilikçi hərəkətlər, cəmiyyətin necə birlikdə çətinliklərə qalib gələ biləcəyinin gözəl nümunələridir. Bu təcrübələr, pandemiya sonrası dövr üçün də dəyərli dərslər və ilham mənbəyi təqdim edir [4, s.91].

Pandemiya, eyni zamanda, təhsil, iş və sağlamlıq kimi sahələrdə texnoloji yeniliklərin və dijital çözümlərin sürətlə inteqrasiyasını təşviq etdi. Bu yeniliklər, gələcəkdə cəmiyyətin daha elastik və adaptiv olmasına imkan verəcək alətlər və metodlar yaratdı. Dijital texnologiyaların genişləndirilməsi, insanların bir-birləri ilə əlaqədə olma, bilik və məlumatları paylaşma, həmçinin iş və təhsil imkanlarından istifadə etmə yollarını köklü şəkildə dəyişdi.

Bu dönəm, həmçinin, cəmiyyətin müxtəlif qatlarının qarşılıqlı asılılığını və bir-birlərinə olan ehtiyacını daha da vurğuladı. İnsanlar, xüsusilə pandemiya kimi qlobal çətinliklərlə üzləşərkən, birlikdə işləməyin və ortaq məqsədlərə doğru irəliləməyin əhəmiyyətini dərindən anladılar. Bu, lokal və qlobal səviyyədə əməkdaşlığın və dayanışmanın gücləndirilməsinə səbəb oldu.

Bu dəyişikliklər, pandemiyanın təsirlərinin yalnız mənfi olmadığını, həmçinin cəmiyyətlər və insanlar üçün müəyyən müsbət dəyişikliklərə və adaptasiyalara yol açdığını göstərir. Bu müsbət təsirlər, gələcəkdə daha davamlı və inklüziv bir cəmiyyət qurmaq üçün əsas təşkil edə bilər.

Pandemiya sonrası dövr, dünya üçün yeni bir başlanğıc və dönüşüm fürsətidir. Bu, daha davamlı, inklüziv və ədalətli bir cəmiyyət qurmaq, qlobal problemlərə qarşı birgə mübarizə aparmaq və gələcək nəsillər üçün daha sağlam və dayanıqlı bir planet qurmaq üçün ortaq səyləri artırmaq imkanıdır. Bu proses, pandemiyanın bəşəriyyətə öyrətdiyi dərslər və qazandırdığı təcrübələr üzərində qurulmalıdır. Bu yeni başlanğıcda, hər birimiz, daha yaxşı bir dünya qurmaq üçün öz hissəmizi əlavə etməli və yeniliklərə açıq olmalıyıq. Bu birgə səylərlə, biz daha parlaq və ümidverici bir gələcəyə doğru irəliləyə bilərik.

Nəticə. Pandemiyanın sosial münasibətlərə ən dərin təsirlərindən biri virusun yayılmasının qarşısını almaq üçün həyata keçirilən fiziki uzaqlaşdırma tədbirləri olmuşdur. Bu tədbirlər, ictimai sağlamlıq baxımından zəruri olsa da, bir çox insanlar üçün geniş yayılmış təcrid və artan tənhalıq hissi ilə nəticələndi. Ləğv edilmiş toplantılar və tədbirlərdən tutmuş məhdud üz-üzə qarşılıqlı əlaqəyə qədər insanlar rəqəmsal ünsiyyət və virtual sosiallaşma ilə xarakterizə olunan yeni reallığa uyğunlaşmağa məcbur oldular.

Pandemiyanın yaratdığı davam edən çağırışları nəzərdən keçirərkən aydın olur ki, öyrənilən dərslər COVİD-dən sonrakı dövrdə sosial əlaqələrimizi formalaşdırmağa davam edəcək. İrəliləyərkən cəmiyyətin bütün üzvlərinin ehtiyaclarına cavab verən və daha çox empatiya, şəfqət və həmrəyliyə kömək edən inklüziv yanaşmalara üstünlük vermək vacibdir. Texnologiyadan məsuliyyətlə istifadə etməklə və möhkəm sosial dəstək sistemlərinə sərmayə qoymaqla biz həyatımızı zənginləşdirən insan əlaqələrini gücləndirməklə yanaşı, gələcək böhranlara tab gətirə bilən daha möhkəm icmalar qura bilərik.

ƏDƏBİYYAT

1. Brooks, Samantha K., et al. "The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence." The Lancet, vol. 395, no. 10227, 2020, pp. 912-920.
2. Holmes, Emily A., et al. "Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science." The Lancet Psychiatry, vol. 7, no. 6, 2020, pp. 547-560.
3. Wang, Chih-Hung Jason, et al. "A longitudinal study of the association between social contact frequency and depression in elderly Taiwanese." International psychogeriatrics, vol. 22, no. 6, 2010, pp. 1017-1024.
4. Prime, Heather, et al. "The pandemic paradox: The consequences of COVID-19 on domestic violence." Journal of Clinical Nursing, vol. 29, no. 13-14, 2020, pp. 2047-2049.
5. Pew Research Center. "Internet/Broadband Fact Sheet." Pew Research Center, 2021, https://www.pewresearch.org/internet/fact-sheet/internet-broadband/.

COVİD-19 PANDEMİYASININ SOSİAL MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

Rzayeva Xədicə

XÜLASƏ

COVID-19 pandemiyası, dünya üzrə sosial münasibətlərə əhəmiyyətli təsir göstərdi. İlk olaraq, karantin tədbirləri və fiziki məsafə saxlama qaydaları insanların bir-biri ilə ünsiyyət qurma yollarını dəyişdirdi. Bir çox insan üçün ənənəvi üz-üzə görüşlər virtual görüşlərə çevrildi. Bu, iş, təhsil və şəxsi münasibətlərdə yeni ünsiyyət formalarının inkişafına səbəb oldu.

İkincisi, pandemiya dövründə sosial izolyasiya və təcrid hisslərinin artması psixoloji sağlamlıq üçün ciddi problemlər yaratdı. İnsanlar arasında yalnızlıq, stress və qayğı hisslərinin artması müşahidə olundu. Bu vəziyyət, eyni zamanda, mental sağlamlıq xidmətlərinə olan tələbatın artmasına gətirib çıxardı.

Üçüncüsü, pandemiya, insanların bir-biri ilə münasibətlərində daha çox diqqət və qayğıya səbəb oldu. Bir çox insanlar, xüsusilə yaşlılar və xəstəlik riski yüksək olanlar üçün yardım və dəstək tədbirləri göstərdi. Bu, cəmiyyətdə əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım hisslərinin güclənməsinə kömək etdi.

Dördüncüsü, pandemiya dövründə insanlar arasında informasiya və fikir mübadiləsi şəkli dəyişdi. Sosial media və digər onlayn platformalar əsas informasiya mənbəyi kimi daha da mühüm rol oynadı. Bu vəziyyət, həmçinin dezinformasiya və yanlış məlumatların yayılmasını da asanlaşdırdı.

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ COVID-19 НА СОЦИАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Рзаева Хадиджа

АННОТАЦИЯ

Пандемия COVID-19 оказала значительное влияние на социальные отношения во всем мире. Во-первых, карантинные меры и правила физического дистанцирования изменили способы взаимодействия людей друг с другом. Для многих людей традиционные личные встречи стали виртуальными. Это привело к развитию новых форм общения в работе, учебе и личных отношениях.

Во-вторых, усиление чувства социальной изоляции и изоляции во время пандемии создало серьезные проблемы для психологического здоровья. Среди людей наблюда-

лось увеличение чувства одиночества, стресса и заботы. Эта ситуация также привела к увеличению спроса на услуги в области психического здоровья.

В-третьих, пандемия вызвала больше внимания и заботы во взаимоотношениях людей друг с другом. Он предоставил помощь и меры поддержки многим людям, особенно пожилым людям и людям с высоким риском заболеваний. Это способствовало укреплению в обществе чувств сотрудничества и взаимопомощи.

В-четвертых, во время пандемии изменилась форма обмена информацией и идеями между людьми. Социальные сети и другие онлайн-платформы сыграли еще более важную роль в качестве основного источника информации. Данная ситуация также способствовала распространению дезинформации и дезинформации.

IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON SOCIAL RELATIONS

Rzayeva Khadija

SUMMARY

The COVID-19 pandemic has had a significant impact on social relations around the world. First, quarantine measures and physical distancing rules changed the way people interacted with each other. For many people, traditional face-to-face meetings have become virtual meetings. This led to the development of new forms of communication in work, education and personal relationships.

Second, increased feelings of social isolation and isolation during the pandemic created serious problems for psychological health. An increase in feelings of loneliness, stress and care was observed among people. This situation has also led to an increase in demand for mental health services.

Third, the pandemic has caused more attention and care in people's relationships with each other. It provided assistance and support measures for many people, especially the elderly and those at high risk of illness. This helped to strengthen the feelings of cooperation and mutual assistance in the society.

Fourthly, during the pandemic, the form of exchange of information and ideas between people has changed. Social media and other online platforms have played an even more important role as a primary source of information. This situation also facilitated the spread of disinformation and misinformation.

AZƏRBAYCANDA SOSİAL DÖVLƏT KİMİ MÜASİR XİDMƏTLƏRİN TƏŞKİLİ

Məsmalıyev Əlixan Fəxrəddin oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
alixan_mesmaliyev@mail.ru

Açar sözlər: Sosial Dövlət, ’’DOST’’ agentliyi, Müasir sosial xidmət, Əhalinin rifahı, Dövlət siyasəti
***Ключевые слова*:** Социальное государство, Агентство “DOST", Современная социальная служба, Благосостояние населения, Государственная политика
Keywords*:* Social State, "DOST" agency, Modern social service, Welfare of the population, State policy

Sosial dövlət ideyası 19-cu əsrdə yaranmış, lakin XX əsrin birinci yarısında qanuni əsaslarını tapmış, həm 20-ci əsrin sonu, həm də 21-ci əsrin əvvəllərində həyata keçirilməyə başlamışdır. Sosial dövlət nədir bəs? **Sosial dövlət** — vətəndaşların rifahını başlıca vəzifə qəbul edən dövlət anlayışı olub, onların iqtisadi və sosial əmin-amanlıqlarının qorunması və irəli çəkilməsində dövlətin əsas rol oynamasını təklif edir. Bu sistem sosial ədalət təmin olunmuş, maddi sərvətlər, nemətlər, istehsal resursları qanun daxilində hamıya əlçatan olan və hər bir vətəndaşın layiqli həyat şəraiti əldə etməsinə təminat verən hüquqi, demokratik, müasir ictimai-siyasi quruluşdur. Sosial dövlət üçün inkişaf strategiyası balanslaşdırılmış şəxsi və cəmiyyətin inkişafına yönəlmişdir. Sosial dövlət vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına yönəlib və burada sosial bərabərsizlik - etnik, mədəni, dini, cinsi, siyasi və ya digər ayrı-seçkilik yoxdur və vətəndaşlar cəmiyyətin sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni sahələrində bərabər şəkildə iştirak edirlər.

Ümumilikdə sosial bir dövlətin iki növ siyasi və sosial yanaşması ola bilər:

Bu modelə görə dövlət vətəndaşların firavan həyat şəraitinin yaradılmasında əsas məsuliyyət daşıyan qurumdur. Bu modeldə dövlətin vəzifəsi daha geniş əhatəli olur, çünki bir vətəndaşın rifahının hər bir yönü üçün məsuliyyət dövlətin üzərinə düşür və bu məsuliyyət heç bir fərq qoyulmadan ölkənin bütün vətəndaşları üçün ümumilik daşıyır.

İkinci növ yanaşmada isə bir sosial dövlət vətəndaşlarının həyat səviyyələrinin əvvəlcədən müəyyən olunmuş minimum standartların altına enməməsi üçün bir “sosial təhlükəsizliyi təmin etmə şəbəkəsi” yaradılması nəzərdə tutulur.

Ölkəmizdə həyata keçirilən siyasət ilk növbədə vətəndaşın rifahının yaxşılaşdırılmasına yönəlib. Müxtəlif resurslardan əldə edilən gəlirlər ilk növbədə əhalinin sosial xərclərinə yönəldilir. Bu da Azərbaycanın sosial dövlət olmasını göstərir. Prezident İlham Əliyevin qətiyyətli siyasi iradəsinə uyğun olaraq sosial siyasət Azərbaycan dövlətinin əsas prioritetlərindən biri kimi müəyyənləşdirilib. Ölkədə aparılan məqsədyönlü siyasətin mərkəzində vətəndaşların maraqları dayanır. Azərbaycanda sosial sahədə elektron texnologiyaların geniş tətbiqi bu sahədə maksimum şəffaflığı təmin etməyə imkan verir. Ölkəmiz bu sistemi daim yeniləyir və təkmilləşdirir. Bu amil özü də beynəlxalq qurumlar tərəfindən yüksək dəyərləndirilir. Ötən il Beynəlxalq Sosial Təminat Assosiasiyası tərəfindən 20 ölkədən 76 sosial layihənin iştirak etdiyi müsabiqənin nəticəsinə əsasən, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyinin ünvanlı dövlət sosial yardımı üzrə elektron sisteminin xüsusi mükafata layiq görülməsi də məhz bu sahədə şəffaf, elektron sistemin qurulmasının nəticəsi idi.

Azərbaycanın sosial siyasətini fərqləndirən daha bir cəhətə diqqət yetirək. Biz ayrı-ayrı ölkələrin timsalında əhalinin bir sıra hallarda iqtisadi islahatlardan əziyyət çəkdiyinin şahidi oluruq. Azərbaycanın tətbiq etdiyi model isə ölkə vətəndaşlarını, ələlxüsus da həssas qruplardan olan aşağı gəlirli insanları iqtisadi islahatlar nəticəsində baş verən də-

yişikliklərin mənfi təsirlərindən qoruyur. Bunu diqqətə çatdıran Prezident İlham Əliyev vurğulayıb: "İqtisadi və sosial sahə həmişə paralel getməlidir. O ölkələrdə ki, ancaq iqtisadi sahəyə diqqət verilir və sosial sahə kənarda qalır, orada insanlar iqtisadi islahatlardan çox böyük əziyyət çəkirlər. Bizim isə məqsədimiz ölkəni gücləndirmək və hər bir vətəndaşın həyatını daha da yaxşı etməkdir" (3).

"QÜDRƏTLİ DÖVLƏT VƏ YÜKSƏK RİFAH CƏMİYYƏTİ" (2) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli sərəncamı ilə növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair aşağıdakı beş Milli Prioritet reallaşdırılmalıdır:

1. dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
2. dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
3. rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;
4. işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış;
5. təmiz ətraf mühit və "yaşıl artım" ölkəsi.

Ölkənin bütün təbəqələri cəmiyyətin ayrılmaz hissəsidir və dövlət onların qayğısına qalmalıdır. Ölkədə yoxsulluq səviyyəsinin minimuma endirilməsi və aşağı işsizlik səviyyəsi, eləcə də yoxsul təbəqənin ehtiyaclarının qarşılanmasına yönələn ünvanlı yardımların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi vətəndaşların sosial müdafiəsinə əlavə imkanlar yaradır.

Sosial təminat sisteminin daha effektiv və ədalətli olması hesabına aşağıgəlirli və yoxsulluğa həssas təbəqənin, əlilliyi olan şəxslərin, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşadək uşaqların sosial müdafiəsi və sosial təminatı gücləndirilməlidir. Bu məqsədlə ölkədə pensiya, müavinət, təqaüd və digər sosial ödənişlərin minimum məbləğlərinin layiqli səviyyəsinə nail olunmalıdır. Pensiya təminatı sisteminin uzunmüddətli inkişafı üçün onun maliyyə dayanıqlığı gücləndirilməli, pensiya məbləğinin ödənilən sığorta haqqına mütənasibliyi artırılmalıdır.

Əlilliyi olan şəxslər, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşadək uşaqlar üçün tələb olunan sosial reabilitasiya infrastrukturu əlçatan olmalı, bu şəxslərin məşğulluğuna dəstək proqramları genişləndirilməli, sosial təminatı gücləndirilməlidir. Sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının maraq və mənafelərinə cavab verən, onlara bərabər iştirak imkanları yaradan sosial xidmətlər sistemi təmin olunmalıdır.

Prezident İlham Əliyev əhalinin bütün təbəqələrinə əlçatarlığı təmin etmək üçün bir çox dövlət proqramları qəbul etmişdir. DOST agentliyi həmin proqramların ən müasir yolla xidmətlərin göstərilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 229 nömrəli 9 avqust 2018-ci il tarixli Fərmanı ilə yaradılıb. DOST Agentliyinin missiyası əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması, həssas qruplara dövlət qayğısının artırılması və vətəndaş məmnunluğunun təmin edilməsidir. DOST Agentliyinin missiyası Azərbaycan Respublikası əhalisinin dövlət tərəfindən təklif edilən əmək, məşğulluq və sosial müdafiə xidmətlərinə Xidmət Mərkəzləri şəbəkəsi vasitəsilə müasir, operativ və elektron xidmətlərin tətbiqi ilə rahat çıxışını təmin etməkdir

DOST agentliyində göstərilən xidmətlərin kompleksliyi və müxtəlifliyi əhalinin ehtiyaclarının ödənilməsində birbaşa təsirə malikdir. Burada ən müasir sosial xidmətlər göstərilir. Texnologiya və biliklərə əlçatanlığın təmin edilməsi, həmçinin həssas qrupların hüquqlarının təbliğ edilməsi yolu ilə davamlı inkişafa nail olmaq üçün Agentlik BƏT, BMT-nin Əhali Fondu, BMT-nin İnkişaf Proqramı, Beynəlxalq Sosial Təhlükəsizlik Assosasiyası və Avropa Sosial Şəbəkəsi kimi beynəlxalq institutlarla əməkdaşlıq edir. "DOST" mərkəzlərində aşağıdakı istiqamətlər üzrə xidmətlər göstərilir:

- Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin fəaliyyət istiqamətlərinə dair arayışlar verilməsi

- Əmək münasibətləri
- Əlillik
- Məşğulluq
- Əmək pensiyası və sosial müavinətlər
- Ünvanlı dövlət sosial yardımı
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqaüdləri
- Sosial sığorta
- Dövlət icbari şəxsi sığorta ödənişləri
- Sosial xidmət
- Övladlığagötürmə
- Funksional yardımçı xidmətlər

Agentlik həm özündə müasirliyi, həm də beynəlxalq standartları birləşdirir. İnnovasiyaların tətbiqini təmin etməklə "bir pəncərə", operativ sosial sahədə xidmətlərin həyata keçirilməsi, struktur bölmələr arasında koordinasiyanın düzgün təşkil edilməsi fəaliyyətini həyata keçirən Agentlik İSO 26000:2010 Sosial Məsuliyyət standartının tətbiq edilməsini bəyan edərək aşağıdakı prinsipləri əsas tutur: Şəffaflıq;Hesabatlılıq;Etik davranış;Maraqlı tərəflərin maraqlarına hörmət;Maraqların toqquşmasının qarşısının alınması; Qanunun aliliyinə hörmət;Beynəlxalq davranış normalarına hörmət;İnsan hüquqlarına hörmət;Regionların xüsusiyyətlərinə hörmət;Korporativ idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;

"Azərbaycan sosial dövlətdir və bizim atdığımız bütün addımlar bunu təsdiqləyir" (6).

Azərbaycan sosial dövlətdir. 2013-cü ildə Prezident İlham Əliyev bunu rəsmi olaraq elan edib. Azərbaycan dövlətinin sosial siyasəti daim Azərbaycan vətəndaşının müdafiəsinə, sosial rifahının yüksəlməsinə yönəlib. Heç də təsadüfi deyil ki, ölkə başçısı bütün çıxışlarında''Bizim siyasətin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanır''(6) deyir. Bunu Prezident İlham Əliyev etdiyi bütün gördüyü işlərdə çox aydın şəkildə göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. https://www.researchgate.net/publication/336579967_SOSIAL_DOVLT_MODELLRI_bzi_inkisaf_etmis_olklrin_numunsind
2. https://president.az/az/articles/view/50474
3. https://az.wikipedia.org/wiki/Sosial_d%C3%B6vl%C9
4. %99thttps://www.yeniazerbaycan.com/Iqtisadiyyat_e79360_az.html
5. https://dost.gov.az/page/sosial-mesuliyyet-haqqinda-siyaset
6. https://president.az/az

AZƏRBAYCANDA SOSİAL DÖVLƏT KİMİ MÜASİR XİDMƏTLƏRİN TƏŞKİLİ

Məsmalıyev Əlixan

XÜLASƏ

Məqalə sosial dövlət nədir, necə təşkil olunmalı haqq;nda məlumat verir. Azərbaycanda olan sosial dövlət modeli haqqında qısa məlumat, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sosial siyaəsti, siyasətin nəticəsi və vətəndaş yönümlü planlarından danışılır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli sərəncamı ilə növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair aşağıdakı hansı beş Milli Prioritet

reallaşdırılmalıdır "DOST" agentliyi yaranma tarixi, yaradılmasındakı məqsəd, gördüyü işlər barəsində də məlumat verir

ОРГАНИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННЫХ УСЛУГ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Масмалиев Алихан

АННОТАЦИЯ

В статье представлена информация о том, что такое социальное государство и как оно должно быть организовано. Обсуждаются краткие сведения о модели социального государства в Азербайджане, социальной политике Президента Азербайджанской Республики господина Ильхама Алиева, результатах этой политики и планах, ориентированных на граждан. Согласно указу Президента Азербайджанской Республики от 2 февраля 2021 года, какой из следующих пяти Национальных приоритетов социально-экономического развития страны должен быть реализован в ближайшее десятилетие.

ORGANIZATION OF MODERN SERVICES AS A SOCIAL STATE IN AZERBAIJAN

Masmaliyev Alikhan

SUMMARY

The article provides information about what a social state is and how it should be organized. Brief information about the social state model in Azerbaijan, the social policy of the President of the Republic of Azerbaijan Mr. Ilham Aliyev, the results of the policy and citizen-oriented plans are discussed. According to the decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated February 2, 2021, which of the following five National Priorities regarding the socio-economic development of the country should be realized in the next decade

SOSİAL XİDMƏTLƏRİN GÖSTƏRİLMƏSİNDƏ KOMPLEKS YANAŞMALAR

Mehdiyeva Aytən Baloğlan qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
mehdiyevaayten37@gmail.com

Açar sözlər: sosial xidmət, sosial xidmətin növləri, sosial xidmət müəssisələri, sosial işçi, kompleks yanaşma, tibbi-sosial xidmət, sosial-psixoloji xidmət
Ключевые слова: социальное обслуживание, виды социального обслуживания, учреждения социального обслуживания, социальный работник, комплексный подход, медико-социальное обслуживание, социально-психологическая служба.
Keywords: social service, types of social service, social service institutions, social worker, complex approach, medical-social service, social-psychological service

Sosial xidmət hər bir dövlətin və cəmiyyətin siyasətində, gündəlik həyatında aparıcı sahələrdən biridir. O, təkcə elm və tədqiqat sahəsi deyil, həm də sosial həyatın və siyasətin tərkib hissəsidir. Bu gün hər bir ölkədə sosial xidmətlərə geniş diqqət yetirilir və inkişaf etdirilir. Bu sahə dünyada həmişə mühüm əhəmiyyət kəsb etsə də, sosial xidmət və sosial siyasət ötən əsrin ortalarında daha geniş vüsət almağa başlayıb. Başda Avropa ölkələri olmaqla İkinci Dünya müharibəsini görən bəşəriyyətin mütərəqqi xalqları 1940-cı illərdən başlayaraq sosial dövlət modelləri ilə bağlı siyasi müzakirələrə başladılar. Artıq 1960-cı illərdə bunun nəticələri Mərkəzi və Şimali Avropada görünməyə başlamış, sosial yönümlü "rifah dövləti" modeli sonralar bəzi Asiya və Amerika ölkələrinin diqqətini cəlb etmiş, uyğun modellər formalaşmışdır. Bundan əlavə, müvafiq qanunvericiliyin, beynəlxalq konvensiyaların və qərarların qəbulu üçün sosial xidmətin fəlsəfəsini düzgün başa düşmək və fərdlər və qruplarla səviyyələrdə işləmək də çox vacibdir. Avropa bu sahədə qabaqcıl olduğu üçün sosial xidmət modelləri də qabaqcıl Avropa ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanır [1] .

Sosial xidmət dedikdə çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin (ailənin) sosial problemlərinin aradan qaldırılması və ictimai həyatda digər insanlarla bərabər iştirak imkanlarının yaradılması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlər nəzərdə tutulur. Çətin həyat şəraiti - şəxsin (ailənin) sosial xidmətə götürülməsi üçün əsas yaradan və həyat fəaliyyətini obyektiv surətdə pozan, təkbaşına aradan qaldıra bilmədiyi haldır. Sosial xidmətin məqsədi vətəndaşların həyat səviyyəsini ağırlaşdıran, sosial-psixoloji vəziyyətini çətinləşdirən, cəmiyyətdən təcrid olunmasına gətirib çıxaran halların qarşısını almaqdan, çətin həyat şəraitinin əmələ gəldiyi hallarda ehtiyacı olan şəxslərə sosial xidmətin göstərilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu Qanundan, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən və digər normativ hüquqi aktlardan ibarətdir. Bu Qanun sosial xidmətə ehtiyacı olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarına, Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə şamil olunur. Sosial xidmət sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

5.0.1. insan hüquq və azadlıqlarına riayət olunması;

5.0.2. humanizm, könüllülük, məxfilik, tolerantlıq, ünvanlılıq, ədalətlilik və əlçatanlıq;

5.0.3. diskriminasiyaya və stiqmatizasiyaya yol verilməməsi;

5.0.4. çətin həyat şəraitində olan şəxslərin (ailələrin) sosial xidmətə götürülməsində bərabər imkanların təmin edilməsi;

5.0.5. sosial inteqrasiya və əhalinin yaşayış keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;

5.0.6. ictimai iştirakçılığın təmin olunması.

Sosial xidmət göstərilməsi üçün müraciət edilməsi. Çətin həyat şəraitində olan şəxs sosial xidmət göstərilməsi üçün yaşayış yeri üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanına ərizə və ərizəyə əlavə olunmaqla, bu Qanunun 7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş müvafiq əsası təsdiq edən digər sənədlərlə müraciət edir. Çətin həyat şəraitində olan ailəyə sosial xidmət göstərilməsi üçün ailənin yetkinlik yaşına çatmış üzvlərindən biri müraciət edə bilər. Sosial xidmət göstərilməsi üçün müraciət edilməsi ilə əlaqədar tələb olunan sənədlərin və ya məlumatlarin Elektron Hökumət İnformasiya Sistemi vasitəsilə müvafiq dövlət orqanından (qurumundan) əldə edilməsi mümkün olduqda, həmin sənədlər və ya məlumatlar müraciət edəndən tələb edilmir. Belə sənədlərin və ya məlumatların Elektron Hökumət İnformasiya Sistemi vasitəsilə əldə edilməsi mümkün olmadığı hallarda onların təqdim edilməsi müraciət edənin razılığı ilə sorğu əsasında müvafiq dövlət orqanından (qurumundan) tələb olunur və ya müraciət edən tərəfindən təmin edilir.

Çətin həyat şəraitində olan şəxsin (ailənin) maraqları çərçivəsində şəxsin valideynləri, digər qanuni nümayəndəsi (qəyyumu, himayəçisi), bələdiyyələr, qeyri-hökumət təşkilatları, habelə həmin şəxsin razılığı ilə digər şəxslər sosial xidmət göstərilməsi üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanına müraciət edə bilər. Dövlət hakimiyyəti orqanları, bələdiyyələr çətin həyat şəraitində olan və sosial xidmətə ehtiyacı olan şəxslərin müəyyən edilməsi və bu şəxslərin sosial xidmətə götürülməsi üçün onlar barəsində məlumatları müvafiq icra hakimiyyəti orqanına göndərirlər. Bu Qanunun 10.2-ci və 10.3-cü maddələrinə uyğun olaraq çətin həyat şəraitində olan şəxsə (ailəyə) sosial xidmət göstərilməsi barədə digər şəxslərin müraciətləri zamanı bu Qanuna uyğun olaraq sosial xidmət göstərilməsi istiqamətində zəruri tədbirlər həyata keçirilir. Sosial xidmətin formaları aşağıdakılardır:

1. evdə (səyyar) sosial xidmət;
2. yarımstasionar (günərzi) sosial xidmət;
3. stasionar sosial xidmət;
4. sosial-məsləhət yardımı.

Sosial xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslər həm sosial işçilər, həm də sosial xidmətçilər ola bilər. Bəs bu iki anlayış arasında fərq nədən ibarətdir? Ali təhsili və uyğun peşə hazırlığı olan şəxslər sosial işçi qismində sosial xidmət sahəsində peşəkar fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququna malikdirlər. Ümumi orta təhsili olan şəxslər sosial xidmətçi qismində fəaliyyətə cəlb oluna bilər. Sosial xidmət müəssisələri. Çətin həyat şəraitində olan şəxslərə sosial xidmətin ayrı-ayrı formalarına və növlərinə uyğun sosial xidmətin göstərilməsi məqsədilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada sosial xidmət müəssisələri (ahıllar, əlilliyi olan şəxslər üçün internat evləri, psixonevroloji internat, insan alveri qurbanları üçün yardım mərkəzləri, penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslər üçün sosial adaptasiya mərkəzləri, günərzi qayğı mərkəzləri, yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün ixtisaslaşdırılmış sosial reabilitasiya müəssisələri, sosial-psixoloji yardım mərkəzləri, müvəqqəti sığınacaqlar, peşə istiqamətləndirmə mərkəzləri, palliativ yardım mərkəzləri, hospislər, icma əsaslı reabilitasiya mərkəzləri,kiçik qrup evləri, müvəqqəti qayğı xidmətləri, sosial mağazalar və yeməkxanalar və digər müəssisə və xidmətlər) yaradılır və fəaliyyət göstərir. Xeyriyyəçilik məqsədilə sosial xidmətlərə vəsait ayıran fiziki və hüquqi şəxslər və bu fəaliyyəti ödənişsiz şərtlərlə həyata keçirən sosial xidmət müəssisələri üçün qanuna uyğun olaraq güzəştlər müəyyən edilə bilər [2], [3].

Sosial xidmətin növləri. Təyinatından asılı olaraq sosial xidmətlər aşağıdakı növlərə bölünür:

- sosial-məişət xidmətləri - şəxslərin (ailələrin) məişət şəraitinin, yaşayış vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir;
- tibbi-sosial xidmətlər – şəxslərin sağlamlıq vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir;

- sosial-psixoloji xidmətlər – şəxslərin cəmiyyətə adaptasiyası məqsədilə psixoloji vəziyyətinin reabilitasiyasını nəzərdə tutur;
- sosial-pedaqoji xidmətlər – yetkinlik yaşına çatmayanların inkişafındakı geriliklərin və davranışındakı pozuntuların profilaktikasına, onlarda müsbət maraqların yaranmasına, o cümlədən asudə vaxtlarının təşkilinə və ailədə tərbiyəsinə dəstəyə yönəlmişdir;
- sosial-iqtisadi xidmətlər – şəxslərin həyat səviyyəsinin qorunmasına və möhkəmlənməsinə yönəlmişdir;
- sosial-hüquqi xidmətlər – hüquqi yardım göstərilməsi, şəxslərin hüquqlarının qorunmasına yönəlmişdir;
- palliativ xidmətlər – müalicəsi mümkün olmayan şəxslərin və onların ailə üzvlərinin fiziki, psixoloji, mənəvi və digər problemlərinin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və bu şəxslərə yardımın göstərilməsinə yönəlmişdir [4].

Sosial xidmətlərin göstərilməsində kompleks yanaşmalar əhəmiyyətli rol oynayır. Bəzən elə hallar olur ki, bu zaman müraciət etmiş şəxsə bir yox, bir neçə sosial xidmətlərin göstərilməsinə ehtiyac yaranır. Bu cür hallara nümunə olaraq bir keys götürə bilərik. Belə ki, maddə asılılığından əziyyət çəkən yeniyetmə müraciətçi ilə iş apararkən, bu zaman ona sosial-tibbi, sosial-psixoloji, sosial-hüquqi və sosial- pedaqoji xidmət göstərilməlidir. Tibbi-sosial xidmət – yeniyetməni stasionar tibbi-narkoloji müəssisələrə istiqamətləndirmək, sosial-psixoloji xidmət – psixoloji məsləhətləşmələr (fərdi, qrup), ailəvi psixoloji məsləhətləşmələr aparmaq, psixoterapevtik metodlardan istifadə etmək, soial-hüquqi – yeniyetmənin hüquq və maraqlarının müdafiəsi ilə bağlı sənədlərin yazılmasına və tərtib edilməsinə kömək göstərmək, şəxsi maraqlarının hüquqi müdafiəsində iştirak etmək və s. digər xidmətlərin göstərilməsini kompleks yanaşmalara nümunə kimi göstərə bilərik. Bu zaman biz həm müraciətçi ilə, həm də onun ailə üzvləri, dostları, sinif yoldaşları ilə də sosial iş aparmalıyıq. Sosial xidmətlərin göstərilməsində kompleks yanaşmaların tətbiqi çətin həyat şəraitində olan şəxslərin problemlərinin hərtərəfli həllində və rifah halının yaxşılaşdırılmasında effektiv üsullardan biri hesab olunur [5],[6], [7].

ƏDƏBİYYAT

1. https://www.researchgate.net/publication/362482101_SOSIAL_XIDMT_SAHSININ_INKISAF_TARIXI
2. https://e-qanun.az/framework/23195
3. http://socialwork.health.ankara.edu.tr/istihdam-alanlari/
4. https://khanahmadli.wordpress.com/2019/01/26/sosial-xidm%C9%99t-n%C9%99dir/
5. Pirainen.T, Koivula.U, (Bakı 2007, Azərbaycanda sosial iş. Hissə 2:Keys menecment yanaşması, 183-185s)
6. https://adpuquba.edu.az/wp-content/uploads/2020/12/SOSIAL-IS-N%C6%8FZ%C6%8FRIYY%C6%8FSI.pdf
7. https://americanaddictioncenters.org/blog/social-workers-and-their-role-in-addiction-treatment

SOSIAL XİDMƏTLƏRİN GÖSTƏRİLMƏSİNDƏ KOMPLEKS YANAŞMALAR

Mehdiyeva Aytən

XÜLASƏ

Məqalədə sosial xidmətlərin göstərilməsində kompleks yanaşmaların tətbiqinin yaratdığı imkanlardan bəhs olunur. Sosial xidmətin məqsədi vətəndaşların həyat səviyyəsini ağırlaşdıran, sosial-psixoloji vəziyyətini çətinləşdirən, cəmiyyətdən təcrid olunmasına gətir-

ib çıxaran halların qarşısını almaqdan, çətin həyat şəraitinin əmələ gəldiyi hallarda ehtiyacı olan şəxslərə sosial xidmətin göstərilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Sosial xidmət sistemi sosial xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən müvafiq icra hakimiyyəti orqanından, dövlət, bələdiyyə və özəl sosial xidmət müəssisələrindən, sosial işçilərdən və sosial xidmətçilərdən, eləcə də öz vəsaitləri və ya cəlb edilmiş vəsaitlər hesabına sosial xidmət göstərən qeyri-hökumət təşkilatlarından, könüllülərdən ibarətdir. Sosial xidmət sahəsində kompleks yanaşmaların tətbiqi çətin həyat şəraitində olan şəxslərin rifah halının yaxşılaşdırılmasına yönəlib. Ölkəmizdə də həyata keçirilən sosial siyasət dövlət siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biridir. Kompleks yanaşmalar da bu siyasətin uğurla həyata keçirilməsində başlıca amil rolunu oynayır.

КОМПЛЕКСНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРЕДОСТАВЛЕНИЮ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ

Мехтиева Айтан

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются возможности применения комплексных подходов к оказанию социальных услуг. Повысить уровень жизни малообеспеченных граждан социальной службы, предотвратить возникновение социальных ситуаций, осложняющих их психологическое состояние, приводящих к их изоляции от общества, защитить социальную службу тех, кто нуждается в определенных веществах в тяжелых жизненных условиях. . Системные меры социального обслуживания, действующие в сфере социального обслуживания со стороны органа исполнительной власти, государственных, муниципальных и частных учреждений социального обслуживания, социальных работников и социальных служб, частных фондов или привлекаемых фондов, негосударственных организаций социального обслуживания. Применение комплексных подходов в сфере социального обслуживания направлено на улучшение благосостояния людей со сложными жизненными проблемами. Социальная политика, реализуемая в нашей стране, является одной из основных частей государственной политики. Комплексные подходы также являются фактором продвижения этой политики.

COMPLEX APPROACHES TO THE PROVISION OF SOCIAL SERVICES

Mehdiyeva Aytan

SUMMARY

The article discusses the possibilities of applying complex approaches for social services. To increase the standard of living of the poor civilians of the social service, to prevent the social situations that complicate their psychological condition, which lead to their isolation from the society, to protect the social service to those who need certain substances in difficult life conditions. Social service system measures operating in the field of social service from the executive power body, state, municipal and private social service institutions, social workers and social services, private funds or funds involved, non-governmental organizations for social services. The application of complex approaches in the field of social services is aimed at improving the well-being of people with difficult life problems. The social policy implemented in our country is one of the main parts of the state policy. Comprehensive approaches are also a factor in advancing this policy.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ К ПЕНСИОННОМУ ВОЗРАСТУ

Гурбанова Айдан Ильхам кызы
магистр II курса БГУ
gaydan123@gmail.com

Ключевые слова: пенсионный возраст, социальная адаптация, образ жизни, самореализация
Açar sözlər: pensiya yaşı, sosial adaptasiya, həyat tərzi, özünü təkmilləşdirmə
Key words: retirement age, social adaptation, lifestyle, self-realization

Пенсионный возраст - это возраст гражданина, установленный государством, с момента, наступления которого он имеет право на получение пенсии по старости. Одна из важнейших задач пожилых людей - эффективная адаптация в новых условиях жизни после выхода на пенсию. Самочувствие человека после выхода на пенсию во многом зависит от того, действительно ли он хотел прекратить трудовую деятельность, был вынужден это сделать под давлением обстоятельств: преклонный возраст, появление нового младшего специалиста, сокращение рабочих мест.

Выход на пенсию - наиболее важное изменение статуса в период старости. Профессиональная деятельность организует жизнь человека, определяет ежедневный распорядок. Работа - это сотрудники (коллеги) и многие другие, которые являются источником общения. Трудовая активность способствует распределению социальных ролей и функций, поддерживая личностную идентичность.

Выход на пенсию не сразу ставит перед человеком проблему появления свободного времени. Человек должен сделать выбор, наработать методы преодоления препятствий и способы поведения в новой ситуации. Каждый пожилой человек конструирует собственную социальную реальность выхода на пенсию. Если человек отходит от дел внезапно или его идентичность тесно связана с профессиональной ролью, то выход на пенсию для него может оказаться чрезвычайно сложным.

Многими психологами период пенсионного возраста рассматривается как кризисный период. Это связано, прежде всего, с тем, что с прекращением своей трудовой деятельности у человека сразу же изменяется социальный статус, образ жизни и состояние здоровья, а также снижается уровень защищённости и уровень доходов. После ухода с работы у человека происходит изменение поведения, формируются новые отношения с окружающими людьми, переосмысливаются ценности и отношение к действительности. И, в связи с этим, пенсионерам необходимо адаптироваться к новым сложившимся условиям жизнедеятельности и начать по-новому выстраивать свою жизнь.

Так, в зависимости от характера деятельности, которой заполнена жизнь пенсионера, И.С. Кон выделяет 4 типа старости:

1. Активная, творческая старость. Этот тип старости характеризуется тем, что люди после выхода на пенсию продолжают участвовать в общественной жизни, живут полнокровной жизнью, не ощущая какой либо ущербности.
2. Второй тип старости отличается хорошей социальной и психологической приспособленностью, но энергия этих людей направлена главным образом не на общественную жизнь, а на устройство собственной жизни - материальное благополучие, отдых, развлечение и самообразование, на что раньше у человека не хватало времени.

3. Третий тип старости, в котором преобладают женщины, характеризуется тем, что человек направляет все свои силы и энергию на семью. Людям данного типа старости некогда хандрить или скучать, так как всё своё свободное время они посвящают своей семье, но удовлетворенность жизнью у них обычно ниже, чем у представителей первых двух типов.

4. К четвёртому типу относятся люди, смыслом жизни для которых стала забота о здоровье, которая стимулирует достаточно разнообразные формы активности и даёт определенное моральное удовлетворение. Однако эти люди склонны преувеличивать значение своих действительных и мнимых болезней.

Все эти 4 типа старости И. Кон считает психологически благополучными, но отмечает, что есть и отрицательные типы развития. К таким он относит агрессивных старых ворчунов, недовольных состоянием агрессивного мира, критикующих всё кроме себя. Другой вариант негативного проявления старости – разочарование в себе и собственной жизни, одинокие и грустные неудачники. Они винят себя за действительные и мнимые упущенные возможности

Одной из актуальных проблем современного мира является проблема социальной адаптации лиц пожилого возраста.

Как известно, социальная адаптация — это процесс активного приспособления человека к условиям социальной среды. Пожилые люди в меньшей степени, чем другие возрастные категории могут приспособиться к быстроменяющимся условиям жизни, которая выдвигает новые требования к старшему поколению, меняет диапазон и содержание социальных ролей. Необходимость сохранения активной жизни людей пожилого возраста является одной из ведущих тем современных научных исследований.

Человек с позитивным взглядом на жизнь и после выхода на пенсию продолжает личностное развитие, ведение здорового образа жизни, приобретение новых знаний и умений, что позволяют замедлить процессы старения. Для того чтобы помочь людям пожилого возраста, справиться с их возрастным и социальным кризисом, необходимо знать, какие проблемы он испытывает в этот период, как меняются ценности, нормы, самовосприятие, ритм жизни.

Людям пожилого возраста характерно увеличение чувства беспокойства, тревожности, и усиление таких черт, как мнительность, неуживчивость, раздражительность. Происходят изменения на биологическом уровне — это изменения внешности, подвижности, работы сенсорных систем.

Также изменения эмоционально-волевой сферы личности, здесь снижается инициативность, возрастает пассивность. У многих пожилых людей наблюдаются и положительные изменения, появляется умиротворённость, осмысление главных ценностей в жизни, переоценка своих возможностей.

Выход на пенсию изменяет роль человека в обществе, что сказывается на его мотивационной сфере. Мотивацией для пожилого человека должна быть потребность в самореализации, передаче опыта и умений и поддержании состояния здоровья.

Таким образом, изучение процесса социальной адаптации пожилых людей представляет одну из насущных проблем современной социологии, так как изменения в жизни требуют приспособления, адаптации к ним.

Существуют различные факторы, которые влияют на процесс социальной адаптации пожилых людей к пенсионному периоду жизни.

Адаптации к пенсионному периоду жизни зависит от многих факторов. Доцент биологических наук Н.А. Прокопенко одними из основных факторов, влияющих на процесс адаптации к пенсионному периоду жизни, называет такие, как резкое уменьшение доходов и состояние здоровья человека. По её мнению, всю совокуп-

ность лиц предпенсионного возраста можно разделить на две основные группы: ориентированных на прекращение работы или на её продолжение. И для успешной адаптации каждой из них необходимы определённые условия: хорошая материальная база, нормальные взаимоотношения с родственниками (доброжелательное общение, взаимопомощь), рациональный образ жизни, ориентированный на физическую, социальную, творческую активность и культурный досуг.

Процесс адаптации к прекращению трудовой деятельности у всех происходит поразному. Женщинами данное явление воспринимается легче, чем мужчинами. Это объясняется тем, что до выхода на пенсию женщина, помимо работы, занималась домашними делами и всё своё свободное время посвящала своей семье, поэтому после выхода изменения в её жизни не столь сильно ощутимы. Мужчина же, всю жизнь посвятил работе, был добытчиком, и поэтому он больше всего ощущает на себе смену социального статуса, у него может возникать чувство утраты авторитета в собственной семье и ему становится сложнее приспособиться к новому образу жизни.

Особенно тяжело приходится женщинам, которые отказались ради своей карьеры от семейного счастья, или, которые по каким-либо причинам остались одни и после ухода с работы им некому посвятить свободное время.

«Для таких женщин пенсионный возраст фактически превращается в период ожидания конца жизни».

Одним из основных факторов по мнению Н.А. Прокопенко будет являться резкое уменьшение уровни дохода и состояния здоровья. Н.А. Прокопенко считает, что всю совокупность лиц предпенсионного возраста можно разделить на две основные группы, одна из них ориентирована на прекращение работы, а вторая на ее продолжение. И для того, чтобы процесс адаптации прошел более успешно, для каждого необходимы определенные условия. В первую очередь, это хорошая материальная база, далее доброжелательные взаимоотношения с семьей, также это рациональный образ жизни, который ориентирован на физическую, социальную, творческую активность и культурный досуг [3].

По мнению Т.Г. Киселева успешная адаптация, прежде всего связана с поддержанием физической, умственной активности пожилого человека и его занятием продуктивными видами деятельности. Исследования показывают, что интенсивная творческая работа человека дольше сохраняет активность ума, тем самым превосходит других по интеллектуальным возможностям, и способствует продлению жизни больше, чем физическая активность. Поэтому актуальным решением будет являться создание благоприятной психоэмоциональной сферы средствами культуры, образования, общения, ценностей и норм в процессе вторичной социализации.

Образ жизни старшего поколения во многом зависит от того, как они проводят свое свободное время, и какие возможности создаются обществом. Активно занимаясь общественной деятельностью, люди пожилого возраста делают свою жизнь более полной, насыщенной, интересной. В связи с этим необходимо привлечь пожилых граждан к различному роду деятельности: трудовой, творческой, спортивной и т. д. Этому будет способствовать организация досуговых центров, клубов, кружков, секций по интересам. Следовательно, благополучная старость – это во многом результат работы самого человека над самим собой.

Основной задачей для успешного принятия им новой роли и адаптации к пенсионному периоду жизни является рациональное заполнение своего свободного времени.

В зарубежных странах имеется богатый опыт в оказании помощи в решении возникающих проблем, связанных с социальной адаптацией пенсионеров. В настоящее время там развиваются различные общественные движения, организации для пенсионеров, где они активно участвуют в жизни общества, занимаются волонтёрской дея-

тельностью, также создаются различные группы взаимопомощи. Пожилой возраст рассматривается как ресурс развития общества.

В качестве примера можно привести «Американскую Ассоциацию пенсионеров». История возникновения организации связана с инициативой основательницы Этель Андрус, которая после выхода на пенсию продолжала активный образ жизни, тем самым призывая остальных. Далее была создана Ассоциация, которая объединяла всех пенсионеров Америки, и которая существует по сей день. Были разработаны различные программы помощи, но большое внимание уделяется программе «Поколение вместе», где пожилые люди привлекаются к работе с молодежью. Целью этой программы является создание возможности для совместного времяпровождения, расширения взаимопонимания, передачи опыта и умений пожилых людей.

ЛИТЕРАТУРА

1. https://scienceforum.ru/2015/article/2015009706
2. https://hmkpnb.ru/news/1881/
3. https://son-net.info/socialnaya-adaptaciya-pozhilyx-grazhdan-k-statusu-pensionera/

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ И СОЦИАЛЬНАЯ АДАПТАЦИЯ К ПЕНСИОННОМУ ВОЗРАСТУ

Гурбанова Айдан

АННОТАЦИЯ

В данной статье проанализирована социальная и психологическая адаптация пожилых людей в пенсионном возрасте, а так же изучены проблемы и факторы психологической адаптации.

PENSİYA YAŞINA PSİXOLOJİ VƏ SOSİAL ADAPTASİYA

Qurbanova Aydan

XÜLASƏ

Bu məqalədə pensiya yaşına çatmış ahıl insanların sosial və psixoloji adaptasiyası təhlil edilir, həmçinin psixoloji və sosial adaptasiyanın problem və amilləri təhlil olunub.

PSYCHOLOGİCAL AND SOCİAL ADAPTATİON AT RETİREMENT AGE

Gurbanova Aydan

SUMMARY

This article analyzes the psychological and social adaptation of older people at retirement age, and also studies problems and factors of psychological and social adaptation.

CİNAYƏT TÖRƏTMİŞ ŞƏXSLƏRİN CƏZA MÜDDƏTİ BİTDİKDƏN SONRA CƏMİYYƏTƏ YENİDƏN İNTEQRASİYASI

Cabbarova Dərya
ATMU-nun II kurs magistrantı
daryajabbarova@gmail.com

Açar sözlər: Cinayət, reinteqrasiya, sosial dəstək, adaptasiya, psixoloji yardım, sosiallaşma, cəmiyyət.
Ключевые слова: Преступность, реинтеграция, социальная поддержка, адаптация, психологическая помощь, социализация, общество.
Keywords: Crime, reintegration, social support, adaptation, psychological assistance, socialization, society.

Cəzaçəkmə müəssisələrindən azad edilmiş şəxslərin yeni həyat şəraitinə uyğunlaşması prosesi olduqca mürəkkəbdir. Bu problemlərə maliyyə çətinlikləri, insanların onlara qarşı inamsızlığı və digər bənzər narahatlıqlar daxildir. Bu və digər şəkildə müxtəlif stress amillərinə məruz qalma həmin fərdlərin sosial-psixoloji rifahına əhəmiyyətli təsir göstərə bilər və cəmiyyətin məhsuldar üzvlərinə çevrilməsinə mane ola bilər.

Müzakirə etdiyimiz bu amilin ilkin əlamətləri narahatlıq və sosial təcrid hissləridir. Nəticə etibarilə, islah müəssisələrindən buraxılan şəxslər məyusluq, çaşqınlıq, əsəbilik və ümidsizlik yaşayırlar. Müasir cəmiyyətdə cəzadan azad edilmiş şəxslərin sosial-psixoloji uyğunlaşmasının asanlaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər onların cəmiyyətin müxtəlif sahələrində əldə etdiyi nailiyyətlərə, ailə modelinin formalaşmasına, nəticədə gələcək nəslin tərəqqisinə müsbət təsir göstərir.

Effektiv strukturlaşdırılmış uyğunlaşma prosesi həm də fərdin cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyası və öz dəyərlərinin inkişafı üçün əlverişli mühit yaradır. Cəzaçəkmə müəssisələrindən azad edilmiş şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası prosesinə üstünlük verilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həbsdən azad edilmiş şəxslərin yeni mühitə uyğunlaşması çox vaxt müxtəlif sosial-psixoloji problemləri ortaya qoyur. Əsas problemlər mövcud sosial əlaqələrin pozulması, qeyri-adekvat mənzil və məşğulluq imkanları və həll edilməmiş məişət məsələlərindən qaynaqlanır.

Aparılan tədqiqatların təhlilinə əsasən məlum olur ki, cəzaçəkmə müəssisələrindən çıxan insanların sosiallaşmasının əsas addımı onların məhdudiyyətsiz həyata birbaşa uyğunlaşmasıdır. Bu məsələnin effektiv həlli üçün aşağıdakı narahatlıqları prioritetləşdirmək vacibdir.

- Məhkumların azadlığa çıxmadan öncə mənəvi-psixoloji cəhətdən hazırlamaq;
- Cəza çəkən şəxslər üçün hüquqi statusunun bərpası və sosial faydalı münasibətlərin qurulması;
- Cəzaların icrasının səmərəliliyinə nəzarət etmək;
- Yeni sosial rola uyğunlaşması üçün cəza çəkən şəxslərin şəraitin təmin edilməsi.

Bir qayda olaraq, yuxarıda qeyd olunan amillərdən hər hansı birinin olmaması cəzadan azad edilmiş şəxslərin uyğunlaşma qabiliyyətinə birbaşa və mənfi təsir göstərir. Əksər hallarda, onlar həbsdən çıxdıqdan sonra ilk il ərzində başqa bir cinayət törətməyə meyllidirlər. Psixoloji nöqteyi-nəzərdən uyğunlaşma fərd və ətraf mühit arasında tarazlığın və qarşılıqlı əlaqənin qurulmasını nəzərdə tutur. Uyğunlaşma sosial mühit və cəmiyyət daxilində fərdin və ya qrupun iyerarxik strukturu arasında baş verən unikal qarşılıqlı əlaqə növünə aiddir. Bu qarşılıqlı əlaqə fərdin özünü müəyyən etmə mövqeyindən asılıdır.

Şəxsiyyətin sosial adaptasiyasının öyrənilməsi digər sosial və psixoloji amillərlə yanaşı, ətraf mühiti qəbul etmək, yeni sosial rollar qəbul etmək və həvəsləndirici çərçivənin yaradılması kimi mürəkkəb prosesi başa düşməkdən ibarətdir [2].

Keçmiş məhkumlar həbsdən çıxdıqdan sonra cəmiyyətə inteqrasiyası zamanı çətinliklərlə üzləşə bilərlər. Geniş cinayət fəaliyyəti tarixçəsi olan və riskli davranışlarda iştirak etmək ehtimalı yüksək olan şəxslər xüsusi diqqət tələb edir. Effektiv cinayətlərin qarşısının alınması üsulları keçmiş məhbusların cəmiyyətə sosial inteqrasiyasını hədəfləyən müdaxilələrin yaradılmasına üstünlük verməli və onların yenidən cinayət törətmə ehtimalını azaltmağa çalışmalıdır.

Bu strategiyalar məhkəmə sistemi tərəfindən maliyyə cəhətdən dəstəklənən və digər icma qurumları və qrupları ilə əməkdaşlığı nəzərdə tutan hərtərəfli yanaşmanı əhatə edir. Cinayətkarın reinteqrasiya proqramları nəzarətə əsaslanan keçid proqramlarını, yardıma əsaslanan keçid proqramlarını və həbsin istənilən mərhələsində həyata keçirilə bilən inteqrasiya olunmuş qayğı proqramlarını əhatə edir. Bu proqramlar xüsusi olaraq cinayətkarların xüsusi qruplarının narkomaniya, işsizlik və digər əlaqədar problemlər kimi üzləşdiyi problemləri hədəfləmək və həll etmək məqsədi daşıyır.

Cinayət törətdikdən və cəza müddətini başa vurduqdan sonra fərdin cəmiyyətə reinteqrasiyası prosesi bir sıra müdaxilələr və proqramları əhatə edir ki, bu da “sosial reinteqrasiya” adlanır. Bu yanaşmalar fərdləri həm həbsdə olarkən, həm də azadlığa çıxdıqdan sonra bərpaedici terapiyaya yönəltməyi əhatə edir. Həbsxanaya əsaslanan islah proqramları və sonrakı dəstək müdaxilələri bu prosesin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Son bir neçə il ərzində cinayətkarların səmərəli şəkildə reinteqrasiyasına kömək etmək üçün "sonra baxım", "keçid qayğısı", "yenidən giriş", "yenidən giriş dəstəyi" və ya "reinteqrasiya" kimi tanınan müdaxilələrin istifadəsində artım müşahidə edilmişdir. Bu müdaxilələr cinayət etmiş şəxslərə cəmiyyətə yenidən inteqrasiya etmək və qanuni həyat tərzini saxlamaqda köməklik etmək məqsədi daşıyan təşəbbüslərə daxildir.

Səmərəli proqramlar və xidmətlər cinayət fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin müvəffəqiyyətlə geri qayıtmasını və reinteqrasiyasını təşviq etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Reinteqrasiyaya hazırlıq prosesinə erkən mərhələdə başlamaq çox vacibdir, eyni zamanda buraxılışdan sonrakı dəstək müdaxilələrinin həyata keçirilməsi cinayət davranışına yenidən düşmə ehtimalını effektiv şəkildə azalda bilər [1].

Cinayətlərin qarşısının alınması sahəsində həyata keçirilən yenidən sosiallaşma proqramlarına sosial-iqtisadi, pedaqoji və hüquqi xarakter daşıyan tədbirlər daxildir. Bu proqramlar cinayət cəzasını çəkmiş şəxslərin cəmiyyətə reinteqrasiyasını asanlaşdırmaq üçün nəzərdə tutulub. Azadlıqdan məhrum etmə və ya digər cinayət-hüquqi tədbirlərə məhkum edilmiş şəxslərin bu tədbirlərə uyğun olaraq cəmiyyətə reinteqrasiyasına köməklik göstərilir.

Cinayətkarlığın artması nəticəsində cəmiyyətin mənfi təsirinə məruz qalan bir çox aspektlər var. Bu mənada dövlət humanizm və tolerantlıq idealları əsasında öz sakinlərinin təhlükəsizliyinə təminat verməkdə maraqlıdır. Bunun cəza tədbirlərinin görülməsi ilə deyil, cinayət törədənlərə sosial dəstəyin göstərilməsi ilə həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. Məhkum edilmiş şəxslərin cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası prosesi dövlətlərin qarşısında duran ən aktual və problemli məsələlərdən biridir.

Uğurlu sosial reablitasiya tədbirləri nəticəsində təkrar cinayətlərin nisbətində azalma tendensiyası müşahidə olunur və bu tendensiyanın daha da davam edəcəyi gözlənilir. Digər tərəfdən, müxtəlif dövlətlərdə iki və daha çox məhkum olunmuş şəxslər kateqoriyası məhkum olunmuşlar arasında daha çox üstünlük təşkil edir ki, bu da hələ sosial reablitasiya fəaliyyətlərində görüləcək işlərin çox olduğunu göstərir [4].

Həbsxanadan çıxdıqdan sonra cəmiyyətə reinteqrasiya çox vaxt fərdlər üçün çoxsaylı çətinliklər yaradır. O cümlədən işlə təmin edilməsi, mənzil hüquqlarının qorunması və

əvvəlki ailə əlaqələrinin bərpası. Bu, onların cəmiyyət daxilində əhəmiyyətsizlik və təcrid hissinin yaranmasına gətirib çıxarır. Həbsdən sonra effektiv sosial yardımın olmaması insanın xarakterinin pisləşməsinə, intiharla nəticələnir və ya yenidən cinayət davranışına çevrilir. Yenidən sosiallaşma bu səbəbləri aradan qaldırmaq və qarşısını almaq məqsədi daşıyır.

İslah prosesinin əsas komponenti məhbusların sosiallaşmasıdır ki, bu da iki fərqli mərhələni əhatə edir: Həbs cəzasını çəkən müddət ərzində və onların cəzadan azad edilməsindən sonrakı müddət ərzində reablitasiya tədbirləri.

Cəzaçəkmə müəssisələrindən sərbəst həyat vəziyyətlərinə keçən fərdlərin uğurlu reinteqrasiyası azadlığa buraxıldıqdan sonra onlara əsas dəstək və fəal nəzarətin təmin edilməsindən asılıdır. Bu xüsusi qrupdan olan şəxslərə kömək etmək yenidən sosiallaşmanın əsas komponentidir və mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Fərdlər üçün yeni həyat şəraitinə uyğunlaşmaq və sosial əlaqələrin böyüməsini təşviq etmək çox vacibdir.

Həbsdən azad edilmiş şəxslərə yardımın göstərilməsi təkrar cinayətlərin qarşısının alınması sisteminin əhəmiyyətini nümayiş etdirir. Yenidən sosiallaşma cinayət davranışının ilkin mərhələlərinin aradan qaldırılması və reabilitasiyasına yönəlmiş mühüm prosesdir. Bu prosesin əsas komponentləri fərdlərlə cəmiyyət arasında faydalı əlaqələrin qurulmasını, habelə ictimai dəyərlərin təbliğini əhatə edir.

Reinteqrasiya prosesinə fərdlərin öz sosial mühitlərinə uğurla alışması üçün zəruri olan əsas elementlərin, o cümlədən maliyyə yardımı, psixiatriya yardımı, hüquqi məsləhət, təhsil imkanları, iş perspektivləri və sosial əlaqələrin bərpası daxildir. Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər üçün bu yardım və xidmətlərin əhəmiyyətinin qanunla müəyyən edilməsi çox vacibdir. Sosial yardım tədbirləri və xidmətlərini həyata keçirmək üçün müəyyən edilmiş prinsiplərə riayət etməklə sosial müdafiə orqanları və sosial xidmət təşkilatları birgə fəaliyyət göstərməlidirlər [3].

Məhkumların cəmiyyətə reinteqrasiyası çoxşaxəli prosesdir və islah müəssisələri ilə əməkdaşlıqdan başlayır və onların cəmiyyətə tam assimilyasiyası ilə yekunlaşır. Hüquq-mühafizə orqanları məhkumların cəmiyyətə reinteqrasiyasını asanlaşdırmaq üçün islah psixologiyası üzrə praktiki rəhbərlik təklif etməli və təcrübə mübadiləsi apararaq islah müəssisələri ilə əlaqə və əməkdaşlıq qurmalıdır. Bu proses məhkumların uyğunlaşmasını asanlaşdırmaq üçün psixoloji üsullardan istifadə edən islah psixologiyasının tətbiqi ilə baş verir. Məhkumların həbsdə olduqları müddətdə şəxsiyyətlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi təkrar cinayətlərin qarşısını almaq üçün çox vacibdir. Çünki, qaad edildikdən sonra onların normal sosial həyat şəraitinə uyğunlaşa bilmələri ilə bağlı problemlər yaranır. Cəzaçəkmə müəssisələrində məhbuslarla əməkdaşlığın qeyri-adekvat əlaqələndirilməsi şəxslərin bu müəssisələrdən azad edildikdən sonra yenidən cinayət törətməsi ilə nəticələnə bilər.

İslah müəssisələrinin təcrübi sübutları məhkumların yeni şəraitə uyğunlaşmasını asanlaşdırmaq üçün onlara psixoloji hazırlığın təmin edilməsinin vacibliyini nümayiş etdirir. Psixoloji hazırlıq cinayət törətmiş şəxslərin transformasiyası və cəmiyyətə uğurlu reinteqrasiyasının asanlaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cəzaçəkmə müəssisələrində sertifikatlı psixoloqların əsas məqsədi məhkumların reabilitasiyasına və cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasına kömək etmək olmalıdır. İslah müəssisələrinin cəmiyyətə reinteqrasiyası, islah orqanının yenidən qurulması və məhkumların dini və mənəvi tələblərinə uyğun dəstək təklif edilməsi çox vacibdir.

Məhkumların yenidən sosiallaşması prosesi onların sosial məqsədlərinin formalaşmasını, prinsiplərinin yetişdirilməsini və psixoloji narahatlıqlarının həllini nəzərdə tutur. Məlumdur ki, həbsdən azad edilmiş şəxslər hərtərəfli tibbi, reabilitasiya və psixoloji yardıma ehtiyac duyurlar.

Azad edilmiş şəxsin yenidən sosiallaşması prosesi tamamilə yeni və çətin şərtlər daxilində baş verir. Bu şəraitdə mənzil, məşğulluq, sosial təcrid, yenidən nizamlanma ilə bağlı məsələlər ortaya çıxır. Bu şəxslər həyatlarında yeni bir səhifə açmaq və yeni ictimai şəraiti qəbul etmək üçün psixoloji yardım və dəstəyə ehtiyac duyurlar. Cəmiyyət daha ağır həbs şərtlərini tətbiq etməkdənsə, ictimai yardımın göstərilməsinə və əfv praktikasına üstünlük verməlidir.

Məhkumun əhəmiyyətli təqsiri olmasına baxmayaraq, onun azad edilməsi və cəmiyyətə inteqrasiyası üçün imkanlar mövcuddur. Məhkumun daxili psixoloji durumu və təcrübəsi onun bu prosesdə yenidən sosiallaşmasına mane olan həlledici amillərdir. Hökm vermək insanın keçmişini, sosial əlaqələrini və cəmiyyət daxilində davranışını qiymətləndirməyi əhatə edir. Psixoloqun məhbusla əlaqəsi məhbusun dəyərlərinin yenidən qiymətləndirilməsini, şəxsi transformasiyasının asanlaşdırılmasını və onun həyatını yaxşılaşdırmaq istəyinə dəstək verilməsini nəzərdə tutur [5].

Nəticə. Cinayətkarların cəzalarını çəkdikdən sonra cəmiyyətə reinteqrasiyası, cinayətkarların adi həyat şəraitinə uyğunlaşması, ictimai fəaliyyətlə məşğul olması cəmiyyətin qarşısında duran əsas məsələlərdəndir. Bu proses üçün əhəmiyyətli miqyasda kömək və yardım tələb olunur. Məqsəd məhkum edilmiş şəxslərin başqa cinayətlər törətmə riskini azaltmaq və onları cəmiyyətin məhsuldar və uyğun üzvləri olmaq imkanı əldə etmək üçün lazım olan resurslarla təchiz etməkdir. Bu məslədə sadəcə islah müəssisələrinin üzərinə məsuliyyət düşmür. Bu məsələnin effektiv həlli kompleks tədbirlərin görülməsini zəruri edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Griffiths C. T., Dandurand Y., Murdoch D. The social reintegration of offenders and crime prevention. Ottawa, ON. National Crime Prevention Centre. 2007. T. 4. s.35.

2. Hüseynova S. "Penitensiar müəssisələrdə cəza çəkməkdən azad edilmiş şəxslərin cəmiyyətə ınteqrasiyasında sosial adaptasiyanın rolu." "Psixologiyanın aktual problemləri: yeni perspektivlər, yeni mülahizələr və yeni düşüncələr" adlı beynəlxalq elmi konfransın materialları. Qərbi Kaspi Universiteti. 2021. s.234-238.

3. Ресоциализация лиц, освободившихся из мест лишения свободы. Тематический доклад Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации. М. : Издательский центр Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА). 2022. 122 с.

4. Черепашкин А. С., Абрамовская О. Р. Ресоциализация лиц, освобождённых из мест лишения свободы как профилактика рецидивной преступности //Вестник экономики, управления и права. 2020. №. 1 (50). С. 34-42.

5. Чернышова Н. Д. Ресоциализация лиц, освободившихся из мест лишения свободы. Человек и его ценности в современном мире. 2016. С. 104-112.

CİNAYƏT TÖRƏTMİŞ ŞƏXSLƏRİN CƏZA MÜDDƏTİ BİTDİKDƏN SONRA CƏMİYYƏTƏ YENİDƏN İNTEQRASİYASI

Dərya Cabbarova

XÜLASƏ

Cinayət törətmiş şəxslərin cəza müddəti başa çatdıqdan sonra cəmiyyətə inteqrasiyası mühüm məsələdir. Bu proses məhkumların sosial və psixoloji dəstəyə ehtiyacı olduğu bir vaxtda başlayır. Azad edilmiş şəxslərin mənzilə, işə və sosial dairələrə qayıtması, yenidən sosiallaşması üçün sosial dəstəyə ehtiyacı var. Bu proses məhkumların cəmiyyətə adaptasiyası və yenidən tərbiyəsi ilə bağlıdır. Həmin şəxslərin normal həyat şəraitinə

qayıtmasında psixoloji dəstək, məşğulluq imkanları və sosial yardımlar əsas rol oynayır. Reinteqrasiya prosesi məhkumların cəmiyyətdə mövcudluğunu və sosial faydalı münasibətlərini bərpa etməklə cinayət törətmə riskini azaldır və onların sosial fəaliyyətini bərpa edir. Bu prosesdə cəmiyyətin də dəstəyi vacibdir.

РЕИНТЕГРАЦИЯ ЛИЦ, СОВЕРШИВШИХ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, В ОБЩЕСТВО

Дарья Джаббарова

АННОТАЦИЯ

Интеграция преступников в общество после отбытия наказания является важным вопросом. Этот процесс начинается в тот момент, когда заключенным необходима социальная и психологическая поддержка. Освобожденные лица нуждаются в социальной поддержке, чтобы вернуться к жилью, работе и общественным кругам, а также для ресоциализации. Этот процесс связан с адаптацией и перевоспитанием осужденных к обществу. Психологическая поддержка, возможности трудоустройства и социальная помощь играют ключевую роль в возвращении этих людей к нормальным условиям жизни. Процесс реинтеграции снижает риск совершения преступлений и восстанавливает социальное функционирование осужденных за счет восстановления их присутствия в обществе и общественно полезных связей. В этом процессе также важна поддержка общества.

REINTEGRATION OF PERSONS WHO HAVE COMMITTED CRIMES INTO THE SOCIETY

Darya Cabbarova

SUMMARY

The integration of criminals into society after the end of their sentence is an important issue. This process begins at a time when prisoners need social and psychological support. Released persons need social support to return to housing, work and social circles, and to re-socialize. This process is related to the adaptation and re-education of convicts to society. Psychological support, employment opportunities and social assistance play a key role in the return of those persons to normal living conditions. The process of reintegration reduces the risk of committing crimes and restores the social functioning of convicts by restoring their presence in society and socially beneficial relationships. The support of society is also important in this process.

AHILLARIN HÜQUQLARININ QORUNMASININ VƏ SOSİAL MÜDAFİƏSİNİN AKTUALLIĞI

Rüstəmov Ayxan Yaqub oğlu
ATMU-nun II kurs magistrantı
rustamovaykhan@gmail.com

Açar sözlər: ahıl, sosial müdafiə, qorumaq, hüquq, aktuallıq, yaş
Ключевые слова: умный, социальная защита, защищать, закон, актуальность, возраст
Keywords: elder, social protection, protect, law, relevance, age.

Məlumdur ki, xarici siyasətlə dünya birliyinə uğurla inteqrasiya edən müasir Azərbaycanın sosial yönümlü daxili siyasəti prioritet məsələ olaraq ölkə ictimaiyyətinin geniş dəstəyini qazanıb. Yəni dövlətin ən ümdə vəzifəsi ölkə vətəndaşlarının sosial rifahını yüksəltməkdir. Və sözsüz ki, burada tənha ahıllarla bağlı dövlət siyasəti necədir və bu siyasət nəyə söykənir məsələsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İlk öncə onu qeyd edək ki, cəmiyyət dövlətdən daha qabaq təşəkkül tapdığı üçün ahıllar, o cümlədən tənha ahıllarla bağlı dövlət siyasəti hər hansı keçici prinsiplərə yox, əsrlərin süzgəcindən keçmiş və yaşama hüququ qazanmış milli-mənəvi dəyərlərə söykənir [1].

Bildiyimiz ki, əksər dövlətlərdə mövcud olan ahıllarla bağlı qanunlar məhz həmin cəmiyyətlərdə qocalara olan biganə münasibətlərin nəticəsi kimi qəbul edilmişdir. Vətəndaşların layiqli sosial müdafiəsindən qaynaqlanaraq ahıl şəxslərlə bağlı ölkəmizdə dövlət siyasətinin mövcudluğu sosial siyasətin əsas prioriteti kimi çıxış edir.

Respublikamızın qanunlarına əsasən, ahıl şəxs dedikdə yaşı yetmişi ötmüş insanlar nəzərdə tutulur. Ölkəmizdə ahıl vətəndaşların sayı Avropa ölkələrinə nisbətən aşağıdır. Statistikaya baxdıqda görürük ki, Azərbaycanda ahılların həm sayında, həm də ümumi əhali sayına nisbətdə azalma var. Amma 1990-cı illə müqayisə etsək görərik ki, ahıl vətəndaşların sayı və nisbəti artıb. 1990-cı ildə ölkəmizdə olan vətəndaşların 220,5 min nəfəri və ya 3,1 faizi ahıl olub. 2000-ci ildə onların sayı 226,7 minə qədər artsa da, ahılların ümumi əhali sayına nisbəti 2,8 faizə enib. Lakin 2011-ci ildə ahılların sayı 406,8 minə (4,46 faiz) yüksəlib. 2011-ci ildə qeydə alınan göstərici Azərbaycanda ahılların əhali sayına nisbətində ən yüksək göstərici hesab olunur [2 səh.9].

2014-cü ilin əvvəlinə olan rəsmi statistikaya əsasən, ölkəmizdə 390,3 min ahıl var. Son 3 ildə ahıl vətəndaşların sayında azalma müşahidə edilir. 2012-ci ildə ölkəmizdə ahılların sayı ən yüksək həddə - 408,4 minə yüksəlib. Ötən ilin əvvəlində ahılların sayı 401,8 minə, bu ilin əvvəlində isə 390,3 minə enib.

2014-cü ilin əvvəlində əhalinin ümumi sayı 9,477 milyon nəfər olub. Deməli, bu dövrdə Azərbaycan əhalisinin 4,11 faizi ahıl vətəndaşlar olub. 2013-cü ildə bu göstərisi 4,3 faiz, 2012-ci ildə 4,42 faiz təşkil edib. Qeyd edək ki, ölkəmizdə ahılların sayının son illərdə artmamasının əsas səbəblərindən biri ölkəmizdə təbii artımın yüksəlməsidir. Son 10 ildə Azərbaycan vətəndaşlarının sayı 13 faizdən çox artıb ki, bu da yüksək artım göstərici sayılır. Göründüyü kimi, istər dünya ölkələrində, istərsə də ölkəmizdə yaşlı təbəqənin sayı getdikcə artmaqdadır. Onu da əlavə edək ki, ahılların sayının artmasına baxmayaraq xarici ölkələrin əksəriyyəti ilə müqayisədə Azərbaycanda yaşı 70-dən yuxarı olan insanların xüsusi çəkisinin yüksək olmadığı məlumdur. Çünki Azərbaycan əhalisi gənc olan ölkələrdən sayılır [2 səh.9].

Dövlətimizin əsasları milli dəyərlərdən təşkil olunmuşdur, çünki cəmiyyətimizin tarixi kökləri çox möhkəm dayaqlara əsaslanır. Cəmiyyətimizdə yaşlı nəslə, ağsaqqallara, ağbirçəklərə böyük hörmət zamanın bütün dövrlərində mövcud olmuşdur. Qədimlərdən bəri əsl Azərbaycan ailəsinin ən müqəddəs və ali dəyərlərindən biri məhz ata-anaya hörmət, ağsaq-

qala, ağbirçəyə dərin ehtiram hissi təşkil etmişdir. Biz bu müqəddəs adət- ənənələrimizi təbii ki yaşatmalıyıq və elə etməliyik ki, gənc nəsillərdə bu milli ruhda böyüsün, ahıl şəxslərdən nümunə götürərək, milli dəyərlər əsasında öz həyatlarını qursunlar.

Ahıl şəxslər həyata rəng qatan, onu mənalandıran, ona örnək verən, nümunə olan insanlardır. Onlarsız həyatı təsəvvür etmək mümkün deyil. Hər bir ailənin möhkəmliyi, sarsılmazlığı həmin ailədə yaşayan ahıl insanların mövcudluğundan, varlığından asılıdır. Həmçinin cəmiyyətimiz üçün də ahıl insanların varlığı əvəzolunmazdır. Onların həyatda qazandıqları təcrübədən, bilik və bacarıqlardan bəhrələnmək isə nəsillərarası körpü qurmaq, əlaqə yaratmaq, mövcud varislik əlaqəsini yenidən bərpa etmək baxımından çox vacib və zəruridir.

BMT-nin Baş Məclisi 1992-ci ildə Ahılların müdafiəsi ilə bağlı Qətnamə qəbul edib. Həmin Qətnamənin prinsiplərinə uyğun olaraq hər il oktyabrın 1-i Beynəlxalq Ahıllar Günü kimi qeyd olunur. Bu məsələyə Respublikamızda da ciddi diqqət yetirilir. Dünyada olduğu kimi, ölkəmizdə də 1993-cü ildən başlayaraq, hər il oktyabrın 1-i Beynəlxalq Ahıllar günü silsilə tədbirlərlə qeyd edilir. Həmin günün keçirilməsində məqsəd ahıl vətəndaşların sosial problemləri ilə tanış olmaq, ehtiyaclarını müəyyənləşdirərək, imkanlı müəssisələr, təşkilatlar və qeyri-hökumət təşkilatları ilə birlikdə əməli tədbirlər görməkdən ibarətdir [12].

Ahılların məşğulluğu, onların inkişaf prosesinə cəlb edilməsi, həm də sosial-iqtisadi durumun yaxşılaşması deməkdir. BMT-nin inkişaf proqramında da son illər ahıllar problemi geniş yer tutur. 2002-ci ilin aprelində İspaniyanın paytaxtı Madrid şəhərində BMT-nin ahıllar üzrə 2-ci Ümumdünya Məclisinin keçirilməsi də buna misaldır. Bu Ümumdünya tədbirində belə bir fikir səsləndi ki, yaşlılar da cəmiyyətin bərabərhüquqlu vətəndaşlarıdır, onlara ehtiram göstərmək yüksək insani keyfiyyətdir [3].

Azərbaycan dövləti tərəfindən ahıllara həmişə xüsusi diqqət və qayğı göstərilir. Xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev 22 iyun 2001-ci il tarixində "Ahıllara sosial xidmət haqqında" qanunu imzalamışdır. Qanuna əsasən, ölkədə 70 yaşına çatmış vətəndaşlar, habelə Azərbaycan Respublikasında daimi yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər ahıl hesab olunur.

Azərbaycanda ahıllarla bağlı milli və ümumbəşəri dəyərlərə söykənən dövlət siyasətinin əsası məhz ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub və son 10 ildə Prezident İlham Əliyevin layiqli səviyyədə davam və inkişaf etdirdiyi bu humanist siyasətin əsasında ahıl vətəndaşların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, onlara dövlət qayğısının artırılması, maddi və mənəvi tələbatlarının ödənilməsi dayanır [4].

Ahıl vətəndaşların hüquqlarının qorunması, onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, sosial və digər həyati tələbatlarının ödənilməsi hər bir sosialyönümlü dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilməlidir.

Ahıl vətəndaşların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və onlara dövlət qayğısının artırılması məqsədilə Azərbaycan Prezidentinin 2006-cı il 17 aprel tarixli sərəncamı ilə "Ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı" təsdiq edilib. Mövcud proqramın qanunvericilik əsasları beynəlxalq normalara uyğun şəkildə hazırlanmışdır. Belə ki, proqram "Yaşlaşma üzrə Madrid Beynəlxalq Fəaliyyət Planı"nın prinsiplərinə əsaslanaraq təsdiq olunmuşdur. Bu prinsiplərə əsasən ahıl vətəndaşlar sosial xidmət sahəsində aşağıdakı hüquqlara sahibdirlər:

- Sosial xidmət sahəsində ahıllar aşağıdakı hüquqlara malikdirlər:
- müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada sosial xidmət müəssisəsini və sosial xidmət növünü seçmək;
- sosial xidmət müəssisələrində sanitariya-gigiyena tələblərinə cavab verən şəraitlə təmin olunmaq;
- sosial xidmət müəssisələrinin işçiləri tərəfindən şərəf və ləyaqətlərinə hörmət olunmasını və humanist münasibət bəslənilməsini tələb etmək;

- daxili qaydalar pozulmamaq şərtilə dini ayinlərin icra edilməsi üçün ayrıca yerlə təmin olunmaq;
- sosial xidmət göstərilməsi qaydaları, habelə öz hüquq və vəzifələri barədə məlumat almaq;
- kütləvi informasiya vasitələri ilə təmin olunmaq;
- sosial xidmət göstərilməsinə razılıq vermək və ya sosial xidmətdən imtina etmək;
- sosial xidmət göstərilən zaman şəxsi xarakterli məlumatların məxfi saxlanılmasını tələb etmək.

Dövlət Proqramının əsas məqsədi ahıl vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə hərtərəfli nail olmaqdır. Proqrama uyğun olaraq icrası vacib olan məsələlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Tənha və başqasının köməyinə ehtiyacı olan ahıllar üzrə ərazi informasiya bazasının yaradılması,
- Ahıl və tənha vətəndaşların sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması üçün tənha, hərəkət qabiliyyəti məhdudlaşmış ahıllara sosial xidmətlərin, o cümlədən evdə xidmət işinin təkmilləşdirilməsi,
- İnternat evləri və pansionatlarda yaşayan ahıl vətəndaşlar üçün sosial-məişət və tibbi xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi,
- Dövlət təminatında, internat evlərində, pansionatlarda yaşayan ahılların ayrı-ayrı imkanlı hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən himayəyə götürülməsi təcrübəsinin genişləndirilməsi,
- Ahıl vətəndaşlar üçün sosial müdafiə məsələləri ilə bağlı hüquqi məsləhət xidmətinin təşkili və inkişafı,
- Tənha ahıl vətəndaşların mənzillərinin yanğın və s. təhlükəsizliyinin təmin edilməsi,
- Ali, orta ixtisas təhsili müəssisələrinin tələbələri və ümumtəhsil müəssisələrini yuxarı sinif şagirdləri tərəfindən ahıl vətəndaşlara evlərində, həmçinin ictimai yerlərdə qayğı və xidmət göstərilməsi işinin təşkili,
- Ahıl vətəndaşların sağlamlığının qorunması məqsədilə xüsusi profilaktik tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi, bu məqsədlə rayon və şəhər səhiyyə xidməti müəssisələrində gerontoloji xidmətin təşkil edilməsi və gerontologiya üzrə müvafiq tədris kurslarının təşkil edilməsi,
- Ahıllar üçün ixtisaslaşdırılmış psixoloji tibbi xidmətlərin təşkili,
- Ahılların sağlamlığının təmin edilməsi məqsədilə onların idmana cəlb edilməsi,
- Ahılların asudə vaxtlarını səmərəli keçirmələri üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi [8 / səh. 334]

Hal-hazırda paytaxtımıza yaxın bir ərazidə - Bilgəhdə Müharibə və Əmək Əlilləri üçün Pansionat fəaliyyət göstərir. Pansionatda 166 ahıl şəxs yaşayır. Ahıl vətəndaşlar burada tam olaraq dövlət təminatı ilə əhatə olunsalarda, onların ən çox doğma, əziz adamların sevgisinə, məhəbbətinə ehtiyacı var. Demək olar ki, hazırda dünyada bir çox ahıllar var ki, bu sevgidən məhrumdur. Səbəbinə gəldikdə isə onların sırasında yaxınlarını itirərək tənhalığa məhkum olan yaşlılarla yanaşı, övladları tərəfindən tərk edilərək yalnız qalanlar da var.

Hal-hazırda ölkəmizdə ahılların demək olar əksəriyyətinin mədəni kapital səviyyəsi aşağı vəziyyətdədir. Bunun olmaması üçün ahıl vətəndaşların asudə vaxtlarının səmərəli təşkil olunması vacibdir. Məsələn, ahıl vətəndaşların asudə vaxtlarının mənalı və səmərəli təşkilinə kömək məqsədilə müəyyən mərkəzlər yaradıla bilər, parklarda, mədəniyyət ocaqlarında ahıllar üçün xüsusi guşələr təşkil oluna bilər. Təbii ki, istirahət və asudə vaxt anlayışlarının tərkibinə ahıl yaşlı insanların turizmi məsələsi də daxildir. Alman yazıçısı Höte deyirdi ki, insan qocaldıqca yaşamaq istəyi daha da artır. Əslində ahıl vətəndaşlar üçün turizm imkanlarının yaradılması və genişləndirilməsi bu baxımdan çox əhəmiyyətlidir. Çünki ahıl yaşlı

insanlarında səyahət etmək ehtiyacları var və yeni, fərqli yerlər görmək onlara özlərini daha yaxşı hiss etmələrinə kömək edə bilər.

İsveç və Norveçdə ahıl insanların turizmi məsələləri ilə məşğul olan mərkəzlər fəaliyyət göstərir. Onlar daha çox 75 yaşdan yuxarı insanların səyahətlərini təşkil edirlər. Təbii ki bu səyahətlər zamanı sosial xidmətçilər də ahıllarla bərabər olurlar. Onlara təkbaşına edə bilməyəcələri işləri etməkdə köməklik göstərirlər.

Mədəni kapitalın əldə edilməsi uzun və məşəqqətli bir prosesdir. Burda işlədilən "kapital" məhfumu iqtsadiyyata aid edilməməlidir. Bu məhfum məşhur fransız sosioloqu Pierre Bourdieu tərəfindən işlənən "mədəni kapital" konsepsiyasının bir hissəsidir.

P. Burdiyeö deyirdi ki, cəmiyyətin hər üzvü əslində mədəni kapitalı toplamaq potensialına sahibdir. Bunun üçün gərəkli olan şeylər təbii ki, yatırım etməkdir. Yəni, oxumaq, incəsənət nümunələri ilə tanış olmaq, teatrlara getmək, sərgilərdə iştirak etmək və s. bu kimi fəaliyyətlər insanın mədəni kapitalının artmasına səbəb olur (9. Cəmiyyətin struktursuzluğu; 10.09.2014). Məsələn, bir insanın bir neçə dili bilməsi, o insanın həmin dildə mədəni kapital əldə etməsinə töhvə verə bilər.

P. Burdiyeö hər bir insanı "kapital" daşıyıcısı kimi görürdü. O, bildirirdi ki, həyatda uğur qazanmaq, nəyəsə nail olmaq üçün insan gərəkli bacarığa – "kapitala" sahib olmalıdır. P. Burdiyeönun məktəblilərlə bağlı apardığı araşdırmada gəldiyi nəticə belə idi ki, yüksək mədəni kapitala sahib olan ailələrin övladları təhsil göstəricilərinə görə daha yüksəkdə dayanırlar.

Ahıl vətəndaşlar arasında özfəaliyyət bədii yaradıcılıq üzrə respublika festivalının keçirilməsinin təşkil edilməsi və onların beynəlxalq bədii yaradıcılıq festivallarında iştirak etmələrinə şərait yaradılması, ahılların asudə vaxtlarını səmərəli keçirmələri üçün müvafiq tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi, Respublikanın mədəniyyət ocaqlarında ahıllar üçün dərnək, bədii özfəaliyyət kollektivləri və maraqlar üzrə klubların yaradılması, işləmək arzusunda olan ahıl vətəndaşların yeni peşələrə yiyələnməsi üçün hazırlıq və yenidən hazırlıq tədris kurslarının təşkil edilməsi vacibdir.

Son dövrlərdə yaşlıların təhsilinin təşkilinə həm ölkəmizdə, həm də beynəlxalq miqyasda böyük diqqət yetirilir. Elmi-texniki tərəqqi insanların bilik və vərdişlərinin daim artırılması tələbini zəruriləşdirmiş, ixtisasartırma və yenidənhazırlanma təhsilinin əhəmiyyətini daha da aktuallaşdırmışdır. Elə bu səbəbdən də hələ Almaniyanın Hamburq şəhərində keçirilmiş beynəlxalq konfransda "Yaşlıların təhsili XXI əsrin açarı" adlandırılmışdır.

Cəmiyyətdə, iqtisadi həyatda, elm və mədəniyyətdə, təhsil sistemində və bir çox sahələrdə hər il yeniliklərlə zəngin olan sürətli inkişaf baş verir. Bu səbəbdən də yaşlıların təhsili ölkəmizdə fasiləsiz təhsil sistemi kimi qiymətləndirilir. Onların həyat fəaliyyətini müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmaq üçün təhsil xidmətlərinin yeni keyfiyyətlə təşkilinə ehtiyac yaranır [Xalq qəzeti. 2011.- 5 iyun.- Səh.3]

ƏDƏBİYYAT

1. http://m.baki-xeber.com/3078.html 2014-05-17 "Tənha ahıllarla bağlı dövlət siyasəti milli-mənəvi dəyərlərə əsaslanır" [21/05/2014]

2. Ekspress qəzeti. "Ahıllara qayğı hər zaman dövlətin diqqətindədir" [24/10/2014]

3. http://vetennamine.az/ "1Oktyabr — Beynəlxalq Ahıllar günüdür" [02/10/2015],

4. http://news.milli.az/society/71786.html 1 Oktyabr 2011

5. http://news.milli.az/health/290224.html "Gerontofobiya - qocalıq qorxusu" [22/08/2014]

6. https://sosialish.wordpress.com/ "Yaşlı nəslin psixoloji problemləri nədən qaynaqlanır?" [18/05/2011]

7. Смагин В. А. Геронтология и теория надежности о долговечности человека
8. Hadi Rəcəbli: "Azərbaycan Respublikasının sosial müdafiə sistemi".
9. http://www.sosyalhizmetuzmani.org

AHILLARIN HÜQUQLARININ QORUNMASININ VƏ SOSİAL MÜDAFİƏSİNİN AKTUALLIĞI

Ayxan Rüstəmov

XÜLASƏ

Bu məqalə ahılların cəmiyyətdə rolunu, yaş xüsusiyyətlərini, aktiv təbəqə kimi əsas xarakteristik cəhətlərini nəzərdən keçirir. Ahıllara verilən əsas təriflər, eyni zamanda, onların həyat tərzi, dünyagörüşü müəyyən normalar kontekstində araşdırılır. Belə bir təbəqənin sosial müdafiəsi məsələsi də xüsusi olaraq vurğulanır. Ahılların üzləşdiyi sosial, iqtisadi, psixoloji, tibbi, məişət və digər əsas problemləri nəzərdən keçirilərək ümumiləşdirilib. Eyni zamanda ahılların yaşam tərzini yaxşılaşdırmaq və onları diqqət mərkəzində saxlayaraq dövlətlərin, xüsusilə də ölkəmizin bu sahədə icra etdiyi layihələr, proqramlar, qəbul edilmiş qanunlar aktual məsələlərdən biri kimi nəzərdən keçirilir. Ahılların asudə vaxtlarını səmərəli dəyərləndirmələri, onların təcrübələrinin yeni nəsillərə ötürmələrinin vacibliyi və insan kapitalının layiqli qiymətləndirilməsi məqalədə vurğulanan əsas məsələlərdəndir. Həmçinin sağlam həyat tərzi, sağlam qidalanmanın ahıllar arasında da təbliğinin olduqca mühim olması bildirilir. Yekun olaraq ahıl vətəndaşlarımızın daha sağlam, daha produktiv olması üçün ilk öncə onlara verilən diqqət daha da artırılmalı, onların önünü kəsən maneələr mümkün olduğu qədər aradan qaldırılmalı və daim dövlət bu sahədə qayğısını göstərməlidir.

ВАЖНОСТЬ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

Айхан Рустамов

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается роль пожилых людей в обществе, их возрастные особенности, а также их основные характеристики как активного класса. Основные определения, данные пожилым людям, при этом их образ жизни и мировоззрение рассматриваются в контексте определенных норм. Особо подчеркнут также вопрос социальной защиты такого класса. Рассмотрены и обобщены социальные, экономические, психологические, медицинские, бытовые и другие основные проблемы, с которыми сталкиваются пожилые люди. При этом улучшение образа жизни пожилых людей и удержание их в центре внимания, проекты, программы и принятые законы, реализуемые государствами, особенно нашей страной, в этой области рассматриваются как одна из актуальных задач. Важность пожилых людей эффективно оценивать свой досуг, важность передачи своего опыта новым поколениям, правильная оценка человеческого капитала входят в число основных вопросов, освещенных в статье. Также констатируется, что очень важно пропагандировать здоровый образ жизни и здоровое питание среди пожилых людей. В заключение, для того, чтобы наши пожилые граждане были здоровее и продуктивнее, прежде всего, необходимо повысить внимание, уделяемое им, максимально устранить препятствия, стоящие на их пути, а государство всегда должно принимать во внимание уход в этой области.

THE İMPORTANCE OF PROTECTİNG THE RİGHTS AND SOCİAL PROTECTİON OF THE ELDERLY

Aykhan Rustamov

SUMMARY

This article considers the role of the elderly in society, their age characteristics, and their main characteristics as an active class. The main definitions given to the elderly, at the same time, their way of life and outlook are examined in the context of certain norms. The issue of social protection of such a class is also specially emphasized. The social, economic, psychological, medical, domestic and other main problems faced by the elderly have been reviewed and summarized. At the same time, improving the lifestyle of the elderly and keeping them in the center of attention, the projects, programs and adopted laws implemented by the states, especially our country, in this field are considered as one of the urgent issues. The importance of the elderly to effectively evaluate their leisure time, the importance of passing on their experiences to new generations, and the proper assessment of human capital are among the main issues highlighted in the article. It is also stated that it is very important to promote a healthy lifestyle and healthy nutrition among the elderly. In conclusion, in order for our elderly citizens to be healthier and more productive, first of all, the attention given to them should be increased, the obstacles that stand in their way should be removed as much as possible, and the state should always take care in this area.

SOSİAL XİDMƏTİN TARİXİ VƏ ƏHATƏ DAİRƏSİ

Bayramova Ləman Ədalət qızı
ATMU-nun II kurs magistrantı
leman.bayramli92@mail.ru

Açar sözlər: sosial xidmət, həssas qruplar, sosial iş, sosial qayğı, çətin həyat şəraiti
Ключевые слова: социальное обслуживание, уязвимые группы населения, социальная работа, социальная помощь, тяжелые условия жизни.
Keywords: social service, vulnerable groups, social work, social care, difficult living conditions.

Soisal müdafiənin idarəedilməsi və əhalinin rifahının yaxşılaşdıırlmasında mühüm sahələrdən biri sosial xidmət sahəsidir. Sosial xidmət dövlət dəstəyinə ehtiyacı olması haqqında müəyyənləşdirilmiş katiqoriyadan olan insanlara sosial dəstəyin təmin edilnəsini, onların hüquq və azadlıqlarının təminaçısı olaraq çıxış edir. Sosial xidmətin vacib elementlərindən biri də məhz ünvanlılığın təminidir ki, burada real olaraq ehtiyaclı olan insanların hər birinin sosial xidmətlə təmin edilməsi, rifah xidmətlərinin təmin edilərkən cəmiyyətin maraqlarına uyğun olması mühimdir [5, s 11-15].

Sosial xidmət cəmiyyətdə dezavantajlı qrupların çətinliklərinə rəğmən digərləri ilə bərabər şəkildə yaşamaları, rifah səviyyəsinin yüksəlməsini dəstəkləməkdədir. Sosial xidmət sosial ədaləti təmin etmək, sosial siyasəti yaxşılaşdırmaq, rifahı təmin etmək kimi məqsədləri əhatə edir.

Sosial xidmətin inkişaf tarixinin real olaraq cəmiyyətdə təzahürünün ilkin addımları məhz Sənaye İnqilabından sonrakı dövrdə meydana gəlmiş həyat tərzi ilə bağlıdır. Belə ki, sənayeləşmənin təzahürü və nəticəsi kimi insan qruplarının əksəriyyəti şəhərlərə axın etmiş, özü ilə bərabər isə bir sıra sosial problemlərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Qeyd olunan sosial problemlər içərsində xüsusi dayanılmalı hissə məhz ailə-məişət zəmnində sosial münasibətlər zəncirində qoparılan, əlaqələrin itməsini qeyd edə bilərik. Sosial xidmətin ilkin təzahürləri məhz XIX əsrdə İngiltərədə təşkilatlar səviyyəsində formalaşmışdır. Bu təşkilatlardan "Xeyriyyə cəmiyyəti" xüsusilə imkanlı təbəqənin yoxsullara yardım etməsinə şərait yaratmışdır. Görülən tədbirlər yoxsullara münasibəti kökündən dəyişmiş, burada yeni yanaşmaların formalaşmasına imkan yaratmışdır. Yardım edilən şəxslər özlərindən aslı olmadan həmin vəziyyətə düşmüş, vəziyyətdən çıxa bilmədikləri üçün bu şəkildə həyatlarına davam edənləri dəstəyə layiqli hesab edilirdisə, seçimləri nəticəsində yoxsulluğa düçar olanlara isə dəstək göstərilmirdi [4, s 38].

Sosial xidmət sahəsinin formalaşması sosial iş peşəsinin formalaşması ilə qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Xüsusən diqqət çəkilməsi vacib olan inkişaf tendensiyası 1930-cu illərdə bütün dünyanı əhatə edən Böyük böhranın nəticələrindən irəli gələn tələblər təkan vermişdir. Belə ki, həmin dövlərdə cəmiyyəti əhatə edən kütləvi aclıq, həmçinin II Dünya Müharibəsinin nəticələri bu sahədə qanunvericiliyin formalaşmasında rol oynadı. 1960-cı illərdə isə fərdi şəkildə fəaliyyət göstərən sosial xidmmət qurumlar 3 yerə ayrılmışdır [6].

- Uşaqlara xidmət;
- Əlilliyi olanlara;
- Maddi təminatlarla bağlı.

Beləliklə sosial xidmət sahəsinin ilk cücərtilərinin yarandığı Böyük Britaniyada komitənin formalaşması, 1970-ci illərdə "Sosial xidmət Aktının" qəbulu həyata keçirilmişdir. 1989-cu ildə Uşaqlar, 1990-cı ilə "İcma Qayğısı" adlı aktlar qəbul edilmiş, siyasi mexanizmlər qurulmuşdur.

XX əsrin ikinci yarısı "post-sənaye" dövründə sosial xidmət məşğulluq sahəsində bütün inkişaf etmiş ölkələrdə təşkil edilməyə başladı. Repreduktiv xidmətlər və sosial xidmətlərin təmin edilməsinin sosial rifah, sosial ədalət baxımdan uğurlu olması, sosial xidmətin əssası olması fərziyyəsi ilə bağlı fikirlərini alt-üst etdi. Sosial xidmətlərdə növbəti çətin mərhələni isə sosial xidmətin müəyyən edilməsi prosesi və burada vahid standartların qəbul edilməsidir.

Sosial xidmətə geniş və dar yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, geniş konspetdə sosial xidmət sosial rifahın təmin edilməsi məqsədi ilə əhatə etdiyi qayğıya ehtiyac olan qurpların xidmətlərlə əhatələnməsidir. Həmin sosial xidmətlərin şəxsin çətin həyat fəaliyyətindən çıxarılmasına dəstək xüsusiyyəti daşıyır. Belə ki, buraya mənzil, təhsil, səhiyyə, idman və digər sosial fəaliyyətlərin əlçatan təşkili aiddir. Sosial xidmət anlayışına dar yanaşmaya əsasən isə müəyyən komponentə diqqət yetirilərək həssas əhali qrupunun cəmiyyətə inteqrasiyası nəzərədə tutulur [2, s 3-4].

Sosial xidmətlər ictimai xarakter daşıyır və əsasən mövcud dövrdə sosial xidmətlər dövlət tərəfindən təşkil edilir. XX əsrin ikinci yarısında artıq Avropa ölələrində bu sahədə fəaliyyət dövlət tərəfindən təşkil edilməyə başlamışdır. Sosial xidmətlərin məqsədi sosial ədalətə nail olmaqdır.

Sosial xidmət sosial dövlətin komponenti kimi əsas vasitədir və özündə sosial inteqrasiya və bərabərliyi əhatə edir. Qeyd edilən komponentlərin təmin edilməsi isə fərdə uyğun olaraq universal prosesdir. Sosial xidmət eyni zamanda rifah konsepsiyası, sosial dövlət, sosial siyasətin də tərkib hissəsi kimi rol oynayır.

Sosial xidmət tarixində sosial xidmət departamentlərinin formalaşması və departamentin burada koordinasiya xidmətləri etməsi xüsusi rol oynamışdır. Xüsusən həmin zamanlarda bazar iqtisadiyyatının inkişafı nəticəsində özəl sahədə sosial xidmətlər formalaşdı. Dövlətin burada yükünü azaltdı.

Beynəlxalq inkişaf kontekstində sosial müdafiə sistemində dörd əsas funksiya mövcuddur ki, bunlar əsasında sosial xidmətlər göstərilir:

- Minimum həyat səviyyəsinin təmini və qorunmasının təşkili;
- \- Zəruri yaşayış vasitələrinin cəmiyyət tərəfindən əlçatanlığı və davamlılığı;
- Sosial deprivasiya və sosial dezaptasiyanın cəmiyyətdə qarşısının alınması üçün humanist fəaliyyətlərin təmini;
- Sosial təminat hüququnun tətbiqində ünvanlılığın təmini [6].

Sosial xidmətin növləri və formaları mövcuddur. Aşağıdakı dörd forması mövcuddur:

- Səyyar sosial xidmət(evdə)- evdə göstərilən xidmətlər üçün əsas olan bir neçə amillər vardır. Bunlar şəxsin tənha ahıl, əlilliyi olan şəxs, ahıl ər-arvad, xəstəliyin terminal mərhələsində olan yaxın qohum, qanuni nümayəndələri ilə eyni yaşayış məntəqəsində yaşamayan şəxslər üçün təyin edilir. Xüsusən evdə səyyar xidmətdə əsasən sosial-məişət xidmətləri göstərilir;
- Stasionar sosial xidmət fiziki və səhhətinə görə reabilitasiya və tibbi xidmətlər göstərilən qurumlarda göstərilir bu xidmətlər və psixi pozuntusu olan şəxslər xüsusi stasionar müəssisələrdə yerləşdirilir;
- Yarımstasionar (günərzi)- günün müəyyən hissəsində xidmət göstərən xidmətlər hesab edilir. Burada ahıl, əlilliyi olan şəxslərə, yetkinlik yaşına çatmayanlara tibbi, mədəni, sosial-məişət, digər xidmətlər göstərilməsidir;
- Sosial-məsləhət yardımı qanunların, problemlərin həllinə, həllində QHT-lərin, qurumların dəstəyi haqqında məlumatlandırma məqsədləri daşıyır [1, s 1, 5-6];

Sosial xidmətin aşağıdakı növləri mövcuddur;

1. Sosial-məişət xidmətləri;
2. Sosial-tibbi xidmətlər;
3. Sosial-pedoqoji xidmətlər;

4. Sosial-psixoloji xidmətlər;
5. Sosial-hüquqi xidmətlər;
6. Sosial-iqtisadi xidmətlər;
7. Palilativ xidmətlər [1, s 1, 5-6].

Sosial məişət xidmətləri evdə səyyar göstərilən xidmətlərdir. Bu xidmət həm sosial xidmətin növünü, həm də formasını özündə əks etdirir. Ölkəmizdə ahıl şəxslərə göstərilən sosial xidmətlər statistik hesabla evdə səyyar xidmətin əsasını təşkil edir. Ahıl şəxslər qanuna yaşı 70-ə çatan şəxslərdir. Evdə qismən ödənişli, tam ödənişli, ödənişsiz olaraq təşkil edilir. Ödənişsiz sosial xidmətlərə aşağdakı xidmətlər aiddir:

- Yemək hazırlamaq;
- Zəruri məhsulların alınması
- Mənzillərin yığışdırılması;
- Kommunal xərclərin ödənməsi;
- Adiyyati qurumlarla əlaqədə dəstək;
- Evə həkim çağırmaq, dərmanları almaq, həkimə aparmaq;
- Vətəndaş vəfat etdiyi zaman dəfni prossesində köməklik göstərilməsi.

Səyyar sosial xidmətin göstərilməsi aşağıdakı hallardan ən azı biri baş verdiyi zaman dayandırılır:

- Qismən ödənişli və ya tam ödənişli xidmətlərin bağlanılmış müqavilədə əksini tapması halları yaşandığı zaman;
- Əlilliyi olanlar müəssisəyə yerləşdirilərsə;
- Tənha ahıllar müəssisəyə yerləşdirildikdə;
- Şəxs vəfat etdikdə [7].

Aşağıdakı istisna hallar sosial-məişət xidmətinə aiddir:

1. Birgə yaşayan tənha ahıl ər-arvada sosial məişət xidməti bir sosial xidmətçi tərəfindən göstərilir.
2. Sosial reabilitasiya əlilliyi olan şəxslər üçün müəyyən olunan evdə xidmətdir.

Sosial xidmətlərin göstərilməsində beynəxalq təcrübə göstərir ki, sosial xidmətlərin təşkilində dövlət qrumları ilə yanaşı, qeyri hökümət təssislatlarınının, qeyri-kommersiya qrumlarının fəal iştirakını görməkdəyik.

Şəxs və ya ailə çətin həyat şəraitində o zaman hesab edilir ki, aşağıda əksini tapan əsaslardan azı biri olsun:

1. Uşağın valideynlərini itirməsi yaxud valideyn himayəsindən məhrum olması;
2. Əlilliyi olan uşaq;
3. Yetkinlik yaşına çatmayan baxımsız, sosial təhlükəli vəziyyətdə olma;
4. Xəstəlik, əlillik, ahıllıqla əlaqədar özünə qulluq qabiliyyətinin olmaması, eyni zamanda qulluq və köməklik göstərə biləcək qohumların və ya qanuni nümayəndələrin olmaması;
5. Şəxsin ictimai təhlükəli xəstəliyi tutulması nəticəsində həyat fəaliyyətinin məhdudlaşması halı;
6. İnsan alveri qurbanı;
7. Məişət zorakığından zərər çəkməsi;
8. Yaşayış yerinin olmaması;
9. Müəssisə sakinləri olan valideyn himayəsindən məhrum, valideynlərini itirmiş şəxslərin müəssisəni tərk etməsindən sonra yaşayış yerinin olmaması;
10. Şəxsin sosial yadırğama və sosial məhrumiyyət vəziyyətində olması.

Sosial xidmət sahəsi üçün aşağıdakı xidmət sahələrini xüsusiləşdirərək qeyd edə bilərik:

1. Yaşlılar və əlilliyi olan şəxslər üçün pansionatlar, sosial xidmət mərkəzləri;
2. Əhaliyə inteqrasiya olunması üçün dəstək göstərən sosial xidmət mərkəzləri;
3. Ailələrə, uşaqlara sosial dəstək üzrə ərazi mərkəzləri;

4. Yetkinlik yaşına çatmayanlar üçün mərkəzlər;
5. Təcili telefon məsləhət xidmətləri;
6. Evdə sosial yardım təminatı;
7. Müharibə qaziləri və əmək veteranları üçün ponsionatlar;
8. Mərhəmət ponsionatları;
9. Əlilliyi olan uşaqlar üçün reabilitasiya mərkəzləri;
10. Qadınar üçün böhran mərkəzləri;
11. Əhali üçün sosial-psixoloji reabiliyasiya mərkəzləri.

Bu kimi mərkəzlərdə gerentoloji xidmələrin, qəyyum məsələləri, psixoloji, pedoqoji, loqopedik, motor bacarıqların inkişafı üşün telefonla məsləhət, üz-üzə məsləhət, stasionar və yarımstasionar xidmətlərin təşkilini əhatə edir [5, s 11-15].

Yaşlılar üçün nəzərdə tutulan gerentoloji xidmətlərdə səyyar tibb bacılarının olması prosesisi də eyni zamanda ahıl şəxslərin tez-tez xəstələnə bilmə ehtimalını, onların tibbi ehtiyaclarınnı təmin etmək üçün dəstək xidmətlərini əhatə etməlidir. Gerentoloji xidmətlərdə ahıl şəxslərin asudə zamanını təşkil etmək üçün mədəniyyət mərkəzlərinin, kitabxanalar, ahıllar üçün klubların təşkili də eyni zamanda sosial xidmətin tərkib hissəsi olaraq qiymətləndirilməkdədir.

Keyfiyyətli sosial xidmətlərin tətbiqi həssas əhali qrupu üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün əlaqələndirilmiş, koordinasiyalı, çoxsektorlu cavab tədəbirlərinin təşkili çətin həyat şəraitində olan şəxsləri hüquqlarının qorunması, təhlükəsizliyinin təmini ehtiyaclarının əldə edilməsində dəstək mexanizmləri, rifahının yüksəldilməsində mühim əhəmiyyət kəsb edir. Çətin həyat şəraitində olan şəxslərin qarşılaşdıqları problemlərin həllində onlara dəstək olmaq üçün ilk olaraq qarşılaşdıqları problemlərlə dərindən tanış olmaq, problemlərin əsas səbəblərini müəyyənləşdirmək lazımdır. Bunun üçün isə tədqiqat və təhlillərin təşkili xüsusi rol oynayır.

Sosial xidmətlərin uğurlu təşkilində koordinasiya mərkəzi element hesab edilir və çoxşaxəli, əlaqələndirilmiş, sistemli və davamlı fəaliyyət vacibdir. Bu qanunlarla, sosial siyasi proseslər əsasında fəaliyyət göstərən sistmedir. Eyni zamanda sosial xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən komandaların və personalın sektorlar üzrə ixtisaslaşdırılmış fəaliyyəti, bölgüsünün uyğun təşkili olunmalıdır [3, s 6-7].

Sosial xidmətin təşkilində əsas subyekt olaraq dövlət, hakim elita çıxış edir. Sosial xidmətin təşkilində dövlət çətin həyat şəraitində olan şəxslərə təmənnasız sosial xidmətlərin təşkili üçün büdcə ayırmalıdır. Eyni zamanda vətəndaş cəmiyyətlərinin sosial xidmət sahəsində göstərdikləri fəaliyyətdə dövlət maliyyə dəstəyi ilə yardım etməlidir.

Sosial xidmət fərdə bir sıra xidmət seçimləri verir. Lakin bu seçimləri fərd müstəqil şəkildə etməsi və burada müstəqil seçimlər bacarığının formalaşması sosial xidmətin missiyalarından biridir. Şəxsin seçim bacarığının olması onu gücləndiriR və cəmiyyətə inteqrasiyasında xüsusi rol oynayır. Hətta Sosial iş məktəbinin nümayəndələri Markus və Franfurt qeyd edir ki, müasir texnologiyalar obyektin daxili azadlığını, seçim haqlarını "uddu və ləğv etdi, bir ölçülü cəmiyyət yarandı". Onun fikrincə cəmiyyətdə marginallaşma nəticəsində insanlar tənqidi düşünmə qabiliyyətini itirir, dar ixtisaslaşma meydana gəlir.

Sosial xidmətin uğurlu təşkili və təmini məhz hüquqi sistemin uğurlu təşkili ilə əlaqədardır. Sosial xidmətin prinsiplərindən olan sosial ədalətin ilk prinsipi hüuquqda təmin edilməsidir. İstər sosial xidmət sahəsində, istərsə də digər sahələrdə hüquqi təminatın tam, səmərəli təşkili nəticəyə təsir göstərir. Eyni zamanda davamlı uğurun əldə edilməsi üşün islahatların aparılması və bu islahatların davamlılığının təmin edilməsi nəticəyə təsir göstərən amillərdəndir.

Sosial xdimət sahəsində əfsuslanacaq məsələlərdən biri əhalinin əhəmiyyətli hissəsi bu məsələlərdən xəbərsizdir. Çətin həyat şəraitində olan şəxslərin bir qismi onlara aid olan

dəstək xidmətləri haqqında məlumatlı deyil, eyni zamanda məlumat əldə etməyə çalışmırlar.

Sosial xidmət zamanı şəxsin çətin həyat şəraitinə düşməsinə təsir göstərən səbəblərin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı resurslara ehtiyac var:

1. Sosial yardım;
2. Sosial reabilitasia;
3. Sosial korreksiya;
4. Sosial sığorta;
5. Digər tədbirlər sistemi

Xüsusilə beynəlxalq təcrübədə sosial xidmət göstərən qeyri-kommersiya dəstəyi vermiş qurumlar içərisində QHT-lər seçilir. Almaniyada sosial xidmətlərin göstərilməsində, Böyük Britaniyada rifah dövləti ideyasının geniş yayılmaslnın ikinci mərhələsindən sonra kavzi-bazalar sisteminin tətbiqi inkişaf etmişdir. Polşada rəqabət yolu iə, Xorvatiyada yazılı razılaşmalarla sosial xidmətlərin göstərilməsində QHT-lər rol oynaya bilir [9, s 17].

ƏDƏBİYYAT

1. "Sosial xidmət haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı. 5-6 s
2. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında QHT-lərə dəstək Agentliyi. Sosial xidmətlər: Qanunvericilik, tətbiqi və praktikası Bakı: 2014. 17 s.
3. Jean-Phillippe D. Social Justice, The international Encyclopedia of Political Communication. 2016. 323 p.
4. National Institute of Social Work. "Social workers: their role and tasks. Warwick University Press. 1997 38 p.
5. Зуева.Н. Л. Социальное Обслуживание Населения: Административно-Правовое Регулирование Монография Издательство Воронежского Государственного Университета. 2013. 11-15 с
6. https://gsdrc.org/professional-dev/social-protection-systems/
7. https://dost.gov.az/services/social-services/?kt=38

SOSİAL XİDMƏTİN TARİXİ VƏ ƏHATƏ DAİRƏSİ

Ləman Bayramova

XÜLASƏ

Sosial müdafiə insanların yoxsulluqla mübarizəsində zəifliyə və yoxsulluğa qalib gəlməkdə başlıca mənbə hesab edilir, insan inkişafına təşviqdə rol oynayır. Sosial müdafiə sistemində sosial xidmətlərin rolu mühümdür. Belə ki, çətin həyat şəraitində olan, həssas qrupdan şəxslərin digərləri ilə bərabər imkanlara sahib olması və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasında dəstək xidmətlərinin rolu mövcuddur.

Məqalədə sosial xidmətn növü, formaları, hədəf qrupları, istiqamətləri əksini tapmışdır. Eyni zamanda sosial xidmətin formalaşma tarixi əksini tapmışdır.

ИСТОРИЯ И СФЕРА СОЦИАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ

Ламан Байрамова

АННОТАЦИЯ

Социальная защита считается основным источником преодоления слабости и бедности в борьбе людей с бедностью и играет роль в содействии человеческому разви-

тию. Роль социальных служб в системе социальной защиты важна. Таким образом, существует роль служб поддержки в улучшении условий жизни уязвимых людей, находящихся в трудных жизненных условиях и имеющих равные возможности с другими.

В статье отражены вид, формы, целевые группы и направления социального обслуживания. При этом была отражена история становления социальной службы.

HISTORY AND SCOPE OF SOCIAL SERVICE

Laman Bayramova

SUMMARY

Social protection is considered to be the main source of overcoming weakness and poverty in people's fight against poverty, and plays a role in promoting human development. The role of social services in the social protection system is important. Thus, there is a role of support services in improving the living conditions of vulnerable people in difficult living conditions and having equal opportunities with others.

The type, forms, target groups and directions of social service are reflected in the article. At the same time, the history of the formation of social service was reflected.

AZƏRBAYCANDA SOSİAL SİYASƏT SAHƏSİNDƏ PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Əhmədov Asəf Məmmədağa oğlu
ATMU-nun II kurs magistrantı
ahmadov.asaf@bk.ru

Açar sözlər: sosial siyasət, Azərbaycanın sosial siyasəti, təhsil, səhiyyə, sosial xidmət, sosial-iqtisadiyyat.
Ключевые слова: социальная политика, социальная политика Азербайджана, образование, здравоохранение, социальное обслуживание, социальная экономика.
Keywords: social policy, social policy of Azerbaijan, education, healthcare, social services, social economy.

Azərbaycan müstəqlillik əldə etdikdən sonra siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə qısa dövr ərzində böyük inkişaf yolu keçmişdir. Ölkəmizdə 1991-ci il suverenliyin bərpasından sonra keçid dövrü qədəm qoymuşdur. Bu dövrdə məhz sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi, münasibətlər formalaşmışdır.

Sosial siyasətin həyata keçirilməsi prosesləri mədəni sahənin inkişafına da təsir göstərir. Bunun səbəbi sosial siyasətin uğurlu təşkili insanın həyat səviyyəsinə təsir göstərir, bir sıra təminatlara əlçatanlıq yüksəlir və mədəni səviyyənin formalaşmasında yaxından iştirak edir.

Müstəqillikdən əvvəlki dövrdə də müəyyən problemlərin olması müstəqilliyin ilkin dövrlərində daha dərinləşmiş formada özünü göstərmişdir. Bu hadisələrlə bərabər Azərbaycan torpaqlarının ermənilər tərəfindən işğalı, ərazi bütövlüyünün pozulması, qaçqın və məcburi köçkün axını qarşıya bir sıra həll edilməli məsələlər qoyurdu. Ölkənin iqtisadi və sosial vəziyyəti isə ağır olduğundan məsələlərin həlli özü ilə yeni problemlər qarşıya çıxarırdı. Ölkəni bürüyən xaos dövlətin sosial müdafiə və ya digər sistemləri gücləndirmək üçün atacağı addımları arxa planda qoymaya sövq edirdi.

Məhz haqqında danışılan problemlərin aradan qaldırılmasında Ümumilli lider Heydər əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə addımlar atılmağa başladı.

Hal-hazırda ölkəmizdə sosial siyasətin və mədəni sahənin inkişafında Ümumilli liderimizin adını daşıyan Heydər Əliyev Fondunun gördüyü işlər əvəzsiz rol oynamaqla, təhsil, mədəniyyət, incəsənət, sahələrində böyük layihələr keçirilir.

Məhz sosial sahədə tarzlığın təmin edilməsi üçün qarşıya bir sıra məqsədlər qoyulmuşdur. Bu məqəsədlərə çatmaq istiqamətində aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün addımlar atılır:

- Güclü sosial müdafiə sisteminin qurulması;
- Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- Vətəndaşların tibbi və səhiyyə sahəsində tələbatlarının ödənilməsi;
- Təbii fəlakətlərin qarşısının alınması;
- Vətəndaşların həyat rifahının yaxşılaşdırılması [9, s 45].

Ölkəmizdə sosial müdafiə sahəsində əsas subyektlərdən biri Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyidir. Nazirlik sosial siyasət tədbirləri sırasında aşağıdakıların həyata keçirilməsində icraedici rol oynayır:

- Əməyin mühafizəsi və məşğulluq;
- Sosial təminat məsələləri;
- Demoqrafiya məsələləri
- Sosial hüquqların müəyyənləşməsi, tətbiqi, icrası, qorunması.

Sosial siyasətin mühüm sferalarından olan yoxsulluq, xəstəlik, əmək qabiliyyətinin itirilməsi kimi və digər bu kimi iztirablar sosial siyasətin prediment sahəsinin mühüm sferaları olmaqla sosial sabitliyin pzoulmasına bilavasitə təsir göstərirlər.

Sosial müdafiənin komponentləri sırasında sosial yardım, sosial sığorta, pensiya təminatı yoxsulluğun qarşısının alınmasında mühüm yer tutur. Sosial yardımlar və ya dövlətin sosial təminat sistemi əhalinin yoxsulluq vəziyyətindən çıxarlıması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Sosial sığorta əməyin mühafizəsi, kompensasiyası məqsədi ilə həyata keçirilir. Sosial yardımlar iki qrupa bölünür. Bir qismində şəxsin əmək fəaliyyəti nəzərə alınmadan bir başa həmin katiqoriyadan olan şəxslərə sosial yardımı ehtiva edirsə, digər tərəfdən isə müəyyən tələblər əsasında ünvanlanlılması nəzərdə tutulur.

Sosial müdafiə sahəsində vacib anlayışlardan olan sosial reabilitasiya, sosial inteqrasiya, reinteqrasiya, sosial xidmətlər, sosial proqramlar əhalinin layiqli həyatının formlaşmasında müəyyən təsirləri öxündə əks etdirir.

Sosial siyasətin təşkilinin ən mühüm kompenentlərindən biri sosial həsssas qruplara sosial xidmətlərin göstərilməsinin təşkilidir. Sosial xidmət anlayışının mahiyyətinə varılmasında dövətin "xidmət" konsepsiyasının dərk edilməsi lazımdır. Bu konsepsiyaya əsasən dövlətin ali məqsədi vətəndalara xidmət göstərməkdir. Ölkəmizdə sosial xidmətlər "Sosial xidmət haqqında Qanuna" əsasən həyata keçirilik. Sosial xidmətin təşkilində qanuna əsasən həssas və çətin həyat şəraitində olan qruplar aşağıdakılardır:

- Ahıl, əlilliyi olan şəxslər və xəstəliyin terminal mərhələsində olub eyni ərazi hüdülarında yaxın qohumları və ailə üzvləri yaşamayan şəxslər;
- İnsan alveri qurbanları;
- Əlilliyi olan, valideynlərini itirmiş və ya valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar:
- Məişət zorakılığı qurbanları:
- Cinsi zorakılıq və cinsi istismara məruz qalan uşaqlar;
- Yaşayış yeri olmayanlar;

Hazırda ölkəmizdə sosial xidmət sahəsində 563 əlilliyi olan yetkinlik yaşında şəxs sosial xidmət müəssisəsində sosial xidmətlər almış, 362 gəncə peşə hazırlığı və reabilitasiya xidmətləri göstərilmişdir. 274 Ahıl şəxsə xidmətlər göstərilib.

Lakin sosial xidmət sahəsində bir sıra problemlər var. Bunlardan biri qanunlarda müəyyən boşluqların olması, sosial xidmətə ehtiyacı olan katiqoriyalar üçün daha çox xidmətlərə ehtiyac olduğu halda xidmət sferasının növlər və formalar baxımdan geniş olmasına baxmyaraq, onları əhatə edən fəaliyyətlərin kifayət qədər geniş olmaması, sosial xidmətləri göstərən şəxslərin peşəkarlıq səviyyəsinin artırılmasına ehtiyacın olması, sosial işin ölkəmizdə çox gənc olmasıdır.

Sosial xidmətlər ixtisaslaşmış idarə, müəssisə, təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir. Bu dövlət və qeyri-dövlət qurumları olmaqla iki yerə bölünür. Sosial xidmətlər aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- Sosial-məişət;
- Sosial yardım;
- Evdə sosial xidmət;
- Stasionar sosial xidmət;
- Protezləşdirilmə, ortezləşdirilmə, onların hazırlanması;
- Reabilitasiya vasitələrinin təminatı;
- Sosial -tibbi, sosial-psixoloji, sosial-pedoqoji xidmətlərin təşkili;
- Qadın və uşaqların dəstəklənməsi;
- Miqrantlara dəstək xidmətlərinin təşkili [1, s 3].

Əlilliyi olan şəxslərin, veteranlar, qazilər, şəhid ailələri, uşaqlı sosial həssas ailələrin qeyri-hökümət təşkilarları ilə qarşılıqlı fəaliyyəti.

Sosial müdafiə yoxsulluğun qarşısının alınmasında mühüm rol oynayan sistemdir. Sosial siyasətin tərkib hissəsi olan sosial müdafiə sahəsində qarşıya çıxan bir sıra problemlər var. Bunlar sırasında sosial xidmət, məşğulluq, sosial təminat kimi məsələlər əhatə edilmişdir.

Ünvanlı dövlət sosial yardımı alanların daha yaxşı əmək fəaliyyətinə yönləndirilməsinin təmin edilməsi

Ünvanlı sosial yardım təyin olunan ailələrdə işləməyən şəxslərin peşə öyrənməyə, məşğullluğa yönləndirilməsi;

Əlilliyi olan şəxslərin ailələrinə dayə xidmətləri, kompleks səyyar xidmətlərin təşkili;

Pentensianar müəssisələrdən çıxanlarla sosial işlərin, inteqrasiya tədbirlərinin aparılması;

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sosial müdafiə sisteminin güclənməsinin sosial proqramlar sistemi ilə qarşılıqlı əlaqəsi

Sosial siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri təhsildir. Təhsil biliklərin və sosial sferanın təkrar istehsalı sosial institutunun sahəsi kimi sosial-iqtisadi təbiəti təhsilin cəmiyyətdəki rolu ilə müəyyən edilir. Təhsil eyni zamanda sosial xidmətlər sferasının sahəsi kimi çıxış edir. Bütün digər xidmətlərlə yanaşı gəhsil xidmətlərini ümumiləşdirən məsələ onların qeyri-maddiliui, xidmətin bir proses kimi anlaşılmasıdır. Təhsil biliklərin təkrar istehsalının sosial istitutu olmaqla servis fəaliyyətindən fərqlənir. Təhsil eyni zamanda yeni biliklərin yaranması deməkdir. Təhsilin inkişafı və keyfiyyətli olması inkişafda daim olmaq və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin daim diqqət mərkəzində olan problemlərdəndir. Azərbaycanda "Təhsil haqqında Qanun" 2009-cu il iyunun 19-da qəbul edilmişdir. Statistik göstəricilər ökəmizdə hər 1000 nəfərdən 766-sının təhsil aldığını göstərir. Hazırda ölkəmizdə 53 min tələbənin təhsil aldığı 59 orta ixtisas təhsil müəssisisi, 143 min tələbənin təhsil aldığı 57 dövlət, 15 qeyri-dövlət təhsil müəssisəsələri fəaliyyət göstərməkdədir.

- Təhsil sahəsində qarşıya çıxan problemlər arasında aşağıdakılar xüsusi əhəmiyyətə malikdir:
- Təhsil sahəsində istifadə edilən dərsliklərin keyfiyyətinin artırılması;a
- Təhsilin əsasən biliklərin ötürülməsi və mənimsəməsindən ibarət olması. Təhsilə yeniliklərin gətirilməməsi, ixtiraların olmaması, yaxu mövcud resursların inkişafında hər hansı yol qət edilməməsi;
- Təhsil sistemində yeni, müasir texnologiyalardan istifadəsinin orta məktəblər, peşə məktəbləri, ali və orta ixtisas məktəblərində istifadə edilməsi;
- Təhsil ocaqlarında müəllimlər arasında konfilikli vəziyyətlərin ictimai hal almasının qarşısının alınması, tələbə və şagird heyətinin bu vəziyyətlərdən sosial, psixoloji, hər hansı formalarda təsirlənməsinin qarşısının alınması [5, s 344-345]

Təhsil sahəsində xidmət göstərən şəxslərin davamlı təlimlənməsi, yalnız biliklərinin deyil, pedoqoji bacarıqlarının hər zaman inkişaf yönümlü olaraq getməsinə dəstək olmaq [8, s 13].

Sosial proqramlar sosial siyasətdə mühüm rolu var. Belə ki, sosial proqramlar həm sosial həyatda, həm də iqtisadi siferada qarşıya çıxa biləcək risklərin qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. Belə ki, sosial proqramlar bir sıra sosial nəticələrin əldə edilməsində olduqca fərqlidir. Sosial proqramların 3 əsas istiqamətləri mövcuddur:

Sosial rifaha istiqamətli;

Sosial demoqrafik xüsusiyyətlərə istiqamətli;

Müxtəlif sferalara xas.

İnkişaf etmiş ölkələrdə olan sosial müdafiə proqramları əsasən 3 növdə hazırlanır:

Ahıl, xəstəliyin terminal mərhələsində olan, əlilliyi olan şəxslərə sosial sığorta mexanizmləri;

Tibbi qulluq proqramları;
İşsizlər üçün;
İstehsalda zərər çəkmiş şəxslərə;
Kimsəsiz, valideyn qayğısından məhrum uşaqlara.

Səhiyyə sisteminin sosial prinsipi olan vətəndaşların sağlamlığının qorunub saxlanılması və yaxşılaşdırılması, onlara yüksəsk ixtisaslı müalicə proflaktik yardımın göstərilməsini reallaşdırmaqdır. Səhiyyə sosial siyasətin başlıca tərkib hissəsi olaraq sosial və iqtisadi məsələlərin həllini reallaşdırır ki, "Azərbaycan Respublikasında vətəndaşların tibbi sığortası haqqında" qanunda ölkədə səhiyyəinin yeni sosial modeli qoyulmuşdur. Belə ki, icbari tibbi sığortadan istifadə edilməyə başlamış, əhaliyə ödənişsiz tibbi yardım göstərilməsi üzrə dövlətin öhdəlikləri daha dəqiq müəyyənləşdirilmişdir.

Könüllü tibbi sığorta sığorta edən və sığorta olunan arasında müqavilə əsasında bağlanılır və vətəndaş, sığorta edən, tibb müəssisəsi, sığorta tibbi təşkilat kimi subyektlərdən ibarət olur. Könüllü tibbi sığortanın müsbət yanları mövcuddur və bunlar aşağıdakılardır:

Xidmətin keyfiyyətinin artmasına, sığorta edənənin bir növ müvəkkillik rolu oynaraq nəticə arzuolunandan kənar olduqda ödənişin geri alınmasına, şəxsin hüquqi mənafeyinin qorunmasına şərait yaradır.

- İxtisaslaşmış klinikaların istifadəsinə və beləliklə tibbi xidmətin müvafiq tərəflərinin keyfiyyətinin daha da artmasına zəmin rolu hazırlayır.
- Böyük xərclər riski bölüşdürülür.
- İnhisarlaşmanın qarşısını alır. Özəl sahənin inkişafına şərait yaradır [7, s 24].
- Səhiyyə sahəsində inkişaf etdirilməli olan məsələlər :
- Qeyri-dövlət sektorunun genişləndirilməsi;
- Tibbi xidmətlərin göstərilməsində əhalinin ehtiyacalarının müəyyənləşdirilməsi;

Dövlət tərəfindən əhaliyə təqdim olunmaq üçün nəzərdə tutulan dərman pereparatlarının avadanlıqların verilməsi prosesinə olan nəzarətin gücləndirilməsi.

Bu gün səhiyyə sahəsində inkişafa nail olmaqda Azərbaycan geniş inkişaf yolu keçmişdir. 1991-ci ildə müstəqilliyin bərpasından sonra sosial siyasətin zəifliyi səhiyyə sistemində bir sıra problemlərə gətirib çıxarmışdır. Həmin problemləri aşağıdakı formada qruplaşdırmaq olar:

- Uşaq ölümlərinin statistikasında artımların olması;
- Səhiyyə sisteminə ayrılan vəsaitin çox olması;
- Sovet dövründən qalan xəstəxanaların bərbad vəziyyətdə olmadı;
- Tibbi kadrların hazırlanmasına qeyri-ciddi yanaşılması;
- Tibbi və klinik alətlərin müasir standartlara cavab verməməsi;
- Tibb sahəsində çalışan əməkdaşların maaşının arıtılması [2, s 52].

Bu sahədə inkişaf tendensiyasının sürətlənməsi Ümumilli liderin hakimiyyətə gəlməsindən sonra islahatlar nəticəsində bəhrəsini verdi. Səhiyyə ocaqlarında yenidən qurma işləri, regionlarda dioqnostika mərkəzləri, yüksək keyfiyyətli avadınlaqlarla təmin edilməsi, tibb bacıları, həkim çatımazlığı problemlərinin bu sahədə xidmət göstərən şəxslərə təhsil verilməsi və yetişdirilmnəsi ilə yekunlaşdırıldı və islahatlar təşkil edildi.

Sosial siyasətin iqtisadiyyatla əlaqəsi böyükdür. İqtisadiyyatı güclü olan dövlətin hər bir sahədə islahatları uğurlu olması haqqında ehtimal faizi daha yüksək olur. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının da əsas təməl qayələrindən biri həyat səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Sosial yönümlü inkişaf etmiş ölkələrin təxrübəsində bazar iqtisadiyyatının təməl müddəaları olaraq əhalinin həyat səviyyəsinin yüksədilməsi, bazar rəqabətinin təmini, iqtisadiyyatın bazar prinsipləri əsasında tədqiqi, demokratil cəmiyyətin yaradlmasl şərti müəyyənləşdirici rol oynayır [4, s 13].

ƏDƏBİYYAT

1. "Sosial xidmət haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu" Bakı. 2011. 3 s.
2. Abdullayeva. R. Allahyarov. M. Sosial siferanın iqtisadiyyatı. Bakı. Milli Elmlər Akademyası İqtisadiyyat İnstitutu. 2009. 52, 58, 100 s.
3. Azərbaycan respublikasinin prezidenti yaninda dövlət idarəçilik akademiyasi. "Siyasi nəzəriyyə" ixtisas fənni üzrə fəlsəfə doktoru imtahanının proqramı. 7 s.
4. İsgəndərzadə. M. Siyasət nəzəriyyəsi. Bakı. Apastrof MMC. 2013.13 s.
5. Rəhmanov. F.P. Sosial Sfera və Sosial Siyasət. Dərs Vəsaiti. Bakı. 2021. 344-345 s.
6. Dr. Basem Youssief Mohamed El-Moazen . Social welfare activities and services and their role in improving the quality of life of workers in private. Associate Professor of Community Organization Department Faculty Of Social Work. Helwan University. 2022. 16 p.
7. Hari V. Social Science Social And Political Life – I Textbook For Class Vi 2018. 24 p.
8. National Bureau Of Economic Research Volume Title: Individual And Social Responsibility: University Of Chicago Press. 1994. 13 p.
9. Niskanen C. Social and Political Trust Concepts, Causes, And Consequences Kevin Vallier Associate Professor Of Philosophy. April 2019. 45 p.

AZƏRBAYCANDA SOSİAL SİYASƏT SAHƏSİNDƏ PROBLEMLƏR VƏ HƏLLİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Asəf Əhmədov

XÜLASƏ

Mahiyyətcə geniş olan sosial siyasət əhatə dairəsi olaraq da geniş sahələri əhatə edir. Belə ki, sosial siyasətin bir sıra kəmiyyət və keyfiyyətcə ölçülə bilən alətləri mövcuddur. Bu alətlər insan yaşamının əsasını təşkil edir. Sosial siyasətin ölçülməsində minimum həyat tələbatları üçün xərclərin gəlirlərlə təhlil edilməsi, insan rifahının müəyyənləşdirilməsi, demoqrafik vəziyyətin, sahibkarlıq faliyyətlərinin, əmək bazarında dövr edən kapitalın və gəlirlərin statistikası kəmiyyət nəticələri verir. Keyfiyyət isə ailələrin, fərdlərin əhatə olunduğu xidmətlər, sosial müdafiə sisteminin əlçatanlığının göstəricisi, cəmiyyət dəyərləri nəzərdə tutulmaqdadır. Sosial siyasət geniş anlayış olaraq təhsil, sosial müdafiə, səhiyyə və digər sahələri özündə əhatə edir. Məqalədə ölkəmizdə bu sahədə olmuş problemlər və həll yolları əksini tapmışdır.

ПРОБЛЕМЫ И НАПРАВЛЕНИЯ РЕШЕНИЯ В ОБЛАСТИ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Асеф Ахмедов

АННОТАЦИЯ

Социальная политика, которая носит широкий характер, также охватывает широкий спектр областей. Таким образом, существует ряд количественных и качественных измеримых инструментов социальной политики. Эти инструменты являются основой человеческой жизни. При измерении социальной политики анализ затрат на предметы первой необходимости для жизни с доходом, определение благосостояния человека, статистика демографии, предпринимательской деятельности, капитала, обращающегося на рынке труда, и доходов дают количественные результаты. Качество относится к услугам, предоставляемым семьям и отдельным лицам, является показателем доступности системы социальной защиты и социальных ценностей. Социаль-

ная политика как широкое понятие включает в себя образование, социальную защиту, здравоохранение и другие области. В статье отражены проблемы и пути их решения в этой области в нашей стране.

PROBLEMS AND SOLUTION DIRECTIONS IN THE FIELD OF SOCIAL POLICY IN AZERBAIJAN

Asef Ahmadov

SUMMARY

Social policy, which is broad in nature, also covers a wide range of areas. Thus, there are a number of quantitative and qualitative measurable tools of social policy. These tools are the basis of human life. In the measurement of social policy, the analysis of costs for the minimum necessities of life with income, determination of human well-being, statistics of demographics, entrepreneurial activities, capital circulating in the labor market and incomes provide quantitative results. Quality refers to services provided to families and individuals, an indicator of the accessibility of the social protection system, and societal values. Social policy as a broad concept includes education, social protection, healthcare and other fields. The article reflects the problems and solutions in this field in our country.

POLİTOLOGİYA

MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ TÜRKİYƏ RESPUBLİKASI ARASINDA HƏRBİ ƏMƏKDAŞLIQ

Məmmədov Bəxtiyar Bəxtiyar oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
bextiyarmemmedov2001@gmail.com

***Açar sözlər*:** Hərbi, əməkdaşlıq,ordu, silahlı, strateji
***Ключевые слова*:** Военные, сотрудничество, армия, вооруженные, стратегические.
***Keywords*:** Military, cooperation, army, armed, strategic.

Türkiyə və Azərbaycan illərdir “iki dövlət, bir millət” şüarı ilə beynəlxalq münasibətlərdə maraqların olduğu kimi dostluğun da, qardaşlığın da ola biləcəyini nümayiş etdirmiş iki nümunəvi ölkədir. Türkiyənin xarici siyasətində böyük böhranların yaşanmadığı, müsbət münasibətlərin və əməkdaşlığın davam etdirildiyi bir ölkə olaraq dost Azərbaycana yardım və dəstək hər zaman davam edib. Bu dəstək son vaxtlar gündəmdə olan Dağlıq Qarabağ məsələsində və Azərbaycanın Ermənistanla mübarizəsində özünü daha qabarıq büruzə verir. Bu kontekstdə bu araşdırmada iki ölkə arasındakı əlaqələrin inkişafı və Türkiyənin Azərbaycana göstərdiyi dəstək regionla bağlı siyasəti çərçivəsində qiymətləndirilir.

Türkiyə Azərbaycan qardaşlığı sözdə deyil bütün sahələrdə özünü göstərir beləki Azərbaycanlı investorların ən çox investisiya yatırdığı ölkələr sırasında Türkiyə ilk sıralarda gəlir. Bu qarşılıqlı dəstək qardaşlıq birliyi təkcə iqtisadi deyil hərbi sahədə də özünü göstərir. Azərbaycanın ən çox silah aldığı ölkələrdən biri də Qardaş Türkiyədir yalnız tək silah idxalı deyil eyni zamanda iki dövlətin əsgərlərinin birlikdə təlimləri də keçirilmişdir

Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin ən mühüm istiqamətlərindən biri də iki ölkə arasında hərbi əlaqələrdir. 30 il ərzində iki dövlət arasında hərbi əlaqələrin inkişafına töhfə verən bir çox saziş və protokollar imzalanıb. Bu münasibətlərin əsas prinsipi Azərbaycan ordusunun zabit hazırlığına olan tələbatının ödənilməsi idi. Sonrakı illərdə bu əməkdaşlıq genişlənərək birgə hərbi təlimlər və müdafiə əməkdaşlığını əhatə etdi. Təbii ki, bu, iki ölkə arasında keçirilən ilk təlim deyildi: Azərbaycan Müdafiə Nazirliyinin məlumatına görə, təkcə 2022-ci ildə iki ölkə arasında 20-dən çox birgə hərbi təlim keçirilib. Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi onların məqsədini belə izah edir: “İki qardaş ölkənin hərbi şəxsi heyəti qoşunların qarşılıqlı fəaliyyətində döyüş koordinasiyasını təmin edir, idarəetməni təkmilləşdirir, təcrübə mübadiləsi aparır və şəxsi heyətin peşəkarlığını artırır” (4). Sadəcə olaraq, təlimlər Azərbaycan ordusunun türk modelinə keçidini sürətləndirir və təhdidlər qarşısında birgə hərəkət etməyə qadir olan vahid ordu yaradır.

İki ölkə arasında hərbi əməkdaşlığın zirvəsi 2021-ci il iyunun 15-də imzalanmış Müttəfiqlik Münasibətləri haqqında Şuşa Bəyannaməsi oldu (8). Bu əməkdaşlıq güclü Azərbaycan ordusunun yaradılmasına töhfə verdi və nəinki İkinci Qarabağın nəticələrinə həlledici təsir göstərdi. Müharibə, həm də ondan sonra gedən diplomatik danışıqların gedişi haqqında.

Türkiyə hər zaman Azərbaycan rəhbərliyi üçün xüsusi tərəfdaş olub. Bu ifadənin izahı var. Ankara Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət olub. Üstəlik, Türkiyə hökuməti müxtəlif sahələrdə yeni dövlətin güclənməsi üçün xeyli səy göstərib. Azərbaycan xalqının əhəmiyyətli bir hissəsi 1918-ci ilin əvvəllərində Bakının azad edilməsində Mehmetgikin rolunun təsiri altında qalmaqda davam edir. Bu təsir bugünkü münasibətlərin ən mühüm psixoloji əsaslarından biridir. Hərbi əlaqələr də bu kontekstdə daimi və davamlı etimadın simvoludur.

Hər iki tərəf üçün ən vacib olanlardan biri hərbi əlaqələrdir ki, onların qurulmasını bir neçə dövrə bölmək olar, hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətləri var idi. Birinci dövr (1990-cı illər) Türkiyədən təhsilə dəstək olduğu bir dövr idi. (3). Bu müddət ərzində Ankara hərbi təlimlərdə köməklik göstərirdi. Türkiyəli təlimatçılar Azərbaycan ordusunun peşəkarlığını artırmaq və Qərb standartlarına çatdırmaq üçün Azərbaycan hərbçilərinə təlim keçib, onları xüsusi geyim formaları, silah və texnika ilə təmin ediblər.

1999-cu ildən başlayaraq növbəti dövr Türkiyə ilə Azərbaycan arasında müdafiə sahəsində əməkdaşlığın genişlənməsi və intensivləşməsi ilə səciyyələnir. Bu dövrdə Türkiyə hökuməti uzunmüddətli əsaslarla hərbi əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinə maliyyə yardımı və maddi-texniki dəstək göstərmişdir. Üçüncü dövr isə 2010-cu ildə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında strateji tərəfdaşlıq sazişi imzaladığı zaman başlayıb. Bu saziş iki ölkə arasında təhlükəsizlik və müdafiə əlaqələrini daha da gücləndirib və Türkiyə ilə Azərbaycan arasında daha da sıx hərbi əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsini nəzərdə tutur.

2010-cu il avqustun 16-da Azərbaycan və Türkiyə arasında strateji əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında saziş imzalanıb. Bu saziş tərəflər arasında dörd məsələ üzrə əməkdaşlığı nəzərdə tuturdu ki, onlardan ikisi hərbi sahəyə aid idi. Birinci sual hərbi-siyasi və təhlükəsizlik məsələləri üzrə razılaşma, ikinci sual hərbi və hərbi-texniki əməkdaşlıqla bağlı idi.

2010-cu ilin iyununda Azərbaycanın hərbi şirkəti Azərsimtel birgə hərbi obyektin yaradılması ilə bağlı Türkiyənin Mexanika və Kimya Müəssisəsi (MKE) ilə razılığa gəldiyini açıqladı. Türkiyənin müdafiə naziri Vekdi Könülün sözlərinə görə, 2010-cu ildə Türkiyənin Azərbaycana hərbi yardımı 200 milyon dolları ötüb (10). Gözlənilir ki, ilk mərhələdə müəssisə Azərbaycan silahlı qüvvələri üçün hərbi silahlar istehsal edəcək.

2010-cu ildə hər iki ölkə xarici qüvvələrin hücumu zamanı qarşılıqlı təminat verən Strateji Tərəfdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım Müqaviləsini imzalayıb. Müqavilə ratifikasiya sənədlərinin mübadiləsindən sonra qüvvəyə minir və on il müddətində qüvvədədir. Bundan əlavə, son altı ay ərzində xitam bildirişi alınmazsa, müddət əlavə on il uzadılır.

Azərbaycanın 2010-cu ildə qəbul edilmiş hərbi doktrinası Azərbaycan ərazisində xarici hərbi bazaların yerləşdirilməsinə icazə verir və bu, Türkiyənin Ermənistan və Türkiyənin əhatəsində olan Azərbaycan anklavı olan Naxçıvan bölgəsində qoşun yerləşdirə biləcəyi ilə bağlı fərziyyələrə yol açır. Azərbaycan Naxçıvanda keçmişdə Türkiyənin güclü dəstəyinə malik olan bazasını saxlayır, lakin bu anklavda iki ölkə arasında hərbi əməkdaşlığın hazırkı miqyası barədə rəsmi məlumat yoxdur.

Sonrakı dövrdə iki ölkə arasında, xüsusilə də hərbi sahədə əməkdaşlıq sürətlə inkişaf edib. Birincisi, birgə hərbi təlimlərin sayı artıb. İkincisi, Türkiyənin qlobal miqyasda rəqabətədavamlı müdafiə sənayesinin uğurlu inkişafının ardınca müdafiə sənayesi əməkdaşlığı inkişaf etmişdir.

Azərbaycan və Türkiyə arasında strateji tərəfdaşlığın geosiyasi və hərbi aspektləri

İki ölkə arasında hərbi əməkdaşlığın inkişafı kontekstində gələcəkdə strateji tərəfdaşlıq və müdafiə haqqında sazişin imzalanması təkcə Azərbaycan üçün deyil, həm də Türkiyənin xarici siyasəti üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan və Türkiyə fəal xarici siyasət yürütmək üçün öz imkanlarını genişləndirə bilər. Eyni zamanda, Azərbaycan NATO ilə münasibətlər kontekstində “Türkiyə körpüsü” rolunu oynaya bilər.

Azərbaycan və Türkiyə arasında hərbi əlaqələr ikitərəfli münasibətlərin ən mühüm komponentlərindən birini və ən sabit istiqamətini təmsil edir. Azərbaycanın xarici siyasətində güclü mövqe tutur. Bu, ən bariz şəkildə 2001-ci ilin iyulunda, İranla böhran zamanı, Azərbaycan sərhədlərinin bütövlüyünün pozulması, ABŞ və digər Qərb dövlətlərinin buna reaksiya verməməsi kontekstində özünü göstərdi. Ermənistan və Azərbaycan arasında münasibətlərdə çətinliklərə baxmayaraq, Türkiyə ilə Azərbaycan arasında milli müdafiə sahəsində əməkdaşlıq sülh prosesini dəstəkləmək və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etmək

üçün vacibdir. Azərbaycanın xarici siyasətində ən mühüm məsələ olan Qarabağ münaqişəsində Türkiyənin hərbi baxımdan oynaya biləcəyi rol təbii ki, ikitərəfli münasibətlərin hərbi aspektinə xüsusi önəm verir. İki ölkə arasında hərbi əməkdaşlıq və gələcəkdə qaçılmaz olan Strateji Tərəfdaşlıq və Müdafiə Sazişi regionda yeni güc mərkəzinin yaranmasına səbəb ola bilər.

GUAM-ın Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan arasında əməkdaşlıqda iştirakı kontekstində onu regionda əməkdaşlığın genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi üçün potensial mexanizm kimi qiymətləndirmək olar. GUAM-ın iştirakı üzv dövlətlər arasında koordinasiyanı gücləndirə, təcrübə mübadiləsi və birgə layihələrin həyata keçirilməsi üçün çərçivə yarada, habelə onların birgə geosiyasi və iqtisadi əhəmiyyətini artıra bilər.

Azərbaycanın hərbi güc tətbiq etdiyi ən böyük problem sahəsi 1994-cü ildən Ermənistanın işğalı altında olan Dağlıq Qarabağ bölgəsidir.26 ildir ki, burada vaxtaşırı insan itkisi ilə nəticələnən münaqişələr baş verir; Bir neçə günlük qarşıdurmalardan sonra biz 1994-cü ildən sonrakı vəziyyətə qayıdırıq.Lakin 2016-cı ilin aprel ayında başlayan və 4 gün davam edən toqquşmalarda Azərbaycan silahlı qüvvələri ilk dəfə olaraq silahlı qüvvədən istifadə edərək, məhdud şəkildə də olsa, Ermənistanın işğalı altında olan bəzi rayonlara daxil olub.O zaman beynəlxalq beyin mərkəzləri və təhlükəsizlik ekspertləri Azərbaycanın hərbi potensialının yüksək olduğunu ilk dəfə təhlil etdilər.Bunun ən mühüm hissəsi ölkənin zəngin təbii qaz və neft ehtiyatları müqabilində Rusiya, Türkiyə və İsraildən aldığı müasir və ağır silah və texnikalar idi.Bu prosesdə Azərbaycan ordunun rabitə və peyk sistemlərini yeniləyib. Bu kontekstdə Türkiyənin müdafiə sənayesi şirkəti ASELSAN (Hərbi Elektronika Sənayesi) Azərbaycanın hazırladığı bəzi sursatların ağıllı olmasında və pilotsuz təyyarələrə qarşı silahların hazırlanmasında rol oynayıb.

Roketsan həmçinin 2010-cu ildə Azərbaycana idarə olunan artilleriya raketləri və uzaqmənzilli raket sistemlərinin satışı ilə bağlı razılıq əldə edib (3).Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin inventarına bu müqavilə çərçivəsində çatdırılması planlaşdırılan uzaqmənzilli raket sistemləri və “Kaplan” raketi daxildir. Azərbaycan mətbuatında 2017-ci ildə Türkiyənin inventarına daxil olan 120 kilometr mənzilli 20 ədəd “Kaplan” ballistik raket buraxılış qurğusunun Azərbaycana ixrac edildiyi barədə məlumat yayılıb. Bu müqavilədən sonra Azərbaycana çoxlüləli TR-300 “Hurricane” reaktiv yaylım atəşi sistemi və 122 mm-lik “Sakarya” artilleriya raketi də ixrac edilib.(6)Sakarya üçün lazım olan texniki məhsulların Türkiyədən idxalı və birgə istehsala başlanması üçün də müqavilə imzalanıb.

2011-ci ildə Azərbaycan mətbuatında Roketsan-ın Azərbaycana 244 milyon dollarlıq ixrac müqaviləsi bağladığı yazılıb. Bildirilib ki, “Otokar” Azərbaycana “Kobra” zirehli texnikası və zirehli transportyorları üçün 23 milyon dollar ixrac edib.(4)Bu ixrac 2011-ci ildən 2016-cı ilə qədər daha da artıb. 2019-cu il iyunun 26-da Azərbaycan ordusunun yaradılmasının yubiley mərasimlərində “2003-cü ildən hərbi xərclərimiz 15 dəfə artıb” deyərək, bura Türkiyədən gətirilən və ya Türkiyə ilə birgə istehsal olunan hərbi materiallar, qabaqcıl silahlar və tüfənglər də daxildir.

26 iyun 2018-ci il tarixində keçirilən mərasimdə Roketsan tərəfindən istehsal edilən, qurudan, dənizdən və havadan buraxıla bilən yeni nəsil qanadlı raket SOM B1 də nümayiş etdirilib. “Roketsan”dan orta və uzaq mənzilli tank əleyhinə silah sistemləri alınaraq Azərbaycan ordusu sisteminə inteqrasiya edilib.Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin inventarına bu müqavilə çərçivəsində çatdırılması planlaşdırılan uzaqmənzilli raket sistemləri və “Kaplan” raketi daxildir. Azərbaycan mətbuatında 2017-ci ildə Türkiyənin inventarına daxil olan 120 kilometr mənzilli 20 ədəd “Kaplan” ballistik raket buraxılış qurğusunun Azərbaycana ixrac edildiyi barədə məlumat yayılıb. Bu müqavilədən sonra Azərbaycana çoxlüləli TR-300 “Hurricane” reaktiv yaylım atəşi sistemi və 122 mm-lik “Sakarya” artilleriya raketi də ixrac edilib. Sakarya üçün lazım olan texniki məhsulların Türkiyədən idxalı və birgə istehsala başlanması üçün də müqavilə imzalanıb. 2011-ci ildə Azərbaycan mətbuatında Roketsan-ın

Azərbaycana 244 milyon dollarlıq ixrac müqaviləsi bağladığı yazılıb. Bildirilib ki, "Otokar" Azərbaycana "Kobra" zirehli texnikası və zirehli transportyorları üçün 23 milyon dollar ixrac edib(2).

Bu ixrac 2011-ci ildən 2016-cı ilə qədər daha da artıb. 2019-cu il iyunun 26-da Azərbaycan ordusunun yaradılmasının yubiley mərasimlərində "2003-cü ildən hərbi xərclərimiz 15 dəfə artıb" deyərək, bura Türkiyədən gətirilən və ya Türkiyə ilə birgə istehsal olunan hərbi materiallar, qabaqcıl silahlar və tüfənglər də daxildir. 26 iyun 2018-ci il tarixində keçirilən mərasimdə Roketsan tərəfindən istehsal edilən, qurudan, dənizdən və havadan buraxıla bilən yeni nəsil qanadlı raket SOM B1 də nümayiş etdirilib. "Roketsan"dan orta və uzaq mənzilli tank əleyhinə silah sistemləri alınaraq Azərbaycan ordusu sisteminə inteqrasiya edilib.

2 may 2020-ci il tarixində Azərbaycan Müdafiə Nazirliyinin rəsmi Youtube kanalında yayımlanan videoda Türkiyədən gətirilən "Kaplan" raket kompleksinin təkcə Dağlıq Qarabağ üçün deyil, həm də Naxçıvan üçün qiymətləndirildiyi görünür. Naxçıvanda "Qasırğa" və "Sakarya" reaktiv yaylım atəş sistemləri də var.2019-cu ildə Azərbaycanın Türkiyə istehsalı olan pilotsuz uçuş aparatları (PUA) və silahlı pilotsuz uçuş aparatları (SİHA) ilə də maraqlandığı açıqlanıb.Bu ilin iyul ayında Azərbaycan-Ermənistan sərhədində Tovuz rayonunda baş verən toqquşmalardan sonra Rəyasət Heyətinin Müdafiə Sənayesi prezidenti İsmayıl Dəmir açıqlama verib: "Müdafiə sənayemiz hər zaman bütün təcrübəsi, texnologiyası və imkanları ilə Azərbaycanın ixtiyarındadır. İHA-larımızdan sursatlarımıza və raketlərimizə, elektron müharibə sistemlərimizə."

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında təhsil proqramları Azərbaycanın müstəqilliyini əldə etdiyi 1990-cı illərdən başlayaraq davam etdirilir. NATO üzvü olan Ankara beynəlxalq missiyalar çərçivəsində Azərbaycan ordusuna təlim keçir. Məsələn, 1999-cu ildə Azərbaycan ordusunun əsgərləri də NATO-nun xüsusi təyinatlı qüvvələrinin tərkibində Kosovoya gedən Türkiyə ordusu hissələrinin tərkibində xidmət edib.2002-ci ildə Əfqanıstanda NATO-nun tərkibində xidmət edən türk qoşunlarının tərkibində Kabildə Türkiyə ordusunun komandanlığı altında 30 Azərbaycan əsgəri xidmət edib. Həmin vaxt Azərbaycanın müdafiə nazirinin müavini Məmməd Beydullayev bu əsgərlərin xərclərinin Türkiyə tərəfindən qarşılandığını və Azərbaycan ordusunun "Türk komandirlərindən NATO standartları üzrə təlim aldığını" açıqlamışdı.

İki ölkə arasında birgə hərbi təlimlər 2000-ci illərin əvvəllərinə təsadüf edir. Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan arasında neft kəmərinin mühafizəsi ssenarisi əsasında birgə təlimlər 2000-ci ildən etibarən hər il təkrarlanır.2012-ci ilin noyabr ayında Orta Anadoluda üç ölkənin iştirakı ilə "Qafqaz Qartalı" adlı birgə təlim keçirilib. 2013-cü ildə Naxçıvanda genişmiqyaslı təlimlərə start verilib. İyulun 12-28-də Bakı və Naxçıvanda eyni vaxtda keçirilən hava hücumundan müdafiə təlimlərinin davamı 2017-ci ilin iyun ayında daha geniş miqyasda həyata keçirilib (1).

"Turaz Şahini" adlı hava hücumundan müdafiə təlimləri bu günə qədər hər il Türkiyə və Azərbaycanda davam etdirilir.2016-cı ilin aprelində Dağlıq Qarabağda baş verən qarşıdurmalardan sonra 2017-ci ildə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında birgə təlimlərin həm sayı, həm də əhatə dairəsi genişləndirilib. 2018-ci ildə türk əsgərləri 26 iyun mərasimlərində Azərbaycan əsgərləri ilə birlikdə yürüş edərək simvolik mesaj verdilər. Nəhayət, Tovuz rayonunda baş verən qarşıdurmalardan sonra iyulun 29-dan avqustun 10-dək keçirilən birgə təlimin əhatə dairəsi nəzərdə tutulduğundan daha geniş olub. Azərbaycanın 5 şəhərində Hərbi Hava Qüvvələri əvvəlkindən daha geniş miqyasda təlimlərdə iştirak edib, xüsusi təyinatlı birləşmələr də quru taktiki hazırlığı keçib.

Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən açılışı edilən modernləşdirilmiş Naxçıvan Hərbi Kompleksi iki ölkə arasında müdafiə sənayesi sahəsində əməkdaşlığın yeni nümunəsi əlavə olundu. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında 3 müqavilə imzalanıb. Prezident Ərdoğan: (İğdır-Naxçıvan Təbii Qaz Xətti) də Avropanın

enerji təchizatı təhlükəsizliyinə töhfə verəcək.Əliyev: Biz Türkiyə ilə bir-birimizi dəstəkləməklə regional məsələləri düzgün istiqamətə yönəldirik.Prezident Ərdoğan və Əliyev İğdır-Naxçıvan Təbii Qaz Kəmərinin təməlini qoydular. AA müxbirinin əldə etdiyi məlumata görə, Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi ilə Hərbi Zavod və Gəmiqayırma Zavodunu İdarəetmə Səhmdar Cəmiyyəti (ASFAT) arasında imzalanmış müqavilə çərçivəsində başlanan Naxçıvan Hərbi Zavodunun Avadanlıqları Layihəsi, 7 ay kimi qısa müddətdə uğurla başa çatdırılmışdır.

Modernləşdirilmiş qurğu ilə Azərbaycan ordusuna məxsus quru nəqliyyat vasitələrinin texniki baxış-təmir, yenilənmə və modernizasiya ehtiyacları xarici mənbələrdən asılı olmadan zavod daxilində ödənilə bilər. ASFAT-ın dost və qardaş ölkələrlə əməkdaşlığının ən uğurlu nümunələrindən biri olan layihə ilə Türkiyə hərbi fabriklərinin 50 ildən artıq bilik və təcrübəsi Naxçıvan Hərbi Zavoduna ötürüldü. Layihə çərçivəsində ASFAT tərəfindən Naxçıvan Muxtar Respublikasında texniki xidmət obyektində zəruri yoxlamalar aparılıb və tələblər müəyyən edilib. Fəaliyyətlərin davamlı olması üçün zəruri bölmə-bölmə planlaşdırılması, maşın, dəzgah və digər avadanlıq tələbləri müəyyən edilib. Naxçıvan Ordu Komandanlığına təqdim edilib və müqavilə çərçivəsində layihəyə start verilib.

Layihənin məqsədi ilk növbədə obyektin infrastrukturunun ehtiyaclara cavab verməsi idi. Bu çərçivədə elektrik infrastrukturu, xüsusi mərtəbə tikintisi, istilik sistemi, kran sisteminin quraşdırılması, müxtəlif sexlərin quraşdırılması kimi məsələlər qısa müddətdə planlaşdırılaraq başa çatdırılıb.Bu fəaliyyətlərlə eyni vaxtda Türkiyə hərbi fabriklərində istehsal oluna bilən və quru nəqliyyat vasitələrinin texniki-təmiri, yenilənməsi və modernləşdirilməsi fəaliyyətlərində istifadə olunan maşın, avadanlıq, dəzgah və güc qrupu sınaq sistemləri də ASFAT tərəfindən Naxçıvan Hərbi Zavoduna təhvil verilib. layihə çərçivəsində. Avadanlıqların böyük hissəsi yerli və milli imkanlarla hərbi zavodlarda istehsal olunurdu. Qısa müddətdə və az xərclə həyata keçirilən layihə Azərbaycanın digər hərbi zavodlarının və texniki-təmir müəssisələrinin də modernləşdirilməsini gündəmə gətirib. Digər obyektlər üçün ilkin tədqiqatlar ASFAT tərəfindən Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi ilə razılaşdırılaraq aparılır. ASFAT tərəfindən orduların fəaliyyətində davamlılığın təmin edilməsi üçün ən mühüm sərvətlərdən biri olan hərbi fabriklərin və texniki-təmir obyektlərinin oxşar modernləşdirilməsi layihələrinin həyata keçirilməsi istiqamətində digər dost və müttəfiq ölkələrdə də fəaliyyətlər davam etdirilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aslanlı, A. (2012). Karabağ Sorunu ve Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 1(1), 175-196.
2. Aslanlı, K. (2020). Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Bağlamında Karabağ'ın İşgali Sorunu, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ, 13-19.
3. Bilgin, M.S. (2020). Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları, (8), 14-19.
4. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, (2021). Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye-Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi, 1.baskı, İstanbul.
5. Çalışkan, B. (2020). Azerbaycan-Ermenistan Çatışması ve Türkiye'ye Yansımaları, İNSAMER, 20 Temmuz 2020.
6. Ekşi, M. (2009). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe, Avrasya Etüdleri, 36(2), 95-112.
7. Güler, M.Ç. (2020). Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem, SETA, Sayı: 301
8. Hasanoğlu, M., Memmedov, A. Ve Maharramov, B. (2020). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 3(3), 522-529.

9. İşyar, Ö.G. (2010). Azerbaycan ve Dış Politikası, Orta Asya ve Kafkasya, (Ed.) Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayıncılık.
10. Kona, G. G. (2004). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Büyük Umutlar-Talihsiz Gelişmeler ve Yapılması Gerekenler, Panaroma,Kurban, V. Ve Çümen, N. (2020). Tarihi ve Güncel Boyutları İle Karabağ, ULİSA12, 20-33.
11. Mesimov, A. (2001). Bağımsızlık Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Avrasya Dosyası, 7(1), 274-285.
12. Mikail, E.H. Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, 1063-1079.
13. Öztarsu, M.E. (2012). Dağlık Karabağ Sorunu: Çözüm Arayışlarında Minsk Grubu ve Bölgesel Aktörlerin Rolü, Barışı Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi, (Ed.) Nezir Akyeşilmen, Odtü Yayıncılık, 239-260.
14.Yıldırım, S. (2020). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Dağlık Karabağ Meselesi, Azerbaycan ve Dağlık Karabağ, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, YTB, 5-12.
15.https://ayam.com.tr/arastirma/azerbaycan-turkiye-iliskilerine-ticaret-ve-enerji-kaynaklarinin-etkisi/.
16.https://www.istanpol.org/post/da%C4%9Fl%C4%B1k-karaba%C4%9F-da-yeni-durum-kapsay%C4%B1c%C4%B1-bir-bar%C4%B1%C5%9F-I-n%C5%9Fa-etmek
17.https://tr.boell.org/tr/2020/11/18/daglik- karabagda-savas-ve-ateskes-guney-kafkasya-ve-ab-icin-olasi-sonuc, (29.20.2021).

MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ TÜRKİYƏ RESPUBLİKASI ARASINDA HƏRBİ ƏMƏKDAŞLIQ

Məmmədov Bəxtiyar

XÜLASƏ

Hərbi sahədə əməkdaşlıq – Azərbaycan Ordusunun döyüş və özünümüdafiə qabiliyyətinin (döyüş, əməliyyat və səfərbərlik hazırlığının) inkşafı, onun qorunub saxlanılması, hərb elminin və hərbi təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi, hərbi quruculuq sistemində müasir dünya təcrübəsinin öyrənilməsi, innovativ yeniliklərin ordumuzda tətbiqi, müxtəlif sahələr üzrə təcrübə mübadiləsi üzrə xarici dövlətlərin hərbi qurumları və beynəlxalq təşkilatları ilə Müdafiə Nazirliyinin qarşılıqlı fəaliyyət istiqamətidir.Bütün sahələrdə olduğu kimi, hərbi əməkdaşlıq sahəsində də Azərbaycanın ən yaxın tərəfdaşı Türkiyə Respublikasıdır. Hərbi-elm və hərbi-təhsil sahəsində Azərbaycan Ordusunun Türkiyə Silahlı Qüvvələri ilə geniş əlaqələri mövcuddur.Bu işdə Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında hərbi sahədə əməkdaşlığın prioritet istiqamət və prosesləri tədqiq və təhlil ediləcək.

ВОЕННОЕ СОТРУДНТЧЕСТВО МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ К ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ

Мамедов Бахтияр

АННОТАЦИЯ

Сотрудничество в военной сфере – развитие боевых возможностей и возможностей самообороны (боевой, оперативной и мобилизационной подготовки) Азербайджанской Армии, их сохранение, развитие военной науки и системы военного образования, изучение современного мирового опыта в военной сфере. Система военного строительства, применение инновационных инноваций в нашей армии, опыт в различных областях Это направление взаимодействия Министерства обороны с воен-

ными учреждениями и международными организациями иностранных государств по обмену.Как и во всех сферах, ближайший партнер Азербайджана в сфере военного сотрудничества – Турецкая Республика. Азербайджанская Армия имеет обширные связи с Вооруженными Силами Турции в области военной науки и военного образования.В этой работе будут изучены и изучены приоритетные направления и процессы сотрудничества в военной сфере между Азербайджанской Республикой и Турецкой Республикой. Проанализировано.

MİLİTARY COOPERATİON BETWEEN THE REPUBLİC OF AZERBAİJAN AND THE REPUBLİC OF TURKEY İN MODERN TİME

Mammadov Bakhtiyar

SUMMARY

Cooperation in the military field - the development of the combat and self-defense capabilities (combat, operational and mobilization training) of the Azerbaijan Army, its preservation, the development of military science and the military education system, the study of modern world experience in the military construction system, the application of innovative innovations in our army, experience in various fields It is the direction of interaction of the Ministry of Defense with the military institutions and international organizations of foreign states on exchange. As in all fields, Azerbaijan's closest partner in the field of military cooperation is the Republic of Turkey. The Azerbaijan Army has extensive relations with the Turkish Armed Forces in the field of military science and military education. In this work, the priority directions and processes of cooperation in the military field between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey will be studied and analyzed.

AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ ENERJİ LAYİHƏLƏRİ VƏ BAKI-TBİLİSİ-CEYHAN BORU KƏMƏRİ

Elmi rəhbər: dosent Səadət Məcid qızı Əfəndiyeva
Babayev Vüsal
BDU-nun II kurs magistrantı
vusalbaba572@gmail.com

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, strateji əlaqələr, enerji sazişləri, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri, sammit.
Ключевые слова: Азербайджан, Турция, стратегические отношения, энергетические соглашения, нефтепровод Баку-Тбилиси - Джейхан, саммит.
Key words: Azerbaijan, Turkey, strategic relations, energy agreements, Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, summit.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan ilə Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələrin qurulması və inkişafı üçün yeni imkanlar açıldı. 1993-cü il iyunun 15-də görkəmli dövlət və siyasi xadim Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycan-Türkiyə ikitərəfli münasibətlərində yeni dövr başladı.

1993-cü il sentyabrın əvvəllərində Heydər Əliyev Moskvada Türkiyənin Baş naziri Tansu Çillərlə görüşərək ikitərəfli və regional məsələləri müzakirə etdi (1, s. 442). Həmin vaxt Türkiyədə də qoşulmaq barədə müzakirələr gedirdi/

Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi sahədə əməkdaşlıq çoxvektorlu xarakter daşıyır. Enerji sahəsində əməkdaşlıq iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin mühüm sahəsidir.

Azərbaycan ərazisinin təbii sərvətləri, yəqin ki, bütün tarixi boyu ən mühüm element olmuşdur. Sovet hakimiyyətinin nəzarəti altında bölgədə ticarət monopoliyasına nəzarət edən Moskvanın daxili ehtiyaclarını ödəmək üçün istifadə olunurdu. SSRİ-nin dağılması ilə onun ticarət yollarının şaxələndirilməsi başlandı, onların arasında gizli müharibə təhlükəsi səbəbindən İran, xüsusilə Ermənistan nəzərə alınmadı. Bu yeni marşrutların əsas məqsədi enerji resurslarının Avropa bazarına daşınması idi və bunun üçün Avropa ilə Asiya arasında yerləşən Türkiyə daha yaxşı alternativ ola bilməzdi.

Türkiyənin Xəzər neftindən faydalanması üçün Azərbaycan və Türkiyə arasında bir çox layihələr həyata keçirilib. Türkiyənin regiona münasibətdə xarici siyasəti neft və Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri üzərində cəmlənib.

Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin diqqət çəkən cəhətlərindən biri də enerji məsələsidir. Bu gün neft və təbii qaza enerji və enerji mənbələri kimi verilən önəm onun strateji və siyasi mövqeyi, eləcə də iqtisadi səbəbləri ilə birbaşa bağlıdır.

Bakı-Ceyhan neft kəməri ilə bağlı ilk rəsmi sənəd 1998-ci il mayın 15-də Türkiyənin enerji və təbii sərvətlər naziri C.Arsumer, Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini A.Şərifov, Prezidentin xüsusi nümayəndəsi A.Şərifov tərəfindən imzalanmışdır. Sənəd boru kəmərinin tikintisinin iş prinsiplərini müəyyən edib. Bu, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundan neftin dünya bazarlarına çıxarılması istiqamətində mühüm addım idi. Sənəddə boru kəməri ilə bağlı məsələlərə toxunulub, dövlətlərin böyük ixrac boru kəmərinin tikintisi ilə bağlı niyyətləri göstərilib, boru kəmərinin tikintisi üzrə zəruri işlərə başlanılıb. Ölkələr əməkdaşlığın yeni mərhələsinə qədəm qoyub.

28-31 oktyabr 1998-ci ildə Türkiyəyə səfəri zamanı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyə Cümhuriyyətinin yaranmasının 75-ci ildönümü münasibətilə keçirilən müşavirədə iştirak etmək və Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft ixrac boru kəmərinin tikintisini müzakirə etmək üçün Baş nazir Məsud Yılmazla görüşdü. Ankara bəyannaməsi Xəzər neftini dünya bazarına çıxarmalı idi. Bəyannamənin imzalanmasında ABŞ-ın ener-

getika naziri Bill Riçardson iştirak edib. Ankara Bəyannaməsi altı bənddən ibarət idi və tərəflər qərara gəldilər ki, Xəzər dənizindən boru kəməri Aralıq dənizinə (Bakı-Tbilisi-Ceyhan) çatmalıdır və bu, böyük bir layihəyə çevrilməlidir. Bu sənədin böyük tarixi əhəmiyyəti olmuşdur (1, s. 479-480).

Nəhayət, 1999-cu il noyabrın 18-19-da İstanbulda ATƏT-in sammiti zamanı mühüm qərarlar qəbul edildi. Bu görüşdə Heydər Əliyev Süleyman Dəmirəllə görüşüb, ikitərəfli və regional məsələləri müzakirə edib. 1999-cu il noyabrın 18-də Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentləri ABŞ prezidenti Bill Klintonun iştirakı ilə İstanbuldakı Çırağan sarayında Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə dair sənəd imzaladılar (1, s. 486). Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan və Türkmənistan prezidentləri də Xəzər boru kəmərinin prinsipləri haqqında hökumətlərarası bəyannamə qəbul ediblər.

2000-ci il iyulun 12-də Azərbaycan qazının Türkiyəyə nəqli haqqında saziş imzalanıb. Bu müqaviləyə əsasən, Azərbaycan 2004-cü ildə Türkiyəyə 2 milyard kubmetr, 2007-ci ildə isə 6,3 milyard kubmetr qaz satmalı idi. Hər iki ölkə Şərq-Qərb layihəsini və ya Transxəzər layihəsini dəstəkləyib. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihəsindən sonra "Şahdəniz" yatağından qazın Türkiyə ərazisi ilə ixracı məsələsi gündəmə gəlib. Əslində bu, Xəzər-Aralıq dənizi layihəsi idi. Beləliklə, ikinci böyük layihəyə start verildi.

Bu dövrdə baş verən aşağıdakı hadisələr Bakı-Tbilisi-Ceyhanın həyata keçirilməsi ehtimalını artırdı:

- Prezident Heydər Əliyevin tapşırığı ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhanın iqtisadi gəlirliliyini şübhə altına alanlara qarşı yeni iqtisadi hesabat hazırlandı;
- həm Qazaxıstan, həm də Türkmənistan neftinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan vasitəsilə dünya bazarlarına çıxışı məsələsi qaldırıldı;
- "Şahdəniz" qaz yatağında külli miqdarda xammalın kəşfi və Türkiyə vasitəsilə dünya bazarlarına çıxmaq imkanı;
- Azərbaycanda hasil edilən ilk neftin Bakı-Novorossiysk kəməri ilə dünya bazarlarına çıxarılması Rusiyanın mövqeyini dəyişdi, çünki Rusiya şirkətləri Azərbaycan neftində pay aldılar;
- Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin ABŞ tərəfindən mühafizəsi.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəmərlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zərurəti Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstanın birgə səylərini tələb edirdi. Buna görə də 2002-ci il aprelin 29-30-da Trabzonda Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan prezidentlərinin sammiti keçirildi. Trabzonda keçirilən görüşün iki əsas məqsədi var idi: əməkdaşlığı genişləndirmək və təhlükəsizliyi gücləndirmək.

2003-cü il fevralın 27-də "Şahdəniz"də təbii qaz hasilatı layihəsinin həyata keçirilməsinə dair yekdil qərar qəbul edildi. Beləliklə, Türkiyə və Azərbaycan çox mühüm bir layihəni həyata keçirmək üçün addımlar atdılar. Martın 27-də Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan əsas Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixrac boru kəməri ilə bağlı bir sıra əlavə sənədlər imzalayıblar. Mayın 27-də Türkiyə Cümhuriyyəti Nazirlər Şurası bu sənədləri təsdiqlədi (1, s. 516).

Türkiyə ilə Azərbaycan arasında enerji sahəsində əlaqələri müəyyənləşdirən əsas hadisələrdən biri 1994-cü ildə Qərbin dəstəyi ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsinə dair müqavilənin imzalanması oldu. Bu neft kəməri Soyuq Müharibə başa çatdıqdan sonra Rusiyadan yan keçərək postsovet ərazisindən çəkilən ilk layihə idi. İlk dəfə olaraq oyun qaydalarına edilən dəyişikliklər təkcə Azərbaycanla Avropa ölkələri arasındakı münasibətlərə deyil, həm də Moskvanın enerji sektorunda Qərblə münasibətlərinə təsir etdi. Məhz buna görə də layihənin həyata keçirilməsi üçün kifayət qədər uzun müddət gözləməli oldu və neft kəməri yalnız 2006-cı ildə fəaliyyətə başladı. Məhz bu andan Türkiyə-Gürcüstan-Azərbaycan üçtərəfli münasibətləri strateji xarakter daşımaqla yanaşı, müstəsna xarakter aldı. bir çox Qərb tərəfdaşları üçün əhəmiyyət kəsb edir. Zaman keçdikcə Türkmənistan və

Qazaxıstan da boru kəmərinə neft vurmağa başladılar ki, bu da bu ölkələr üçün neft ixrac marşrutlarını şaxələndirməyə imkan verdi və Türkiyəyə həm xarici siyasət arenasında, həm də enerji sektorunda öz mövqelərini möhkəmləndirməyə imkan verdi. Əsasən Azərbaycan neftinin tranzit ölkəsi kimi çıxış edən Türkiyə hazırda ümumi neft istehlakının təxminən 10%-ni Qazaxıstandan idxal edir.

Şəkil 1. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) boru kəmərinin xəritəsi

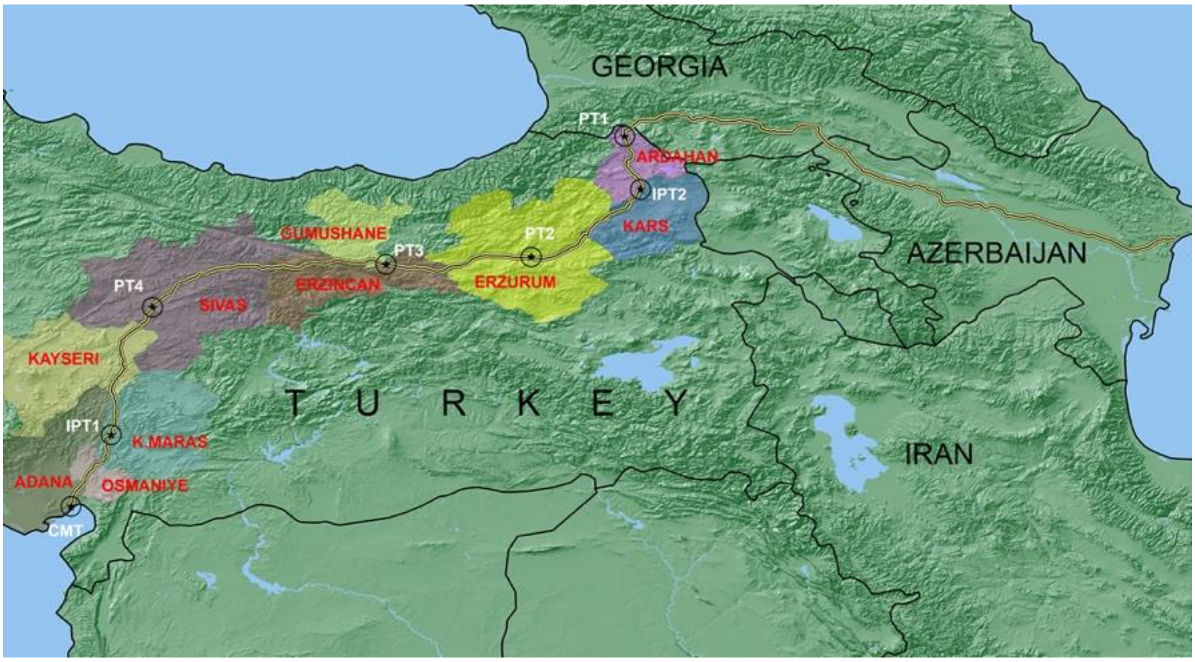

Mənbə: https://www.bil.gov.tr/btc-harita

İlk Azərbaycan nefti 2006-cı il mayın 28-də Ceyhan limanına çatdı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri layihəsinin rəsmi açılışı 2006-cı il iyulun 13-də olub. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri layihəsi bir çox ölkələr üçün mümkün olmayan xəyali layihə hesab olunur. 2006-cı il iyunun 2-dən Qərb ölkələrinə ixrac olunmağa başlandı. Beləliklə, 30 boğazlardan və Rusiyadan yan keçən, Türkiyənin geosiyasi və geostrateji əhəmiyyətini artıran, Qafqazda siyasi sabitliyin təmin edilməsi baxımından əhəmiyyətli olan Şərq-Qərb enerji dəhlizinin formalaşmasında ən kritik marşrut reallaşdı.

Bu layihə hər iki ölkə üçün həyat xəttidir. Türkiyə nöqteyi-nəzərindən neftin boğazlardan keçməsi zamanı baş verə biləcək qəzanın mümkün zərərlərindən qaçır və həm də gəlir əldə edir. Azərbaycan isə Xəzərdə hasil olunan nefti ən qısa müddətdə və ən az xərclə dünya bazarlarına çıxara bilər. BTC Co-nun idarə etdiyi boru kəmərinin ümumi dəyəri 3 milyard dollardır. BTC boru kəməri Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazisindən keçir. Bu kəmər Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılması üçün yaradılıb. BTC boru kəmərinin istismarında 8 ölkədən 11 şirkət paya malikdir. Bu şirkətlərin əksəriyyəti qərb ölkələrinə aiddir, lakin bu şirkətlər arasında iki yapon şirkəti də var. İldə 50 milyon ton, ayda 1 milyon barrel neft nəqletmə qabiliyyətinə malik boru kəməri tam gücü ilə işlədiyi zaman dünya neftinin 1,3%-ni hasil edəcək (2, s. 6).

BTC-nin boru kəmərinin uzunluğu 1776 km-dir. Bunun 440 km-i Azərbaycandan, 260 km-i Gürcüstandan, 1076 km-i isə Türkiyədən keçir. Xəttdə 8 stansiya var. Şirkət açıldıqdan sonra artan qrafiklə BTC xətlərindən neft vurulmağa başladı (3, s. 56).

Digər tərəfdən, Azərbaycan son illər Türkiyənin neft sektoruna investisiyalarını artırır. 2008-ci ildə Azərbaycanın dövlət enerji nəhəngi SOCAR Türkiyənin aparıcı neft-kimya

şirkəti olan Petkim Holdinqin nəzarət paketini alıb və 2023-cü ilə qədər Türkiyənin neft-kimya bazarına daha 10 milyard dollar sərmayə qoymağı planlaşdırırdı (4) . 2018-ci ildə nəzərdə tutulan "Star" neft emalı zavodunun istismara verilməsindən sonra SOCAR Türkiyə obyektində Azərbaycan, Rusiya və İraq neftini emal etdi. Türkiyə-Azərbaycan əməkdaşlığının enerji sektorunda inkişaf vektorunun uzunmüddətli investisiyaların artırılmasına yönəlməsi hər iki tərəfi ikitərəfli əlaqələrə artan strateji əhəmiyyət verməyə məcbur edir.

Məhz enerji Türkiyə, Gürcüstan və Azərbaycan arasında üçtərəfli strateji əməkdaşlığın - Avropaya da təsir edən əməkdaşlığın xarakterini müəyyən edən hərəkətverici qüvvədir. Bu kontekstdə Azərbaycanın Xəzərdəki qaz ehtiyatları həm Türkiyə, həm də Avropa ölkələri üçün də həlledici rol oynayır.

2006-cı ilin sonunda Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri istifadəyə verildikdən sonra Zaqafqaziya regionunun strateji enerji balansı əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməyə başladı. Qərbin nəzarəti altında olan boru kəməri Rusiyanın bölgədəki enerji layihələrinin mübahisəsiz hegemonluğuna son qoydu. Azərbaycan artıq Türkiyənin ümumi qaz idxalının 12%-ni (6 milyard m3) təmin edir ki, bu da onu Türkiyə təbii qaz tədarükçüləri bazarında üçüncü yerə qoyur; Birinci yer Rusiyaya (55%), ikinci yer İrana (18%) məxsusdur.

Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyinin 2015-ci ildə hazırladığı enerji strateji planına əsasən, ölkənin enerji tələbatının 25%-i öz daxili ehtiyatları hesabına, qalan hissəsi isə xarici ölkələrdən idxal edilib.

Nəhayət, tikintisinə 2015-ci ilin martında başlanan (dəyəri 9,2 milyard dollar) Trans-Anadolu Təbii Qaz Boru Kəməri (qısaldılmış TANAP) Azərbaycanın "Şahdəniz" yatağından qazın Gürcüstan-Türkiyə sərhədindən Azərbaycanın qərb sərhəddinə nəqlini nəzərdə tuturdu. Türkiyə. 2018-ci il iyunun 12-də TANAP-ın təntənəli açılışı olub. 30 noyabr 2019-cu il tarixində İpsalada (Ədirnə vilayəti, Türkiyə) TANAP Avropa layihəsinin açılış mərasimi olmuşdur (6). Trans-Anadolu Qaz Kəməri Azərbaycan və Türkiyə enerji diplomatiyasının uğurunun nümunəsinə çevrilib.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və ümumilikdə region, Avropa və bütün dünya üçün iqtisadi və siyasi baxımdan, enerji təhlükəsizliyi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Türkiyənin Azərbaycanın enerji ehtiyatlarının Qərbə ötürülməsində böyük rolu olub və bu, ikitərəfli münasibətlərin möhkəmlənməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edib.

ƏDƏBİYYAT

1. Qasımlı M. (2015) "Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti"? Bakı, Mürtəzim, 648 s.
2. Bağırzade E. (2014), "Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları", Ankara: Eko Avrasya Dergisi
3. Ablak K. (2014), "Azerbaycan-Türkiye ekonomik ve siyasi ilişkileri üzerine bir uygulana (2005-2012)", YLT, yayınlanmamış, Kafkas Üniversitesi, Kars
4. https://www.hurriyetdailynews.com/azeri-oil-firm-to-invest-10-billion-in-turkeys-petkim-82352
5. https://www.bil.gov.tr/btc-harita
6. https://www.trend.az/business/energy/3157255.html

AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ ENERJİ LAYİHƏLƏRİ VƏ BAKI-TBİLİSİ-CEYHAN BORU KƏMƏRİ

Babayev Vüsal

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycanın Türkiyə ilə strateji əlaqələrinin möhkəmlənməsində enerji sazişlərinin rolu araşdırılır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri üzrə sazişin imzalanması şərtləri təhlil edilir. Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri ilə bağlı saziş də nəzərdən keçirilir. Enerji sazişlərinin imzalanması ilə bağlı Azərbaycan və Türkiyə dövlət başçılarının səfərləri işıqlandırılır və qiymətləndirilir. Bu sazişlərin iki dövlətin tarixində böyük rolu qeyd olunur.

ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ ПРОЕКТЫ И ТРУБОПРОВОД БАКУ-ТБИЛИСИ-ДЖЕЙХАН В АЗЕРБАЙДЖАНО-ТУРЕЦКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Бабаев Вюсал

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрена роль энергетических соглашений в укреплении стратегических отношений Азербайджана с Турцией. Анализируется условия подписания соглашения по нефтепроводу Баку - Тбилиси -Джейхан. А также рассматривается соглашение по газопроводу Баку - Тбилиси - Эрзерум. Освещается и дается оценка визитам глав государств Азербайджана и Турции по поводу подписания энергетических соглашений. Отмечается огромная роль этих соглашений в истории двух государств.

ENERGY PROJECTS AND BAKU-TBILISI-CEYHAN PIPELINE IN AZERBAIJAN-TURKEY RELATIONS

Babayev Vusal

SUMMARY

In the article considers the role of energy agreements in strengthening the strategic relations of Azerbaijan with Turkey. The conditions of signing the agreement on the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline are analyzed. An agreement on the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline is also being considered. The visits of the heads of state of Azerbaijan and Turkey regarding the signing of energy agreements are highlighted and evaluated. The enormous role of these agreements in the history of two states is noted.

DEMOQRAFİK SİYASƏT QLOBAL SİYASƏT KİMİ

Nuruzadə Elvin Samiq oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
elvin.nuruyev.777@mail.ru

Açar sözlər: demoqrafiya, qlobal siyasət, inkişaf, beynəlxalq
Ключевые слова: демография, глобальная политика, развитие, международные отношения
Keywords: demography, global politics, development, international.

Məqalədə müxtəlif ölkələrin nümunəsində demoqrafiya və qlobal siyasət arasında əlaqə təhlil olunur. Demoqrafiya və qlobal siyasət arasında güclü bir əlaqə var. İnsanların sayı, cins, yaş və məskuniyyət kimi demografik məlumatları, bir ölkənin siyasətinə ciddi təsir göstərir. Demokratik proseslər və iqtisadi siyasətlər, bir ölkədə yaşayanların nüfus strukturunu dəyişdirə bilər. Buna əlavə olaraq, beynəlxalq əməkdaşlıq, miqrasiya və insan hüquqları sahələri də demokratiyanın və siyasətin təsirini hiss edir.

Demokratik dəyərlərə əsaslanan ölkələr, geniş demokratik hüquqlar və azlıq qruplarının müdafiəsi ilə məşhur olsa da, siyasətə demografik məlumatların daxil edilməsi, həm daxili, həm də beynəlxalq səviyyədə siyasətə yeni perspektivlər gətirir. Məsələn, yaşlı nüfusun artması sosial müdafiə proqramları və sağlamlıq xidmətləri üçün ciddi tələblər yaradır, bu da siyasətçiləri iqtisadi qərarlarında müstəsna ehtiyacları nəzərə almalara səsləyir.

Demoqrafik siyasət əhalinin təkrar istehsalının idarə edilməsidir. Hazırda dünyanın əksər ölkələri dövlət demoqrafik siyasətini həyata keçirməklə əhalinin təkrar istehsalını idarə etməyə çalışırlar. Bu yanaşma ilə demoqrafik siyasət əhalinin təkrar istehsalı proseslərinin tənzimlənməsi sahəsində dövlət orqanlarının və digər sosial institutların məqsədyönlü fəaliyyətinə çevrilir. Demoqrafik siyasət ümumi sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olub, məqsəd və onlara nail olmaq üçün vasitələr sistemini özündə birləşdirir.

Demoqrafik siyasətin obyektləri bütövlükdə ölkənin və ya ayrı-ayrı regionların əhalisi, sosial-demoqrafik qruplar, əhali qrupları, müəyyən tipli ailələr və ya həyat dövrünün mərhələləri ola bilər.

Demoqrafik siyasətin məqsədləri adətən əhalinin sayı və strukturu, məhsuldarlıq, ölüm, ailə tərkibi, köçürmə, daxili və xarici miqrasiya dinamikasında tendensiyaların saxlanması və ya dəyişdirilməsi, uzunmüddətli perspektivdə əhalinin çoxalması arzuolunan rejiminin formalaşması ilə əlaqədardır. əhalinin keyfiyyət xüsusiyyətləri (yəni demoqrafik optimal).

Demoqrafik siyasətin əsas istiqamətlərinə aşağıdakılar daxildir: valideyn vəzifələrinin aktiv peşə fəaliyyəti ilə birləşdirilməsi üçün şəraitin yaradılması, xəstələnmə və ölümün azaldılması, gözlənilən ömür uzunluğunun artırılması, əhalinin keyfiyyət xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılması, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi, ölkənin urbanizasiyası və köçürülməsi; uşaqlı ailələr, əlillərə, qocalara və əlillərə sosial dəstək və s. Bu sahələr sosial siyasətin məşğulluq, gəlirlərin tənzimlənməsi, təhsil və səhiyyə, peşə hazırlığı, sosial təminat kimi mühüm sahələrinə uyğun olmalıdır.

Demoqrafik siyasət tədbirləri üç qrupa birləşdirilir:

- İqtisadi tədbirlər: uşaqların doğulmasına görə ödənişli məzuniyyətlər və müxtəlif müavinətlər; uşaqların sayından, yaşından, ailənin növündən asılı olaraq müavinətlər; kreditlər, kreditlər, vergi və mənzil güzəştləri və s.;
- İnzibati-hüquqi: nikahları, boşanmaları, uşaqların ailələrdə vəziyyətini, aliment öhdəliklərini, analığın və uşağın qorunmasını, abort və kontrasepsiya vasitələrindən istifadəni, əlillərin sosial təminatını, işləyən qadınların məşğulluq şəraitini və iş vaxtını tənzimləyən qanunvericilik aktları; analar, daxili və xarici miqrasiya və s.;

- ictimai rəyi, demoqrafik davranış norma və standartlarını, cəmiyyətdə müəyyən demoqrafik ab-havanı formalaşdırmaq üçün nəzərdə tutulmuş maarifləndirici və təbliğat tədbirləri.

Demoqrafik siyasətin əsas xüsusiyyəti demoqrafik proseslərin dinamikasına birbaşa deyil, dolayısı ilə insan davranışı, nikah, ailə, uşaqların doğulması, peşə seçimi, məşğulluq növü, iş yeri, yaşayış yeri və s. sahəsində qərarlar qəbul etməklə təsir etməkdir.

Demoqrafik siyasətin effektivliyi cəmiyyətə mümkün olan ən az xərclə və orada qüvvədə olan sosial normalara riayət etməklə qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq sürəti ilə müəyyən edilir. Demoqrafik siyasətin səmərəliliyinin şərtləri həyata keçirilməsinin mürəkkəbliyi, uzunmüddətli perspektivə yönəldilməsi və tədbirlərin həyata keçirilməsinin davamlılığıdır [1].

Demoqrafik siyasətin istiqaməti konkret ölkədəki demoqrafik vəziyyətdən, eləcə də onun inkişafının sosial-iqtisadi ehtiyatlarından asılıdır. Bir qayda olaraq, əhalinin iqtisadi rifah səviyyəsi ilə doğum səviyyəsi arasında birbaşa əlaqə yoxdur. İlkin yoxsulluq fonunda əhalinin rifahının ilkin yüksəlişi adətən doğum səviyyəsinin artması ilə müşayiət olunur. Bununla belə, maddi rifahın və həyat keyfiyyətinin daha da artması doğum nisbətinin mütənasib artmasına səbəb olmur.

Birinci növ əhalinin təkrar istehsalı olan ölkələrdə doğum səviyyəsini və əhalinin təbii artımını artırmağa yönəlmiş demoqrafik siyasət üstünlük təşkil edir. O, əsasən müxtəlif stimullaşdırıcı iqtisadi tədbirlər vasitəsilə həyata keçirilir - məsələn, yeni evlənənlərə birdəfəlik kreditlər, hər bir uşağın doğulması zamanı müavinətlər, uşaqlar üçün aylıq müavinətlər, ödənişli məzuniyyətlər və s. [2] Aktiv demoqrafik siyasət aparan ölkələrə Fransa və ya İsveçi misal göstərmək olar. Həmin ölkələrdə vəziyyətə diqqət edək.

Fransa. Demoqrafik siyasətin müəyyən standartı, əhalinin azalması ilə üzləşən və onu aradan qaldırmaq və əhalinin sayını artırmaq üçün tədbirlər sistemi hazırlayan ilk Avropa ölkəsi olan Fransadır.

Fransanın əhalisinin dinamikası belədir: 1801 - 28,3 milyon nəfər, 1901 - 40,7 milyon nəfər, 2002 - 59,8 milyon nəfər.

Ötən əsrin 20-ci illərinin əvvəllərindən Fransada doğum səviyyəsinin artırılmasına yönəlmiş aktiv demoqrafik siyasət həyata keçirilir. Üstəlik, 1967-ci ilə qədər kontraseptivlərin satışı, 1975-ci ilə qədər isə abortlar qadağan edildi.

1946-cı ildə Fransa birinci, ikinci və xüsusilə üçüncü uşağın doğulmasını təşviq etmək məqsədi ilə ailələrə geniş nağd ödənişlər və vergi güzəştləri sistemi tətbiq etdi. Nəticədə, 80-ci illərin ortalarında Qərbi Avropa ölkələri arasında Fransa ən yüksək ümumi doğuş göstəricilərindən birinə (bir qadına düşən uşaqların orta sayı) - 1,8 - 1,9 malik idi. Əhali hər il 0,3-0,4% artıb.

20-ci əsrin ikinci yarısında, 1946-cı ildən 1974-cü ilə qədər Fransanın əhalisi 12,1 milyon nəfər, o cümlədən əhalinin təbii artımı hesabına 8,5 milyon nəfər, immiqrasiya hesabına 2,4 milyon nəfər, miqrasiya hesabına isə 1,2 milyon nəfər artmışdır.

Fransada pronatalist demoqrafik siyasətin müasir tədbirləri uşaqlı ailələrin maddi vəziyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Əsas uşaq müavinəti Fransada yaşayan və vətəndaşlığından asılı olmayaraq ən azı iki uşağı olan bütün şəxslərə ölkədə yaşayan 20 yaşınadək uşaqlar üçün verilir. Müavinətin məbləği uşaqların sayından asılı olaraq fərqləndirilir: iki uşaq üçün - ayda 107 avro, üç üçün - 244, dörd üçün - 382, beş üçün - 519, altı üçün - 656 avro. Hər sonrakı uşaq üçün 137 avro əlavə ödənilir. Əlavələr 11 yaşdan yuxarı uşaqlar üçün verilir - 30 avro və 16 yaşdan yuxarı - 54 avro. Bu əlavə ilk uşaq üçün iki uşaqlı ailələrə ödənilmir. Ailənin gəliri bu müavinətin məbləğinə təsir etmir. Bundan əlavə, bir sıra digər müavinətlər də ödənilir.

İsveç. Son illərdə əhalinin artımına aktiv demoqrafik siyasətlər kömək etmişdir; ailə müavinətləri hər kəsə, o cümlədən immiqrantlara ödənilir.

İsveç hökumətinin siyasəti nikahda olan qadınlar üçün iqtisadi müstəqillik yaratmağa yönəlib - hər bir qadının real qazanc imkanları var.

Ailənin planlaşdırılması və gənclərin seksual tərbiyəsi problemlərinə, məişət zorakılığının qarşısının alınmasına böyük diqqət yetirilir.

60-cı illərdən başlayaraq cinsi inqilabın başlaması ilə məktəblərdə hamiləlikdən qorunma, şüurlu valideynlik, ailə planlaması, bir az sonra isə oğlanların abort və eynicinsli münasibətlərə görə məsuliyyəti müzakirə olunmağa başladı [4].

Bəs dünyanın böyük ölkələrindən biri olan Rusiyada vəziyyət necədir? 2016-cı ildə Rusiyada doğulanların sayında son 16 ildə ən kəskin azalma qeydə alınıb – demək olar ki, 51 min. Hər 1000 nəfərə düşən doğum səviyyəsi bir il əvvəlki 13,3 ilə müqayisədə 12,9 olub. Demoqraflar dəfələrlə ölkədə gözlənilən yeni məhsuldarlıq böhranı barədə xəbərdarlıq ediblər, əgər vəziyyət əlverişsiz inkişaf edərsə, 90-cı illərin uğursuzluğu ilə müqayisə oluna bilər. Axı doğumların sayına təkcə demoqrafik meyllər deyil, həm də iqtisadi meyllər təsir edir: ilk növbədə, vətəndaşların rifahının azalması. Demoqrafların fikrincə, təkcə ana kapitalı artıq kifayət deyil. Əmək Nazirliyi əlavə tədbirlərə ehtiyac olduğunu etiraf edir.

Rusiyada müsbət demoqrafik tendensiya tezliklə sönə bilər. Rosstatın məlumatına görə, 2016-cı il ölkədə doğulanların sayı baxımından uğursuz olub. Ötən il ölkədə təxminən 1,9 milyon insan doğulub. Bu, 2015-ci illə müqayisədə 50,8 min azdır. Əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən doğum səviyyəsi 2016-cı ildə 12,9 təşkil edib ki, bu da bir il əvvəlki 13,3 olub.

2000-ci ildən başlayaraq nadir istisnalarla ölkədə doğuşların sayı artıb, müsbət tendensiya müşahidə olunub. Yada salaq ki, 2000-ci ildə ölkədə 1,3 milyondan az insan doğulmuşdu, əhalinin hər 1000 nəfərinə nisbəti 8,7 idi.

2016-cı ilə qədər ölkədə əhalinin təbii artımı qeydə alınıb - doğulanların sayının ölənlərin sayından çox olması. Artıq 2016-cı ildə dediyim kimi, təbii artım sıfıra bərabər idi. 2017-ci ilin yanvar-mart aylarında isə Rusiya əhalisinin təbii azalması 76 121 nəfər təşkil edib [3]. Əhalinin ümumi azalması 2017-ci il martın 1-nə 27,7 min nəfər olub. Son iki onilliyi götürsək, Rosstat ilk dəfə 2013-cü ildə təbii artım qeydə aldı. O vaxtdan bəri müsbət tendensiya davam edir. Həmçinin, ölkədə hər 1000 nəfərə düşən ölüm nisbəti azalmaqda davam edir [5].

Bununla belə, 2015-ci ildə Elmi və İctimai Ekspertiza İnstitutundan, Rusiya Elmlər Akademiyasından, Moskva Dövlət Universitetindən, Ali İqtisadiyyat Məktəbindən və Xalq Təsərrüfatı və Dövlət İdarəçilik Akademiyasından (RANEPA) bir qrup alim "Rusiyada gözlənilən demoqrafik fəlakət və onun qarşısını necə almaq olar?" mövzusunda hesabat hazırlayıb".

Bu hesabatda deyilirdi ki, "yaxın aylarda Rusiya 1990-cı illərin demoqrafik problemlərinin təkrarlanması riski ilə üzləşəcək". "Rusiya uzun sürən maliyyə və iqtisadi böhrana girir, bunun nəticələri gözlənilməzdir, lakin istənilən halda sosial-demoqrafik göstəricilərə mənfi təsir göstərəcək".

Tədqiqatçılar 2007-ci ildə başlanmış analıq kapitalı proqramının müsbət rolunu qeyd ediblər. Lakin demoqraflar xəbərdarlıq etdilər ki, təkcə analıq kapitalı tezliklə kifayət etməyəcək. "Doğum qabiliyyətini artırmaq üçün ən təsirli tədbirlərə valideynlərin uşaq tərbiyəsi və işinin birləşməsini dəstəkləyən müavinətlərin, vergilərin, proqramların və qanunvericiliyin kombinasiyası daxildir: uşaq bağçalarına, körpələr evinə, dayələrə, ailə məsuliyyəti olan işçilər üçün çevik cədvəllərə çıxış üçün beynəlxalq təcrübəyə istinad edin" - deyə onlar qeyd ediblər [4].

İndiki mərhələdə Rusiyada doğum səviyyəsinin aşağı düşməsinin səbəbləri nələrdir? Ali İqtisadiyyat Məktəbinin ictimai-siyasi sabitliyin pozulması risklərinin monitorinqi laboratoriyasının rəhbəri Andrey Korotayevin sözlərinə görə, iki amili qeyd etmək olar. Birincisi, reproduktiv yaşda olan qadınların sayının azalmasıdır - ilk növbədə aktiv reproduktiv yaşda

20 yaşdan 29 yaşa qədər. İkincisi, ümumi doğuş nisbətinin azalmasıdır. "Görünür, nəinki reproduktiv yaşda olan qadınların sayı azalır, həm də bu qadınların dünyaya gətirdiyi uşaqların sayı da azalır", - Korotayev hesab edir.

Ekspertin fikrincə, böhran dövründə doğum səviyyəsinin aşağı düşməməsi üçün analıq kapitalı ilə müqayisə oluna bilən çox güclü yeni dəstək tədbirləri lazımdır. "Ancaq bir il əvvəl belə tədbirlər görülmədi" deyə Korotayev xatırlayır. Onun qeyd etdiyi kimi, doğum nisbətini, məsələn, üçüncü uşağın doğulması ilə faizsiz ipoteka vermək qərarı ilə stimullaşdırmaq olar.

Rusiya Federasiyasının 2025-ci ilə qədər olan dövr üçün demoqrafik siyasət konsepsiyasına uyğun olaraq, aşağıdakı fəaliyyətlər planlaşdırılır:

1. İkinci və sonrakı uşaqların doğulmasının iqtisadi stimullaşdırılması üçün əlavə mexanizmlərin hazırlanması.

2. Gənc qadınlara və gənc ailələrə birinci və sonrakı övladlarının dünyaya gətirilməsi üçün dəstək və onlara uşaq tərbiyəsi vəzifələrini məşğulluqla birləşdirməyə köməklik göstərmək.

3. Uşaq 3 yaşına çatana qədər üçüncü uşaq və ya sonrakı uşaqlar üçün aylıq nağd pul ödənişinin uzadılması və onun federal büdcədən Rusiya Federasiyasının təsis qurumlarının xərc öhdəliklərinin büdcə ayırmalarından birgə maliyyələşdirilməsi ilə bağlı təkliflərin hazırlanması. Göstərilən ödənişin təyin edilməsi zamanı yaranan əlverişsiz demoqrafik vəziyyətə malik federasiya.

4. 3 yaşa qədər uşaqlar üçün məktəbəqədər təhsilin əlçatanlığını təmin edən tədbirləri nəzərdə tutan regional "yol xəritələri"nin həyata keçirilməsi.

5. İpoteka mənzil krediti (krediti) alan və 3 yaşadək uşağı olan ailələrə yardımın göstərilməsi mexanizmləri məsələsinin işlənib hazırlanması.

6. Ümumrusiya həmkarlar ittifaqları birlikləri, ümumrusiya işəgötürənlər birlikləri və Rusiya Federasiyası Hökuməti arasında 2017 - 2019-cu illər üçün Baş Sazişin layihəsinə işəgötürənlərin çevik formalarından istifadəsinə dair tövsiyələrin daxil edilməsi üçün təkliflərin hazırlanması: əməyi ailə vəzifələri ilə birləşdirən şəxslərə münasibətdə məşğulluq (natamam iş vaxtı), məsafədən məşğulluq, iş gününün hissələrə bölünməsi, qısaldılmış iş vaxtı, çevik iş vaxtı və s.), habelə əmək sferasında digər güzəştlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Галина В. Т. Социальная демография: учебное пособие, - УГТУ-УПИ, 2010. - с. 139

2. Башкатова Анастасия. Независимая газета «Россия на пороге нового демографического кризиса», 07 марта 2017. - с.2

3. Электронный ресурс. Демография России. Режим доступа: http://ruxpert.ru

4. Коротаев А. В., Рыбальченко С. И., Зинькина Ю. В., Халтурина Д. А., Зыков В. А., Шульгин С. Г., Архангельский В. Н., «Надвигающаяся демографическая катастрофа и как ее предотвратить», 2015. -с.33

5. Информационно-аналитические материалы Государственной Думы. Выпуск 11 «О демографической ситуации в России» п. 2.2, 2008

DEMOQRAFİK SİYASƏT QLOBAL SİYASƏT KİMİ

Nuruzadə Elvin

XÜLASƏ

Məqalədə müxtəlif ölkələrin nümunəsində demoqrafiya və qlobal siyasət arasında əlaqə təhlil olunur. Demoqrafiya və qlobal siyasət arasında güclü bir əlaqə var. İnsanların sayı, cins, yaş və məskuniyyət kimi demografik məlumatları, bir ölkənin siyasətinə ciddi təsir göstərir. Demokratik proseslər və iqtisadi siyasətlər, bir ölkədə yaşayanların nüfus

strukturunu dəyişdirə bilər. Buna əlavə olaraq, beynəlxalq əməkdaşlıq, miqrasiya və insan hüquqları sahələri də demokratiyanın və siyasətin təsirini hiss edir.

Demokratik dəyərlərə əsaslanan ölkələr, geniş demokratik hüquqlar və azlıq qruplarının müdafiəsi ilə məşhur olsa da, siyasətə demoqrafik məlumatların daxil edilməsi, həm daxili, həm də beynəlxalq səviyyədə siyasətə yeni perspektivlər gətirir. Məsələn, yaşlı nüfusun artması sosial müdafiə proqramları və sağlamlıq xidmətləri üçün ciddi tələblər yaradır, bu da siyasətçiləri iqtisadi qərarlarında müstəsna ehtiyacları nəzərə almalara səsləyir.

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА

Нурузаде Элвин

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется взаимосвязь демографии и глобальной политики на примере разных стран. Существует тесная связь между демографией и глобальной политикой. Демографические данные, такие как количество людей, пол, возраст и численность населения, оказывают значительное влияние на политику страны. Демократические процессы и экономическая политика могут изменить структуру населения жителей страны. Кроме того, сферы международного сотрудничества, миграции и прав человека также ощущают влияние демократии и политики.

Хотя страны, основанные на демократических ценностях, известны своими широкими демократическими правами и защитой групп меньшинств, включение демографической информации в политику открывает новые перспективы в политике, как внутри страны, так и на международном уровне. Например, растущее пожилое население создает сильный спрос на программы социальной защиты и медицинские услуги, что требует от политиков учитывать исключительные потребности при принятии экономических решений.

DEMOGRAPHIC POLICY AS GLOBAL POLICY

Nuruzade Elvin

SUMMARY

The article analyzes the relationship between demography and global politics on the example of different countries. There is a strong connection between demography and global politics. Demographic data such as the number of people, gender, age and population have a significant impact on the politics of a country. Democratic processes and economic policies can change the population structure of a country's inhabitants. In addition, the fields of international cooperation, migration and human rights also feel the influence of democracy and politics.

While countries based on democratic values are known for their broad democratic rights and protection of minority groups, incorporating demographic information into politics brings new perspectives to politics, both domestically and internationally. For example, a growing elderly population creates strong demands for social protection programs and health services, which calls on policymakers to consider exceptional needs in their economic decisions.

BÖYÜK DÖVLƏTLƏRİN MÜDAXİLƏLƏRİ TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN İNTEQRASİYASINA ƏNGƏL OLAN ƏSAS AMİL KİMİ

Gülməmmədova Arzu Fərhad qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
arzuglm0409@gmail.com

Açar sözlər: Türk Dövlətləri Təşkilatı, Rusiya, ABŞ, İran, Çin, Avropa İttifaqı, inteqrasiya prosesləri
Keywords: Organization of Turkic States, Russia, USA, Iran, China, European Union, integration processes
Ключевые слова: Организация Тюркских Государств, Россия, США, Иран, Китай, Евросоюз, интеграционные процессы

Giriş

Türk dövlətləri birliyi ümumi maraq və məqsədlərini müdafiə etmək naminə inteqrasiyanı gücləndirməyi, regional və qlobal məsələlərə birgə cavab verməyi, iqtisadi inkişaf və tərəqqini artırmağı, mədəni irsi qorumağı və yaymağı, təhlükəsizlik və sabitliyi təmin etməyi hədəfləyir. Sadalanan bütün hədəflər bu prosesin nə qədər mürəkkəb olduğunu göstərir. Lakin inteqrasiyanı çətin edən yalnız qarşıya qoyulan məqsədlər deyil, eyni zamanda kənar qüvvələrin müdaxiləsidir.

SSRİ dövründə Türk dövlətləri arasında münasibətlərdə uçurum yaranmış, "yadlaşdırılmış doğmalar" ortaq dəyərlərdən uzaqlaşmışdılar. SSRİ-nin mövcudluğu faktiki olaraq inteqrasiyanı mümkünsüz edirdi. Çünki bu dövrdə Sovet imperiyası kənar qüvvə deyildi, Türkiyə istisna olmaqla yerdə qalan bütün Türk dövlətləri birbaşa onun "müstəmləkəsi" idi. SSRİ-nin süqutu ilə beynəlxalq münasibətlərin müstəqil aktorları olan dövlətlər arasında əlaqələr canlandı. İnteqrasiya proseslərinin inkişafı naminə bir-birinin ardınca Türk Zirvələri, Türk Şurası, Türk Akademiyası, Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyi, Türk Mədəniyyət və İrsi Fondu, Türk İnvestisiya Fondu kimi institut və mexanizmlər yaradıldı.

Münasibətlərin yüksələn xəttlə inkişafı "gözü götürməyən" imperialist maraqlara sahib dövlətləri əməlli narahat etmişdir. Böyük dövlətlərin türkdilli ölkələrin inteqrasiyasına mənfi münasibət göstərmələrinin əsas səbəbləri kimi geosiyasi maraqların toqquşması, artan iqtisadi, xüsusilə resurs rəqabəti, təhlükəsizlik qayğıları, bu dövlətlərin regional alyanslarda birləşməsi və fəaliyyətləri, etnik və dini faktorlar və s. göstərmək olar.

Rusiya

Heç şübhəsiz ki, bu zamana qədər Türk dövlətləri arasında inteqrasiyanın yubanmasının əsas səbəbkarlarından biri Rusiya olmuşdur. XX əsrdə, yəni dünya tarixinin ikiqütblü dünya sistemini təcrübə etdiyi dövrdə SSRİ qlobal güc idi. Soyuq müharibənin bitməsi və Rusiyanın məğlubiyyətindən sonra Qərbin imperiya subyektlərini öz tərəfinə çəkməməsi, regionda varis Rusiya Federasiyasının təsirinin zəifləməməsi üçün təcili surətdə MDB yaradılmış, müstəqilliklərini yeni bərpa edən dövlətlərin daxili siyasətlərinə müdaxilələr edilmişdir. Rusiya o vaxtdən bəri indiyədək hər vəchlə Qərbin regiona ən kiçik təsirinin belə qarşısını almağa çalışır. Aİ-nin, NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsi ehtimalına qarşı öz cəbhəsində KTMT, Gömrük birliyi, Avrasiya İqtisadi Birliyi kimi təşkilatlar yaratmışdır.

Müstəqil Türk dövlətlərinin bir bayraq ətrafında birləşməsi ideyası hələ yeni-yeni səsləndirilməyə başladığı vaxtdan Rusiya öz negativ münasibətini bildirirdi. 1992-ci ildə Türkdilli dövlətlərin iştirakı ilə baş tutan Ankara sammiti rusiyalı siyasətçilər tərəfindən birmənalı qarşılanmadı. Rusiyalı ekspertlər Türkiyənin ümumən türkdilli ölkələrə qarşı xarici siyasətini pantürkizm ilə eyniləşdirmişdi. Rus lüğətlərində pantürkizm ruslar üçün

mənfi qavrayışa malik söz kimi izah edilir. Məsələn, ən çox oxunan lüğətlərdən biri olan D. N. Uşakovun lüğətində pantürkizm bütün türkdilli xalqların Türkiyənin rəhbərliyi altında birləşməsi kimi göstərilib (1).

1996-1999-cu illərdə Rusiyanın xarici siyasəti "Primakov doktrinası"nı əsas götürərək inkişaf edirdi (1). Bu dövrdə Rusiya öz yaxın ətrafına xüsusi nəzarət edir, Qərbin nüfuz etməsinin və ya birləşmək meyillərinin qarşısını alırdı. Türk dövlətləri arasında inteqrasiya prosesləri də bu doktrinanın "qara siyahısında" idi. Elə həmin illərdə Cənubi Qafqazda və Mərkəzi Asiyada baş verən siyasi hərcmərcliklər və münaqişələr Rusiyanın təsirini yenidən artırmış və Türk dövlətlərinin zirvə toplantıları müəyyən müddətə qədər təxirə salınmışdı.

Türk dövlətlərinin inteqrasiya proseslərində yaranan fasilə dövründə Rusiyanın bütövlükdə yaxın periferiya siyasəti, xüsusən də Mərkəzi Asiya siyasəti aktivləşdi. Məlum olduğu kimi, Vladimir Putin 2000-ci il yanvarın 1-də Rusiyanın millətçi və gənc prezidenti kimi hakimiyyətə gəldi. Bütövlükdə yaxın ətraf və xüsusən də Mərkəzi Asiya kontekstində Putinin ilk addımı regionla bağlı siyasəti institusionallaşdırmaq oldu. Beləliklə, 2000-ci il yanvarın 10-da Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasını, 21 aprel 2000-ci ildə isə Hərbi Doktrina qəbul etdi. Qəbul edilmiş doktrina və konsepsiya Putinin 2008-ci ilə qədər regionla bağlı siyasətinin yol xəritəsini formalaşdırdı və xarici siyasətdə əsas prioritetin yaxın ətraf region, o cümlədən Mərkəzi Asiya olduğunu elan etdi (1).

2000-ci il oktyabrın 10-da Rusiyanın rəhbərliyi ilə Avrasiya İqtisadi Birliyinin yaradılması haqqında saziş imzalandı. Beləliklə, MDB təşkilatından başqa Mərkəzi Asiyanı iqtisadi cəhətdən Rusiyaya bağlaya biləcək yeni qurumun əsasları qoyuldu. 2002-ci il oktyabrın 7-də Rusiyanın rəhbərliyi ilə Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının (KTMT) yaradılması və hüquqi statusunu özündə əks etdirən saziş imzalandı. Beləliklə, 1992-ci il mayın 15-də Daşkənddə imzalanan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi institutlaşdırıldı. Bir sözlə, 2001-2006-cı illərdə Türkdilli Ölkələrin Dövlət Başçılarının Zirvə görüşləri yarımçıq kəsildi (1).

Rusiyanın bir digər müdaxiləsi isə Türklərə qarşı mədəni assimilyasiya siyasəti yeritmək idi. Günü bu gün belə Rusiya Türk dilinin və mədəniyyətinin təbliğindən narazıdır. Rəsmi dili rus dili olan Qazaxıstanda artıq bu dilin istifadəsinin seyrəkləşdirilməsi ilə bəzi siyasətşünaslar "Qazaxıstan və Rusiya arasında dil müharibələri başlaya bilər" başlıqlı fikirlər səsləndirməyə başlayıblar. 2021-ci ildə Preziden Kasım-Jomart Tokayevın "Vizual məlumat haqqında" qanuna dəyişiklik etməsi ilə reklam lövhələrində rus dilinin məcburi istifadəsi, 2022-ci ildə isə məktəblərdə birinci sinifdən rus dilinin öyrədilməsi ləğv edilib (2). Rusiyalı rəsmilər isə bu islahatlardan narahatdılar. 2023-cü il 9 noyabrda RF Prezidenti Vladimir Putinin Qazaxıstana rəsmi səfəri zamanı keçirilən iclasda Prezident Tokayevin çıxışa qazax dilində başlaması da rus nümayəndə heyətini təəcübləndirmişdi (3).

Məlum olduğu kimi Rusiya Federasiyasının tərkibində muxtar Türk dövlətləri də vardır. Bu səbəbdən Türk dövlətləri arasında inteqrasiyanın inkişafı ilə bağlı Rusiyanın bir digər qayğısı da muxtar Türk dövlətlərində Türk birliyinin yüksəlişinin azadlıq əhvali-ruhiyyəsini oyatması ehtimalıdır.

Ümumi olaraq deyə bilərik ki, Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya Rusiyanın xarici siyasət gündəliyində əsas maraq dairələri olaraq qəbul edilir. Heç şübhəsiz ki, bu regionlarda yaranacaq Türk birliyi Rusiyanın bütün maraqlarına zidd düşür.

Çin

Çin dünyanın ən böyük və ən sıx əhalisi olan ölkəsi olaraq qlobal gücə çevrilməyi hədəfləyir. Bu kontekstdə Çinin maraqlarına zidd olan istənilən inkişafa qarşı çıxır. Türk dövlətləri Çinin yaxın coğrafiyasında yerləşən və həm iqtisadi, həm də siyasi baxımdan mühüm potensiala malik ölkələrdir.

Çinin Türk dövlətlərinin birliyini əngəlləmək üçün istifadə etdiyi üsullardan biri iqtisadi təzyiqdir. Çin Türk dövlətlərinə sərmayə qoyaraq, ticarət həcmini artıraraq, borc verməklə

bu ölkələri özündən asılı vəziyyətə salmağa çalışır. Məsələn, Çinin 2013-cü ildə elan etdiyi "Bir Kəmər və Yol" təşəbbüsü Türk dövlətlərini özündə birləşdirən və onları Çinin Asiya, Avropa və Afrikadakı infrastruktur layihələrinə daxil etməyi hədəfləyən plan kimi qiymətləndirilir. Bu plan Türk dövlətlərinə iqtisadi fayda verə bilər, həm də Çinin bu ölkələr üzərində siyasi təsirini artıra bilər. Çin Türk dövlətlərinə verdiyi kreditləri təsir vasitəsi kimi istifadə edərək, bu ölkələri Çinin istəklərinə uyğun hərəkət etməyə məcbur edə bilər.

Çinin Türk dövlətlərinin birliyini əngəlləmək üçün istifadə etdiyi digər üsul siyasi təzyiqdir. Çin Türk dövlətlərinin Çinin daxili işlərinə, xüsusilə Sincan-Uyğur Muxtar Bölgəsində yaşayan uyğur türkləri ilə bağlı siyasətinə qarışmamasını istəyir. Çin Sincanda uyğur türklərinə qarşı ciddi insan hüquqları pozuntuları törətdiyinə dair iddiaları rədd edir və bu bölgədə terrorla mübarizə apardığını bildirir. Çin Türk dövlətlərinin uyğur türklərinə dəstəyini Çinin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə təhlükə olaraq görür (4).

Nəticədə Çin Türk dövlətlərinin birliyini istəmir, çünki bu birlik Çinin bölgədəki maraq və məqsədlərinə təhlükə yarada bilər. Çin Türk dövlətlərinin birliyinə mane olmaq üçün iqtisadi, siyasi və mədəni təzyiq üsullarından istifadə edir.

İran

Məişət üslubunda da İranın antonimi Turan olmuşdur. Elə siyasətdə də İran üçün şərti adı Turan olan Türk birliyi rəqib hesab olunur və belə bir birliyin yüksəlişi İranın regionda əsas gücə çevrilmək istəyinə "kölgə salır". Bu səbəbdən İran öz maraqlarına zidd olan istənilən inkişafa qarşı çıxır.

İran Türk dövlətlərinin beynəlxalq məsələlərə münasibətinə təsir göstərərək, öz xeyrinə dəyişməyə çalışır. O cümlədən baş verən münaqişələrdə Türk dövlətlərinin qarşı cəbhəsində iştirakı da istisna deyil. Məsələn, Türkiyə ilə İran arasında İraq və Suriya ilə bağlı gərginlik və ya Qarabağ müharibəsində İranın anti-Azərbaycan mövqeyi buna sübutdur (5).

Nəzərə alsaq ki, İranın bugünkü ərazisinin bir hissəsini Cənubi Azərbaycan təşkil edir və burada 30 milyondan çox Türk yaşayır, Türk birliyinin yaranması ilə Türk həmrəyliyinin oyanması halı İranda da özünü göstərə bilər.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, İran Türk dövlətlərinin birliyini istəmir, çünki bu birlik İranın regional maraq və məqsədlərinə təhlükə yarada bilər. İran türk dövlətlərinin birliyinə mane olmaq üçün ideoloji, hərbi və diplomatik təzyiq üsullarından istifadə edir.

ABŞ

ABŞ-ın Türk dövlətləri arasında inteqrasiyaya mənfi yanaşması ümumiyyətlə onun regiondakı strateji maraqlarına əsaslanır. Məlum olduğu kimi ABŞ həmişə dünyanın hər bölgəsində öz təsir imkanlarından istifadə edir və vəziyyəti öz maraqlarına uyğun hala salmağa çalışır (6). ABŞ Mərkəzi Asiya və Qafqaz kimi bölgələrdə güc balansını öz xeyrinə formalaşdırmağa çalışarkən, bölgədəki Türk dövlətləri arasında güclü birliyin bu tarazlığı dəyişə biləcəyindən narahat ola bilər. Bundan əlavə, onun regiondakı enerji resurslarına və nəqliyyat marşrutlarına çıxışı ABŞ-ın Türk dövlətləri arasında inteqrasiyaya baxışına təsir edə bilər. Belə olan halda bu regionda TDT kimi orqanın fəaliyyətinin artması, Türk dövlətlərinin öz liqasını yaratması ABŞ-ın maraqlarını həyata keçirtməsinə mane ola bilər.

Avropa İttifaqı

Avropa dövlətlərinin Türk dövlətləri arasında inteqrasiyaya yanaşması, ümumiyyətlə, regionda öz maraqları və təhlükəsizlik qayğıları istiqamətində formalaşır (6). Avropa dövlətləri Türk dövlətlərinin təbii resurslarının əsas istifadəçisidir. Rusiya-Ukrayna müharibəsinin başlaması ilə Avropanın Cənubi Qafqaz və Orta Asiyadan asılılığı daha da artmışdır. Təbii sərvətlərlə zəif təchiz olunmuş Avropa regionu əsas da öz enerji ehtiyaclarını bu dövlətlər vasitəsilə ödəyir. Türk birliyinin yaranması əslində Mərkəzi Asiyadan

xammalın Avropa bazarına çıxışını daha da asanlaşdıra bilər. Lakin unutmaq olmaz ki, imperialist xislətə sahib Avropa dövlətləri başda Türkiyə olmaqla Türk dövlətlərinin inkişafını istəmir. Yarım əsrdən çoxdur ki, Türkiyəni İttifaqa qəbul etməmələrinin səbəbi də budur. Bu illər ərzində gətirilən bəhanələr əslində Avropanın türklərə qarşı qərəzli münasibətini pərdələmək niyyəti güdür. Əgər Türkiyə Avropa İttifaqının tamhüquqlu üzvü olarsa, o, ittifaqın ən böyük dövləti olar. Buna mütənasib olaraq Avropa Parlamentində ən çox parlamentari ilə də Türkiyə təmsil olunar. Bu mənzərə Avropanın kabusudur desək, yanılmarıq.

Avropanın bu süründürməçilik siyasəti Türkiyəni eyni milli kimliyi daşıdığı xalqlarla öz birliyini qurmağa sövq etdi. TDT artıq Avropa İttifaqına potensial rəqib olaraq formalaşma yolunu tutub. Bu isə Avrasiya materikində ikinci bir təşkilati qütbün yaranması deməkdir. Bu səbədən Avropa Birliyi ölkələri Türk dövlətləri arasında inteqrasiyanın Aİ-nin təsir dairəsini zəiflədə biləcəyini düşünə bilər.

Nəticə

1992-ci ildən edilən cəhdlərə baxmayaraq Türk dövlətləri arasında inteqrasiyanın inkişafı son bir neçə ildə qənaətbəxş səviyyəyə çatdı. Bu prosesin yubanmasına bir neçə amil səbəb olsa da, regionda öz maraqlarını təmin etmək niyyətində olan böyük dövlətlərin müdaxilələri ən çox əngəl törədən faktordur. Günü bu gün də öz aktuallığını qoruyan bu problemin həlli uğurlu balanslaşdırılmış siyasətə bağlıdır. Hələ ki, Türk dövlətləri arasında sürətlə inkişaf edən inteqrasiyaya böyük dövlətlərin münasibəti müsbət deyil.

ƏDƏBİYYAT

1. Türk dili konuşan ülkeler entegrasyonu: tarihsel geçmişi ve kurumsallaşması. Aidarbek Amirbek, Almasbek Anuarbekuly, Kanat Makhanov. 2017, ANKASAM.
2. www.trt.net.tr. [Onlayn] 2021-2024. https://www.trt.net.tr/azerbaycan/turk-dunyasi/2021/12/30/qazaxistanda-r-smi-dil-statusunda-olan-rus-dilinin-istifad-si-1754568.
3. www.trthaber.com. [Onlayn] 10 11 2023. https://www.trthaber.com/haber/dunya/tokayev-kazak-turkcesi-konustu-rus-heyeti-saskinliga-ugradi-811806.html.
4. www.al-monitor.com. [Onlayn] 18 10 2021. https://www.al-monitor.com/tr/originals/2021/10/turkeys-spy-bust-escalates-rivalry-iran.
5. Həsənov, Əli. www.yeniazerbaycan.com. [Onlayn] https://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e11385_az.html.
6. www.bbc.com. [Onlayn] 22 10 2021. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59006047.

TÜRK DÖVLƏTLƏRİN MÜDAXİLƏLƏRİ TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN İNTEQRASİYASINA ƏNGƏL OLAN ƏSAS AMİL KİMİ

Gülməmmədova Arzu

XÜLASƏ

Bu məqalədə global və regional güclərin münasibəti və müdaxilələri Türk dünyasında inteqrasiya proseslərinə əngəl törədən əsas amil kimi araşdırılır. Regionda maraq və mənafelərini təmin etməyə çalışan Rusiya, Çin, İran, ABŞ və Avropa İttifaqı dövlətlərinin ayrı-ayrılıqda mövqelərinin tətqiqatları təqdim edilmişdir.

ВМЕШАТЕЛЬСТВО ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ КАК ГЛАВНЫЙ ФАКТОР, ПРЕПЯТСТВУЮЩИЙ ИНТЕГРАЦИИ ТУРЕЦКИХ ГОСУДАРСТВ

Гульмамедова Арзу

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются позиция и вмешательство глобальных и региональных держав как основной фактор, препятствующий интеграционным процессам в тюркском мире. Представлены исследования отдельных позиций России, Китая, Ирана, США и Евросоюза, которые пытаются обеспечить свои интересы и интересы в регионе.

INTERVENTİONS OF GREAT POWERS AS THE MAİN FACTOR HİNDERİNG THE İNTEGRATİON OF TURKİSH STATES

Gulmammadova Arzu

SUMMARY

This article examines the attitude and interventions of global and regional powers as the main factor hindering integration processes in the Turkic world. Investigations of the individual positions of Russia, China, Iran, the United States and the European Union, which are trying to ensure their interests and benefits in the region, have been presented.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ TÜRKİYƏ RESPUBLİKASI ARASINDA SİYASİ ƏMƏKDAŞLIQ

Məmmədov Bəxtiyar Bəxtiyar oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
bextiyarmemmedov2001@gmail.com

Açar sözlər: Siyasi, əlaqələr, strateji, əməkdaşlıq, xarici, işğal
Ключевые слова: Политические, отношения, стратегические, сотрудничество, иностранные, оккупация
Keywords: Political, relations, strategic, cooperation, foreign, occupation

Azərbaycan və Türkiyənin Gürcüstan, İran İslam Respublikası, Pakistan və Türkmənistan ilə üçtərəfli formatda, İran və Gürcüstanın iştirakı ilə dördtərəfli formatda əməkdaşlıq platformaları strateji və konstruktiv regional iştirakın daha bir nümunəsidir.Bundan başqa, beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində qeyri-şərtsiz qarşılıqlı dəstək və sıx əməkdaşlıq ənənəsi uğurla davam edir və hər iki ölkə regionun və onun hüdudlarından kənarda sabitlik, təhlükəsizlik və tərəqqi naminə qarşılıqlı səylər göstərir.

Qarşılıqlı əməkdaşlıq

Ankarada keçirilən Türkiyə-Azərbaycan biznes forumu bir sıra mühüm mövzuların və perspektivlərin müzakirəsi ilə yadda qalıb.Birinci məsələ Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ticarət həcminin artırılması ilə bağlıdır. Belə ki, pandemiya ilə əlaqədar yaranan gərginlik 2020-ci ildə 4,16 milyard ABŞ dolları səviyyəsində müəyyən edilmiş qarşılıqlı idxal-ixrac əməliyyatlarının həcminə ciddi təsir göstərməyib. Forumda qeyd olunub ki, bu rəqəm qardaş ölkələr arasında real potensialı əks etdirmir. iqtisadiyyatları və hər iki ölkə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün əhəmiyyətli perspektivlərə malikdir.(6)Pandemiyanın təsirləri azaldıqdan sonra qarşılıqlı ticarət sürətlə artacaq və 2023-cü ilə qədər dövlət başçıları tərəfindən qoyulan 15 milyard ABŞ dolları həcmində ticarət dövriyyəsi hədəfinə nail olmaq üçün sıx əməkdaşlıq davam etdiriləcək. Eyni zamanda, 2020-ci ildə Bakı-Tbilisi-Qars marşrutu ilə daşınan yüklərin həcmi iki dəfə artıb ki, bu da yeni nəqliyyat-kommunikasiya layihələrimizin səmərəliliyinin bariz nümunəsi kimi qeyd edilə bilər. Naxçıvana dəmir yolunun çəkilməsi Azərbaycanla Türkiyə arasında daşımaları asanlaşdıracaq. Bundan başqa, Azərbaycanın təklif etdiyi 3+3 regional əməkdaşlıq platforması ölkələr arasında ikitərəfli ticarət əlaqələrinə təkan verəcək, turist axınını artıracaq və Naxçıvan dəhlizinin strateji əhəmiyyətini artıracaq. Eyni zamanda, Azərbaycan və Türkiyə vətəndaşlarının vizasız və pasportsuz gediş-gəlişi ölkələr arasında əməkdaşlığın bütün sahələrinə yeni təkan verdi, ticarət dövriyyəsinə, investisiyalara, turist axınına müsbət təsir göstərdi, xalqlarımızı daha da yaxınlaşdırdı.

İnvestisiya münasibətlərinə gəlincə, Türkiyədən kapital axını əsasən qeyri-neft sektoruna, Azərbaycandan isə enerji və kimya sektoruna yönəlib. Türkiyədən Azərbaycana 12 milyard ABŞ dolları, Azərbaycandan Türkiyəyə isə 19,5 milyard dollar sərmayə qoyulub. Hazırda Türkiyədə 2000-ə yaxın Azərbaycan şirkəti, ölkəmizdə isə 4100-dən çox türk şirkəti fəaliyyət göstərir.(8) Azərbaycan Türkiyədəki şirkətlərin sayına və investisiyaların həcminə görə Asiya və Qafqaz ölkələri arasında birincidir. İki ölkə arasında birgə investisiya fondunun yaradılması investisiya hədəflərinə çatmaq üçün qarşıya qoyulan vəzifələrin icrasını sürətləndirəcək. Bu hədəflər dövlət-özəl tərəfdaşlıq çərçivəsində iri müəssisələrin və iri layihələrin işə salınması, eləcə də birgə texnologiya transferi və birgə istehsalla bağlıdır. Bütün bu sahələrlə yanaşı, Türkiyə şirkətlərinin dövlət əmlakının özəlləşdirilməsində fəal iştirakı investisiya əlaqələrinin möhkəmlənməsinə töhfə verəcək ki, bunu "Azərlotereya" ASC-nin timsalında da müşahidə edəcəyik.

Həmçinin Qarabağın reinteqrasiyası və reabilitasiyası, regionda baş verən dəyişikliklərdən yaranan perspektivlər, türkiyəli sahibkarlara verilən üstünlüklər ətrafında müzakirələr aparılıb. Forum iştirakçıları, həmçinin türk şirkətlərinin infrastruktur layihələrində fəal iştirakını, o cümlədən Füzuli ilə Şuşa arasında Qələbə yolunun, Toğana-Kəlbəcər yolunun, Füzuli hava limanının tikintisini müzakirə edildi. Azərbaycanda həyata keçirilən quruculuq işləri, Sosial-İqtisadi İnkişafın Milli Prioritetlərinin qəbulu investorlar üçün geniş imkanlar və perspektivlər vəd edir.Bundan əlavə, pandemiya səbəbindən qlobal iqtisadi artımın yavaşlaması fonunda biznes nümayəndələrinə yeni alternativlər təklif etmək üçün mədənçıxarma, tekstil, nəqliyyat logistikası, kiçik və orta sahibkarlıq, investisiyaların təşviqi, memarlıq kimi sahələrdə sazişlər imzalanıb.

Bütün bu imkanları nəzərə alaraq, iki ölkənin şirkətləri arasında əməkdaşlığın təşviqi, birgə müəssisələrin yaradılması, əlverişli coğrafi mövqedən, nəqliyyatdan, logistikadan səmərəli istifadə olunması çoxşaxəli əlaqələrimizə, xüsusən də ticarət və investisiyalar sahəsində öz töhfəsini verəcəkdir.

TANAP layihəsinin siyasi və iqtisadi əhəmiyyəti

"Hər şeydən əvvəl, TANAP ölkələrimiz arasında köklü dostluğun rəmzidir" Azərbaycandan və digər dövlətlərdən 450 milyon tondan çox neft dünya bazarlarına çıxarılıb ki, bunun da 400 milyon tondan çoxu Azərbaycandan, 27 milyon tondan çoxu Türkmənistandan, 12 milyon tondan artıq neftin payına düşür. Qazaxıstandan, 7 milyon ton Qazaxıstandan, 7 milyon ton Azərbaycandan ton Rusiya nefti var.(5)TANAP-ın Cənub Qaz Dəhlizi Layihəsinin bir hissəsi olduğuna və bu layihələrin həyata keçirilməsinin Türkiyə və Azərbaycanın siyasi iradəsinin nəticəsi olduğuna diqqət çəkən Əliyev demişdir ki bu gün cənub qaz dəhlizi mahiyyətcə 7 dövləti birləşdirən beynəlxalq əməkdaşlıq layihəsidir.

Əliyev qeyd edib ki, sözügedən layihə ölkələr arasında körpü yaradacaq. Layihənin daha böyük razılaşmalara yol açacağını deyən Əliyev 3-ü Aİ üzvü olan 7 ölkənin bundan sonra uzun illər birlikdə çalışacağını və bunun bəhrəsini görəcəyini bildirib. İlham Əliyev qeyd etmişdir ki bu layihə əməkdaşlıq, sabitlik, uzunmüddətli razılaşma gətirir. Bu layihələrə təkcə enerji layihələri kimi baxmaq düzgün olmazdı. Bizim enerji layihələrimiz başqa layihələrə gətirib çıxardı.Türkiyə-Azərbaycan dostluğunun və qardaşlığının gündən-günə inkişaf edir bu gün dünyada Türkiyə və Azərbaycan qədər bir-birinə yaxın olan ikinci ölkə tanımır.

"Mütəxəssislər tərəfindən "dizayn və mühəndislik möcüzəsi" hesab edilən Trans-Anadolu Təbii Qaz Boru Kəməri Layihəsi TANAP layihəsinin məqsədi Azərbaycanın Xəzər dənizindəki "Şahdəniz 2" qaz yatağında və digər yataqlarda hasil edilən təbii qazın təmin edilməsidir. Xəzərin cənubunda ilk növbədə Türkiyəyə təslim edilir. , daha sonra Avropaya daşınır. TANAP Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK) və Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) ilə birləşərək Cənub Təbii Qaz Dəhlizini yaradır. O, təbii qazı Avropa ölkələrinə ötürəcək TAP Təbii Qaz Boru Kəmərinə birləşdiriləcək. Layihə çərçivəsində Türkiyə sərhədləri daxilində biri Əskişəhərdə, digəri Trakyada olmaqla milli təbii qaz nəqli şəbəkəsinə qoşulmaq üçün iki çıxış nöqtəsi var. TANAP Təbii Qaz Boru Kəməri sistemi; 19 km-i Mərmərə dənizi keçidi olmaqla cəmi 1850 km magistral xətt və Türkiyə daxilində çıxış nöqtələrinə qoşulma xətlərinin istismarında istifadə olunacaq yerüstü qurğulardan ibarətdir.(9)TANAP həm mənbə, həm də tranzit ölkələrə çoxölçülü üstünlüklər verir

TANAP sayəsində Azərbaycan təbii qazı yeni bazarlara çıxmaq imkanı qazanıb. Azərbaycanın dünya enerji bazarında gücü artır. Türkiyə; TANAP və Şahdəniz yatağındakı payları ilə artıq sadəcə tranzit ölkə deyil; İstehsalçıdan son istehlakçıya qədər dəyər zəncirinin hər mərhələsində söz sahibi olan ölkəyə çevrilir. Türkiyə gələcək illər üçün artan iqtisadiyyatı ilə artan enerji ehtiyacını təhlükəsiz şəkildə qarşılamaq istiqamətində böyük irəliləyiş əldə edir. Təbii tranzit dəhlizi olan Türkiyə TANAP ilə öz bölgəsində enerji dəhlizinə çevrilmək məqsədinə indi xeyli yaxınlaşıb.

Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması

2010-cu ildə iki ölkə arasında Strateji Tərəfdaşlıq və Qarşılıqlı Yardım Sazişi imzalanmıs daha sonra Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurası yaradılmışdır. Bu iki inkişaf həm ümumi münasibətlərin, həm də xüsusilə iqtisadi əlaqələrin institusional çərçivəsini gücləndirmişdi. 2011-ci il oktyabrın 25-də hər iki ölkənin rəhbərlərinin və müdafiə nazirlərinin iştirakı ilə Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının ilk iclası keçirilmişdir. Bu iclasda bir çox mühüm qərarlar qəbul edilmiş o cümlədən "Türkiyə Respublikası Hökuməti ilə Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında Türkiyə Respublikasına təbii qazın satışı və Azərbaycan Respublikasından alınan təbii qazın tranziti haqqında" Azərbaycan Türkiyə Cümhuriyyəti ərazilərindən keçməklə və təbii qazın Türkiyə Respublikası ərazilərindən daşınması üçün eksklüziv boru kəmərinin inkişafı." "Əlaqədar Saziş" də var idi (TANAP ilə bağlı ilk saziş). Sonrakı dövrdə Türkiyə Prezidenti Ərdoğanın təbirincə desək, "demək olar ki, iki ölkənin müştərək Nazirlər Kabinetinin iclası" kimi xarakterizə edilən Azərbaycan-Türkiyə Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının iclasları demək olar ki, hər il davamlı olaraq keçirilirdi. Şuranın ikinci iclası 11 oktyabr 2012-ci ildə Qəbələdə, üçüncü iclası 13 noyabr 2013-cü ildə, dördüncü iclası isə 15 yanvar 2015-ci ildə Ankarada keçirilmişdir.(11)Son illər Azərbaycandan Türkiyəyə investisiyalar xeyli artsa da, bu investisiyaların xüsusilə böyük kapital tələb edən sektorlara yönəldilməsi iqtisadi əlaqələrin strateji xarakter daşıdığının göstəricisidir.

İkitərəfli iqtisadi əlaqələrdə enerji və qarşılıqlı investisiyalar

İki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin ən mühüm istiqamətlərindən biri enerji sahəsində əməkdaşlıqdır. Türkiyə-Azərbaycan enerji əlaqələrinin əsasları Azərbaycanın müstəqillik qazanması ilə qoyuldu. İlk danışıqlar Ayaz Mütəllibov dövründə aparılıb, Əbülfəz Elçibəy dövründə isə TPAO-nun Azərbaycanda neft hasilatında əhəmiyyətli paylarla iştirak edəcəyi düşünülsə də, son nəticədə TPAO neftin emalı ilə bağlı imzalanmış "Əsrin müqaviləsi"nə daxil edilib. Heydər Əliyev hakimiyyəti dövründə Azəri-Çıraq-Günəşli (AÇG) neft yataqları 6,75 faizlə təmsil olunub.(5)2017-ci ilin sonuna olan məlumata görə, TPAO Azərbaycanda 3 kəşfiyyat, işlənmə və hasilat layihəsində və 2 boru kəməri layihəsində tərəfdaşdır.

Azərbaycan nefti və təbii qazı ilə yanaşı, Xəzər dənizinin şərq sahilində yerləşən ölkələrin neft və təbii qazının Xəzər dənizi vasitəsilə, oradan da Azərbaycan ərazisindən keçməklə Türkiyəyə, oradan da üçüncü ölkələrə nəqli böyük iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə Bakı-Tbilisi-Ceyhan Neft Kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz Təbii Qaz Boru Kəməri, TANAP və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti layihələri çərçivəsində çoxtərəfli əməkdaşlıq uğurla davam edir. Türkiyə sərmayələri Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyat üçün strateji əhəmiyyət kəsb edirdi. İqtisadiyyatı enerji sektorundan çox asılı olan Azərbaycan üçün Türkiyənin Azərbaycanda, xüsusilə qeyri-enerji sektorunda ən böyük sərmayə qoyan ölkə olması strateji əhəmiyyət kəsb edir. Müstəqilliyin ilk illərində Türkiyə də Eximbank vasitəsilə Azərbaycana ciddi kredit dəstəyi verdi.

Son illər qarşılıqlı sərmayələr məsələsinə fərqli bir ölçü əlavə olunub və Azərbaycandan Türkiyəyə investisiyalar xeyli artıb. Bu investisiyaların xüsusilə böyük kapital tələb edən sektorlara qoyulması iqtisadi əlaqələrin strateji xarakter daşımasının göstəricisidir.2019-cu ilin dekabrında Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev Türkiyənin ticarət naziri Ruhsar Pekcan ilə görüşündə verdiyi bəyanatda 2019-cu il vəziyyətinə Azərbaycan Türkiyəyə 17 milyard dollardan, Türkiyə isə Azərbaycana 12 milyard dollardan çox sərmayə yatırdığını bildirib.(2)Əliyev SOCAR-ın yeni investisiya layihələri ilə Azərbaycanın Türkiyəyə investisiyalarının 20 milyard dollara çatacağını vurğulayıb.

İqtisadi amil ikitərəfli münasibətlərin əsas elementləri sırasındadır.

İki ölkə arasında 2023-cü ildə ticarət hədəfi 15 milyard dollar olaraq təyin olundu. Bu məqsədlə tərəflər arasında Güzəştli Ticarət Sazişinə əlavə protokol imzalanıb və siyahıda olan məhsulların sayı artırılıb.(1) Bu məqsədlə Azərbaycanın iqtisadiyyat naziri iyul ayında Türkiyəyə səfər edərək, güzəştli ticarət sazişi ilə bağlı yenilikləri və türk şirkətlərinin işğaldan azad edilmiş Azərbaycan torpaqlarına sərmayələrini müzakirə edib. Bu səfərdən sonra iki ölkənin şirkətləri arasında Azərbaycanda illik istehsal gücü 35 milyon qutu olan və 100 adda dərman preparatı istehsal edən fabrikin yaradılması ilə bağlı müqavilə imzalanıb. Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan sentyabrın 15-də Azərbaycan və Türkiyə arasında keçirilən 10-cu Birgə İqtisadi Komissiyanın protokolunu təsdiqləyib. Protokolda iki ölkə arasında üçüncü ölkələrdə birgə enerji layihələrinin həyata keçirilməsi, alternativ enerji sahələrində əməkdaşlıq və Avropaya gedən təbii qazın həcminin artırılması, üçüncü enerji forumunun təşkili kimi məsələlər öz əksini tapıb.

Sentyabrın 25-də Naxçıvana səfər edən prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan İğdır-Naxçıvan təbii qaz kəmərinin təməlqoyma mərasimində iştirak edib. Mərasimdən sonra hər iki ölkənin prezidentləri mətbuata bəyanatla çıxış ediblər. Prezident Ərdoğan Azərbaycanı 19 sentyabr antiterror əməliyyatından sonra əldə etdiyi qələbə münasibətilə təbrik edib. Qars-Naxçıvan dəmir yolu layihəsi ilə bağlı Niyyət Protokolu, Türkiyə Respublikasının Kahramanmaraş vilayətində yaşayış evlərinin, ibtidai məktəblərin, uşaq bağçalarının və mədəniyyət evlərinin tikintisi ilə bağlı Əməkdaşlıq Sazişi və Azərbaycandan istehsal olunan elektrik enerjisinin ötürülməsi sahəsində əməkdaşlıq sazişləri iki ölkə arasında bərpa olunan enerji mənbələri imzalandı. Prezident Əliyev bildirib ki, Naxçıvan-Türkiyə dəmir yolu xəttinin tikintisi davam edir.

29 sentyabr 2023-cü il tarixində Naxçıvanda keçirilən III Azərbaycan-Türkiyə Enerji Forumunda əməkdaşlıq protokolu imzalanıb. Azərbaycan-Türkiyə Enerji Forumu iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlıq üzrə birgə Hökumətlərarası Komissiya çərçivəsində strateji enerji əməkdaşlığını daha da gücləndirmək məqsədilə yaradılıb. Birinci Forum 21-22 dekabr 2021-ci ildə Bakıda, ikinci Forum isə 5-6 oktyabr 2022-ci ildə İstanbulda keçirilib (4).

ƏDƏBİYYAT

1. Aras, Osman Nuri, Suleymanov, Candidate. Elchin., Hasanov, Fakhri.," (2013) "Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler", International Conference on Eurasian Economies, s. 993.
2. Bayraç, H. Naci (2009), "Küresel Enerji Politikaları Ve Türkiye: Petrol Ve Doğalgaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi,s.115-142.
3.Demir, İdris (2015), "Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu", Yayın: DORA
4.Düzyol, Saltuk, "TANAP: Türkiye ve Azerbaycan İçin Enerjide 'Kazan-Kazan'" (2014). Erişim Tarihi:03.03.2017.
5. Kaymak, Sahap (2014), "Türkiye'nin Son Dönem Doğalgaz Politikaları", Jobeps Journal of Business Economics Aual Political Science, Vol:3, No:5, pp.61-92.
6. Özbay, Fatih (2011), "Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – Rusya İlişkileri:1992 – 2010, Bilge Strateji,Cilt2, Sayı 4
7. Taştan, Vahap, (2013), "Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği,Rusya. Türkiye Ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama", EY International Congress On Economics 1 "Europe And Global Economic Rebalancing", s:1-28.
8. Telli, Azime," Azerbaycan'ın Enerji Diplomasisi", Ed: Çomak, H., Sancaktar, C., Yıldırım, Z. (2015), "Enerji Diplomasisi", İstanbul, Beta Yayıncılık, s.347-370.

9. Türkyılmaz, Oğuz (2015), "Enerji Politikaları Artan Bağımlılık Çıkmazında", TMMOB Şubat 201Sayı 200
10. http://enerjienstitusu.com/2016/03/24/analiz-tanapprojesi-turkiyeye-hem-ekonomik-hem-politik-fayda-sagliyor
11. http://www.ito.org.tr/itoyayin/0003993.pdf
12. http://www.asam.org.tr/tr/etkinlikgoster.asp?ID=12&kat1=4
13. www.turkbe.org.az/Egitim.htm;Agamaliyev,2003
14. http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Azerbaycan.doc

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ TÜRKİYƏ RESPUBLİKASI ARASINDA SİYASİ ƏMƏKDAŞLIQ

Məmmədov Bəxtiyar

XÜLASƏ

Türkiyə 28 ilə yaxındır ki, Ermənistan tərəfindən beynəlxalq səviyyədə tanınmış torpaqlarının qanunsuz hərbi işğalı ilə bağlı Azərbaycanın ədalətli mövqeyini daim müdafiə edir. Sentyabrın 27-dən noyabrın 10-dək Azərbaycanın Ermənistanı məğlub etməsi ilə nəticələnən Ermənistana qarşı 44 günlük müharibədə Türkiyə möhkəm siyasi və mənəvi dəstək verdi.

28 ildir Ermənistanın qanunsuz işğalı altında olan Azərbaycanın tarixi-mədəni şəhəri Şuşada 2021-ci il iyunun 15-də Azərbaycan və Türkiyə liderləri arasında imzalanan Şuşa Bəyannaməsi iki qardaş xalqı rəsmən müttəfiq edib. Bu, iki qardaş xalq arasında Şuşa bəyannaməsi ilə yaranmış hərtərəfli və köklü münasibətlərin növbəti mərhələyə çıxarılmasının nümunəsidir. Hər iki ölkənin bütün dövlət qurumları Şuşa Bəyannaməsinin ruhu əsasında fəaliyyətlərini uyğunlaşdırmaq və sinxronlaşdırmaq üçün bir-biri ilə sıx əməkdaşlıq edir. Şuşa Bəyannaməsinin Azərbaycan və Türkiyə parlamentləri tərəfindən təsdiqlənməsi ona hər iki ölkənin milli qanunvericilik orqanına daxil edilmiş qanun statusu verdi.

İki dövlət arasında müxtəlif səviyyəli səfərlər ikitərəfli münasibətlərin inkişafına böyük töhfə verib. Bu çərçivədə 1994-2022-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının prezidentləri Türkiyəyə 42-dən çox rəsmi və işgüzar səfər ediblər. Sonuncu səfər 28 may 2022-ci ildə Bakıda keçirilən TEKNOFEST festivalı çərçivəsində baş tutub. Bu müddət ərzində Türkiyə prezidentləri Azərbaycana 22 dəfədən çox səfər ediblər. Türkiyə Prezidentinin Azərbaycana sonuncu səfəri 2021-ci il oktyabrın 25-də Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının açılışı çərçivəsində baş tutub.(13)

ПОЛИТИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ И ТУРЕЦКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ

Мамедов Бахтияр

АННОТАЦИЯ

На протяжении почти 28 лет Турция постоянно отстаивала справедливую позицию Азербайджана в отношении незаконной военной оккупации Арменией его международно признанных земель. Турция оказала сильную политическую и моральную поддержку в 44-дневной войне против Армении с 27 сентября по 10 ноября, в результате которой Азербайджан разгромил Армению.

Шушинская декларация, подписанная между лидерами Азербайджана и Турции 15 июня 2021 года в Шуше, историческом и культурном городе Азербайджана, находящемся под незаконной оккупацией Армении в течение 28 лет, официально сделала два братских народа союзниками. Это пример перевода всеобъемлющих и глубоко укоренившихся отношений между двумя братскими народами на следующий этап, установленный Шушинской декларацией. Все государственные ведомства обеих стран тесно сотрудничают в целях гармонизации и синхронизации своей деятельности в духе Шушинской декларации. Одобрение Шушинской декларации парламентами Азербайджана и Турции придало ей статус закона, включенного в национальные законодательные органы обеих стран.

Визиты различного уровня между двумя странами внесли большой вклад в развитие двусторонних отношений. В этом контексте в течение 1994-2022 годов президенты Азербайджанской Республики совершили более 42 официальных и деловых визитов в Турцию. Последний визит состоялся 28 мая 2022 года в рамках фестиваля ТЕКНОФЕСТ, проходившего в Баку. За этот период президенты Турции посетили Азербайджан более 22 раз. Последний визит президента Турции в Азербайджан состоялся 25 октября 2021 года в рамках открытия международного аэропорта Физули (13).

POLITICAL COOPERATION BETWEEN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN AND THE REPUBLIC OF TURKEY

Mammadov Bakhtiyar

SUMMARY

For nearly 28 years, Turkey has been constantly defending the fair position of Azerbaijan regarding the illegal military occupation of its internationally recognized lands by Armenia. Turkey provided strong political and moral support in the 44-day war against Armenia from September 27 to November 10, which resulted in Azerbaijan's defeat of Armenia.

The Shusha Declaration signed between the leaders of Azerbaijan and Turkey on June 15, 2021 in Shusha, the historical and cultural city of Azerbaijan, which has been under the illegal occupation of Armenia for 28 years, officially made the two brotherly nations allies. This is an example of taking the comprehensive and deep-rooted relations between the two brotherly nations to the next stage, established by the Shusha Declaration. All government agencies of both countries work closely together to harmonize and synchronize their activities in the spirit of the Shusha Declaration. The approval of the Shusha Declaration by the parliaments of Azerbaijan and Turkey gave it the status of a law included in the national legislature of both countries.

Visits of various levels between the two countries have greatly contributed to the development of bilateral relations. In this context, during the years 1994-2022, the presidents of the Republic of Azerbaijan made more than 42 official and business visits to Turkey. The last visit took place on May 28, 2022 within the TEKNOFEST festival held in Baku. During this period, Turkish presidents visited Azerbaijan more than 22 times. The last visit of the President of Turkey to Azerbaijan took place on October 25, 2021, within the framework of the opening of the Fuzuli International Airport (13).

QANUN QARŞISINDA BƏRABƏRLİK HÜQUQU

Nuruzadə Elvin Samiq
BDU-nun II kurs magistrantı
elvin.nuruyev.777@mail.ru

Açar sözlər: bərabərlik, hüquq, qanun, vətəndaş, bəyannamə
Ключевые слова: равенство, закон, закон, гражданин, декларация.
Keywords: equality, law, rights, citizen, declaration

Bu gün demək olar ki, bütün konstitusiya və beynəlxalq müqavilələrdə bərabərlik prinsipi öz əksini tapıb. Bu prinsip müasir hüquq sistemlərində qanunun aliliyinin ən mühüm hissəsi kimi qiymətləndirilir.

Hər bir tarixi dövr və hər bir cəmiyyət özünəməxsus istehsal üslublarının və dəyərlərinin əks olunması nəticəsində bərabərlik haqqında fərqli anlayışları ehtiva etmişdir. Məsələn, qədim dövrlərdə vətəndaşlar arasında bərabərlikdən danışarkən, orta əsrlər üçün "Allah qarşısında bərabərlik", burjua inqilabından sonra "qanun qarşısında bərabərlik" və sənaye inqilabından sonra qanun qarşısında bərabərliyi tamamlayan sosial dövlətin məhsulu olan "imkanlar bərabərliyi"ni qeyd edə bilərik.

Bərabərlik uğrunda mübarizə və bu yolda atılan addımlar çətin və uzun bir macəradır. O vaxta qədər ucadan, bəyannamələrdə belə söylənilməmiş bir arzunu yazıb bəyan etməkdən daha çox şey baş verdi. Ancaq bu çətin səyahət bu araşdırmanın əhatəsinə daxil deyil və buna görə də bu prosesə daxil edilməyəcəkdir. Məqalə bərabərlik anlayışının hüquqi ölçüsü və inzibati məhkəmə qərarlarında əks olunan təcrübələr haqqındadır. Əgər bütün təsisatları və anlayışları ilə hüquq dövləti sistemi qurulmazsa, bərabərlik prinsipinin xoş bir mifdən artıq olması mümkün olmayacaq. Bu araşdırma üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən qanun qarşısında bərabərlik prinsipi hüquqi dövlətin əsas tələblərindən biri olmaqla yanaşı, həm də qanunun aliliyi sisteminin həyata keçirilməsini tələb edir.

İnsan hüquqlarının çərçivəsində qanun qarşısında bərabərlik hüququ qədər vacib və əsas olan bir neçə mövzu var. Konstitusiyalarda, beynəlxalq müqavilələrdə və dünya miqyasında cəmiyyətlərin kollektiv şüurunda təsbit olunmuş bu prinsip ədalətin dayandığı təməl kimi xidmət edir. Mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında bütün fərdlərin qanun qarşısında bərabər rəftar hüququna malik olması anlayışı dərin rezonans doğurur və bu, insan ləyaqətinin və ədalətli cəmiyyətə can atmağın fundamental aspektini əks etdirir.

Qanun qarşısında bərabərlik hüququ müxtəlif beynəlxalq hüquqi sənədlərdə və dünyanın bir çox milli konstitusiyalarında təsbit edilmiş ədalət və insan hüquqlarının əsas prinsipidir. Bu, mahiyyət etibarı ilə o deməkdir ki, irqindən, etnik mənsubiyyətindən, cinsindən, dinindən, sosial statusundan və ya hər hansı digər xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, bütün fərdlərin qanun qarşısında bərabər rəftar hüququ vardır. Bu prinsip ayrı-seçkiliyi qadağan edir və hər kəsin hüquq sistemi qarşısında eyni hüquq və müdafiəyə malik olmasını təmin edir.

Qanun qarşısında bərabərlik qanunların qərəzsiz və ədalətli şəkildə bütün fərdlərə tərəfdarlıq və qərəz olmadan tətbiq edilməsini tələb edir. O, ədalət mühakiməsinin ayrı-seçkilik və qərəzsiz həyata keçirilməsini və bütün şəxslərin hüquqi müdafiə vasitələrinə və lazımi prosedurlara çıxışına təminat verir. Bu prinsip qanunun aliliyini qorumaq və ədalətli və bərabərhüquqlu cəmiyyəti inkişaf etdirmək üçün vacibdir.

Bütövlükdə, qanun qarşısında bərabərlik hüququ demokratik cəmiyyətlərin təməl daşıdır və ədalətin, ədalətin və insan hüquqlarına hörmətin təşviqi üçün vacibdir.

Tarixi aspekt

Qanun qarşısında bərabərlik anlayışının hüquqi və fəlsəfi inkişafının minilliklərə qədər uzanan kökləri var. Qədim sivilizasiyalardan Maarifçilik mütəfəkkirlərinə qədər ədalətin

ixtiyari fərqlərə kor olması lazım olduğunun tanınmasına doğru tədricən təkamül olmuşdur. Magna Carta, Fransa İnsan və Vətəndaş Hüquqları Bəyannaməsi [1] və digər əsas sənədlər hüquqi bərabərliyin müasir konsepsiyalarının əsasını qoymuşdur.

Hüquqi əsasları

Qanun qarşısında bərabərlik hüququ həm beynəlxalq, həm də ölkədaxili çoxsaylı hüquqi sənədlərdə öz ifadəsini tapır. 1948-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi özünün 7-ci maddəsində bəyan edir ki, "Hamı qanun qarşısında bərabərdir və heç bir ayrı-seçkilik olmadan qanunla bərabər müdafiə olunmaq hüququna malikdir" [3]. Eynilə, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt və regional müqavilələr də bu prinsipi gücləndirir.

Milli səviyyədə konstitusiyalar adətən qanun qarşısında bərabərliyi təmin edən müddəaları ehtiva edir. Bu müddəalar dövlətin özbaşına hərəkətlərinə və ayrı-seçkilik praktikasına qarşı bir dayaq rolunu oynayır, fərdlərin öz hüquqlarını müdafiə edə bilmələrini və qərəzsiz hüquqi proseslər vasitəsilə hüquqlarını müdafiə edə bilmələrini təmin edir.

Qanun qarşısında bərabərlik

Qanun qarşısında bərabərlik təkcə yüksək ideal deyil; ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə dərin təsir göstərir. Öz mahiyyətində bu prinsip hüquq sistemlərinin mənşəyindən, statusundan və əqidəsindən asılı olmayaraq bütün fərdlərə ədalətli və qərəzsiz yanaşmasını tələb edir. O, irq, cins, din və ya hər hansı digər xüsusiyyətə görə bütün formalarda ayrı-seçkiliyi qadağan edir.

Qanun qarşısında bərabərliyi təmin etməklə, cəmiyyətlər öz hüquqi institutlarına etimadı təşviq edir və vətəndaşları arasında aidiyyət hissini gücləndirirlər. Fərdlər hüquq sistemi tərəfindən ədalətli davranıldığını dərk etdikdə, qanuna daha çox hörmət edirlər və vətəndaş həyatında fəal iştirak edirlər. Əksinə, bərabərsizlik və ədalətsizlik hüquqi mənzərəni bürüdükdə, sosial birlik pozulur və hüquq sisteminin legitimliyi şübhə altına alınır.

Şəxsi ideallarına baxmayaraq, qanun qarşısında tam bərabərliyə nail olmaq dünyanın bir çox yerlərində davamlı mübarizə olaraq qalır. Ayrı-seçkilik tətbiqləri, sistemli qərəzlər və institusional maneələr milyonlarla insanın bu fundamental hüququn həyata keçirilməsinə mane olmaqda davam edir. Etnik azlıqlar, yerli xalqlar və LGBTQ+ fərdləri [4] də daxil olmaqla, təcrid olunmuş icmalar tez-tez ədalət mühakiməsinə çatmaq və qanun qarşısında bərabər rəftar almaq üçün qeyri-mütənasib maneələrlə üzləşirlər.

Üstəlik, ayrı-seçkiliyin müxtəlif formalarının kəsişməsi bərabərsizliyi hərtərəfli həll etmək səylərini çətinləşdirir. Məsələn, qara dərili qadınlar həm cinslərinə, həm də irqlərinə görə mürəkkəb ayrı-seçkiliyə məruz qala bilərlər ki, bu da onların hüquq sistemində zəifliyini daha da artırır [2]. Bu kəsişən bərabərsizliklərin tanınması və aradan qaldırılması qanun qarşısında həqiqi bərabərliyə nail olmaq üçün vacibdir.

Çətinliklərə baxmayaraq, qanun qarşısında bərabərlik hüququnun həyata keçirilməsi istiqamətində irəliləyiş davam edir. Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları, insan haqları müdafiəçiləri və hüquq mütəxəssisləri hökumətlərin məsuliyyət daşımasında və bərabərlik və ədaləti təşviq edən hüquqi islahatların inkişafında mühüm rol oynayırlar. Sosial media və qlobal əlaqə ilə gücləndirilmiş ot kökləri hərəkatları hakimiyyətdə olanlardan ədalətlilik və hesabatlılıq tələb edən səsləri gücləndirir.

Eyni zamanda, insan hüquqlarına və qanunun aliliyinə hörmət mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi bərabərliyin çiçəkləndiyi cəmiyyətlərin yetişdirilməsi üçün vacibdir. Təhsil, ictimai maarifləndirmə kampaniyaları, etiraz və ayrı-seçkiliklə mübarizəyə yönəlmiş təşəbbüslər bu səyin mühüm komponentləridir. Fərdlərə öz hüquq və vəzifələri haqqında bilik verməklə, cəmiyyətlər hamı üçün ədaləti qorumaq üçün kollektiv öhdəliyi inkişaf etdirə bilər.

Nəticə

Qanun qarşısında bərabərlik hüququ ədalətli və ədalətli cəmiyyət axtarışında ümid işığı kimi dayanır. Bu prinsipi təcəssüm etdirir ki, hər bir fərd, vəziyyətindən asılı olmayaraq, qanun qarşısında bərabər rəftar və müdafiə hüququna malikdir. Bu hüququn müdafiəsi sistemli ədalətsizliklərin aradan qaldırılması, ayrı-seçkilik tətbiqlərinin ləğvi və insan hüquqlarına hörmət mədəniyyətinin təşviqi üçün birgə səylər tələb edir.

Müasir dünyanın mürəkkəbliklərini gəzərkən gəlin bərabərlik, ədalət və qanunun aliliyi prinsiplərinə sadiqliyimizi bir daha təsdiq edək. Qanun qarşısında bərabərlik hüququnu müdafiə etməklə biz nəinki hər bir insanın xas ləyaqətinə hörmətlə yanaşırıq, həm də daha ədalətli və mərhəmətli dünyanın əsasını qoyuruq.

ƏDƏBİYYAT

1. Bakırcı K. (2012). Cinsiyet Ayrımcılığı Yasağı İlkesinin İstisnaları ve Objektif Haklı Nedenler, Seçkin Yayıncılık. Ankara.
2. Dutertre G. (2003). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarından Örnekler. Avrupa Konseyi Yayınları, 291.
3. Gülmez M. (2010). İnsan Haklarında Ayrımcılık Yasaklı Eşitlik İlkesi. Çalışma ve Toplum Dergisi. 2. 217-265.
4. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). М., 2005.

QANUN QARŞISINDA BƏRABƏRLİK HÜQUQU

Nuruzadə Elvin

XÜLASƏ

Bu gün demək olar ki, bütün konstitusiya və beynəlxalq müqavilələrdə bərabərlik prinsipi öz əksini tapıb. Bu prinsip müasir hüquq sistemlərində qanunun aliliyinin ən mühüm hissəsi kimi qiymətləndirilir.

Hər bir tarixi dövr və hər bir cəmiyyət özünəməxsus istehsal üslublarının və dəyərlərinin əks olunması nəticəsində bərabərlik haqqında fərqli anlayışları ehtiva etmişdir. Məsələn, qədim dövrlərdə vətəndaşlar arasında bərabərlikdən danışarkən, orta əsrlər üçün “Allah qarşısında bərabərlik”, burjua inqilabından sonra “qanun qarşısında bərabərlik” və sənaye inqilabından sonra qanun qarşısında bərabərliyi tamamlayan sosial dövlətin məhsulu olan “imkanlar bərabərliyi”ni qeyd edə bilərik.

Bərabərlik uğrunda mübarizə və bu yolda atılan addımlar çətin və uzun bir macəradır. O vaxta qədər ucadan, bəyannamələrdə belə söylənilməmiş bir arzunu yazıb bəyan etməkdən daha çox şey baş verdi. Ancaq bu çətin səyahət bu araşdırmanın əhatəsinə daxil deyil və buna görə də bu prosesə daxil edilməyəcəkdir. Məqalə bərabərlik anlayışının hüquqi ölçüsü və inzibati məhkəmə qərarlarında əks olunan təcrübələr haqqındadır. Əgər bütün təsisatları və anlayışları ilə hüquq dövləti sistemi qurulmazsa, bərabərlik prinsipinin xoş bir mifdən artıq olması mümkün olmayacaq. Bu araşdırma üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən qanun qarşısında bərabərlik prinsipi hüquqi dövlətin əsas tələblərindən biri olmaqla yanaşı, həm də qanunun aliliyi sisteminin həyata keçirilməsini tələb edir.

ПРАВО НА РАВЕНСТВО ПЕРЕД ЗАКОНОМ

Нурузаде Элвин

АННОТАЦИЯ

Сегодня принцип равенства отражен практически во всех конституционных и международных договорах. Этот принцип считается наиболее важной частью верховенства права в современных правовых системах.

В каждый исторический период и каждое общество существовало различное понимание равенства как отражение его уникальных стилей производства и ценностей. Например, говоря о равенстве граждан в древности, мы можем упомянуть «равенство перед Богом» для средневековья, «равенство перед законом» после буржуазной революции и «равенство возможностей», являющееся продуктом социального государство, дополняющее равенство перед законом после промышленной революции.

Борьба за равенство и шаги, предпринятые на этом пути, – это трудное и долгое приключение. Произошло гораздо больше, чем просто было написано и провозглашено желание, которое до сих пор даже не произносилось вслух в декларациях. Однако это трудное путешествие выходит за рамки данного исследования и поэтому не будет включено в этот процесс. В статье речь идет о правовом измерении понятия равенства и практике отражения в решениях административных судов. Если система верховенства права со всеми ее институтами и концепциями не будет создана, принцип равенства не сможет стать более чем приятным мифом. Принцип равенства перед законом, который важен для данного исследования, является одним из основных требований правового государства, но также требует реализации системы верховенства права.

RIGHT TO EQUALITY BEFORE THE LAW

Nuruzade Elvin

SUMMARY

Today, the principle of equality is reflected in almost all constitutional and international treaties. This principle is considered the most important part of the rule of law in modern legal systems.

Each historical period and each society has contained different understandings of equality as a reflection of its unique production styles and values. For example, when talking about equality between citizens in ancient times, we can mention "equality before God" for the Middle Ages, "equality before the law" after the bourgeois revolution, and "equality of opportunity" which is the product of the social state that complements equality before the law after the industrial revolution.

The struggle for equality and the steps taken on this path is a difficult and long adventure. A lot more happened than writing and declaring a wish that had not even been spoken out loud until then in declarations. However, this difficult journey is not within the scope of this study and therefore will not be included in this process. The article is about the legal dimension of the concept of equality and the practices reflected in administrative court decisions. If the rule of law system with all its institutions and concepts is not established, it will not be possible for the principle of equality to be more than a pleasant myth. The principle of equality before the law, which is important for this study, is one of the main requirements of the legal state, but also requires the implementation of the rule of law system.

PSİXOLOGİYA

MÜHARİBƏ VƏ TERROR QURBANLARININ YAŞADIĞI PSİXOLOJİ PROBLEMLƏR

İsaxanlı Aydan Firuddin qızı
ATU-nun II kurs magistrantı
aydan.isaxanli@gmail.com

Açar sözlər: müharibə, terror, qurban, psixoloji problem,posttravmatik stress pozuntusu.
Ключевые слова: война, терроризм, жертва, психологическая проблема, посттравматическое стрессовое расстройство.
Keywords: war, conspiracy, victim, psychological problems, post traumatic stress disorder.

Müharibə və terrorlar uzun illərdir ki, dünyada və ölkəmizdə günahsız insanların həyatına birbaşa təsir edən kütləvi qorxu və təşviş doğuran sosial problemlərdir. Hər bir müharibə fiziki, sosial, ekoloji və mənəvi sağlamlığa dərin və sağalmaz ziyanlara yol açaraq böyük sosial böhrana, travmaya səbəb olur (1). Müharibə və terror aktlarına məruz qalan insanlarda fiziki yaralanmalardan əlavə narahatlıq, gərginlik, depressiya, posttravmatik stress pozuntusu kimi psixososial təsirlər də risk altında olur. Bu hadisələr sadəcə müharibədə yaralanan insanlar üçün deyil, bütün toplum üçün sosial münasibətlər, iqtisadiyyat, həmçinin psixi sağlamlıq cəhətdən riskli olan hadisələrdir (2). Müharibə və terror aktlarının birbaşa, yaxud dolayı yolla məruz qalmalarından asılı olmayaraq insanların hər iki qrup insanların psixi problemlərinin şiddəti arasında heç bir əlaqə yoxdur (3). Beləliklə, müharibə travmatik hadisədir və hətta hadisələrdən məkan baxımından uzaq olan insanlar da birbaşa olaraq ona məruz qalırlar (4). Hərbi qulluqçuların orqanizmi çox vaxt onların iş və döyüş qabiliyyətini azaldan amillər kompleksinin təsirinə məruz qalır.

Xarakterin aksentuasiyası, emosional-iradə və ya sinir-psixi dayanıqsızlığın olması, psixofizioloji halların özününizamlama qabiliyyətinin inkişaf etməməsi, stressogen amillərin təsiri onlarda requlyator mexanizmlərin pozulmasına, davranış və fəaliyyətin dezadaptasiyasına gətirə bilir. Ürək-damar sisteminin fəaliyyəti yenidən qurulur, arterial təzyiq dəyişir, ürək döyüntülərinin sayı artır (5,6). Tədqiqatçıların araşdırmalarına görə, elə bu dövrdə hərbi xidmətə yeni gələnlər arasında müxtəlif etiologiyalı xəstəliklərin səviyyəsi artır. Hərbi xidmət tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə, hərbi-peşə fəaliyyəti amillərinin təsirinə və regionun coğrafi-iqlim şəraitinə adaptasiyanın formalaşmasında homeostazın qanunauyğun dəyişiklikləri baş verir. Bu zaman meydana çıxan mikrosirkulyasiya pozuntuları patologiyadan əvvəlki vəziyyətləri formalaşdıran və inkişaf edən xəstəliyin klinik mənzərəsini modifikasiya edən patogenetik mexanizmlərdən biridir. Hərbi qulluqçuların hərbi xidmət və döyüş fəaliyyətinin müxtəlif mərhələlərinə adaptasiya problemi, onun psixofizioloji xüsusiyyətləri sonadək öyrənilməmişdir (7).

Hərbi xidmət şəraitinin psixogen təsirini frustrasiyaedici kimi qiymətləndirib söyləyə bilərik ki, həmin şəraitə dezadaptasiya sinir-psixi dayanıqsızlıq əlamətləri ilə özünü büruzə verir. Hərbi qulluqçularda sinir-psixoloji dayanıqsızlıq – fərdin sinir-emosional gərginlik şəraitində fəaliyyəti zamanı öz iş qabiliyyətini, psixi funksiyaların stabilliyini saxlaya bilməməsi kimi anlaşılır. Hərbi xidmətə yeni gəlmiş hərbi qulluqçula-rın sinir-psixi pozuntularının böyük əksəriyyəti adaptasion xarakter daşıyır, yəni hərbi xidmət üçün xarakterik olan yeni həyat və fəaliyyət şəraitinə onların uyğunlaşmasındakı çətinliklərlə əlaqədardır (8).

Tarixi nöqteyi nəzərdən baxdığımız zaman, müharibə və terror aktlarının psixi sağlamlıq sahəsindəki təsirləri özünü Birinci Dünya Müharibəsindən sonra daha şiddətli göstərmişdir.

Bu vəziyyət, Vietnam savaşından qayıdan Amerikalı əsgərlərdə travmayla əlaqədar olaraq stress reaksiyalarının görülməsi nəticəsində "Vietnam sindromu" adlandırılmışdır. Müharibə və terror hadisələri beynəlxalq müqavilələr, insan haqları və demokratiyanın qorunması prinsiplərinə baxmayaraq şiddətini artırıb qlobal miqyasda bütün dünyaya təsir edərək qarşımızda böyük bir problem olaraq qalır. Mövcud vəziyyət sadəcə demokratiya, iqtisadiyyat, sülh kimi sahələrdə deyil, bütöv toplumun psixi sağlamlığı üzərində də istər qısamüddətli, istərsə də uzunmüddətli öz mənfi təsirini qoyur (9, 10).

Bu zaman dünyadakı şərtlər dəyişdikcə nəticədə terror hadisələri, müharibələr ön plana çıxaraq şəxsi və kütləvi travma mənbəyi olub, cəmiyyətin psixi sağlamlığını mənfi yöndə dəyişməyə davam edir (10). Zorakılıq hadisələrinin miqyasının bu qədər genişləməsi, bu hadisələrin yaşandığı ölkələrin aşağı gəlir səviyyəsinə malik olması və zorakılıq hadisələrindən ən çox cavan nəslin təsirlənməsi kimi faktorlar psixi sağlamlıq baxımından müxtəlif risklər arasındadır (11, 12).

Müharibə və terror hadisələrinin törətdiyi mənəvi dağıntılar, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə müxtəlif mənəvi ölçülərdə təsir edir. Həm təcili, həm də qalıcı travmatik təsirlər müharibə və terror hadisələrinin insanların psixi sağlamlığı üzərində kəskin stress pozuntusu və posttravmatik stress pozuntusu kimi iki formayla nəticələnir. Kəskin stress pozuntusu dedikdə; travmadan sonrakı stress simptomları: müharibə ilə əlaqəli hadisələri xatırladıqda kədərlənmə, narahat edici düşüncələr, xəyallar, diqqət konsentrasiyanın pozulması, yuxuya getməkdə çətinlik, əsəbilik, qəzəb partlayışları, hadisənin yenidən yaşanması ilə bağlı şiddətli qorxu halları, həyat keyfiyyətinin, eləcə də qayğı axtarışının azalması nəzərdə tutulur. Bu simptomlara qarşı erkən müdaxilə aparılmadıqda ciddi psixoloji pozuntuların ortaya çıxması qaçınılmazdır.

Sistematik araşdırma və meta analizdə müvafiq araşdırmalar edilmiş və müharibə və terror aktlarına məruz qalmış 15549 insan içərisində ən çox görülən psixi pozuntuların posttravmatik stress pozuntusu (31%), major depressiv pozuntu (25%) və ümumiləşdirilmiş təşviş pozuntusu (14%) olduğu müəyyən olunmuşdur. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (ÜST) son 10 il ərzində müharibə və terror hadisələrindən təsirlənən hər beş şəxsdən birində (22%) depressiya, narahatlıq, təşviş pozuntusu, posttravmatik stress pozuntusu, bipolyar pozuntu və ya şizofreniya görülə biləcəyini vurğulamışdır (13).

Böyük terror hadisəsindən sonra aparılan digər araşdırmada hücumlarda fiziki olaraq yaralanan və yaralanmayan qrup şəxslərin hər ikisində posttravmatik stress pozuntusu, major depressiv pozuntu, aqorafobiya, ümumiləşmiş təşviş pozuntusu və panik pozuntu görülmüşdür. Hücumlarda yaralanan şəxslərdə, hadisələrdən sonrakı ikinci və on səkkizinci həftə ərzində posttravmatik stress pozuntusunun görülmə sıxlığı 44,1%-34%, major depressiv pozuntusunun görülmə sıxlığı 31,5%-23,7%, aqorafobiyanın görülmə sıxlığı 23,8%-20,7%, ümumiləşmiş təşviş pozuntusunun görülmə sıxlığı 13,4%-12,4%, panik pozuntunun görülmə sıxlığı 9,4%-11,3% dəyərində hesablanmışdır. Kontrol qrupda isə nəticələr: posttravmatik stress pozuntusunun görülmə sıxlığı 12,3% və 3,5%, major depressiv pozuntunun görülmə sıxlığı 8,5% və 5,4%, aqorafobiyanın görülmə sıxlığı 10,5% və 8,7%, ümumiləşmiş təşviş pozuntusunun görülmə sıxlığı 8,6% və 8,2%, panik pozuntunun görülmə sıxlığı isə 2,1% və 2,7% şəklində müəyyən olunmuşdur (14,15). Bu vəziyyət hər iki qrupun: həm eksperimental, həm də kontrol qrupların psixoloji sağlamlıq xidmətlərindən yararlanmalarının vacib olduğunu göstərir. Travmatik hadisələrdən sonra ən geniş yayılmış psixi pozuntular kəskin stress pozuntusu və posttravmatik stress pozuntusu olsa da, eləcə də yaranan digər komorbid pozuntulara da rast gəlmək olur.

Ən sıx rast gəlinən komorbid psixi pozuntulara komorbid depressiya, ümumiləşmiş təşviş pozuntusu, panik pozuntu, alkoqol asılılığı, sosial adaptasiya pozuntusu, ailə münasibətlərinin pozulması, intihar düşüncələrini misal göstərmək olar. Posttravmatik stress pozuntusuna depressiya simptomları da əlavə olunduqda aşağı gəlir səviyyəsi, işsizlik, sosial

izolyasiya, dəstəkverici sistemlərin yetərsiz olması və xronik fiziki xəstəliklər kimi problemlər pasientlərin psixoloji sağalmasını daha da ləngidərək xəstəliklə başa çıxma ehtimalını azaldır. I və II Qarabağ müharibəsində, eləcə də zaman-zaman atəşkəsin pozulması nəticəsində hər iki tərəf xeyli itki verib. Rəsmi açıqlamaya görə, II Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın 2783 hərbi qulluqçusu həlak olub. Həlak olanlarla yanaşı, müharibədən müxtəlif dərəcəli xəsarətlərlə çıxanlar da var. Müharibədə fiziki xəsarət almasa da, onun fəsadını yaşayanlar insanlar da az deyil. Bu fəsadlardan biri posttravmatik stress pozuntusudur. Bu pozuntu hər yaş dövründə müşahidə olunur. Ən geniş yayılmış psixotravmatik faktorlara ağır somatik travmalar (9,4%), fiziki təzyiq (8,3%), başqasının ağır yaralanması və ya ölümünə şahid olma (7,1%) aiddir (15).

PTSP-nin klinik simptomları travmatik hadisənin yenidən yaşanması; yəni yaşanmış hadisə ilə bağlı arzu olunmayan davamlı xatirələr, "flashback"lər (hadisələrin sanki gerçəklikdə baş verməsinə bənzəyən parlaq təəssüratlar), dəhşətli (qorxulu, kabuslu) yuxugörmələr, yaşanmış hadisəni xatırladan obyekt, yaxud situasiyalara qarşı güclü emosional və ya fiziki reaksiyalar (yaşanmış hadisənin xatırlanması zamanı baş verən neqativ reaksiyalar, kədərlilik kimi emosional; tərləmə, taxikardiya kimi fiziki reaksiyalar) və s. Hallardan ibarətdir. Eyni zamanda çəkinmə və emosional donma: travma ilə assosiasiya olunan fəaliyyətdən, yerlərdən, fikirlərdən, hiss və danışıqlardan (söhbətlərdən) güclü, aşkar, düşünülmüş şəkildə çəkinmə, əvvəllər zövq verən fəaliyyətlərə qarşı marağın itməsi, digər insanlardan uzaqlaşma, özünütəcrid, emosiyaların ifadə edilməsində çətinlik hallarına da rast gəlinir. Yüksək oyanıqlıq halları; hərəkətlərin tormozlanması və ya ajitasiya, yuxuya getmənin, yaxud yuxuda qalmanın çətinləşməsi, tez qıcıqlanma, yaxud hiddətlənmə, diqqətin cəmlənməsində çətinliklər, oyaq qalma (ayıqlıq) səviyyəsinin artması, qorxu hissinin artması, psixotravmatik hadisənin unudulmasıdır (16).

Bununla yanaşı, başlanğıcda xəstəlik simptomları meydana çıxan fərdlərin 1/3-də növbəti 3 il ərzində bu simptomlar qalır və onlarda maddə (narkotik, psixoaktiv, alkoqol) sui-istifadəsi kimi ikincili problemlər yarada bilər (17). Bəzi hallarda posttravmatik stress pozuntusu intiharla nəticələnir. Azərbaycanda 36 qazi intiharı qeydə alınmışdır. Sanki bu, ABŞ-da "Vyetnam sindromu", Rusiyada "Əfqan sindromu" adı ilə tanış olan psixoloji problemdir, indi Azərbaycanda onun analoqu yaşanır (17,18). Bu vəziyyət travmatik hadisənin hansı dövründə müalicə təklif olunmalı və spontan sağalma baş verməyən şəxslər necə müəyyən olunmalıdırlar kimi suallar doğurur (19). Travmadan sonrakı ilk 2-4 həftə boyunca kəskin PTSP əlamətlərinin olması müalicənin başlanılması üçün vacib göstəricilərdən biridir (20).

İnsan həddən artıq qorxu, çarəsizlik və dəhşət yaşadığında sanki fiziki bütünlüyünü itirmiş kimi hiss edir və bu zaman meydana gələn pozuntu post-travmatik stress pozuntusu adlanır. Hadisəni təkrar-təkrar yaşaması- flashback, qorxulu yuxular görməsi, hadisəni xatırladığında aşırı gərginlik hissi, sıxılma, insanlardan uzaqlaşma və yadlaşma, yoldaş, dost və ailə münasibətlərində çətinliklə qarşılaşma, diqqət dağınıqlığı, tez özündən çıxma, əsəbilik halları, gələcəyə inamın itməsi, yüksək səsə qarşı həssaslıq, diqqət və düşüncə dağınıqlığı və s. pozuntuya misaldır (20,21). Bu göstəricilər stressin beyində yaratdığı təsirlə əlaqəlidir. İnsanda qorxu, çarəsizlik, dəhşət yaratmaq üçün planlanan psixoloji müharibənin nə qədər təhlükəli olduğu səbəb olduğu göstəricilərdən anlaşılır (22). Müharibənin içərisində aktiv şəkildə yer alan əsgərlər də müxtəlif travmatik təsirlərə məruz qalır. Bu təsirlər döyüş bölgəsinin xüsusiyyətləri, təhsil qəzaları, cinsi travmalar kimi risk faktorlardır (23).

Hərbi vəzifəsini yerinə yetirərkən cinsi travmaya məruz qalan döyüşçü mənəvi olaraq sarsıntı keçirməsi halı normaldır. Bu travma tipinə hərbi xidməti zamanı əsgərin öz iradəsindən asılı olmayaraq daxil olduğu hər cür cinsi travma aiddir. Bunlar; əsgərin cinsi əlaqəyə məcbur edilməsi, əsgər imtina etdiyi halda onun təhdid olunması, eyni zamanda cinsi əlaqəyə daxil olarsa ona yaxşı münasibət göstəriləcəyi vədinin verilməsi, əsgər alkoqolun təsirində ikən, yaxud yuxuda olarkən cinsi zorakılıq hallarının baş verməsi

hallarının olmasıdır. Burada cins, irq, etnik mənsubiyyət, cinsi orientasiya və digər mədəni dəyişənlər cinsi travmanın təsirini artıra bilər. Cinsi travmadan zərər çəkən qazilərdə görülə bilən psixoloji pozuntular digərlərinə nisbətən daha geniş yayılmışdır (24).

Nəticədə onlarda qəfil emosional reaksiyalar, hər zaman qəzəbli hisslər, depressiv hallar, emosional donuqluq, sevgi və ya xoşbəxtlik duyğularını yaşamaqda çətinlik çəkmə, yuxuya getmə və ya yuxunu davam etdirmədə çətinlik, narahat yuxular, yuxuda kabuslar görmə, diqqəti cəmləmək və davam etmədə çətinlik, yaddaş problemləri, cinsi travma təcrübələrini xatırladıqda məyus hiss etmək, spirt və ya asılılıq yaradan maddə qəbulu, özünü daima təhlükədə hiss etmə, sosial təcrid olunma, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin dağılıb parçalanması, işəgötürənlərin, yaxud avtoritet olan şəxslərlə münasibətlərin pozulması, cinsi əlaqədə çətinliklər, xronik ağrılar, qida qəbulu pozuntuları və digər fiziki problemlər, sağlamlıq problemləri yarana bilir (25).

ƏDƏBİYYAT

1. Musisi S, Kinyanda E. Long Term Impact of War, Civil War, and Persecution in Civilian Populations Conflict and Post-Traumatic Stress in African Communities. Front. Psychiatry, 2020, s. 11-20.
2. Wenzel T, Schouler OM, Stompe T. Editorial: long term impact of war, civil war and persecution in civilian populations. Front Psychiatry. 2021. 12-733493.
3. Uppsala Conflict Data Programme UCDP. Organized violence in 2019. 2020. https://ucdp.uu.se/ year/2019.
4. The UN Refugee Agency UNHCR. Forced displacement in 2019. Copenhagen: UN High Commissioner for Refugees [Internet]. 2020. Erişim Tarihi: 2 Şubat 2023.
5. Brück T, d'Errico M. Food security and violent conflict: introduction to the special issue. World Dev. 2019 117:167–71.
6. Tay AK, Riley A, Islam R, Welton-Mitchel C, Duchesne B, Waters V, et al. The culture, mental health and psychosocial wellbeing of Rohingya refugees: a systematic review. Epidemiol Psychiatr Sci. 2019 28(5):489–94.
7. Rubin, GJ, Wesselly S. The Psychological and Psychiatric Effects of Terrorisim Lessons From London. Psychiatric Clin North Am. 2013 36(3):339-350.
8. Vieira CM, Haas AD, Garcia DB, Roa-Diaz ZM, Minder B, Gamba M, etal. Mental health of migrants with pre-migration exposure to armed conflict: a systematic review and meta-analysis. Lancet Public Health. 2022 7:e469–81.
9. Uwishema O, Sujanamulk B, Abbass M, Fawaz R, Jawed A, Aboudib K, et al. Russia-Ukraine conflict and COVID-19: a double burden for Ukraine's healthcare system and a concern for global citizens, Postgrad Med J 2022 98(1162):569-571.Maslach C, Jackson SE, Leiter M. The Maslach Burnout Inventory Manual. 1997.
10. Chaaya C, Thambi VD, Sabuncu, Ö, Abedi R, Osman AOA, Uishema O, et al. Ukraine – Russia crisis and its impacts on the mental health of Ukrainian young people during the COVID-19 pandemic. Ann Med Surg (Lond). 2022 79:104033.
11. Cai H, Bai W, Zheng Y, Cheung T, Su Z, Jackson T, et al. International collaboration for addressing the mental health crisis among child and adolescent refugees during the Russia-Ukraine war. Asian J Psychiatr.2022 72:103109.
12. Bryant RA, Schnurr PP, Pedlar D. Mental Health Research and Innovation Collaboration in military and veteran mental health. Addressing the mental health needs of civilian combatants in Ukraine. Lancet Psychiatry. 2022 9(5):346–347.
13. World Health Orgnization. Scaling-up mental health and psychosocial services in war-affected regions: best practices from Ukraine. Wold Health Organization. [Internet]. 2022. Erişim Tarihi: 22 Ocak 2023. Erişim Adresi: https://www.who.int/news-room/feature-

stories/detail/scaling-up-mental-health-and-psychosocial-services-in-war-affected-regions--best-practices-from-ukraine.
14. Ferrando L, Galea S, Corton ES, Mingote C, Camba EG, Liria AF et all. Long-term psychopathology cahnges among the injured and members of the community after a massive terrorist attack. Eur Psychiatry. 2011 26(8):513-517.
15. Neria Y, Gross R, Olfson M, Gameroff MJ, Wickramaratne P, Das A, et all. Posttraumatic stress disorder in primary care one year after the 9/11 attacks. Gen Hosp Psychatry. 2006 28(3):213-222.
16. Jacobsen MH, Norman C, Nguyen A, Brackbill RM. Longitidunal Dterminants of depression amanog World Trade Center Health Registery enrollles, 14-15 years after the 9/11 attacks. J Affect Disord. 2018 15(229):483-490.
17. Gibert L, Verdonk C, Tarquinio C, Falissard B, Wissam El-Hage, Trausselard M. 2015 Paris terrorist attacks: Care guidance for the massive influx of psychologically traumatized civilian casualties. Helping victims to develop their capacity to create a safe and protective environment by leveraging social resources like family, and inner resources like mindfulness should optimize global resilience. J Trauma Dissociation. 2020 4(1):pp.100079.
18. Morina N, Stam K, Pollet TV, Priebe S. Prevelenace of Deprression and posttraumatic stress disorder in adult civilian survivors of war who stay in war-afflicted regions. A systematic review and meta-anlysis of epidemiological studies. J Affect Disord. 2018 15(239):328-338.
19. U.S Department of Veterans Affairs. PTSD: National Center for PTSD. 2023.
20. Boscarino JA, Adams RE, Galea S. Alcohol use in New York after the terrorist attacks: A study of the effects of sychological trauma on drinking behavior. Addict Behav. 2006 32:6060-621.
21. Kerridge BT, Khan MR, Rehm J, Sapkota A. Terrorism, çivil war and related violence and substance use disorders morbidity and mortality: A global analysis. J Epidemiol Glob Health. 2014 4(1):61-72.
22. Pfefferbaum B, Tucker P, North CS, Slaughter HJ, Nitiema P. Children of terrorism survivors: Physiological reactions seven years foloowing a terrorist incident. Compr Psychiatry. 2014 55(4):749-754.
23. Abiola T, Udofia O, Sheikh tl, Yusuf DA. Fear of future terrorism: Asssociated psychiatric burden. Asian J Psychiatr. 2018 38:53-56.
24. Rubin GJ, Wessely S. The Psychological and Psychiatric Effects of Terrorism. Psychiatr Clin North Am. 2013 36(3):339-50.

MÜHARİBƏ VƏ TERROR QURBANLARININ YAŞADIĞI PSİXOLOJİ PROBLEMLƏR

İsaxanlı Aydan

XÜLASƏ

Dünyada və ölkəmizdə uzun ildən bəri böyük əhali kütləsinə təsir edən müharibə və terror əməliyyatları, insanlar tərəfindən yaranmış sosial problemlərdir. Bu əməliyyatlar, məsum insanların həyatlarına birbaşa təsir edərək böyük qorxu, narahatlıq və dəhşət hissləri yaradır. Hər münaqişə, hər müharibə, fiziki, sosial, ətraf mühit və mental sağlamlıq cəhətdən dəhşətli problemlərə səbəb olaraq böyük sosial kriz və travma yaradır. Müharibə və terror əməliyyatlarına məruz qalan şəxslər, təşviş pozuntusu, depresiya və posttravmatik stress pozuntusu, həmçinin fiziki zədə riski altındadırlar. Bu hadisələr, sosial həyat, iqtisadiyyat və sağlamlıq kimi bir çox sahədə müxtəlif problemləri əhatə edir və bunlar yalnız birbaşa təsir olunanlar üçün deyil, bütün cəmiyyət üçün belədir. Müharibə və terror

əməliyyatlarının effektlərinə birbaşa və ya uzaq məsafədən məruz qalmanın problemləri arasında bir əlaqə yoxdur. Yəni, hadisələrə hətta birbaşa məruz qalmayan insanlarda da travmatik mental problemlərə rast gəlinir. Bu məqalədə, müharibə və terror əməliyyatlarına məruz qalan insanların psixoloji problemləri müasir məlumatların işığı altında təhlil etmək məqsədilə tərtib edilmişdir.

ВОЗНИКШИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ У ЖЕРТВ ВОЙНЫ И ТЕРРОРИЗМА

Айдан Исаханлы

АННОТАЦИЯ

Длительные войны и террористические операции, которые в течение многих лет затрагивают большую часть населения во всем мире и в нашей стране, являются социальными проблемами, созданными людьми. Эти операции непосредственно влияют на жизни невинных людей, вызывая огромные чувства страха, беспокойства и ужаса. Каждый конфликт, каждая война приводят к серьезным проблемам в физическом, социальном, экологическом и психическом планах, создавая значительные социальные кризисы и травмы. Люди, подвергнутые воздействию войн и террористических операций, подвержены риску развития анксиозных расстройств, депрессии, посттравматического стрессового расстройства и физических повреждений.

Эти события затрагивают различные аспекты жизни, такие как социальная сфера, экономика и здравоохранение, оказывая влияние не только на прямых пострадавших, но и на всё общество. Нет прямой связи между воздействием войн и террористических операций, независимо от того, прямого или дальнего, и серьезностью психических проблем. Другими словами, даже люди, не прямо подвергшиеся этим событиям, могут столкнуться с травматическими психическими проблемами. Эта статья направлена на анализ психологических проблем людей, подвергшихся воздействию войн и террористических операций, в свете современной информации.

PSYCHOLOGİCAL PROBLEMS EXPERİENCED BY VİCTİMS OF WAR AND TERRORISM

İsakhanli Aydan

SUMMARY

Wars and terrorist operations, which have been affecting large populations worldwide and in our country for many years, are social problems created by humans. These operations directly impact the lives of innocent people, causing immense feelings of fear, anxiety, and horror. Every conflict, every war, results in severe problems in terms of physical, social, environmental, and mental health, creating a significant social crisis and trauma. Individuals exposed to wars and terrorist operations are at risk of experiencing anxiety disorders, depression, post-traumatic stress disorder, and physical harm.

These events encompass various problems in areas such as social life, economy, and health, affecting not only those directly impacted but the entire society. There is no direct correlation between exposure to the effects of wars and terrorist operations, whether direct or distant, and the severity of mental health problems. In other words, even individuals not directly exposed to these events may experience traumatic mental health issues. This article aims to analyze the psychological problems of individuals exposed to wars and terrorist operations in the light of contemporary information.

MOBBİNQİN SƏBƏBLƏRİ VƏ ONUN CƏMİYYƏTƏ VƏ İNSANLARA TƏSİRİ

Yılmaz Seray Erdal qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
sserayy18@hotmail.com

Açar sözlər: : mobbinq, psixoloji zorakılıq, təqib, psixoloji təzyiq
Ключевые слова: моббинг, психологическое насилие, преследование, психологическое давление
Key words: mobbing, psychological violence, harassment, psychological pressure.

Mobbinq sözü latınca "mobile vulgus" dan gəlir. Psixoloji və emosional zorakılıq, təzyiq, mühasirə, təqib, narahatlıq və sıxıntı deməkdir. İş yerində bəzən bir şəxs, bəzən də bir qrup həmkarı sistemli şəkildə işçiyə uzun müddət psixoloji və emosional təzyiq göstərir və nəticədə işçinin özünə inamının və özünə dəyər verməsinin, aşağı düşməsinə səbəb olur. Reputasiyasına xələl gətirməsi, ruh halının pisləşməsi ile sonda şəxs qurbana çevrilir [13].

İş həyatında və təşkilatlarda şərtlərin daim dəyişdiyi qloballaşan dünyada iqtisadi, demoqrafik və sosial şərtlər iş mühitində texniki və struktur dəyişikliklərə səbəb olduğundan rəqabətin artması; fərdin iş mühitindəki münasibətlərini çətinləşdirir və bu vəziyyət yeni problemlər ilə yanaşı sağlamlıq risklərinin görünməsinə səbəb olur. İş sağlamlığı tədqiqatlarında çox istifadə edilməyən fiziki, bioloji və kimyəvi risklərə əlavə olaraq, son illərdə naməlum psixososial risklər artmaqdadır ve onlara daha tez-tez rast gəlinir. Mobbing, şəxslərin iş həyatında qarşılaşsalarda, müxtəlif səbəblərdən gündəmə gətirilə bilməyən, çox da üzə çıxarılmayan bir problemdir.

Mobbing iş yerində gərgin və ziddiyyətli mühit yaradan, işin dinçliyini pozan bütün psixoloji səbəblərdən yaranır və işçilərin iş səmərəliliyinə və məmnunluğuna mənfi təsir göstərir. Mobbinq vəziyyəti birbaşa və ya dolayısı ilə edilən planlı, hesablanmış, şüurlu, aqressiv davranışlar, haqsız ittihamlar, insituasiyalar, eyhamlar, şayiələr və təqib yolu ilə nüfuzdan salma, alçaldıcı, emosional sui-istifadə və təcavüzə səbəb olan zərərli davranışları özündə ehtiva edir [7, s.61-71].

Mobbinq; bir iş yerindəki işçilər və ya işəgötürənlərin təhqiredici, qeyri-etik, əxlaqa uyğun gəlməyən, sistemli söz və davranışlarla başqa şəxsi və ya şəxsləri incitmək; bir sözlə, başqalarına qarşı psixoloji zorakılıq tətbiq etdikləri bir prosesdir. Mobbinq tətbiq etməkdə məqsəd adətən iş mühitində istəmədikləri insanları yormaq, onlara hər cür təzyiq göstərmək, və onların uğur qazanmasının qarşısını almağı hədəfləməkdir. Mobbinqlə məşğul olanlar hədəf aldıqları insanlara qarşı hədə-qorxu siyasəti tətbiq etməklə onların müqavimətini qırmaq və işdən çıxmalarına səbəb olmaq məqsədi güdür [5, s.7, 2, s.318].

Mobbinqin Yaranma Səbəbləri

Mobbinq ümumiyyətlə təcavüzkarın psixoloji quruluşundan, qurbanın psixoloji quruluşundan, işlədiyi qurumdan və ya sosial dəyərlərdən və mühakimələrdən yarana bilər. Mobbinq bir insanın ruhuna hücumdur və qurbanın hörmət edilməyən biri olması nəzərdə tutulur. Qurbanı iş mühitindən uzaqlaşdırmaq məqsədi daşıyan dedi-qodular və zərərçəkənin şirkət daxilində nüfuzuna xələl gətirməyi hədəfləyən davranışlar mobbinqi ortaya qoyur [15].

Təşkilatlarda mobbinqin bir çox səbəbi ola bilər. Misal, mobbinqdən əvvəl baş vermiş hər hansı bir şəxsiyyətlərarası münaqişə ile başlaya bilər. Daha sonra güclü insan qarşı tərəfi hədəf alaraq psixoloji zorakılığa başlayır. Qurban təslim olmaqdan imtina etdiyinə və nəzarətə müqavimət göstərdiyinə görə, təcavüzkar qəzəbli və kobud olur və hərəkətə keçir. Onun üçün indi yeganə məqsəd onu narahat edən hədəfi etdiyinə peşman etmək, öz eqosunu təmin etmək, iş yerindən uzaqlaşdırmaq, mümkünsə onu işdən çıxartmaqdır.

Mobbinq muhiti iki tərəfi əhatə edir və bəzi amillərin təsiri altında meydana çıxır. Burada tərəflərin yəni həm təcavüzkarın, həm də qurbanın şəxsi xüsusiyyətlərine elave olaraq iş yerinin korporativ şəxsiyyəti, iyerarxiyası və s. kimi sosial amillərin təsir etdiyi bir prosesdir. Leymanna görə təşkilatlarda təşkilati və idarəetmə problemləri ile yanaşı zəif liderlik şərtləri mobbing muhitinin yaranmasına gətirib çıxarır [4, s.251-275].

Mobbinq tətbiq edənlərin törətdiyi mobbinqin səbəblərinə nəzər saldıqda belə görünür ki mobbinq təcavüzkarları normal davranırlar, mükəmməl və yaxşı görünürlər, ancaq əslində öz həqiqi şəxsiyyətlərini gizlədirlər, Qurbana qarşı yönəltdikləri alçaldıcı davranışlarla özlərini ucaldırlar, onlar öz yerlərini qoruyur və güclərini artırırlar. Ümumiyyətlə diqqətə ac, tərifə son dərəcə ehtiyacı olan və başqalarını mobbing etməklə öz çatışmazlıqlarını, şişirdilmiş eqoları ilə ört-basdır etməyə çalışan insanlardır [11].

Mobbingə məruz qalan şəxslərdən qaynaqlanan mobbinqin səbəbləri araşdırıldığında isə, qurbanların çox fərqli xüsusiyyətlərə sahib olmaq əvəzinə onlar çoxluqla yüksək performansa malik olduğu vəziyyətlərdə, ümumiyyətlə yüksək idealları olan, çalışqan və dürüst, mobbinq tətbiq edənlərin irəliləyişlərinin qarşısının alınması üçün uğurlarına həsəd apardıqları, iş itkisi qorxusu olan, onlara dəstəyin olmadığı və münaqişəyə girə bilməyən insanlardır [8, s.71].

Mobbingə səbəb olan inzibati problemlər isə, vəziyyətə məhəl qoymamaq, göz yummaq, görməzlikdən gəlmək, kimi amillərdən qaynaqlanır. İşçi iqtidar qarşısında qurban və aciz qalır. Həddindən artıq iyerarxik quruluş, mobbinqdən əmək intizamını və səmərəliliyini artırmaq üçün bir vasitə kimi istifadə etmək, zəif rəhbərlik, münaqişələrin idarə edilməsinin xüsusiyyətləri və qeyri-adekvatlığı, komanda işinin olmaması, təhsil fərqlərinin nəzərə alınmaması, yanlış idarəetmə, stresli və monoton iş yeri muhiti, rəhbərliyin mobbinqin mövcudluğunu qəbul etməməsi, yanlış kadr seçimi; qeyri-etik, əxlaqa uyğun gəlməyən təcrübələr kimi müxtəlif təşkilati səbəbləri mobbing mühitini yaradan amillərə aid etmək olar. (2).

Mobbinq niyə edilir?

Mobbinqin niyə baş verdiyini dəqiq başa düşmək çətin olsa da, buna kömək edə biləcək bir neçə əsas amil var. Bunlara aşağıdakılar daxil ola bilər:

Səlahiyyətdən sui-istifadə: Hakimiyyətdə olan birinin səlahiyyətindən sui-istifadə etməsi başqalarının özlərini təhlükəsiz hiss etmədiyi bir mühit yarada bilər. Bu kimi güc dinamikası ədalətsiz hədəflənməyə və zorakılıq hisslərinə gətirib çıxara bilər ki, bu da mobbingə səbəb olur [17].

Dominantlığın qurulması: Zəhərli iş yoldaşı və ya menecer nəzarət və ya təsir əldə etməyə çalışırsa, onlar üstünlük təşkil etmək üçün mobbinq taktikalarından istifadə edə bilərlər.

Etibarsızlıq: İnsanlar bir-birinə güvənmədikdə, ədalətsiz olaraq bir-birlərini hədəfə ala bilərlər. Qısqanclıq və inciklik hissləri burada mühüm rol oynaya bilər.

Rəqabət: Mobbinq işçinin başqa bir işçi ilə birbaşa rəqabətdə olduğunu hiss etdiyi zaman baş verə bilər. Burada mobbinq həmkarlar arasında “üstünlük əldə etmək” məqsədi daşıyan hücum formasıdır.

Ayrı-seçkilik: Təəssüf ki, mobbinq qurbanları tez-tez cinsinə, cinsi oriyentasiyasına, yaşına, dininə və ya irqinə görə hədəfə alınırlar.

Mobbinqin Fərdlərə və Cəmiyyətə Təsirləri

Təşkilatlarda, xüsusən də işçi özünü dəyərli hiss etmirsə, düşmən və ya təhlükəli mühitlə üzləşirsə, iş perspektiv təmin etmirsə və ya işçinin şəxsi xüsusiyyətlərinə uyğun gəlmirsə, psixoloji ağrı və narahatlıq mənbəyi ola bilər. İş mühiti işçilərin öz vəzifələrini yerinə yetirdiyi sistemlər, vəziyyətlər və şərtlərdən ibarətdir. Zəhərli mühitlər bütün orqanizmə zərər verən xərçəng kimi fəaliyyət göstərir və iş performansının azalmasına səbəb olan mənfi təcrübələr verir. Zəhərli davranışlar şirkətin imicinə xələl gətirməklə yanaşı, işçilər

arasında özünəinamın aşağı olmasına, yüksək dövriyyəyə, işdən yayınmaya və məhsuldarlığın azalmasına səbəb olmaqla təşkilat xərclərini də artıra bilər. Biznesin idarə edilməsi etik və əxlaqi müzakirələri əhatə etməli və biznes fəaliyyətinin düzgün inkişafı üçün iş mühitinin vacibliyini dərk etməlidir [1, s.10 -13, 9, s.233].

Sui-istifadə bir çox psixoloji və davranış pozğunluqlarına səbəb ola və ya ağırlaşdıra bilər. Şiddətli vəziyyətlərin əksəriyyəti səssizcə yaşanır ki, bu da sui-istifadə və psixoloji zərər arasındakı əlaqənin həqiqi biliyinə əhəmiyyətli dərəcədə mane olur. Həm işini itirmək qorxusu, həm də bəzi təşkilatların strukturunda təqiblərin bayağılaşdığı üçün onun vurduğu zərəri hər kəs görsə də, təqib görünməz olur. Psixoloji zərərin dərəcəsi işçinin aldığı dəstəkdən və onun fərdi dözümlülük qabiliyyətindən asılıdır [7, s.61-71].

Mobbinq prosesində ən çox əziyyət çəkən şəxs mobbinqin qurbanıdır. Qəsdən və davamlı psixoloji zorakılıq getdikcə artır. Mobbinqdən asılı olaraq kumulyativ təsirlər və zərərlər yaranırkən, qurban həm sosial həm də iqtisadi itkilərə məruz qala bilər. Birinci mərhələdə onun sosial imici zədələnir, zaman keçdikcə sosial çevrəsində və ailəsində belə şəxs tənhalığa sürüklənir [10-14]. Mühitdən kənarlaşdırılma hissi, özünü günahlandırma psixologiyası psixosomatik pozğunluqların başladığı yerdir. Həyat keyfiyyəti pisləşən şəxs; qorxaq, utancaq və tərəddüdlü bir psixologiya görülür. Belə olan halda qurban hər sahədə özünə inamını itirir və çaşqın, yöndəmsiz, qorxan, utanan və utancaq olur. Bu vəziyyət təkcə iş mühitində deyil, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə də davam edir. İnsan sosial mühitlərdən qaçmağa, görüşləri unutmağa, qohumluq əlaqələrini kəsməyə başlayır. Qurban tez-tez evə yorğun gəlir, həddindən artıq emosional reaksiyalar göstərir və heç bir səbəb olmadan aqressivləşə bilər. Özünü kifayət qədər təhlükəsiz hiss etməmə, yanlış məlumatlandırılma, başqaları tərəfindən hörmətsizlik və ya ədalətsiz rəftara məruz qalma, yuxusuzluq, xroniki yorğunluq və tükənmişlik hissi, gərgin ailə-evlilik münasibətləri, alçaldılma/pozulma hissi, insan kimi rəftar edilmədiyi hissi, iştahsızlıq, daimi baş ağrıları, depressiya, tantrums, unutqanlıq, əsəbilik, ağlama, heç kimin onu başa düşmədiyi hissi, yaşamaq istəyinin itməsi, həyatdan həzz ala bilməmək və hətta sıx sıx intihar düşüncələri fikirleşmeye başlamaq kimi bütöv bu fikirlərə qapılma iş yerindəki psixoloji zorakılığın qurbana təsiri nəticəsində yarana bilər [3, s.165-184].

Mobbinq sosial təsirlərə də malikdir. Əmək və məhsuldarlığın itirilməsi və təcrübəli kadrların itirilməsi nəticəsində yaranan iqtisadi təsirlərlə yanaşı, qanuni proses səbəbindən əlavə xərclər də baş verə bilər. İşçi məmnuniyyətinin azalması, komanda ruhun itirilməsi, həm iş keyfiyyətinin, həm də iş yerinin etibarının azalması ilə nəticələnir [16]. Mobbingə göz yuman rəhbərlik getdikcə öz işçilərinin etibarını itirmək riski ilə yanaşı, əsas məhsuldar kadrları da itirmək ehtimalı ilə üzləşməyə məcbur edəcəkdir.

Təşkilatlarda Mobbinqin qarşısını necə almaq olar?

Təşkilatınızda mobbinqin qarşısının alınması sağlam, inklüziv və məhsuldar iş mühitinin təşviqi üçün vacibdir. Dəstəkləyici və hörmətli mədəniyyət yaratmaq üçün fəal addımlar atmaq mobbing riskini minimuma endirməyə və işçilərin özlərini dəyərli və təhlükəsiz hiss etmələrinə kömək edə bilər [6, s.7]. Təşkilatınızda mobbinqin qarşısını almaq üçün bəzi strategiyalar bunlardır:

Aydın siyasət və təlimatlar hazırlayın: İş yerində təqib, zorakılıq və mobbinqlə mübarizə aparan hərtərəfli siyasətlər hazırlayın və həyata keçirin. Bu siyasətlər mobbinqin nə olduğunu aydın şəkildə müəyyənləşdirməli, hesabat vermə və araşdırma prosesini təsvir etməli və mobbinq davranışı ilə məşğul olanlar üçün nəticələri müəyyən etməlidir. Müntəzəm təlimlər keçirməklə və məlumatların asanlıqla əldə olunmasını təmin etməklə işçilərin bu siyasətlərlə tanış olmasını təmin edin.

Açıq ünsiyyəti təşviq edin: İşçilərin narahatlıqlarını ifadə etmək və qarşılaşa biləcəkləri hər hansı bir problemi müzakirə etmək üçün rahat hiss etdikləri açıq ünsiyyət mədəniyyətini təşviq edin. Dəstəkləndiklərini və dinləndiklərini hiss etmələri üçün işçilərlə müntəzəm

olaraq yoxlayın. Anonim hesabat üçün kanalların yaradılması da işçiləri qisas qorxusu olmadan narahatlıqlarını bildirməyə təşviq edə bilər.

Müsbət iş mədəniyyətini təşviq edin: Müxtəlifliyə, inklüzivliyə və qarşılıqlı hörmətə dəyər verən bir mühit yaradın. İşçilərin bir-biri ilə əlaqə saxlamasına və güclü əlaqələr qurmasına kömək edən komanda qurma fəaliyyətlərini və sosial tədbirləri təşviq edin. Həmkarları ilə nəzakət və hörmətlə rəftar etməyin vacibliyini vurğulayaraq müsbət davranışı və əməkdaşlığı tanıyın və mükafatlandırın.

Menecerləri və nəzarətçiləri hazırlayın: Menecerləri və nəzarətçiləri iş yerində mobbinqi tanımaq və həll etmək bacarığı ilə təchiz edin. Onları münaqişələrin həlli, ünsiyyət və emosional zəkada öyrədin. Onlara mobbingə səbəb ola biləcək vəziyyətlərə müdaxilə etmək və təqiblərə məruz qala biləcək işçiləri dəstəkləmək üçün səlahiyyət verin [12].

İş yerinin dinamikasına nəzarət edin: Mobbinq əlamətlərini və ya yarana biləcək potensial problemləri müəyyən etmək üçün mütəmadi olaraq iş mühitini və işçilər arasında dinamikanı qiymətləndirin. Rəy toplamaq və iş yeri mədəniyyəti haqqında fikir əldə etmək üçün işçilər arasında sorğular keçirin, fokus qruplarına ev sahibliyi edin və ya təkbətək müzakirələrdə iştirak edin.

Dərhal və qətiyyətli tədbirlər gör: Əgər mobbinq aşkar edilərsə və ya bildirilərsə, vəziyyəti həll etmək üçün tez və müvafiq tədbirlər gör. Hərtərəfli araşdırma aparın, hədəflənən şəxsə dəstək verin və günahkarları öz hərəkətlərinə görə məsuliyyətə cəlb edin. Mobbinqlə mübarizəyə sadiqliyin nümayiş etdirilməsi təşkilatda bu cür davranışa yol verilmədiyinə dair aydın mesaj göndərəcək.

ƏDƏBİYYAT

1. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing), Bilgilendirme Rehberi, Ankara, Mayıs 2013, s.10-13
2. ERDOĞAN, Gülnur, Mobbing İş Yerinde Psikolojik Taciz, TBB Dergisi, Sayı:83, 2009, s.318
3. Leyman, H. (1996). The Content and development of mobbing at work. European Journal Of Work And Organizational Psychology. 5(2), 165-184
4. Leyman, H. ve Gustafsson, A. (1996). mobbing at work and the development of post travmatik stress disorder. European Journal Of Work And Organizational Psychology. 5(2), 251-275
5. TINAZ, Pınar, İşyerinde Psikolojik Taciz (Mobbing), Beta Yayınları, İstanbul, 2006, s.7
6. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Psikolojik Taciz (Mobbing) İle Mücadelede İşletme Rehberi, 5 Mart 2012, Yayın No: 321, s.7
7. Whitney Van den Brande, Elfi Baillien, Hans De Witte,Tinne Vander Elst, Lode Godderis, İş yerində zorakılıq prosesində iş stressorlarının, mübarizə strategiyalarının və mübarizə resurslarının rolu: hərtərəfli modelin sistematik nəzərdən keçirilməsi və inkişafı.Aqqressiya və Zoraki Davranış, Cild 29, İyul-Avqust 2016, s. 61-71
8. ZAPF, Dieter; "Organisational Work Group Related and Personal Causes of Mobbing/Bullying at Work", International Journal of Manpower. Vol. 20 Issue 1/2. 1999, s.71.
9. ZIKIC, Srdjan, PAUNKOVIC, Jane, CVETKOVIC, Aleksandra; "The Organizational Structure Affects the Occurrence of Mobbing", Megatrend University,Advances in Fiscal, Political and Law Science, Zajecar, Serbia, 2013,s.233.
10. https://cms.galenos.com.tr/Uploads/Article_23527/BTD-13-1.pdf
11. https://draganarakin.com/blog-en/why-do-individuals-resort-to-psychological-terror-at-work-mobbing/

12. https://www.allvoices.co/blog/what-is-workplace-mob-bing#:~:text=Mobbing%20has%20numerous%20negative%20effects,PTSD)%20in%20the%20targeted%20individual.
13. https://www.dbe.com.tr/tr/kurumsal/11/mobbing/
14. https://www.doktortakvimi.com/blog/mobbing-nedenleri
15. https://www.longdom.org/open-access/psychological-intimidation-at-workplace-mobbing-16153.html
16. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC10124815/
17. https://www.personio.com/hr-lexicon/mobbing-at-work-group-bullying/

MOBBİNQİN SƏBƏBLƏRİ VƏ ONUN CƏMİYYƏTƏ VƏ İNSANLARA TƏSİRİ

Yılmaz Seray

XÜLASƏ

Məqalədə mobbinqlə bağlı müxtəlif mövzularda məlumatlar yer alır. Mobbinq anlayışı, mobbinq anlayışının yaranma səbəbləri, mobbinq iştirakçıların məqsədləri və xüsüsiyyətləri, mobbinqin hansı amillərin təsiri ilə baş verdiyi, mobbinqin fərdlərə və cəmiyyətə sosial, psixoloji, bioloji, iqtisadi aspektlərdən təsiri, təşkilatlarda mobbinqin qarşısının alınması üsulları kimi mövzular qeyd olunur.

ПРИЧИНЫ МОББИНГА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ОБЩЕСТВО И ЛЮДЕЙ

Йылмаз Серай

РЕЗЮМЕ

В статье содержится информация на различные темы, связанные с моббингом. Понимание мобинка, причины создания понятия мобинк, цели и характеристики участников мобинка, влияние мобинка на какие факторы, влияние мобинка на человека и общество из социальных, психологических, биологических, экономических наук. Кроме того, отмечены такие вопросы, как методы противодействия моббингу в организациях.

CAUSES OF MOBBING AND ITS IMPACT ON SOCIETY AND PEOPLE

Seray Yilmaz

SUMMARY

The article contains information on various topics related to mobbing. The understanding of mobbinq, the reasons for the creation of the mobbinq concept, the purposes and characteristics of the mobbinq participants, the effects of mobbinq on what factors, the effects of mobbinq on individuals and society from social, psychology, biology, economic sciences. In addition, issues such as methods of countering mobbing in organizations are noted.

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ В ПОМОЩИ БОЛЬНЫМ ШИЗОФРЕНИЕЙ

Проф. Рена Гадирова
Амрахлы Сеидбяйли Фидан Рафаэль
магистрант 2 курса БГУ
fidan.amrakhli@gmail.com

Ключевые слова: шизофрения, КПТ, психоанализ
Açar sözlər: şizofreniya, KDT, psixoanaliz
Key words: schizophrenia, CBT, psychoanalysis

На сегодняшний день, для пациентов страдающих шизофренией первостепенным способом лечения является фармакотерапия. Значимость психотерапии на данный момент раскрыта не полностью. И конечно же невозможно устранить бред или галлюцинации при помощи психотерапии, однако содержание подобных состояний может стать полезным для понимания символического содержания бессознательного пациента. Даже если психотерапия играет не решающую роль в исцелении от заболевания, то ее роль в качестве сопровождения значительна. Психотерапия с больными шизофренией проводится обычно в периоды ремиссии. Психотерапевтическое сопровождение помогает предотвратить отчуждение пациентов, не выключаться от общества, сохранять семейные и дружеские отношения, экологично относиться к своему заболеванию. Как правило, психотерапия сопровождает медикаментозное лечение. Во время пребывание в стационаре, чаще всего применяется краткосрочная терапия, ее цель – предоставить поддержку для пациента во время обострения. Помимо краткосрочной терапии, применяется также долгосрочная терапия. Долгосрочная терапия состоит из трех уровней:

- Налаживание контактов с окружающими: пантомима, диалоги, арт-терапия.
- Формирование приемлемого поведения в обществе: моделирование сцен из жизни, диалоги, свободная беседа.
- Работа над восприятием болезни: групповая психотерапия.

Считается, что когнитивно-поведенческая терапия является наиболее эффективным для больных шизофренией. Давайте разберемся, каковы причины этого утверждения. Нарушения мыслительных процессов у больных шизофренией исследовала Зейгарник. Было выявлено, что чаще всего у больных шизофренией возникают проблемы с такими мыслительными операциями как с классификациями, обобщениями, аналогиями и т.д. Подобного родя нарушения приводят к нарушениям восприятия. Таким образом возникают ложные убеждения и галлюцинации. Когнитивно-поведенческая терапия помогает пациентам пересмотреть свои взгляды на симптомы, изменить отношение к болезни, уменьшить стресс, изменить свое поведение, прогнозировать и организовывать свое время и выстраивать гармоничные отношения с близкими людьми.

Несмотря на то, что клинические исследования показывают эффективность этого метода, Кокрейн провел исследования по специализированному регистру пациентов с шизофренией, которые получали когнитивно-поведенческую терапию. Из 5992 участников, только 82 пациента показали долговременное улучшение состояния их психического здоровья.

Давайте разберемся в причинах таких низких показателей, ведь в теории этот метод вполне эффективен. Как оказалось, в ряде случаев пациенты бросают терапию в силу того, что ожидания родственников и пациентов не соответствуют реальности,

хотя необходимое количество посещений ранжируется между 15-30. А другой причиной является позиция самого пациента, ведь психотерапия невозможна без намерения пациента исцелиться и желания работать над собой. Психотерапевт, конечно, показывает путь и обеспечивает пациента необходимыми инструментами, однако применение – остается за пациентом.

Согласно практике американского психиатра и автора нескольких учебных пособий – Хаймана Спотница, еще одним эффективным методом для психологического сопровождения пациентов больных шизофренией является современный психоанализ. Несмотря на то, что в психоаналитическом мире долгое время отвергалась польза психоанализа среди больных, профессиональные случаи самого Спотница приводили его к совершенно противоположным выводам. Психоанализ долгое время не видел среди кандидатов, с которыми вели работу, больных шизофренией. Это объясняется влиянием фрейдовских предубеждений на этот счет. Доктор Блейлер, отмечал, что с помощью психоанализа полное излечение невозможно, но возможно улучшение на более длительное время. Но тогда, речь шла о попытке излечения больных только психоанализом, без медикаментозного вмешательства. Следует отметить, что в этой статье мы рассматриваем психоанализ как дополнительное психологическое сопровождение медикаментозному лечению.

На психоаналитические взгляды по шизофрении повлияла ревизия теории либидо. Агрессия у больных шизофренией сливается с энергией эротического побуждения. В 1908 году, во время одной из «Психологических Вечерних сред» в доме Фрейда, обсуждалась именно эта тема. Теоретические достижения и клинические наблюдения внесли значительные изменения в психоаналитический подход к шизофреническим пациентам. По мнениею Альфреда Адлера, пациенты считались необучаемыми именно из-за агрессивных побуждений, что создавало невозможные условия для их лечения.

Теодор Рейк в 1927 году, привел в пример шизофреническую тенденцию направлять агрессивные импульсы против себя. Со стороны одного из пациентов, во время деперсонализации было сказано: «Вместо того, чтобы знать, что ты хочешь убить кого-нибудь другого, ты уничтожаешь самого себя» - то есть, уничтожаешь свое эго.

Доктор Григори Зильбург, описывая психоанализ одной пациентки, которая страдала параноидной шизофренией, выделяет ядро ее психоза как раннюю инфантильную конверсию. Была обнаружена враждебность, которая предназначалась ее родителям, которую пациентка направляла против себя. Травматическая фрустрация, перенесенная в пятилетнем возрасте, выплескивала огромную энергию и усиливала ее враждебность.

Первое поколение психоаналитиков считали, что пациенты, страдающие от шизофрении не поддаются психоаналитическому воздействию. В качестве барьера отмечалась ненависть направленная к аналитику и противостояние его воздействию. Однако, сегодня ненависть признается большой терапевтической силой. В таком случае, ненависть привязывает шизофренического пациента к его трансферному объекту.

Обязательные предосторожности от эксплозивного поведения создаются тремя путями:

- Контролируется степень напряжения, которому подвергается пациент.
- Вместо «To act on» - «отыгрывание вовнутрь», создаются условия для вербализации своих агрессивных побуждений.
- Пациенту помогают разрешать непосредственные препятствия к вербальной разгрузке этих побуждений.

В случае, когда негативный трансфер устанавливается и тормозится вербальная коммуникация, аналитик переходит к разрешению этого сопротивления, вызывая оппозицию пациента отыгрывать вовнутрь. И тогда импульсивное поведение обескураживается посредством отношений аналитика.

Последовательность психоаналитического вмешательства можно выделить в схеме ниже:

1. Развивается и анализируется нарциссический трансфер.
2. Изучаются попытки пациента войти в контакт с аналитиком, его историю и разрешается вопрос как необходимо контролировать интенсивность сопротивления.
3. Признается и анализируется контртрансферное сопротивление.
4. Развивается и изучается объектный трансфер.
5. Прорабатывается объект-трансферное сопротивление.
6. Разрешается сопротивление к окончанию лечения.

Очевидно, что лечение подобного рода не легко предпринять. Основная задача терапия – понять агрессивные побуждения в организации личности пациента и их влиянии на его здесь и сейчас функционирование в аналитических отношениях.

Напоследок, хотелось бы поделиться фразой Карла Густава Юнга: «В случае шизофрении, чувства возможно не уничтожаются, а своеобразно перемещаются и блокируются». И тогда целью психоанализа является разблокировать эти чувства и создать безопасные условия для их экспрессии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Б.В. Зейгарник Психопатология, Москва 1986, 400 с.
2. Х. Спотниц Современный психоанализ шизофренического пациента. Теория техники, США, 2004 – 257 с.
3. Дж. Боулби Создание и разрушение эмоциональных связей. США, 2005, 180 с.
4. Ненси Маквиллиямс, Психоаналитическая диагностика 1994, 300 с.
5. З. Фрейд, Пять историй болезни, Австрия, 1911, 300 с

РОЛЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ В ПОМОЩИ БОЛЬНЫМ ШИЗОФРЕНИЕЙ

Амрахлы Сеидбяйли Фидан Рафаэль

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится о двух методах психотерапии, которые применимы по отношению к пациентам, страдающим шизофренией. Помимо КПТ, эффективным методом также является психоанализ. Конечно, по структуре, психоанализ запрашивает большего времени и углубленности. Но несмотря, на это хотелось бы, чтобы сегодня в психиатрических больницах применялись оба метода психотерапии, которые могут помочь пациентам в уменьшении психотических эпизодов и большего понимания себя.

ŞİZOFRENİYA XƏSTƏLƏRİNƏ PSİXOLOJİ DƏSTƏKİN ROLU.

Əmrahlı Seyidbəyli Fidan Rafael

XÜLASƏ

Bu məqalə şizofreniyadan əziyyət çəkən xəstələrə tətbiq oluna bilən iki psixoterapiya üsullarından bəhs edir. CBT ilə yanaşı, psixoanaliz də təsirli bir üsuldur. Təbii ki, psixoanaliz daha çox vaxt və dərinlik tələb edir. Ancaq buna baxmayaraq, bu gün

psixiatriya xəstəxanalarında xəstələrə psixotik epizodları azaltmaqda və daha çox özünü dərk etməkdə kömək edə biləcək hər iki psixoterapiya metodunun tətbiqini görmək effektiv olardı.

ROLE OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT IN HEALING PATIENTS WITH SCHIZOPHRENIA

Amrahli Seyidbayli Fidan Rafael

SUMMARY

This article talks about two methods of psychotherapy that are applicable to patients suffering from schizophrenia. In addition to CBT, psychoanalysis is also an effective method. Of course, in structure, psychoanalysis requires more time and depth. But despite this, it would be desirable to see both methods of psychotherapy used in psychiatric hospitals today, which can help patients in reducing psychotic episodes and gaining greater self-understanding.

HEMODİALİZ MÜALİCƏSİ ALAN XRONİKİ BÖYRƏK ÇATIŞMAZLIĞI XƏSTƏLƏRİNDƏ DEPRESSİYA VƏ TƏŞVİŞ SƏVİYYƏSİ

Səlimli Cəmilə Ceyhun qızı
ATU-nin II kurs magistrantı
selimlicemile18@gmail.com

Açar sözlər: hemodializ müalicəsi, xroniki böyrək çatışmazlığı, depressiya, təşviş.
Ключевые слова: лечение гемодиализом, хроническая почечная недостаточность, депрессия, тревога.
Key words: hemodialysis treatment, chronic renal failure, depression, anxiety.

Xroniki xəstəlik orqanlarda və onun funksiyalarında normadan kənarlaşan, uzun illər müalicə tələb edən, insanın həyatına bir çox cəhətdən təsir edən uzunmüddətli xəstəlikdir (8). Xroniki böyrək xəstəliyi böyrəklərdə müxtəlif səbəblərdən daimi və artan funksiya itkisi ilə meydana gələn bir vəziyyətdir (16). Xəstəlik irəlilədikcə qan təzyiqinin yüksəlməsi, ürəkbulanma, halsızlıq, kilo itkisi, bədəndə şişkinlik, nəfəs darlığı, yuxusuzluq, qusma, qaşınma kimi digər orqanların təsirlənməsi ilə bağlı şikayətlər yarana bilər. Xroniki xəstəlik insanlarda psixi pozğunluqlarla qarşılaşma ehtimalını artırır (10).

Xroniki böyrək xəstəliyi beş mərhələdən ibarətdir. Bu mərhələ böyrəklərin qandan zərərli maddələri süzmə sürətini bildirən glomerular filtrasiya dərəcəsi adlı ölçüyə əsaslanır. Xəstəliyin ilkin mərhələləri birinci və ikinci mərhələlər olduğu halda, bu mərhələləri üçüncü və dördüncü mərhələlər izləyir və xroniki böyrək çatışmazlığının son mərhələsi beşinci mərhələ hesab olunur. Bu proses zamanı böyrək öz funksiyalarını yerinə yetirə bilmir. Son mərhələ böyrək xəstəliyi diaqnozu qoyulan xəstələrin ilk reaksiyaları kədər, çarəsizlik və ümidsizlik olarkən, sonra inkar və daha sonra isə qəbul edilmədir (9). Xəstəliyin əvvəlki mərhələlərində böyrək funksiyasının itirilməsini ləngitməyə yönəlmiş müalicələr tətbiq edilərkən, beşinci mərhələ zamanı hemodializ, böyrək transplantasiyası zəruri olur (16). Çox zaman xəstəlik sonuncu mərhələyə gələnə qədər hər hansısa bir əlamət müşahidə edilmir. Dördüncü mərhələ, hətta 5-ci mərhələyə qədər xəstələrin bir çoxunda simptomlar özün göstərmir.

Xroniki böyrək çatışmazlığı böyrək funksiyasının zədələnməsi ilə geri dönməz funksiya itkisidir. Bu xəstəlik bütün orqan və sistemlərə təsir göstərən ciddi bir xəstəlikdir. Xroniki böyrək çatışmazlığı diaqnozu qoyulan bir xəstədə istifadə edilən müalicə üsulları hemodializ, peritondializ və böyrək transplantasiyasıdır (14). Diaqnoz qoyulduğu ilk zamanlarda xəstələrdə aqressiya müşahidə edilir, lakin zaman keçdikcə xəstəliyin qəbul edilməsi müşahidə olunur. Xəstəlik qəbul edildiyi zaman istifadə edilən müalicə üsulları daha effektiv olur.

Peritondializ müalicəsində bir torba içərisində məhlul olur və xəstənin qarnına yerləşdirilən kateter vasitəsi ilə gündə 4 dəfə 40 dəqiqə olmaq şərti ilə qarın boşluğuna verilir. Xəstənin evdə özünün edə biləcəyi bu metodla qandakı zəhərli maddələr və artıq maye qarın pərdəsi vasitəsi ilə uzaqlaşdırılır.

Böyrək transplantasiyası isə xroniki böyrək çatışmazlığı üçün ən yaxşı müalicə seçimidir. Böyrək transplantasiyası böyrək çatışmazlığı olan xəstələr üçün edilən əməliyyatdır. Sağlam böyrəklər, tullantı məhsullarını və toksinləri süzmək, qırmızı qan hüceyrələrinin istehsalını stimullaşdıran eritropoetin ifrazı, qan təzyiqini idarə etməyə kömək edən renin ifrazı və bir çox başqa funksiyaları yerinə yetirir. Böyrəklər yaxşı işləmədiyi zaman bədənin həyati funksiyalarına təsir edir və ürək, ağciyər və sümüklərdə bir sıra problemlər yaradır. Xroniki böyrək çatışmazlığında dializ həyat qurtaran bir seçim ola bilər, lakin cihaz sağlam böyrəyin bütün funksiyalarını əvəz edə bilməz. Araşdırmalar göstərir ki, uğurlu böyrək transplantasiyası dializlə müqayisədə daha yaxşı müalicə üsuludur. Lakin hər zaman böyrək transplantasiyası mümkün olmadığı üçün dializdən istifadə edilir.

Hemodializ xəstənin funksiyasını yerinə yetirə bilməyən böyrəyinin yerinə xəstədən alınan qanın xarici aparatın köməyi ilə orqanizm üçün toksiki maddələrdən təmizlənərək xəstəyə qaytarılması prosesidir. Tədqiqatlar göstərir ki, hemodializin peritondializlə müqayisədə bir sıra üstünlükləri və mənfi cəhətləri var. Hemodializ zamanı tullantı maddələr bədəndən tez və müvəffəqiyyətlə çıxarılarkən, dializ mühiti xəstənin digər xəstələrlə əlaqələr qurmasına imkan verir və sosiallaşmağı asanlaşdırır. Həftədə iki və ya üç dəfə tətbiq olunur və xəstəxanaya yerləşdirmə tələbi daha az olur. Peritondializlə müqayisədə qarına aid fəsadlar yoxdur. Ancaq hemodializ seansları arasında maye-elektrolit və metabolik dəyişikliklər səbəbiylə dializdən sonra xəstə özünü yaxşı hiss edir, lakin növbəti seansa qədər yavaş-yavaş təkrar pisləşməsinin nəticəsi olaraq narahatlıqlar hiss edilməyə başlanır. Onun mənfi cəhətlərinə əlavə olaraq müalicə zamanı iynələrdən istifadə edilməsi qeyd edilir. İynələrdən istifadə edilməsi xəstələri narahat edə bilər. Peritondializlə müqayisədə daha geniş çeşiddə mayelərin və qidaların qəbulunda məhdudiyyətlər var.

Xroniki böyrək çatışmazlığı olan xəstələr hemodializ müalicəsi ilə ömürlərini uzatmaq istərkən, eyni zamanda hemodializin çətin tərəflərinin öhdəsindən gəlməyə çalışırlar. Hemodializ müalicəsi zamanı xəstələr aşağı yaşam məmnuniyyəti ilə həyatlarına davam edirlər. Bu zaman xəstə şəxslərin bir çoxu yaxşı həyat yaşamağa qarşı olan ümidlərini itirirlər. Müalicə zamanı yaşanan ağrılar gözləntilərdən daha çox olarsa özünə zərər verməyə yönəlik davranışlar müşahidə edilə bilər. Hemodializ xroniki böyrək çatışmazlığı üçün müalicə üsulu olsa da, xəstələrin həyatında bir çox şeyi dəyişdirə və həyat tərzini poza bilər (2). Hemodializ müalicəsi xəstənin qalan böyrək funksiyalarından və qida rasionunda olan zülalın miqdarından asılı olaraq həftədə 2-3 dəfə 4-6 saat müddətində tətbiq edilir. Hemodializ prosesi xəstələrdən hər həftə mütəmadi olaraq seansa getməyi və müalicə üçün ayrılan vaxtda gündəlik işlərini təxirə salmağı tələb edir. Bu səbəbdən bu xəstələr fiziki, sosial, psixoloji və iqtisadi dəyişikliklərlə birlikdə depressiya yaşaya bilərlər (11). Hemodializ çatışmazlığı bu xəstələrdə xəstələnmə və ölüm hallarının artmasına səbəb olur. Hemodializ evdə və ya xəstəxana çarpayısında müvafiq cihaz və avadanlıqlarla həyata keçirilə bilər (1).

Hemodializ müalicəsi zamanı halsızlıq, yorğunluq, qusma, qaşıntı, ağrı müşahidə edilə bilər. Bu halların yaşanması xəstənin funkisonallağının azalmasına, fiziki və sosial fəaliyyətinin məhdudlaşmasına səbəb olur. Hemodializ müalicəsi xəstələrdə bəzi fiziki və psixososial çətinliklərə səbəb olur. Bu vəziyyət depressiya və təşviş kimi bəzi psixoloji pozuntularla qarşılaşma ehtimalını artırır, eyni zamanda onların həyat keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir, insanların ölüm qorxusu yaşamasına və işini itirməsinə səbəb olur. Hemodializ müalicəsi alan xəstələr sosial ətrafı ilə olan münasibətlərində də müəyyən problemlər yaşaya bilərlər. Bütün xroniki xəstəliklərdə görünə bilən xüsusiyyətləri ilə yanaşı, hemodializ xəstələrinin özünəməxsus xüsusiyyətləri də görünür. Xəstələr müalicə səbəbi ilə həftədə orta hesabla 3 gün xəstəxanaya getməli olurlar. Beləliklə müalicə qrupu dializ aparatından və ailələrindən asılı vəziyyətə gəlirlər. Bundan əlavə onlar məhdudlaşdırıcı bir pəhriz proqramı saxlayırlar. Psixososial baxımdan qiymətləndirildikdə xəstələrin fiziki disfunksiyası, müalicə xərclərinə görə maddi çətinliklər, ailə nizamının pozulması ilə bağlı problemlər yaşadığı görülür (12). Bu fiziki və psixososial stresslərə məruz qalan xəstələrdə psixi pozuntulara, xüsusilə depressiya və təşviş pozuntularına tez-tez rast gəlindiyi bildirilmişdir. Hemodializ xəstələrində depressiya səviyyəsi artdıqca, təşviş səviyyəsi də artır. Ədəbiyyatda depressiya və təşviş səviyyəsinin müsbət korrelyasiya göstərdiyi tədqiqatlar var (5).

Bütün xroniki tibbi xəstəliklərin inkişafında və müalicəsində depressiya çox mühüm rol oynayır. Xəstə depressiya səbəbi ilə ümidsiz hiss edərək müalicəyə uyğunlaşmaqda çətinlik çəkə bilər və ya həyati profilaktik tədbirlərə məhəl qoymaya bilər. Bundan əlavə, depressiyya yaşayan xəstələrin iştah itkisi və qidalanma əksikliyi nəticəsində hiss edilən enerji çatışmazlığı, həm fiziki həm də psixi sağlamlığa mənfi təsir göstərərkən, depressiyanın dərinləşməsinə də səbəb ola bilər.

Depressiya böyrək funksiyasının itirilməsi ilə birlikdə başlanğıcda sahib olduqları tibbi narahatlığın yaşatdığı çətinliklərdən qaynaqlanır. Kədərli əhval-ruhiyyə, maraq və iştahsızlıq, yuxu pozğunluğu, dəyərsizlik, günahkarlıq və intihar düşüncələri, konsentrasiyanın pozulması və funksionallıqda geriləmə kimi simptomlar bu xəstələrdə depressiyanın xəbərçisi ola bilər (9). Depressiya insanın özünü dərin bir kədər içində hiss etdiyi, gələcəklə bağlı pessimist düşüncələrin olduğu, bəzən isə intihar cəhdlərinin olduğu bir haldır. Aparılan araşdırmalar göstərdi ki, xroniki böyrək çatışmazlığı xəstələrinin sağlamlığının daim təhlükə altında olması, davamlı olaraq xəstəxanaya getmələri, fiziki cəhətdən müəyyən problemlərin yaşanması, ailə və yaxın mühitində yaranan problemlər səbəbi ilə hemodializ xəstələrində depressiya sıx müşahidə edilir. Ədəbiyyatda dializ xəstələrində ən çox rast gəlinən psixi problem olaraq qəbul edilən depressiya adətən fiziki vəziyyətin pisləşməsi ilə əlaqələndirilir. Depressiyanın olması mübarizə gücünə təsir edir, xəstəliyin gedişatına mənfi təsir edir və ömrünü qısaldır (4). Depressiv olmayan hemodializ xəstələri, depressiv olan hemodializ xəstələri ilə müqayisədə xəsəliyi qəbul edib, xəstəxanaya yerləşdiriləməyə daha müsbət baxırlar. Son mərhələdə böyrək çatışmazlığı diaqnozu qoyulmuş və bir ildən çox hemodializ müalicəsi alan xəstələrdə depressiya səviyyəsi daha yüksəkdir (13). Depressiya həm immunitet sistemininə mənfi təsir edərək, həm də mübarizə istəyinin azalması ilə xəstəliyin gedişatına mənfi təsir göstərir. Xəstələr əhval-ruhiyyə, davranış və düşüncə məzmunu baxımından qiymətləndirilməli və konsultasiyaya göndərilməlidir. Hemodializ xəstələrində depressiya səviyyələrini araşdırmaq üçün aparılan tədqiqatlarda dializ xəstələrində depressiyanı ölçməkdə çətinliklərə baxmayaraq, xəstələrdə ciddi depressiya aşkar edilmişdir.

Xroniki böyrək xəstəliyi və buna uyğun olaraq tətbiq edilən hemodializ müalicəsi insanlarda depressiya ilə yanaşı təşviş də yaradır. Xəstəliyin gedişi və gələcəyi ilə bağlı qeyri-müəyyənlik, müalicə prosesində baş verə biləcək fəsadlarla bağlı hər hansı narahatlıq insanlarda təşvişin formalaşmasına səbəb ola bilər. Edilən araşdırmalarda xroniki xəstəliyi olan insanlarda təşvişə tez-tez rastlandığı qeyd olunur (3). Təşviş səviyyəsi yüksək olan xəstələr hemodializ müalicəsinin tələblərinə tolerantlıq göstərə bilmirlər. Bu zaman dərmanlardan düzgün istifadə edilməməsi, xəstəxana işçilərinə qarşı qəzəbin olması, pəhriz proqramına əməl edilməməsi kimi hallar müşahidə edilir.

Təşviş ürək döyüntüsü, həddindən artıq tərləmə, mədə narahatlığı, baş ağrısı kimi hisslərlə müşayiət oluna bilər. Bununla belə, təşvişin əlamətləri fərddən fərdə dəyişir (15). Təşviş xəstənin həyat keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir. Bu səbəblə xəstənin narahatlığı effektiv şəkildə idarə edilməli və müdaxilələrdən sonra xəstənin reaksiyaları və müdaxilələrin müvəffəqiyyəti qiymətləndirilməlidir.

Xəstəyə ən asan çatan və ən çox xəstə ilə birlikdə olan tibb bacısının yanaşması həm xəstə baxımının, həm də tibb bacısı peşəsinin effektivliyinin artırılması baxımından həyati əhəmiyyət kəsb edir. Hemodializ xəstələrinin həftədə 2-3 dəfə 4-6 saat dializ aparatına qoşulması tibb bacılarının xəstələrlə tez-tez və sıx təmasda olmasına səbəb olur. Bu səbəbdən tibb bacıları xəstələrin bio-psixososial qiymətləndirilməsində və risklərin müəyyən edilməsində əsas rola malikdirlər (5). Tibb işçilərindən biri olan tibb bacılarının depressiyadan əziyyət çəkən xəstələrə kömək edə bilməsi üçün əvvəlcə depressiyanın əlamətlərini və bu əlamətlərlə necə mübarizə aparılacağını bilməsi lazımdır. Aparılan bir araşdırmada tibb bacılarının depressiv xəstələrə etdikləri dəstəkləyici təsirlərin vasitəsilə onların müalicəyə olan müsbət baxışlarının artdığı müşahidə edilmişdir(6).

Xroniki xəstəliklər üçün xüsusilə vacib olan ailə üzvlərinin dəstəyi xəstənin təkcə fiziki və emosional fəaliyyətini təmin etmir, həm də xəstəni həkimin tövsiyələrinə tam əməl etməyə və sağlam davranışlar qəbul etməyə təşviq edə bilər. Ailə üzvlərinin, dostların və səhiyyə işçilərinin dəstəyi xəstələrin xroniki xəstəliyə uyğunlaşmasında mühüm amil hesab olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Akpolat, T., Utaş, C. (2007). Diyaliz Hakkında Genel Bilgiler,Hemodiyaliz 324-330.
2. Arat, Z. (2006) Hemodiyaliz hasta ve yakınlarında tükenmişlik sendromu, hasta yakınlarının yaşam kalitelerinin değerlendirilmesi ve etkileyen faktörler. Yüksek Lisans Tezi, *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, Ankara, s.8-9.
3. Ateşçi, F. Ç., Karadağ, F., Oğuzhanoğlu, N. K. (2000).Bir Üniversite Hastanesi Yatan Hastalarında Psikiyatrik Bozuklukların Dağılımı, *Anadolu Psikiyatri Dergisi,* 1(3), 148-156.
4. Cimilli, C. (1994). "Hemodiyalizin Psikiyatrik Yönleri", *Türk Nefroloji, Diyaliz ve Transplantasyon Dergisi,* 3(3), 88-92.
5. Çelik, H.C., Acar, T. (2007). Kronik Hemodiyaliz Hastalarında Depresyon ve Anksiyete Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi, *Fırat Tıp Dergisi,* 12(1), 23-27.
6. Demirkıran F, Terakye G. Compliance of depressed patiance of theirdrug theraphy and effect of supportive nursing ınterventions on compliance. Kriz Dergisi,2001;9(2): 29-39
7. Dönmez ÇF, Yılmaz M. Diyaliz Hastaları ile Nefroloji Hemşireleri için Ölüm Kavramının Anlamı ve Ölümle Baş Etmede Nefroloji Hemşiresinin Rolü. Psikiyatri Hemşireliği Dergisi, 2012, 3(3): 141-147.
8. Eds.Durna Z, Akın S. *Nobel Tıp Kitabevleri*, İstanbul, 2012; s.573.
9. Levy, J., Morgan, J., Brown, E., (2002). Hemodiyaliz, *Oxford Diyaliz El Kitabı*, (Çev., Uslan, İ.), içinde (74-82), İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
10. Mete, H. E. (2008). "Kronik Hastalık ve Depresyon", *Klinik Psikiyatri,* 11(3), 3-18
11. Özdemir A.A. Hemodiyaliz tedavisi gören kronik böbrek yetmezliği hastalarının tedavilerinin toplumsal cinsiyet yaklaşımı ile değerlendirilmesi. Doktora Tezi, *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü*, Ankara, 2016, s. 22.
12. Özçürümez, G., Tanrıverdi, N., Zileli, L. (2003). Kronik Böbrek Yetmezliğinin Psikiyatrik ve Psikososyal Yönleri, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 14(1), 72-80.
13. Tokalak, İ., Kut, A., Sözen, F., Akman, B., Özdemir, F.N. (2006). Son Dönem Böbrek Hastalarının Kısa Sağlık Anketi ile Ruhsal Değerlendirilmesi. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 10(1), (14-19).
14. Topbaş E. Kronik böbrek hastalığının önemi, evreleri ve evrelere özgü bakımı. *Nefroloji Hemşireliği Dergisi*. 2015(1): 53-59.
15. Türkçapar, H. (2004). Anksiyete bozukluğu ve depresyonun tanısal ilişkileri. *Klinik Psikiyatri*, 4, 12-16.
16. Weiner, D.E. (2007). Causes and Consequences of Chronic Kidney Disease: Implications for Managed Health Care, *Journal of Managed Care Pharmacy,* 13 (3) (suplement), 1-9

HEMODİALİZ MÜALİCƏSİ ALAN XRONİKİ BÖYRƏK ÇATIŞMAZLIĞI XƏSTƏLƏRİNDƏ DEPRESSİYA VƏ TƏŞVİŞ SƏVİYYƏSİ

Səlimli Cəmilə

XÜLASƏ

Xroniki böyrək çatışmazlığı çox qısa müddətdə inkişaf edir və müalicə olunmasına baxmayaraq qısa zaman ərzində böyrək funksiyasının mütərəqqi pisləşməsi və geri dönməzliyi müşahidə edilir. Xroniki böyrək çatışmazlığı olan xəstələrə Peritondializ, böyrək transplantasiyası və hemodializ müalicəsi tətbiq edilir. Ən yaxşı müalicə seçimi böyrək transplantasiyasıdır. Lakin transplantasiyasının edilməsi hər zaman mümkün olmadığı üçün peritondializ və hemodializdən geniş istifadə edilir. Hemodializ müalicəsi səbəbi ilə xəstələr həftədə ortalama 3 dəfə xəstəxanaya getməli olurlar.

Bu zaman ərzində xəstələrin fiziki disfunksiya, müalicə xərclərinə görə maddi çətinliklər yaşadığı görülür. Beləliklə onlar dializ aparatından və ailələrindən asılı hala gəlirlər. Həmçinin xəstələr fiziki və psixososial stresslərə məruz qalırlar. Bunun nəticəsində xəstələrdə psixi pozuntulara, xüsusilə depressiya və təşviş pozuntularına tez-tez rast gəlinir.

Depressiya və təşviş səviyyəsində fərqlər olduğu halda xəstələrə bu məsələlərlə bağlı psixoloji yardımın göstərilməsi və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün təşəbbüslərin göstərilməsi əhəmiyyətlidir.

УРОВЕНЬ ДЕПРЕССИИ И ТРЕВОГИ У ПАЦИЕНТОВ С ХРОНИЧЕСКОЙ ПОЧЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТЬЮ, ПОЛУЧАЮЩИХ ГЕМОДИАЛИЗ

Салимли Джамиля

АННОТАЦИЯ

Хроническая почечная недостаточность развивается в очень короткие сроки, и, несмотря на лечение, в течение короткого периода времени наблюдается прогрессирующее и необратимое ухудшение функции почек. Больных с хронической почечной недостаточностью лечат перитондиализом, трансплантацией почки и гемодиализом. Лучшим вариантом лечения является трансплантация почки. Однако, поскольку трансплантация не всегда возможна, широко используются перитондиализ и гемодиализ. В связи с лечением гемодиализом пациентам приходится обращаться в больницу в среднем 3 раза в неделю. За это время видно, что пациенты испытывают финансовые трудности из-за физической дисфункции и затрат на лечение. Таким образом, они становятся зависимыми от диализного аппарата и своих семей. Пациенты также подвергаются физическому и психологическому стрессу. В результате у пациентов часто возникают психические расстройства, особенно депрессия и тревожные расстройства.

При наличии различий в уровне депрессии и тревоги важно оказывать пациентам психологическую помощь по этим вопросам и предлагать инициативы по улучшению качества жизни.

DEPRESSION AND ANXIETY LEVEL IN CHRONIC RENAL FAILURE PATIENTS RECEIVING HEMODIALYSIS TREATMENT

Salimli Jamila

SUMMARY

Chronic renal failure develops in a very short time, and despite treatment, progressive and irreversible deterioration of kidney function is observed in a short period of time. Patients with chronic kidney failure are treated with Peritondialysis, kidney transplantation and hemodialysis. The best treatment option is a kidney transplant. However, since transplantation is not always possible, peritondialysis and hemodialysis are widely used. Due to hemodialysis treatment, patients have to go to the hospital on average 3 times a week. During this time, it is seen that patients experience financial difficulties due to physical dysfunction and treatment costs. Thus, they become dependent on the dialysis machine and their families. Patients are also exposed to physical and psychosocial stress. As a result, patients often experience mental disorders, especially depression and anxiety disorders.

When there are differences in the level of depression and anxiety, it is important to provide psychological help to patients regarding these issues and to provide initiatives to improve the quality of life.

MÜNDƏRİCAT

SOSİOLOGİYA VƏ SOSİAL İŞ

Əzizli Anar. K.Marks və F.Engelsin şəhərlərin sosial-ekoloji vəziyyəti ilə bağlı elmi-nəzəri yanaşmaları 3
Məmmədova Zeynəb. Əlilliyi olan gənclərlə iş üzrə beynəlxalq təcrübə 8
Asini Cümşüd. Müasir dövürdə ailə zorakılığının sosial problemləri 12
Şekiliyev Ümman. Ailənin sosial institut kimi öyrənilməsinin səciyyəvi xüsusiyyəti 16
Əzizli Anar. Şəhərlərin tarixi təkamülü prosesi 20
Гурбанова Айдан. Эйджизм – глобальная проблема старения 27
Амирова Айлен. Формы социальной работы с мигрантами 31
İmanova Gözəl. Sosial xidmət proqramında sosial müdafiə məsələlərinə yeni çağırışlar 35
İsmayılova Günel. Yetkinlik yaşına çatmayanların və gənclərin formalaşmasında ailənin rolu 39
Mürşüdov Sarif. İdarəetmə prosesində informasiya sisteminin rolu 43
Rüstəzadə Vüsalə. Natamam ailənin şəxsiyyətin formalaşmasına təsiri 48
Məmmədova Mədinə. Sosial sahədə müasir dövlət xidmətlərinin təşkili 51
Əliyeva Nəzrin. Sosial sahədə səmərəli dövlət xidmətlərinin təşkili 56
Cavadova Sevda. Yoxsulluğa qarşı qlobal mübarızə: xarici ölkələrin təcrübəsi 62
Mürşüdov Sarif. Müəssisənin idarə olunmasında rəqəmsallaşma anlayışı 66
Rzayeva Xədicə. Covid-19 pandemiyasının sosial münasibətlərə təsiri 71
Məsmalıyev Əlixan. Azərbaycanda sosial dövlət kimi müasir xidmətlərin təşkili 77
Mehdiyeva Aytən. Sosial xidmətlərin göstərilməsində kompleks yanaşmalar 81
Гурбанова Айдан. Психологическая и социальная адаптация к пенсионному возрасту 85
Cabbarova Dərya. Cinayət törətmiş şəxslərin cəza müddəti bitdikdən sonra cəmiyyətə yenidən inteqrasiyası 89
Rüstəmov Ayxan. Ahılların hüquqlarının qorunmasının və sosial müdafiəsinin aktuallığı 94
Bayramova Ləman. Sosial xidmətin tarixi və əhatə dairəsi 100
Əhmədov Asəf. Azərbaycanda sosial siyasət sahəsində problemlər və həlli istiqamətləri 106

POLİTOLOGİYA

Məmmədov Bəxtiyar. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında hərbi əməkdaşlıq 112

Əfəndiyeva Səadət, Babayev Vüsal. Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərində enerji layihələri və Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri 119

Nuruzadə Elvin. Demoqrafik siyasət qlobal siyasət kimi 124

Gülməmmədova Arzu. Böyük dövlətlərin müdaxilələri türk dövlətlərinin inteqrasiyasına əngəl olan əsas amil kimi 129

Məmmədov Bəxtiyar. Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında siyasi əməkdaşlıq 134

Nuruzadə Elvin. Qanun qarşısında bərabərlik hüququ 140

PSİXOLOGİYA

İsaxanlı Aydan. Müharibə və terror qurbanlarının yaşadığı psixoloji problemlər...... 144

Yılmaz Seray. Mobbinqin səbəbləri və onun cəmiyyətə və insanlara təsiri 150

Рена Гадирова, Амрахлы Сеидбяйли Фидан. Роль психологического сопровождения в помощи больным шизофренией 155

Səlimli Cəmilə. Hemodializ müalicəsi alan xroniki böyrək çatışmazlığı xəstələrində depressiya və təşviş səviyyəsi 159

SOSİAL VƏ HUMANİTAR ELMLƏRİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU

BURAXILIŞ № 35
(II HİSSƏ)

Təsisçi: fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, prof. **Qızılgül Yasin qızı Abbasova**
Kompüter dizaynı – fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru **Vüsalə Kərəm qızı Musayeva**

Yığılmağa verilmişdir: 25.02.2024

Nəşriyyat direktoru: Elnarə Abbasova
Texniki redaktor: Asim Səfərov
Dizayner: İradə Əhmədova
Operatorlar: Həmidə Bağırova, Nurdan Məmmədova

Çapa imzalanmışdır: 25.02.2024
Format: 60 ×84 1/8
Şərti çap vərəqi – 10,3
Sifariş № 45
Tiraj – 100 nüsxə

“Füyuzat” nəşriyyatında çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Z.Xəlilov küç., 26
Tel.: 055 850 98 69